

A MAGYAR ROMANTIKA-KUTATÁSOK KÉRDÉSEIRŐL

Bevezetés

A felszabadulás utáni irodalomtörténeti vitáink sorában fontos szerepet játszott az, amelyet a magyar romantika kérdéseiről rendezett a Magyar Tudományos Akadémia 1954-ben. Sőtér István referátuma és utána számos vezető irodalomtörténészünk hozzászólása (így pl. Trencsényi-Waldapfel Imrée, Turóczi-Trostler József, Komlós Aladár, Barta Jánosé, Szauder József) értékes és mindmáig útmutató érvényű megnyilatkozások irodalomtörténetírásunk e problémáját illetően. De a vita feladatokat is kitűzött, a kutatás és értékelés további perspektíváját is kijelölte. Itt az ideje, hogy felmérjük, azóta mi történt a magyar romantika-kutatások területén, melyek eredményeink, és hol vannak a még pótolnivalók. Ez a mérlegre tevés azonban csak úgy lehet eredményes, ha figyelembe vesszük a nemzetközi szakirodalom jelenlegi helyzetét a romantika problémakörét tekintve, valamint ha összefoglaljuk a magyar romantika-kutatások történetét, eddigi fejlődését. Egy ilyen tanulmány keretében mindezt csak vázlatyszerűen lehet megtenni, de mindenesetre rá kell mutatnunk a kutatás és az értékelés alapvető tendenciáira.¹

A romantika néhány problémája az európai kutatások tükrében

A romantika az első olyan irodalmi irányzat, amely *mint irányzat* már a maga korában a viták központjába került, még akkor is, ha képviselőit csak később látták el a „romantikus” jelzővel, mint ez pl. az angol romantika esetében történt. A romantika később is — miután eredményeit az irodalom már hasznosította — heves viták tárgya volt, és számos aspektusának kérdése ma is az. Emberi és írói magatartás-e, módszer-e vagy stílusirányzat, ezek a kérdések vitatottak ma is. Megértéséhez egy esztétikai—pszichológiai vagy egy történeti—tipológiai megközelítés útján jutunk-e el jobban, erről ma sem egyeznek meg a vélemények. Abban általában egyetértenek, hogy a romantika más hangsúlyt vet a művészi alkotásban az olyan emberi képességekre, mint a fantázia és az érzelem, mint a klasszicizmus és a realizmus, de éppen e másfajta hangsúlyozásnak, amelyből nyilvánvalóan a valóság másfajta módon való tükrözése következik, az értékelése már igen eltérő az egyes irodalomtörténészek, kritikusok részéről. A legtöbb kutató a romantikában az adott valósággal való valamiféle szembenállást állapít meg, mely megnyilvánulhat álmodozásban, a fantázia alkotta világ teremtésében, szebbnek remélt jövő vagy hitt múlt elképzelésében, az adott helyzettel szembeforduló lázadásban stb. A valóságnak az értelmezése és értékelése azonban, amellyel a romantikát szembebitik

¹ Az MTA Irodalomtudományi Bizottságának és a Modern Filológiai Bizottságnak 1969 decemberében tartott ülésén szereplő vitaindító referátum egyrészt lerövidített, másrészt néhány újabb adattal és szemponttal kiegészített szövege. A vitán elhangzott felszólalásokat folyóiratunk jelen számának 664—666 lapján közöljük. A programtanulmány az MTA 1954. évi romantika-vitájából indul ki. Ennek anyaga az I. OK 1955. évi VI. köt. 1—2. számában olvasható és különnyomatban is. SÓTÉR István vitaindító előadása a szerző *Romantika és realizmus* c. tanulmánykötetében is megjelent. Bp. 1956. 7—92.

a különféle irodalomtörténészek és kritikusok, éppen nem azonos. A konzervatív irodalomkritika egy statikus, alapjaiban örök rendnek ítélte valóság alapján ítélt, míg a haladó, elsősorban a marxista kritika egy dinamikus fejlődő valósághoz méri az irodalom tükröző funkcióját. Bonyolítja a dolgot, hogy a romantika közismert komplexitása, gyakran ellentmondásossága miatt a romantikus alapállás nehezen, egyes kutatók szerint egyáltalában nem meghatározható. A világnézeti szempontok mellett az izlésbeli szimpátiák is meghatározzák az egyes kritikusoknak a romantika iránti rokon- vagy ellenszenvét, noha a leghangosabb és legfeltűnőbb viták világnézeti téren zajlottak le. Természetesen a fenti két szempont legtöbbször egymáshoz kapcsolódva jelentkeznek.

A XX. század elején német földön a szellemtörténeti irány előretörése valóságos reneszánszát jelentette a romantikára irányuló kutatásoknak. Az irányzat maga is a „Neoromantik” jelszót hangoztatta,² a romantikában — elsősorban a németben — az irracionális, a felvilágosodás értelem-kultuszával szembenálló vonásokat állította előtérbe. A szellemtörténészek romantika-kutatása és értékelése igen finom és felhasználható elemzéseket is eredményezett — főleg az ún. „eszmetörténészekét” (pl. O. Walzel, H. A. Korff könyvei);³ a maga egészében azonban ez a német romantika-kultusz nietzschei és más modernista irányokkal összevegyülve hozzájárult egy progresszívnek éppen nem nevezhető szellemi atmoszféra kialakulásához, melyet még a náciizmus egyes ideológusai is hasznosítottak. Ez lélektanilag tökéletesen megérteti pl. Lukács György elitélő kritikáját a romantikával szemben általában, amint ez újabbban a *The New Hungarian Quaterley* 1965. évi egyik számában és a *Valóság* 1971. évi 1. számában kifejezésre jut.⁴

Mialatt Németországban a romantika hagyományát a konzervatív, sőt reakciós irányzatok igyekeztek kihasználni, francia, később angol nyelvterületen a romantika a konzervatív kritikának valóságos pergőtüzébe került. A XX. század elején Brunetiére után Lasserre,⁵ Bainville, Maurras, Léon Daudet és Seilliére a romantikának éppen az érzelmkultuszát, rációellenességét vetették szemére konzervatív, sőt reakciós szempontból, az értelem követelményének ők ugyanis a forradalomellenességet, a hierarchikus társadalmi rendet tekintették, e felfogásnak minden erkölcsi, politikai és művészi következményével együtt. Hasonló indulattal, de esztétikaiabb szemlélettel utasították vissza a romantikát az első világháború után az angol neoklasszikus kritikusok, Ezra Pound, Irving Babbitt és T. S. Eliot.⁶ Ilyen módon a második világháború előtt, német területen a romantika dicsőítésével találkozunk, francia területen az említett konzervatív kritikusok hatása már erősen csökkent, de még érezhető. Jellemző a konzervatívnak igazán nem nevezhető Gide válasza arra a kérdésre, hogy ki a legnagyobb francia költő: „Hugo, hélas!”⁷ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a hangos kritikai csatározások alatt nem jelentek volna meg a szorgalmas irodalomtörténészek és filológusok tollából a romantikus írókról, a romantika korszakáról tartalmas művek: Hugót az akadémikus Bellessort egy monográfiájában iparkodik érdeméhez méltóan bemutatni, nem szólva arról, hogy életművét olyan jelentős költő is méltatja, mint Fernand Gregh; stílusáról, költői képeiről háromkötetes monográfia jelenik meg, hogy csak néhány példát említsünk. A francia irodalomkutatás legnagyobb eredményeit azonban ez időszakban talán inkább a XVIII. századi kutatásokban

² W. MAHRHOLZ: *Literargeschichte und Literaturwissenschaft*. Leipzig, 1932.

³ H. LUKÁCS Borbála: *A német szellemtörténeti irodalomszemléletről*. Az Irodalomtudomány c. tanulmánykötetben. Bp. 1970. 83–88. 94.

⁴ LUKÁCS György: *On the Question of Romanticism*. *The New Hungarian Quaterley* 1965. — *A romantikáról*. *Valóság* 1971. 2. sz. 54–57.

⁵ Pierre LASSERRE: *Le romantisme français*. Paris, 1908. 2. kiad.

⁶ L. erről: Robert F. GLECKNER és Gerard E. ENSCOE gyűjteményét: *Romanticism. Points of view*. Prentice Hall English Literature. Series. 1962. Jacques Barzun: *Classic, Romantic and Modern*. London, 1962. és R. Weimann: *Az „új kritika”*. Bp. 1965. 37–54.

⁷ Idézi Gaëtan PICON: *Histoire des Littératures* 3. k. 37. 923. *Encyclopédie de la Pléiade*. Paris 1958.

láthatjuk: Gustave Lanson, Paul Hazard, Daniel Mornet és Paul Van Tieghem írásaiban, melyekben — elsősorban Mornetnél és Van Tieghemnél — a romantika XVIII. századi előzményei kerülnek előtérbe, ez időben dolgozza ki a francia komparatiztika a preromantika elméletét. (Mellesleg megjegyezve e tendencia legjelentősebb képviselője, Paul Van Tieghem 1948-ban megjelent könyvében már azt írja, hogy nincs „preromantika”, csak „preromantikus írók”.⁸

Láthatjuk, hogy a konzervatív-neoklasszikus kritikák — ha sikerült is nekik az angol és francia köztudatban megingatniuk a romantika hitelét — nem akadályozták meg az irodalomtörténet- és értékelő munkát. A második világháború után pedig az értékelések egyre inkább a romantika pozitív megítélése felé hajlottak az angolszász és francia kritikában és irodalomtörténetírásban. Ez a tendencia érvényesül mind a nemzeti irodalmak kutatásában, mind a komparatiztikában. Ami az angol romantika értékelését illeti, jellemző az 1962-ben a két amerikai irodalomtörténész, Robert F. Gleckner és Gerald E. Ensoe által összeállított antológia, mely a különböző értékelések és értelmezések gyűjteményét adja az angol romantikáról.⁹ Olyan ellentétes nézeteket gyűjtenek egybe, mint egyfelől Irving Babitté és T. S. Elioté, másfelől Alex Comforté és René Welleké. A romantika problémája iránti fokozott érdeklődés jele az a sok meghatározás, amelyekkel ezek a kutatók a romantikus magatartást iparkodnak definiálni. Ezek általában a történeti konkrétumtól meglehetősen elvonatkoztatott lélektani alapú tipológia szerinti megfogalmazások. L. Abercrombie szerint a romantikus magatartásban „a lélek visszavonul a külső dolgoktól és önmaga felé fordul” (66), H. N. Fairchild szerint a romantika „törekvés — a tényleges akadályok ellenére — megvalósítani, megtartani vagy igazolni az univerzumnak és az emberi életnek azt az illuzionált látásmódját, amelyet a mindennapi és a rendkívüli, az ismert és az ismeretlen, a reális és az irreális, a véges és a végtelen, az anyagi és a szellemi, a természeti és a természetfölötti képzeletbeli vegyítése hoz létre” (101). Alex Comfort szerint a romantika „az univerzum és a hatalom elleni emberi küzdelembe vetett hit” (172), ez utóbbi már — absztrakt-idealisztikus megfogalmazásban — a romantika lázadó mozzanatára veti a hangsúlyt, mint egyébként A. Comfort egész tanulmánya.

A francia irodalomtörténetírás akár a nemzeti irodalom, akár komparatiztikai vonatkozásban a romantika történelmi értelmezése felé látszik hajlani. A romantikus magatartás meghatározásában általában óvatosabbak, a romantika komplex, ellentmondásokat magában foglaló jellegét hangsúlyozzák. Sokan közülük szkeptikusak abban, hogy ezt a komplex jelenséget egyáltalán meg lehet határozni. Paul Valéry szerint „fel kellene adni az egzaktág minden igényét, ha meg akarnánk határozni a romantikát”, Pierre Moreau szerint — aki nagy könyvet írt a francia romantikáról — „nem lehet meghatározni azt, ami már természeténél fogva titokzatos”. Paul Van Tieghem, akinek az európai romantikáról írt összefoglaló könyve mindmáig az egyetlen, amely valóban átfogó képet iparkodik adni az európai romantikáról, részben osztja ezt a szkepszist, de meg is kerüli a direkt válaszadást: „le kell mondanunk a romantika definiálásáról? Igen, kétségtelenül, ha meghatározáson egy olyan formulát értünk, amely rövid és ugyanakkor eléggé szintetikus ahhoz, hogy magába foglalja minden árnyalatát, minden aspektusát¹⁰”. A továbbiakban kifejti, hogy mindamelllett a romantika létezett mint egy összesség, melynek elemei feltűnő gyakorisággal együtt találhatók, és több olyan vonásuk van, mely közös, mint olyan, amely más irodalmi irányzatban is megtalálható. A szövegek tanulmányozása révén a józan ész és egy bizonyos ösztön segítségével megállapíthatjuk, hogy milyen jelenségek tekinthetők romantikusnak, milyenek nem. Más francia irodalomtörténészek — így L.

⁸ Paul VAN TIEGHEM: Le romantisme dans la littérature européenne. Paris 1948. 24. Új kiadás: Paris 1969. 29.

⁹ L. a 6. sz. jegyzetet.

¹⁰ Paul VAN TIEGHEM: i. m. 6—8. Új kiad. 14—16.

Cazamian¹¹ és Henri Berr¹² — „az érzékenység és a képzelet uralomra jutásában” látják a romantika lényegét, lényegében egy racionálisabban megfogható lélektani tipológiával.

Nem kis szerepet játszik a romantika-kutatások feléledésében annak a hatásnak a felismerése is, amelyet a romantika a modern költészetre gyakorolt. Erre utal a romantikus költői képről megjelent tanulmányok és monográfiák megsokasodása. A német romantikában a szimbolizmus előzményeit többen megvizsgálták.¹³ A franciáknál Gérard de Nerval reneszánszát az új költészetet idéző képzelete magyarázza. Jellemző, hogy ez a szemlélet az Hugo-kutatásokban és értékelésekben is új szempontokat hozott. A nagy romantika-vita idején az Hugót védő Bellessort még elnézően ír Victor Hugó késői eposzairól (pl. *La Fin de Satan*-ról), újabban éppen e kései művekben fedezik fel Hugó képalkotásának modernségét (így pl. Gaëtan Picon, aki egyébként a modern francia irodalom kutatója elsősorban).¹⁴ Hasonlóképpen a szovjet irodalomtudományban V. V. Vanszlov a romantika esztétikájáról írt könyvének utolsó fejezetében részletesen szól a romantika egyes eredményeinek a modern művészetben való továbbéléséről.

A marxista irodalomtudományt természetesen a romantika társadalmi eredete és hatása érdekelte elsősorban. A korai romantikusok többségének reakciós politikai nézetei, másfelől a marxizmus fokozott valóságigénye miatt a marxista kritika eleinte tartózkodóan ítélte meg a romantikát mint irodalmi irányzatot. A realizmus—antirealizmus elmélet is a romantikát az utóbbi kategóriába sorolta. Ennek egyik következménye az volt, hogy a köztudatban romantikusnak tekintett, de feltétlenül haladó szellemű olyan írókat, mint Shelley és Hugo, legalábbis életművük egy részét tekintve, a realizmus körébe utalták. Ismeretes, hogy Aragon Hugo realizmusáról írt.¹⁵ Legutóbb is nálunk Lukács György és Almási Miklós tanulmányai Shelleyt kiemelték a romantika köréből.¹⁶ Az előbb vázolt angol romantika-vita egyébként is elsősorban Shelley alakja körül élesedett ki. A konzervatív-neoklasszicista kritika éppen Shelleyvel igyekezett bizonyítani a romantika valóságellenességét. Szép összefoglalása a vitának és határozott cáfolata az említett kritikusoknak egyúttal az angol romantikusok igazi valóságigényének meggyőző bizonyítása éppen egy magyar szerzőnek, Szenczi Miklósnak előbb a *Filológiai Közlönyben*, majd 1968-ban egy angol folyóiratban megjelent cikke.¹⁷ A szovjet irodalomtudomány a romantika komplexitásának kérdését az ötvenes években azzal oldotta meg, hogy a romantikát a progresszív (esetleg forradalmi) és a konzervatív (esetleg reakciós) romantika kategóriáiba osztotta el. Ez a társadalmi—tipológiai megkülönböztetés általános volt a hatvanas évek elején is. Azonban ezt a kettéosztást hamarosan merevnek érezték a szovjet irodalomtörténészek, és D. D. Blagoj a Szovjet Akadémia háromkötetes orosz irodalomtörténetében a Gorkij által javasolt aktív és passzív romantika kifejezést használja.¹⁸ Ez a probléma az orosz romantika-kutatásban különösen fontos, mert pl. Zsukovszkijra inkább illik a passzív, mint a reakciós jelző. Hasonlóan ítéli meg Vanszlov Alfred de Musset

¹¹ Louis CAZAMIAN: *L'évolution psychologique de la littérature en Angleterre 182*. Idézte VAN TIEGHEM eml. könyvében. 1. kiad. XXII. 1.

¹² VAN TIEGHEM id. művének előszavát ő írta. Paris 1948. Avant-propos XXII.

¹³ SØRENSEN: *Symbol und Symbolismus im 18-ten Jahrhundert und in der deutschen Romantik*. Kopenhagen, 1963.

¹⁴ Gaëtan PICON: *Poésie au XIXe siècle*. A *Pléiade* enciklopédiájában. *Histoire des Littératures*. 3. köt. Paris 1958. 927—929.

¹⁵ Louis ARAGON: *Victor Hugo poète réaliste*. Paris 1952.

¹⁶ LUKÁCS Györgynek a 4. sz. jegyzetben idézett írásai. ALMÁSI Miklós: *Realizmus vagy Romantika*. *Kritika* 1964. 5. sz.

¹⁷ N. J. SZENCZI: *Reality and the English Romantics*. The Huntington Library Quaterley 1968. 2. sz. 179—198. *Könyv. is.* Magyarul: *Angol romantikusok és a valóság*. FK. 1967. 1—2. sz. 41—55. *Könyv. is.*

¹⁸ *Isztorija Russzkoj Lityeraturi v treh tomah*. Tom II. *Vvegyenyije*. Akadémija Nauk SzSzsZr Moszkva—Leningrád 1963.

¹⁹ V. V. VANSZLOV: *Esztetika romantizma*. Moszkva 1966. 29.

költői tevékenységét is.¹⁹ A hatvanas években azonban a romantikának ezt a társadalmi—tipológiai kettéosztását is megkérdőjelezték a szovjet irodalomtörténészek. A vita B. Rejzovnak az irodalmi irányzatokról a *Voproszi Lityeraturi* 1957-es évfolyamában írt cikkével indult el, aki a tipológiai értelmezést elvetve a romantikát kizárólagosan történeti jelenségnek tekinti.²⁰ Ezután kezdődik a *Voproszi Lityeraturi* romantika-vitája a romantika általános értékeléséről és egységének, illetve többszerűségének a kérdéséről. Megfogalmazódik az a vélemény, hogy a „romantika lehetőségein belül is lehet tükrözni az életigazságot” (Petrov).²¹ Majd a progresszív és reakciós romantika felosztást is túlzottan leegyszerűsítőnek ítélik: „a romantika fejlődésének konkrét képe jóval bonyolultabb a két irány sémájánál”, mert „ennek vagy annak a romantikusnak a működésében egyesülhetnek a progresszív és a reakciós társadalmi tendenciák” (Vanszlov: *Esztétika romantizma* 28). A kutatók az adott történelmi periódusban elhelyezve a romantikát, másféle tipológiát ajánlanak, így Szokolov az orosz romantikában olyanféle típusokat különböztet meg, mint a dekabrista költők hazafias, Zsukovszkij álmodó romantikája, a filozofikus romantika stb.²² Vanszlov a romantika esztétikájáról írt könyvében a romantika egységes voltát hangsúlyozza, de igényli a társadalmi funkció szempontjából a műalkotás konkrét vizsgálatát; hangsúlyozza, hogy helyteleníti a politikai beállítottság és a művészi érték azonosítását, bár a progresszivitást esztétikai érték-kategóriának tekinti; nem veti el teljesen a konzervatív és a haladó romantika társadalmi tipológiáját, de hangsúlyozva, hogy ezt nem szabad sem túlbecsülni, sem lebecsülni. Részletesen szól arról, hogy a passzív beállítottságú romantika is adott előremutató értékeket a művészetnek.²³

A romantika egységességének kérdése azonban nemcsak a társadalmi funkció szempontjából merült fel, hanem az egyes alkotók, még inkább az egyes nemzeti romantikák szempontjából. Ez utóbbi annál is bonyolultabb kérdés, hogy a romantika programszerűen törekszik előtérbe állítani a művészet nemzeti jellegét.

A nyugati irodalomtudományban a „romantika vagy romantikák” vitának legklasszikusabb megnyilvánulása az volt, mely A. O. Lovejoy és René Wellek közt zajlott le. Lovejoy 1924-ben a PMLA-ban fejtette ki álláspontját, összevetve a különféle romantikus jelenségeket, arra a következtetésre jutott, hogy nincs egységes romantika, csak „romantikák” vannak.²⁴ Wellek 1949-ben szállt vele vitába a *Comparative Literature* hasábjain, közismert tanulmányában, amelyben azt bizonyítja, hogy a „romantikusnak” tartott műalkotások mutatnak bizonyos kielemezhetően közös vonásokat valamennyi európai irodalomban, szerinte ezek a jellemvonások: a költészet és a költői képzelet azonos felfogása, a természet és az ember viszonyának azonos koncepciója és lényegében azonos jellegű költői stílus, képek, szimbólumok, költői mítoszok alkalmazása.²⁵ A francia irodalomtörténeti kutatásban a két háború közt a komparatiztika előtérbe kerülése szintén az egységes, bár sokrétű európai romantika-koncepciót gyökereztetette meg, bár ez általánossá inkább a második világháború után vált. Ennek az eredménye Paul Van Tieghem említett könyve, *Le romantisme dans la littérature européenne*, mely egész felépíté-

²⁰ Ismerteti SZENCZI Miklós: Világirodalmi Figyelő 1958. 1. sz. Maga a cikk: B. REJZOV: O Lityeraturnih napravlenijah. Voproszi Lityeraturi 1957. 1. sz.

²¹ PETROV cikke: O realizme kak hudozsosztvennoj metode. Voproszi Lityeraturi 1958. 2. sz. 2—49. Idézve: Világirodalmi Figyelő 1958. 1. sz. 8—9. Petrov ezt ugyan elismeri a klasszicizmusról és a romantikáról, de szerinte a teljes életigazságot mégiscsak a realizmus módszereivel lehet kimondani.

²² A. N. SZOKOLOV: K szporam o romantizme. 118—137. Voproszi Lityeraturi 1963. 7. sz. Idézi Vanszlov: i. m. 30.

²³ VANSZLOV: i. m. 32—36.

²⁴ Arthur O. LOVEJOY: On the Discrimination of Romanticism. PMLA 1924. Részlet a cikkből Gleckner és Enscoe id. gyűjteményében.

²⁵ René WELLEK: The Concept of „Romanticism” in Literary History. Comparative Literature 1949. Teljes egészében a Concepts of Criticism c. tanulmánygyűjteményben. New Haven and London 1964. 128—198.

sében az egységes és az egységen belül sokoldalú romantika koncepcióját sugalmazza. A könyvnek körülbelül a kétharmada a romantika közös vonásait tárgyalja, összefoglalva a különböző irodalmak jelenségeit (a romantikus hős, a romantikus szerelem, az egzotizmus, a műfajok, a stílus stb.); és a többi része az egyes nemzeti romantikákat. Meg kell jegyeznünk, hogy a nyugati komparatiztika számos művelőjének eljárásával ellentétben Paul Van Tieghem a teljes európai irodalom tárgyalására törekszik, tehát a kelet-európai (így az orosz, a lengyel, a cseh, a magyar, a dél-szláv) irodalmaknak is nagy figyelmet szentel, ez kiemelendő még akkor is, ha szintetizáló műve nem mentes a tévedésektől és félreértésektől.

Ami a szovjet irodalomtudományt illeti, Rejzov említett cikkében a „romantikák” mellett látszik állást foglalni, melyeket a „kapcsolatok és kölcsönhatások” kötnék csak össze. Vanszlov szerint a „kapcsolatok és kölcsönhatások” magukban nem tudják megoldani a „romantika vagy romantikák” problémáját, szerinte a romantika minden komplexitása ellenére is egységes irányzat.²⁶ Az általam ismert szovjet művek (A Bolsaja Enciklopédiája, a Blagoj szerkesztette orosz irodalomtörténet, Vanszlov idézett könyve) a romantikáról szólva azt mindig világirodalmi vonatkozásokba ágyazva teszik, és az orosz irodalom jelenségeit is ilyen széles távlatokba helyezve vizsgálják (pl. Vanszlov Zsukovszkij és Lermontov romantikájának ellentétes vonásait). Az európai romantikát igen tág értelemben használják, belefoglalják pl. Heinét és Petőfit is. A vitát ilyen módon aligha lehet a nemzeti irodalmak kutatói és a komparatisták eltérő szemléletéből adódó vitának tekinteni.

A probléma alapja az, hogy lehet-e és ha lehet, hogyan lehet összefoglalni egy ilyen komplex művészeti iránynak az alapvető sajátosságait. Néhány nyugati meghatározás-kísérletet már idéztünk, valamint a szkeptikus megnyilatkozásokat is. Az egységesítő filozofikus definíciók helyett talán hasznosabbaknak látszanak azok a konkrét vizsgálatok, amelyek az egyes irodalmi kérdések és témák romantikus megközelítését világítják meg. Wellek hármasságának elégtelen voltára Sötér István könyvismertetőjében már rámutatott, joggal hiányolva benne pl. a nemzetiség, a múltidézés és a népiesség mozzanatait.^{26a} Úgy tűnik, hogy ilyen bonyolult és ellentmondásos jelenségnek, mint a romantika, talán a pluralisztikus leírása a gyümölcsözőbb, mint a definiálása. Idéztük Van Tieghem álláspontját, aki definíció megadása helyett inkább leírta a romantikus jelenségeket. Hasonló eljárással találkozunk Vanszlov említett könyvében is, itt elemző fejtegetéseket olvashatunk a romantikus hősről, a romantikus szerelemről és barátságról, a romantika természetszemléletéről, a kalandvagyáról, az egyén és a társadalom konfliktusának romantikus felfogásáról. Hasonlóan a romantika közös aspektusairól olvashatunk — bár az irányzat irracionális-misztikus oldalainak erős hangsúlyozásával — C. De Deugd tanulmányában, melyet az AILC belgrádi kongresszusán terjesztett elő, és amely a *Helikon* 1968. évfolyamában magyarul is olvasható.²⁷ Úgy tűnik, mintha a mindennapi való definíció-keresés és a romantikus jelenségek összefoglalásáról való lemondás között valami hasznos középút is lenne: lehet sok romantikus alkotásban olyan közös vonásokat találni, amelyek esetleg más romantikus alkotásokban nincsenek meg, de amelyeket ismét más vonások fűzik a romantika egyéb megnyilvánulásaihoz. Lehet, hogy ami az egyik nemzeti romantikában fővonal, a másikban csak másodlagos. Ilyen pl. a nemzeti múlt és a népiesség kultusza, amely nálunk előtérben áll, a franciáknál nem, de ott is van egy második vonalú „litterature troubadour”, és ott van Béranger, valamint a már irodalomtörténetekben sem szereplő Millien. De nem véletlen, hogy a mi költőink e kettőre érdemükön felül is reagáltak. Lovejoy szellemes érvelése, hogy tudniillik romantika A-nak és romantika B-nek van egy közös vonása: x, viszont romantika B-nek és romantika C-nek is van: y, azonban y már nincs

²⁶ VANSZLOV: i. m. 15.

^{26a} Erre utal Sötér új könyvében is: *Az ember és műve*. Bp. 1971. 103.

²⁷ C. DE DEUGD: *The Unity of Romanticism as an International Movement*. Actes du Ve Congrès de l'AILC. Belgrade 1967. 173—189. Magyarul: *A romantika mint nemzetközi mozgalom* *egysége*. *Helikon* 1968. 2. sz. 221—240.

meg romantika A-ban²⁸ — aligha fogja elkedvetleníteni azokat, akik a romantika közös esztétikai vonásainak összefoglalására tesznek kísérletet.

Itt említénék meg Sőtér István teljesen történelmi alapú meghatározását. Ő ugyanis valamennyi európai romantika lényegét az „újításban” látja, ezt tekinti közös vonásnak. Ez a meghatározás rokon azokkal a tétélekkel, amelyeket a francia és szovjet irodalomtörténészek is hangoztatnak. D. D. Blagoj a „művészi szabadság” igényét jelöli meg mint a romantikus művész legfőbb vonását, Gaëtan Picon is a szabadságban és az „szinteség és eredetiség” igényében hiszi azt a „lényeges elemet”, amely a romantikát jellemzi. Érdekes Gaëtan Picon további fejtegetése, mely a „romantika rendjét” igyekszik elemezni. „Minden szabad, kétségtelenül, de a romantikusok éppen abban hasonlítanak, hogy ugyanazokat a dolgokat engedik meg maguknak.”²⁹ Gaëtan Picon utal rá, hogy történelmi körülmények határozzák meg, hogy milyen szabadságot követelnek maguknak a romantikusok, pl. éppen nem azokat, amiket az avantgarde. Mindez arra mutat, hogy a romantika nemcsak a klasszicizmus és a realizmus felől, de pl. a szimbolizmus, szürrealizmus stb. oldaláról is elhatárolható, ami nyilvánvalóan lehetővé teszi ennek a történelmileg körülhatárolható irodalmi iránynak a leírását.

Ez átvetet a romantika periodizációjának kérdéséhez. Ezt a problémát úgy igazán érdemes felvetni, ha a romantikában nem elsősorban tipológiai jelenséget, hanem történelmi irányzatot látunk. Az irodalomtörténészek többsége — akár a marxista, akár a polgári irodalomtörténészek — gyakorlatilag ezzel a XIX. századi történelmileg körülhatárolható irányzattal szoktak foglalkozni. Igen fontos kérdés a romantika történeti eredetének és előzményeinek problémája. Ismeretes, hogy a romantikát első teoretikusai (a Schlegelek, Mme de Staël) a keresztény középkor kultúrájából eredeztették. Az irodalomtörténészek általában nem mennek ennyire vissza az időben, és a romantika kezdeteit a XVIII. század utolsó évtizedében határozzák meg. De vajon a romantika a felvilágosodás ellenhatásának tekinthető-e vagy éppen a felvilágosodás által létrejött eszmeiségnek, bár ellentmondásos következménye? A német szellemtörténeti irány (és hatása a magyar is) az előbbi felfogás felé hajlott, míg a francia és az angol irodalomtudomány a felvilágosodásig, pontosabban Rousseau-ig vezetik vissza a romantikát. A romantika konzervatív—neoklasszikus kritikussai is Rousseau elmarasztalásával kezdik a romantikát elítélő fejtegetéseiket, így Pierre Lasserre és Irving Babbitt.³⁰ Gaëtan Picon szerint: „A romantika kevésbé jelenti az ember új felfogását, inkább irodalmi megjelenését jelenti annak az emberképnek, amelyet a XVIII. század alakított ki, de nem tudott esztétikailag kifejezni.”³¹ Hasonlóképpen nyilatkozik Van Tieghem is: „A francia forradalom erőteljesen hatott, még ellenségeire is, sok hagyományt megdöntött, kérdésessé tett számos alapvető, új eszméket sugalmazott az irodalom és a társadalom viszonyára nézve”,³² és e gondolatból kiindulva fejti ki azt, amit „a romantika forradalmának” nevez, kihangsúlyozva, hogy a pre-romantikusok csak az előkészítés — bár fontos — szerepét játszották. Ehhez hasonlóan fogalmazza meg Karel Krejčí: „A romantika kezdetét azzal, hogy ekkor „a szentimentális mennyiség átcsap romantikus minőségbe”.³³ Érdekes megemlíteni, hogy míg a szellemtörténet a Sturm und Drang-ban inkább a ráció uralmával való szembefordulást hangsúlyozza, a francia és a szovjet irodalomtörténetírás a társadalmi lázadás mozzanatát tekinti az ő esetükben döntő fontosságúnak. A romantikának a felvilágosodással való szoros kapcsolatára mutat rá új ér-

²⁸ Arthur O. LOVEJOY: On the Discrimination of Romanticism. PMLA 1924. Részlet a cikkből Gleckner és Enscoe id. gyűjteményében.

²⁹ Gaëtan PICON: Le romantisme. Encyclopédie de la Pléiade. Histoire des Littératures. 2. köt. Paris 1956.

³⁰ I. BABBITT könyvének is a címe: Rousseau and Romanticism. Boston 1919.

³¹ Gaëtan PICON: Le romantisme: Histoire des Littératures. 2. köt. 152.

³² Paul VAN TIEGHEM: i. m. 123. 2. kiad. 117.

³³ Karel KREJČÍ: Klasszicizmus és szentimentalizmus a keleti és a nyugati szlávok irodalmában. FK. 1963. 33.

^{33a} A felvilágosodás és a romantika. Krit. 1969. 10. sz.

veléssel Sötér Istvánnak a *Kritikában* 1969-ben megjelent cikke is.^{33a} A romantika kezdeteit általában az 1790-es évekre teszi a legtöbb irodalomtörténész, de a romantika befejező dátuma szempontjából már nagyobb a nézeteltérés. Vannak akik 1830-cal lezártnak tekintik a romantika uralmát, az angol és a német irodalmat tekintve nem indokolatlanul. Eléggé tartja magát az a felfogás, hogy a romantika 1848-ig vagy 1850-ig jelentős irányzat, utána csak posztromantikáról beszélhetünk. Van Tieghem álláspontja is nagyjából ez, de hozzát teszi (más szerzőkkel együtt), hogy a romantika utóhatásai még a hatvanas években is erősen érezhetők.³⁴ Vanszlov az 1830-as és az 1848-as dátum fordulópontra jellegét hirdeti, hozzátéve, hogy a romantika az irodalomban a hatvanas évek végéig is hoz létre nagy műveket (Hugo), a zenében pedig még később is (Wagner).³⁵ Ezeknek a periodizációs törekvéseknek persze csak akkor van értelmük, ha nem szűkítjük le a romantika fogalmát a befelé forduló, misztikus hangulatú, a korai német romantika szellemében fogant alkotásokra. Mert ilyen törekvéssel gyakran találkozunk, főként a nyugati irodalomtudományban.

A romantika periodizációjának problémája nem azonos a világirodalom periodizációjának problémájával. Az újabb felfogás — itt utalhatunk mind a Gorkij Intézet Világirodalom szintézis-terveire, mind az AILC európai irodalmakat egységbe foglaló kötetek előkészületeire — a világirodalom időbeli felosztását a „kulturális zónák” és a „periódusok” alapján véli megoldhatónak. A zónák voltaképpen térbeli fogalmak, kultúrkörök, és a történelmi időben változnak, így pl. a középkor idején ilyen zóna a bizánci jellegű, a XIX. században pl. a skandináv vagy a középkor-európai. Az irodalomtörténeti periódusok — ha azok kronológiailag meghatározhatók — komplex jelenségek, többféle tendenciát, irányzatot, hagyományt, újítást foglalhatnak magukban mind a nemzeti, mind a világirodalom vonatkozásában. Az irodalomtörténeti korszakban, periódusban többféle irányzat élhet együtt, egymással vitatkozva, harcolva, mint a legtöbb irodalomban a klasszicizmus és a romantika; vagy békés koegzisztenciában, mint a múlt század harmincas-negyvenes éveiben a romantika és a realizmus. Ez a többféleség sokszor nagy alkotók életművében is megtalálható, amely ilyenkor szintézisbe foglalja a korszak legfontosabb tendenciáinak eredményeit. A periodizáció ilyen értelmezése azonban nem akadályos annak, hogy az irodalomkutatás valamely irodalmi irányzatot külön is tanulmányozzon, akár a nemzeti irodalom, akár a világirodalom vonatkozásában. Ez utóbbinak a szempontjából annál is indokoltabb az irányzatokkal való külön foglalkozás is, mert a különböző irodalmak fejlődése időben nagyon egyenlőtlen, és szintézisük kronológiai határok közt nehezen lehetne megoldható.³⁶ (Természetesen a fentebbi megállapítás a külön műfaj-történeti kutatások szükséges és hasznos voltát is involválja.)

Végül az a probléma is felmerült, vajon a romantika „átmeneti korszak”-e a klasszicizmus és a realizmus között, vagy érték önmagában. Ez a kérdés felmerült mind a nyugati, mind a szovjet irodalomtudományban. Van Tieghem könyvének utolsó fejezetében utal olyan nézetekre, melyek a romantikát mint egy „zárójelet” tekintik a klasszicizmus és a realizmus fejlődési vonalának kereszteződésében, és cáfolja ezeket a nézeteket.³⁷ A szovjet irodalomtudományban nem ilyen éles megfogalmazásban szerepel. D. D. Blagoj a romantika fő érdemének azt tartja, hogy felbontotta a klasszicizmus absztrakt ábrázolási módját, a konkrétumra törekedett, és ezáltal a realizmusnak készítette elő az utat.³⁸ Petrov, aki a valóság művészi ábrázolá-

^{33a} A felvilágosodás és a romantika. *Kritika* 1969. 10. sz.

³⁴ Paul VAN TIEGHEM: i. m. 519—520. 2. kiad. 459—466.

³⁵ Vanszlov: i. m. 10—11.

³⁶ SÖTÉR István: A korszak és az irányzatok. *Kritika* 1970. 2. sz. SÖTÉR István: A szintézis új lehetőségei. *Kritika* 1971. január. Az ember és műve. Tanulmányok. Bp. 1971. — H. LUKÁCS Borbála: Az új szovjet Világirodalomtörténet előkészítésének elvi kérdéseiről. — *Helikon* VII. Figy. 1970. 2. sz. 199—206.

³⁷ Paul VAN TIEGHEM: i. m. 525—526. 2. kiad. 467—469.

³⁸ A szovjet akadémia háromkötetes orosz irodalomtörténetében. A második kötet bevezetésében. L. a 18. sz. jegyzetét.

sában a realizmusnak adja az elsőséget, idézett cikkében ennél lényegesen tovább megy a romantika értékelésében, kimondván, hogy „a romantika lehetőségein belül is megvan a lehetőség az életigazság ábrázolására”.³⁹ Vanszlov meghatározása szerint „a XIX. század első felének művészi kultúrájában a romantika hasznos jelentőségű. Felvetett kérdéseket, melyek az új kor valóságában születtek, segítette a harc az elhalt formák ellen, új kifejező eszközöket hozott létre, előrelépést jelentett az emberiség művészi fejlődésében”.⁴⁰ Vanszlovnak ez a megállapítása természetesen az egész európai romantikus művészet számbavételével fogalmazódott meg. Tegyük hozzá, hogy a romantika az orosz irodalomban valóban csak egy fontos állomás a legmagasabb csúcok felé vezető úton, de vannak irodalmak, amelyek a romantikában értek fel világirodalmi magaslatokra, és XIX. századi irodalmuk ennek az irányzatnak az áramában emelkedett a legmagasabbra. Erre az utóbbira a legjobb példa kétségtelenül a lengyel irodalom.

Az 1954. évi akadémiai vitát megelőző magyar romantika-kutatások áttekintése

Az első irat,⁴¹ mely nálunk a romantika kérdését tárgyalja, Teleki József tanulmánya *A régi és az új költés különbségeiről*, mely az 1818-as évi *Tudományos Gyűjteményben* jelent meg. Mellékesen jegyezzük meg, hogy az olasz romantika vitairatai mindössze két évvel előzték meg a Telekiét, és hogy Teleki munkája egyidős a lengyel romantika első nagy manifesztumával, Brodziński dolgozatával, utóbbinak viszont fontos előnye Teleki műve felett, hogy bár ez is nagyjában a német elméletírók alapján ír, a lengyel költészet számára is levonja a megfelelő tanulságokat. Teleki tanulmánya — mint a kor romantikus elméletírójé — a romantikát az antikot követő keresztény lovagvilág és meseszerűség irodalmában látja, az egész modern irodalomra kiterjeszti, bár kivételt tesz az antik szellemet újjáélesztő modern költőkkel, így Goethe szerinte a görög szellem modern inkarnációja, Schiller viszont „romántos”. Ez az egész középkort és az egész modern irodalmat magába foglaló romantika-koncepció érvényesül Kőlcseynél is a *Nemzeti hagyományokban*, aki szerint viszont a romantika szelleme az újkor klasszicista törekvésű íróiban, a reneszánsz és a klasszicizmus alkotóiban is érvényesül. Ismeretes, hogy Kőlcsey elsőnek fogalmazza meg az akkor még kialakulóban levő magyar romantikának a némettől való különbözősét, megállapítva a magyar „karakteri szentimentalizmus” és a német „romantikai szentimentalizmus” különbségeit. A „magyar karakteri szentimentalizmus” Kőlcseynél a haza sorsából meríti nyugtalanságát, melankóliáját, ezért fedezi fel Kőlcsey már Zrínyiben is a „romantikát”.

Toldy Ferenc és Fenyéry-Stettner a húszas években a „tündérezés”-ben és a „lovagiság”-ban látják a romantika jegyeit, és ezért üdvözlük Vörösmarty és Kisfaludy Károly ilyen szellemű alkotásait.⁴² Toldy a harmincas években már a szenvedélyek kultuszát is értékeli Vörösmartyban, és ekkor még nagyra tartja *A két szomszédvárat* is, melyről később tartózkodva nyilatkozik. Bár a romantikának mint a középkor keresztény művészetének és az ennek szellemét ellentmondásosan is folytató művészetnek a megítélése Kemény Zsigmond tanulmánya (*Classicizmus és romanticizmus*. 1864) elején is megtalálható, úgy látszik, hogy a romantikának mint sajátosan XIX. századi irányynak az értékelése a francia romantikával való megismerkedés hatása alatt alakult ki. Szalay, Eötvös tanulmányai, Toldynak a *Tudománytárban* a külföldi irodalmakról adott recenziói már ilyen értelemben vetik fel a kérdéseket. Sőt

³⁹ L. a 21. sz. jegyzetet.

⁴⁰ VANSZLOV: i. m. 33.

⁴¹ A XIX. század eleji magyar romantika felfogásokról I. FARKAS Gyula Romános, *romántos, romantikus*. Minerva 1929. 172—199. SÓTÉR István: *A magyar romantika I. OK* 1955. VI. köt. 209—213. és *Romantika és realizmus* 1956. 22—28.

⁴² TOLDY Ferencnek „Vörösmarty Mihály epicus munkájáról” írt tanulmányában. *TudGyűjt* 1826. VII.—VIII. sz. 1827. III. V. sz. és 1827-ben külön mű. FENYÉRY Gyula: *Könyvvizsgálat*. *TudGyűjt* 1827. I. sz.

Toldy a spanyol irodalomról szólva már a romantikát a népiességgel kapcsolja össze,⁴³ ami Kölcsey nagy tanulmányában is impliciten megvan.

Kemény Zsigmondnak fent említett tanulmánya főként a francia romantikát elemzi, és hozzá kapcsolja a liberális, demokratikus eszmék és az irányzatosság eluralkodását az irodalomban. Ezt ő bár nem ítéli el egyértelműen, de észrevehetőleg elhatárolja magát tőle, és határozottan leszögezi Vörösmarty-tanulmányában, hogy a magyar romantika nagy költője nem állt a franciák hatása alatt, legfeljebb drámaiban. Kemény Goetheben komplex jelenléteket lát, szerinte Goethe az Iphigeniában klasszikus, a Faustban romantikus.

A magyar romantikának és a németnek az egybevetését tartalmazza Bánóczi József akadémiai székfoglaló beszéde 1876-ból, melynek tárgyalását Komlós Aladár a romantika-vitán Sötér referátumából hiányolta. Bánóczi a német romantika konzervatív, sőt a metternichi reakcióval rokonszenvező szellemét állítja szembe a magyar romantikusok szabadelvű reformer felfogásával. Bánóczi a romantikát nemcsak mint irodalmi, de mint az egész szellemi életet átfogó irányzatot értékeli. Szembeállítja a reakcionárius Gentz Friggyessel a reformer és haladó Széchenyit, akit a magyar politikai romantika fő képviselőjének tekint. Bánóczi a magyar romantikát mint 1840-ig uralkodó irányzatot fogja fel, folytatójaként a népiességet említi, összhangban Gyulai és Erdélyi erre vonatkozó véleményeivel.⁴⁴

Ez a rövid áttekintés, amelyhez még többet is csatolhatnánk, így pl. a Byronra vonatkozó Fenyéry-tanulmányt,⁴⁵ továbbá az *Athenaeumban* közölt, Farkas által is idézett *Német romantika és angol ízlés* c. dolgozatot, valamint Bodnár Zsigmond George Brandes⁴⁶ munkáira utaló cikkét — azt mutatja, hogy a XIX. század folyamán már kialakult egy olyan felfogás, mely a német romantikát konzervatív szelleműnek tekintette, a franciát és az angolt nagy vonásokban szabadelvűnek, sőt a demokratizmusra (Kemény szerint a szocializmusra is) hajlónak, és e kettő párhuzamában igyekezett elhelyezni a magyar romantikát, melynek fő képviselője konszenzusok szerint Vörösmarty.

A huszadik század első feléből, mégpedig a két háború közti időszakból két vitát szeretnék kiemelni. Az egyik a húszas évek elején zajlott le Zlinszky Aladár *Klasszicizmus és romanticizmus* c. tanulmánya kapcsán, a másik Farkas Gyula *Magyar romantika* c. könyvének megjelenését követően.

Zlinszky Aladár 1921-ben a Szent István Társulati székfoglalójaként tartotta meg a szóban forgó előadást, melyet két év múlva meg is jelentetett. Zlinszkyt a XX. század elején fellépő ultrakonzervatív francia kritikusok romantikaellenessége inspirálta (Lasserre, Maurras, Seillière Maigrón), de inkább csak az elvi végkövetkeztetéseiben. Zlinszky átfogó képet igyekezett adni az európai romantikáról (már ti. az angol, francia, magyar és német romantikáról), és kiváló stilsztika-tudóshoz méltóan elemzi az irány művészi teljesítményeit. Annál lehangolóbb azonban végkövetkeztetése: az említett francia reakciós teoretikusoktól és főként az ellenforradalmi kor szellemétől inspirálva megállapítja, hogy a romantika alapjában véve „destruktív” irány, a fennálló társadalom szempontjából veszedelmes. Szerencsére szerinte a romantika kitermelt magából két konstruktív eszmét is: a vallásosságot és a nemzetiséget. Ez utóbbinak a szemszögéből menti fel a magyar romantikát a „destruktív” szellemiség vádjá alól. Zlinszky fejtegetéseire Koszó János reflektált, és élesen szembeszegült állításaival. Szerinte Zlinszky a francia romantika alapján ítéli meg általában a romantikát. Koszó szerint a romantika lénye-

⁴³ TOLDY Ferenc: Spanyol literatura. Tudománytár 1838. 220.

⁴⁴ BÁNÓCZI József: Magyar romantika. Bp. 1882. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. 12. Erdélyi Jánosnak a romantikára vonatkozó bonyolult álláspontjára helyszűke miatt nem tudunk kitérni. L. erről: FARKAS Gyula: id. cikk 198. SÖTÉR István: Nemzet és haladás. 1963. 14–24.

⁴⁵ FENYÉRY Gyula: Az Angol és Német Poezisiről. TudGyűjt 1828. II. köt. 109–113.

⁴⁶ BODNÁR Zsigmond: Mi a romanticizmus? Athenaeum 1899.

ge szerint konzervatív építő és a társadalom régi rendjét konzerváló irányzat, és főleg Novalisra hivatkozik.⁴⁷

Szükségtelen hangsúlyozni, hogy Zlinszky a francia romantikát sem tekinti egyértelműen „destruktív” irányzatnak, és Chateaubriand-t például felmenti, sőt megvédelmezi az ultrakonzervatív Maurras vádjaitól, akinek szemében Chateaubriand túlságosan engedékeny a modern szellemiséggel szemben.

A francia ultrakonzervatív írók és kritikusok véleménye eléggé ismert volt nálunk, Fábrián Istvánnak tanulmánya jelent meg róluk a *Minervában*.⁴⁸ Szerb Antal is küszködik velük világirodalom történetében, Halász Gábornál is érezhető a hatásuk, amelyet még erősített az angol konzervatív szellemű írók, Ezra Pound és T. S. Eliot ugyancsak éles romantikaellenes állásfoglalása.

A Zlinszky—Koszó vitában világosan kirajzolódott ennek a két embernek az eleve kialakult érzelmi és felfogásbeli attitűdje, amelyek közül az egyik a francia irodalom és irodalmi kritika, a másik a német irodalom és kritika emlőin nevelkedett. Természetesen ebben az esetben az ellenforradalmi kor torzító tükrében.

Farkas Gyula romantika-könyvét erős bírálat érte már korábban is, főleg Zlinszky Aladár és Császár Elemér részéről.⁴⁹ Farkas koncepciójának tarthatatlan voltát világosan bebizonyította Sőtér is az akadémiai romantika-vitán, a táj-felekezet koncepciónak a fajelmélettel nem is rejtett összefüggéseit pedig újabbán Horváth Lukács Borbála kandidátusi disszertációja tárta fel részletesebben.^{49a} Erre a kérdésre itt kitérni talán nem szükséges. Inkább Farkas szándékát akarnám kiemelni könyvével. Farkas Gyula ugyanis a magyar romantika történetét kívánván megírni, kimondottan a magyar viszonyok elemzése alapján szeretne volna megmutatni a romantikát, mint a magyar irodalom sajátos, máshoz nem mérhető irányzatát. Ezért fordít oly sok időt a romantika forrásvidékének kutatására és a nyelvújítás korára, míg a tulajdonképpeni magyar romantika korszakát lényegében az 1820-as évekre szorítja össze. Bírálói helyesen mutattak rá, hogy ily módon Farkas nemcsak a nadleri koncepció átvételével csatlakozik a német kritika fogalomrendszeréhez, hanem a magyar irodalomból csak azt tekinti romantikusnak, amit német szemmel is annak lehet ítélni: ti. az elvágyódás, az ábrándvilág, másfelől pedig a politikailag még meg nem fogalmazott nemzeti megújulás romantikáját. Farkas második könyvében, a *Fiatall Magyarországnak* már háttérbe szorul a romantika, a harmincas évek pedig hiátusként tátonganak Farkas koncepciójában. Mindenesetre Farkas könyve felveti az önálló magyar romantika problémáját, azt a tételt hirdeti, amelyet Vörösmartyval kapcsolatban már Kemény Zsigmond állított, hogy ti. a magyar romantikus ábrázolásmód, stílus- és formarendszer mintegy magától és nem idegen hatásra alakult ki. Ez a probléma voltaképpen a „romantika” és a „romantikák” ma is vitatott kérdése, melyet csak a marxista komparatiztika, a társadalmi viszonyok hasonlósága által kondicionált paralelizmusok módszerével lehet megválaszolni.

A magyar romantika-kutatásoknak ez az áttekintése csak vázlatos, sőt hiányos is, mert csak a cím szerint is a romantikát tárgyaló művekkel foglalkozik. Ha valóban tisztán akarjuk látni a magyar romantika-felfogások történetét, akkor szükséges lenne a kor kritikai irodalmának alapos vizsgálata, a folyóiratirodalom átbúvárlása, a nagy romantikusainkról szóló irodalom áttanulmányozása, a romantikus stílusra, verselésre vonatkozó megállapítások ismeretése. Ez azonban túlnőne egy programtanulmány keretein.

⁴⁷ KOSZÓ János recenziója: EPhK 1925. és Napkelet 1924. nov. ZLINSZKY: Klasszicizmus és romancizmus c. művének újabb kiadása. 1924. 50 l.

⁴⁸ FÁBIÁN István: A francia konzervativizmus filozófiai alapvetői. Minerva 1927.

⁴⁹ ZLINSZKY és CSÁSZÁR bírálatai. ItK 1931. 99. és 373.

^{49a} H. LUKÁCS Borbála: Szellemtörténet és irodalomtudomány. 1971. Irodört. Füzetek 70. sz.

Az általános európai, ill. a régebbi magyar romantika-kutatások csak néhány jellemző mozzanatának a felvázolása után röviden ismertetnünk kell azokat a problémákat és kutatási feladatokat, amelyeket az 1954. évi akadémiai vita megállapított, illetve kijelölt. Ez a vita kétségtelenül a legjelentősebb romantika-vita volt az eddigi magyar tudományosságban, egyfelől, mert irodalomtörténészeinknek igen széles gárdája vett benne részt, másfelől, mert a marxista tudomány igényével közelítették meg a kérdést.

Sőtér István vitaindító referátuma — bár hivatkozott az európai vonatkozásokra is — kiemelt a magyar romantika problematikáját világította meg. Mint ilyen, mindmáig időtálló és iránymutató értékű, főként abban, ami a magyar romantika korszakainak kijelölését, a tárgyalásba bevont írók és irodalmi jelenségek viszonylagos teljességét, a magyar és a külföldi romantikák viszonyát, valamint a magyar romantika és a progresszív magyar reform-liberalizmus kapcsolatainak megfogalmazását illeti. (Ezen túlmenően Sőtér kitér a Fialat Magyarország romantikus vonásaira is és ez utóbbiaknak a többiekétől eltérő társadalmi gyökereire.)

A rendkívül alapos és gondolatébresztő referátum széles körű vitát indított, melynek folyamán fontos igények fogalmazódtak meg a további kutatások szempontjából. Így az, hogy szükséges lenne a romantika valamiféle meghatározása vagy leírása, azoknak a jegyeknek a megjelölése, amelyeknek alapján valamely alkotás romantikusnak minősül (Trencsényi-Waldapfel Imre). Sőtér referátumának az a megállapítása, hogy romantikusaink azáltal lettek nagyokká és haladókká, hogy a „romantikát megszüntetve, megtartva” túlhaladták, a realizmus felé közeledtek, hogy a magyar romantika „ellentmondásossága épp a valóság felé fordulásban nyilatkozik meg” — ellenvéleményt váltott ki: A *vén cigány* költői értékét éppen az teszi, hogy költője a romantika szellemében és költői eszközeivel írta meg (Turóczy-Trostler József). Ez lényegében a romantikának mint irodalmi irányzatnak az értékelését veti fel. A romantika előzményeinek bővebb kutatása, Széchenyi szerepének többoldalú értelmezése, a népiesség és a romantika, Petőfi és a romantika viszonyának tisztázása, a romantika 1849 utáni továbbélésének megvilágítása — mindezek ott szerepeltek az 1954. évi vitán kijelölt kutatási feladatok sorában. Az alábbiakban elsősorban azt szeretnénk megvilágítani, hogy milyen feleletet adott irodalomtudományunk azóta a vitán feltett kérdésekre.

A romantika fogalma és sajátosságai

Az 1954. évi vitán Trencsényi-Waldapfel Imre hangoztatta a romantikus művészi jelenségek valamiféle megállapításának és összefoglaló leírásának az igényét. Felszólalásában ugyanakkor Marx egyik megnyilatkozását is idézve felvetett egy alapvető szempontot, amelyre a romantika sajátosságai levezethetők: ez pedig egy adott történelmi helyzetből következő magatartás: az elégedetlenség, a tiltakozás a konkrét történelmi helyzetben az adott társadalommal szemben és az abba való „alantas” beletörődéssel szemben is.⁵⁰ Ez az elégedetlenség a romantikus magatartás alapképlete Blagoj szerint is (a Szovjet Akadémia háromkötetes orosz irodalomtörténete második kötetének bevezetésében).⁵¹ Az elégedetlenség gondolatából kiindulva vezet vissza Tóth Dezső is a romantikát — Vörösmarty-monográfiájában — az individualizmusra, a szubjektívizmusra, a líraiságra. A kérdés itt az: ez az elégedetlenség a XIX. század első felében a francia forradalom hatására felszabadult ember elégedetlensége-e vagy éppen a polgári társadalommal szemben a középkori feudalizmus szépnek illuzionált világába visszasóvárgó emberé-e. A legtöbb marxista irodalomtörténész mind a két lehetőséget a romantika terüle-

⁵⁰ I.OK 1955. VI. köt. 1—2. sz. 257—258. Az „alantas” — „gemein”.

⁵¹ L. a 18. sz. jegyzetet.

tére utalja és ezért beszél reakciós (konzervatív) és haladó vagy Blagojnak Gorkij egy meghatározásán alapuló terminológiája szerint aktív és passzív romantikáról.⁵² Az 1954. évi akadémiai vita azt a kérdést is felvetette, hogy milyen közös sajátosságait lehet megállapítani a romantika mindkét ágának, melyek a romantika általános esztétikai sajátosságai. A kérdésre a megnyugtató feleletet legelőször Barta János tanulmánya adta meg — címe: *A romantika mint esztétikai probléma*,⁵³ mely szerint a romantikus magatartás alapvonásai: az életintenzitást fokozó nagy életigény, a felszabadító és a vallomás funkció. Barta utalt ennek a magatartásnak a társadalmi alapjára is, de ezt nem fejtette ki részletesen. Ámde írásából érezhető, hogy a felvilágosodás és a francia forradalom hatása alakította ki ezeket a nagy emberi igényeket. Ebben az aspektusban a felvilágosodás méhében kifejlődött szentimentalizmus és preromantika a romantika szoros elődje. A polgári forradalmi eszmék által kifejlesztett polgári individualizmus az alap, de ez egyes képviselőiben a maga ellentétévé is fordulhat. A kérdés az: Rousseau-t tekintjük-e a romantika előfutárának, mint az angolok és a franciák általában teszik vagy Burkét. Persze vannak kivételek és vannak franciák, akik számára Gérard de Nerval a romantikus, Hugo nem. Általában a vita a francia—angol és a német iskolázottságú irodalomtörténészek között folyt eddig. Barta János tanulmánya példája annak, hogy ezeken a különféle iskolázottságokon túlemelkedve is meg lehet határozni a romantika legfontosabb jegyeit. Barta János és Tóth Dezső⁵⁴ tézisei alapján — valamint a külföldi szakirodalom idevágó anyagát is felhasználva — iparkodott leírni és összefoglalni a romantika sajátosságait a Gondolat Kiadó izmusok sorozatában megjelent *A romantika* c. antológia bevezető tanulmánya is.

A romantika fogalmának egy igen sokoldalú és meggyőző leírását olvashatjuk Sőtér István legújabb könyvében: „Anélkül, hogy a romantika fogalmának valaminő definícióját meg mernők kísérni, mégis, keresnünk kell egy olyan alapvető mozzanatot, mely a különböző irodalmak romantikusait közösen jellemzi, s valamennyiüket el is választja, meg is különbözteti mindattól, amit *nem* lehet romantikának neveznünk. A romantikára jellemző jegyek közül ilyenként tekinthetjük azt a törekvést, hogy a művészet szuverén módon, olyan autonóm és különleges világot teremtsen, mely intenzív és sűrített atmoszférája, felfokozott valósága vagy a valószerűtlensége miatt mentes a mindennapiságtól, s többnyire valamely kiváltságos érzelmi, erkölcsi vagy lelki állapotot fejez ki. A különleges és autonóm világ létrehozásának — valamint a kiváltságos állapot kifejezésének — szándéka különféle eszközök segítségével valósulhat meg: az álom és a látomás, az egzotikum és a fantaszitikum, a népköltészet és a történelem éppúgy elősegíti e szándék megvalósítását, mint a romantika invenciójának és felfedezéseinek egész tárháza.” (Az ember és műve. Bp. 1971. 139–140.)

A magyar romantika előzményeinek kérdése

A romantika alapvető jegyeinek meghatározásában — mint említettük — nagy jelentőségű az előzmények kérdése. A magyar romantika forrásvidékének felderítése szempontjából már az 1954. évi vitán igen fontos eredmények alakultak ki. Így Sőtér előadásában és még részletesebben Szauder József felszólalásában, aki romantikánk kezdeteit a tizes évekre tette, és meggyőzően kifejtette a romantika megindulásának szoros kapcsolatát a magyar nemesség függetlenségi törekvéseinek felelevenedésével. A magyar romantikát előkészítő és kialakító filozófiai mozgalmak elemzése szempontjából azóta sok mindent tisztáztak Szauder József

⁵² Az „aktív” és „passzív” romantika kifejezést tartja helyesnek Jan O. FISCHER prágai egyetemi tanár is: Alfred de Vigny und die Interpretation der Romantik c. cikkében: *Beiträge zur romanischen Philologie* 1969. Eeft 1. 82–83.

⁵³ *Studia Litteraria* II. köf. 1956. és *Élmény és forma* c. tanulmánykötetben. Bp. 1963. 79–111.

⁵⁴ TÓTH Dezső: *Vörösmarty Mihály*. Bp. 1957. 580–596.

kutatásai, többek közt *A romantika útján* c. tanulmánykötete és Kölcsey kiadatlan műveit sajtó alá rendező gyűjteménye. Wéber Antal monográfiája a regény műfaj története szempontjából gazdagítja e vonatkozásban ismereteinket. Szauder értelmezéseire kapcsolódik e beszámoló szerzőjének a *Klasszikából a romantikába* c. monográfiája is.⁵⁵

Sötér Istvánnak az előbb idézett tanulmánykötetében, *A romantika létrejötte* c. dolgozata a magyar romantikát is szorosabban kapcsolja olyan előzményekhez, mint a Sturm und Drang, a herderi történet- és irodalomfilozófia, a herderi népiesség-konceptió. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy irodalomtudományunk már elért bizonyos eredményeket a romantikus jelenségek leírásának és előzményei feltárásának területén, melyek azokhoz a kutatási feladatokhoz tartoznak, amelyeket az 1954. évi vita kijelölt. Nem feladatunk most a romantikát megelőző és azt részben elő is készítő felvilágosodásra és szentimentalizmusra vonatkozó kutatások eredményeit számba venni, ezekkel Szauder József két programtanulmánya, valamint az általa keltett vita anyaga igen részletesen foglalkozik.⁵⁶

Úgy gondolom, hogy irodalomtudományunk nem mondhat le arról, hogy a romantika komplexitását világnézeti szempontból is megvizsgálja. Az újabb szovjet kutatóknak az az elve, hogy egyfelől elfogadják a romantika kétarcúságának tételét, másfelől viszont elutasítják ennek merev, dogmatikus alkalmazását: azaz kimondják, hogy minden egyes alkotó, illetve irodalmi jelenség értékelése mind a művészi hatás, mind a progresszivitás szempontjából külön és differenciált elemzést kíván. Ezt az álláspontot a magyar romantika-kutatók is magukévá tehetik. Kétségtelen, hogy az európai romantikának több hulláma van, egyikben a regresszív, másikban a progresszív tendenciák látszanak uralkodóknak. A magyar irodalom a múlt század tízes éveinek végén, a húszas években lép be a maga romantikus korszakába, akkor, amikor az angoloknál a második romantikus nemzedék, a Byron—Shelley—Keats iránya jelenti az újat, amikor az olasz, a lengyel, a cseh romantika kezdődik, olyan európai irányzat, melyet a Szent-szövetség világával való elégedetlenség táplál és fűt, és így benne a progresszív vonások látszanak dominálni. A magyar romantika ebben a progresszív hullámban bontakozik ki, és ez talán feloldja a Sötér 1954. évi tanulmánya végén megjelölt ellentmondást, ti. azt, amely a romantikus ábrázolásmód és a „valóság felé fordulása” között látszik fennállani.

A romantika mint irodalmi irányzat értékelésének kérdése

A romantikának mint irodalmi irányzatnak az értékelési kérdése, mint láttuk, már az 1954. évi akadémiai konferencián vitát kavart fel. A kérdés úgy merült fel, hogy a nagy romantikus alkotóknak túl kell-e haladniuk a romantikán, hogy valóban nagy és haladó szellemű és hatású műveket hozzanak létre, vagy éppen a romantikán belül maradva, a romantika kínálta művészi eszközök felhasználásával hozták-e létre ezeket a nagy alkotásokat. Idézzük Sötér akkori álláspontját, mely azt sugalmazta, hogy a magyar romantika értéke a realizmus felé közeledésében áll. Ezzel szemben Turóczy-Trostler József szerint a romantikán belül immanensen lehet és kell nagy romantikusaink, így Vörösmarty életművét is értékelnünk. Később Almási Miklós a romantikáról írt tanulmányában — a magyar romantika kérdését nem érintve — általában azt fejtegeti, hogy a romantikus alkotásmód egy progresszív szellemű alkotónak korlátja, sőt buktatója is lehet, szerinte Victor Hugo költői kibontakozásának fő akadálya az volt, hogy nem tudott a romantikán túlhaladni.⁵⁷

⁵⁵ SZAUDER József: *A romantika útján*. Bp. 1961. WÉBER Antal: *A magyar regény kezdetei*. Bp. 1959. HORVÁTH Károly: *A klasszikából a romantikába*. Bp. 1968.

⁵⁶ SZAUDER József: *A XVIII. századi magyar irodalom és a felvilágosodás kutatásának feladatai*. ItK 1969. 2—3. sz. Előadás és vita: 129—175. — SZAUDER József: *A felvilágosodás-kori irodalom kutatásának legújabb eredményei és problémái*. It 1970. 2. sz. Előadás és vita: 415—445.

⁵⁷ L. a 16. sz. jegyzetet.

A probléma itt egyfelől a magyar romantika, másfelől általában a romantika értékelése. A magyar romantika eredetét, kialakulását lényegében a magyar irodalom belső fejlődéséből is meg lehet magyarázni, mindamellett a külföldről jövő hatásoknak is fontos szerepük van kibontakoztatásában, továbbfejlődésében. Főként pedig a magyar romantika számos olyan sajátosságot tartalmaz, amelynek analóg voltát meg lehet találni a többi európai romantikában is. Itt elsősorban a kelet-európai irodalmak párhuzamosságai adódnak, bár ezektől viszont aligha vehetünk indítékokat, noha romantikusaink tudomást vettek róluk, így a cseh, a lengyel és az orosz irodalom hasonló vonásairól. Itt az a látszólagos ellentmondás áll fenn, hogy amennyiben voltak minták, ilyeneket a nyugati irodalmak nyújtottak, másfelől a magyar romantika fejlődésével leginkább hasonló képletet a kelet-európai irodalmak adják.

Erre utalt már Angyal Endrének a vitáról szóló ismertetése az *Acta Litteraria*-ban (1957), majd főként Sziklay Lászlónak a munkái.⁵⁸

A romantika általános értékelése szempontjából azonban már közvetlenül a vita utáni években jelentős fordulatot hozott a Mickiewicz-, majd a Slowacki-évforduló nemzetközi és a szocialista országok részéről különösen lelkes megünneplése. A XIX. századi lengyel költészet vitathatatlanul a romantika áramában csúcspontot ért el, és ennek haladó jellege Mickiewicz és Slowacki műveiben nem vitatott. Az a tény, hogy a romantika nem a valóságtól való elfordulásban, hanem a nemzeti élet legsúlyosabb kérdéseivel való azonosulásban bontakozott ki az összes kelet-európai népnél, vitássá tette azt a tételt, hogy a magyar romantika ellentmondásossága épp a valóság felé közeledésben lenne. Maga Sötér volt az első, aki a magyar és lengyel romantika paralelizmusáról, Mickiewicz *Ősökjének* kiemelő értékelését tartalmazó előadásával, ill. a *Világtájak* c. tanulmánykötete megfelelő fejezeteivel már utalt a romantikus alkotásmódon belüli értékes és haladó szellemű művek létrehozásának lehetőségére. Sötér Mickiewicz-tanulmányai egyúttal újabb iránymutatást jelentettek a magyar romantikának az európaiban való differenciáltabb elhelyezése szempontjából.⁵⁹

A következő lépést Tóth Dezső tette meg Vörösmarty-monográfiájának összegező és befejező fejezetében. Ebben ezeket olvassuk: „A romantika nemcsak képes az élet tényleges, reális tartalmainak, progresszív elemeinek tükrözésére, de sokszor e tartalmak elsődrendű, legfőbb, sőt egyedül lehetséges hordozója lehet... Az sem lehet kétséges, hogy a romantika egésze történelmi mértékkel mérve feltétlenül haladó mozgalom, hiszen mérhetetlenül kitérítette az emberi életérzés lehetőségeit, az ember tér- és időbeliség tudatának határait, s lélektani, társadalmi és földrajzi értelemben egyaránt új szférákat von a páratlanul felgazdagított művészi ábrázolás köré... A marxista irodalomszemléletnek egyik, mintegy önnön ítéletét tökéletesítő lépése volt végeredményben annak kimondása, hogy a progresszív tartalmak és realista ábrázolási módszer nem feltétlenül függenek össze, hogy a romantikát sem önnön lényegével ellentétes elemeinek révén kell igazolni, hanem jogosan lehet és kell immanens értékeivel mérni.”⁶⁰ Tóth Dezső tételeinek súlyát még növeli, hogy a magyar romantika legrepresentatívabb költője műveinek beható elemzése után írta le ezeket a sorokat, az eleven költői valóság tanulmányozása vezette el erre a konklúzióra. Tegyük még hozzá, hogy a romantikáról írott e fejezetének szerves része Mickiewicz és Vörösmarty költészetének összehasonlító értékelése is.

Ismeretesek a kelet-európai komparatistika fejlődésének újabb eredményei. Elegendő a szocialista országok komparatistáinak 1962. évi budapesti konferenciájára,⁶¹ valamint az

⁵⁸ ANGYAL Endre: Die ungarische Romantik-Diskussion. *Acta Litteraria* 1957. 250—255. SZIKLAY László: A kelet-európai összehasonlító irodalomtörténetírás néhány elvi kérdéséről. *Világirodalmi Figyelő* 1962. 472—512.

⁵⁹ SÖTÉR István: Négy írás Mickiewiczről. *Világtájak* 1957. 64—131.

⁶⁰ TÓTH Dezső: Vörösmarty Mihály Bp. 1957. 580.

⁶¹ A konferencia anyaga az *Acta Litteraria* 1963. évi számában.

Association Internationale de Litterature Comparée 1967. évi belgrádi kongresszusára,⁶² valamint az azóta megjelent bilaterális összehasonlító kötetekre utalunk (magyar—csehszlovák, magyar—lengyel, magyar—orosz, magyar—olasz, magyar—német, magyar—francia stb.). Ilyen módon a kelet-európai romantikák összehasonlító vizsgálata is hozzájárult a romantikának mint irodalmi irányzatnak a pozitív értékeléséhez. Helytelen lenne azonban mellőzni azt a hatást, amelyet a szovjet irodalomtudományban az irodalmi irányzatokról és a romantikáról folytatott viták keltettek. Az újabb szovjet irodalomtörténészek a romantika értékelése szempontjából a Tóth Dezső álláspontjához hasonló véleményt hangoztatnak. Rejzov szerint: „Victor Hugó életművét sohasem fogjuk megérteni, ha romanticizmusát valamilyen buroknak tartjuk, amely elfedi alkotásának igazi lényegét, akadálynak, melyet egész életén át igyekezett leküzdeni.”⁶³

A romantika, ill. romantikák vitája még most is tart ugyan, de jelenleg úgy látszik, hogy az egyes nemzeti romantikák sajátos egyéniségének hangsúlyozása mellett az egyetemes romantika elismerése az elfogadott álláspont. Éppen ezért úgy véljük, hogy nem lehet elhanyagolni sem a nemzeti romantika sajátosságainak vizsgálatát, sem a magyar romantika összefüggéseit és párhuzamosságait a többi európai romantikával. A két kutatási formának, hogy úgy mondjam, dialektikus kapcsolatban kell lennie egymással, mindig fel kell vetnünk mind a sajátos, mind az általános kérdést, ha nem akarunk általánosságokba vagy provincializmusba veszni.

Úgy látszik, hogy a magyar romantikáról újabban megjelent könyvek és tanulmányok abba az irányba mutatnak, amely a mi romantikánknak az európai romantika egészében való elhelyezését is céljának tekinti. Ennek a törekvésnek jellegzetesen új oldala az, amely a magyar romantikát a kelet-európai népek romantikájával rokon jelenségnek tekinti, annak a marxista komparatizstikának a szellemében, mely nem elsősorban a hatások és kapcsolatok tanulmányozását tekinti céljának, hanem a hasonló társadalmi formációkon alapuló művészi fejlődés párhuzamosságait.

Helytelen lenne azonban — még a kelet-európai irodalmak szempontjából is csak hézagos ismeretekre vezetne —, ha nem törekednénk az *egész* európai romantika megértésére és saját romantikus irodalmunknak az *egész* európai irodalmi fejlődésben való elhelyezésére. A magyar irodalom romantikus korszakának alapvetően progresszív jellege is akkor tűnik ki világosan, ha kialakulását az egyetemes romantika egymást követő hullámai szempontjából vizsgáljuk meg. Ezen a téren — a hatások és kapcsolatok szempontjából is — még sok a tennivaló. A komoly eredmények mellett, aminők az említett bilaterális kötetek vagy pl. a Budapesten tartott italianisztikai kongresszus anyaga⁶⁴ — komoly hiányosságok is mutatkoznak. Néhány példa: nincs összefoglaló munka Victor Hugo, Byron vagy a Junges Deutschland hazai recepciójáról a különben hasznos részlettanulmányok mellett sem.

A „romantikus folytonosság” kérdése, az 1849-es korforduló problémája, romantika és népiesség

Az 1954. évi vita már felvetette a romantika 1849, ill. 1850 utáni továbbélésének problémáját. Maga Sőtér is foglalkozott ezzel a kérdéssel, amikor Jókai és Kemény romantikához való viszonyát fejtegette. A vitán Komlós Aladár Vajda János romantikájának a problémáját is megvizsgálandónak jelölte ki. Azóta ez a kérdés még jobban az érdeklődés homlokterébe került. Legélesebben Mezei József fogalmazta meg az ItK 1962. évfolyamában megjelent tanulmányá-

⁶² A kongresszus anyaga: Actes du Ve Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée. Belgrade 1967. Amsterdam 1969. 797 l.

⁶³ REJZOV id. cikke. Idézve: Világirodalmi Figyelő 1958. 1. sz. 4.

⁶⁴ Il romanticismo. Atti del Sesto Congresso dell'Associazione Internazionale per gli Studi di Lingua e Letteratura Italiana. Budapest e Venezia. 10–17 Ottobre 1967. A cura di V. BRANCA e T. KARDOS. Bp. 1968.

ban, amelynek *Az irodalom romantikus folytonossága*⁶⁵ címet adta. Mezei szerint az 1849-es év politikailag korforduló ugyan, de ezt „a lélek nem vette tudomásul”. A fő kérdések nem változtak meg, így a nemzeti polgárosodás és a népiesség. A romantika az új politikai helyzetben „látszólag visszavonul, eltűnik, pedig csak alakot cserél, látványos harcot rendez önmaga ellen, a saját megvertetését szcenírozva újító, kiapadhatatlan lendülettel és játékos kedvvel”. Másrészt Mezei azt is megállapítja, hogy „a népiesség és romantika hagyományos műfajai folytatódnak, legfeljebb ha mások kerülnek előtérbe, élednek újszerűvé, mint eddig, de a töredékeknek, a kapkodó kísérletezéseknek a tökéletesség klasszicista nosztalgiaja és vágya vet ágyat”. Mezei tétele tehát jóval tovább megy annál, ami az 1954-es vitán elhangzott: nem a romantika egyes jelenségeinek kiváló alkotásokban való továbbélését mondja ki 1849 után, hanem magának a romantikának mint vezető irányzatnak a további érvényesülését, igaz, hogy részben klasszicizált formában, de még azoknál is, akik látszólag a romantika ellen foglalnak állást. A továbbiakban Mezei a romantika és a népiesség azonos gyökerű voltát hangsúlyozza, és azt érezteti, hogy a népiesség 1849 utáni továbbélésében is a romantika folytonossága nyilatkozik meg. Ami a dezillúziót illeti, az nálunk alapvetően más, mint nyugaton: „nem ellenképe, folyamánya a romantikának”.

A „romantikus folytonosság” elve természetesen kétségessé teszi magát az 1849-es korfordulót is. Klaniczay Tibornak *Az irodalomtörténeti szintézis néhány elvi kérdése* c. tanulmánya is kétségbe vonja az 1849-es vagy 1850-es korforduló felvételének hasznosságát.⁶⁶ „Bármilyen nagy jelentőségű is a kor irodalmi fejlődésében egyrészt Petőfi fellépése és a népiesség diadala, másrészt pedig a szabadságharc bukása, ezek nem bontják meg a romantika korának alapvető egységét” — írja Klaniczay. Ismeretes, hogy a hatkötetes magyar irodalom történetében mégis az 1849-es korforduló szerinti periodizálás elve érvényesült. Ennek a periodizációnak a helyes voltát vitatja az *Irodalomtörténet* 1969. évi első számában Kenyeres Zoltán cikke is.⁶⁷ E felgások szerint a romantikus folytonosság nagyjából 1870-ig tart.

A „romantikus folytonosság” kérdéskomplexumában voltaképpen több részletprobléma rejtőzik. Általában egyetértünk abban, hogy a romantika Petőfi fellépéséig mindenképpen vezető iránya irodalmunknak. Így tehát a negyvenes évek romantikus jellege a probléma. Ha a negyvenes évek is a romantikus folytonosság jegyében mennek végbe, akkor itt ismét többféle felfogás lehetséges. Ezeket pontokba foglalom.

1. A negyvenes években a romantikum nemzedék írói tovább működnek (Vörösmartyék), és újabb romantikus tendenciák is jelentkeznek (a Fiaatal Magyarország romantikája, Petőfi válságkorszaka), de mégsem lehet már a romantikát mint kormeghatározó irányt tekinteni. (Ez következne Sőtér előadásából az 1954. évi vitán.)

2. A népiesség új irányzat, de Petőfi után a válság-korszak után a romantika számos vonása megmarad, egyenértékben a népies és a realizisztikus tendenciákkal.

3. Ez a most következő harmadik lehető értelmezés — hogy ti. irodalmunkban egészen 1849-ig egyértelműen a romantika uralkodik — azon a tételen alapul, hogy a népiesség a romantika hozománya és része Európa-szerte. Az irodalomtörténészek körében erősen elterjedt ez a nézet. Lukács György a romantikát negatív jelenségnek ítéelő cikkében a népiességet Herdertől származtatván a felvilágosodás hozományának tekinti. Hasonlóképpen a felvilágosodással kapcsolja össze Sőtér is a romantika értékeit kiemelő tanulmányában (*A felvilágosodás és a romantika*).⁶⁸ Nálunk mindenesetre a népiességet — Csokonai után — elméletileg és gyakorlatilag a romantikusok (Kölcsey, Kisfaludy Károly, Vörösmarty) újítják fel. Úgy tűnik, hogy a XIX. századi értelmű népiesség eredete a felvilágosodás második, szentimentalizmussal

⁶⁵ ItK 1962. 22—39.

⁶⁶ KLANICZAY Tibor: Marxizmus és irodalomtudomány. Bp. 1964. 36—65.

⁶⁷ KENYERES Zoltán: A Magyar Irodalom Történetének periodizációs elveiről. It 1969. 1. sz. A vitában a hozzászólások: It 1969. 2. sz.

⁶⁸ Kritika 1969. 10. sz. 13—26. SÓTÉR: A felvilágosodás és a romantika

ötvözött és a romantikát is előkészítő korszakába nyúlik vissza, másfelől mind a romantikában, mind a kibontakozó realizmusban bizonyos affinitás állapítható meg a népiességgel szemben, elsősorban a középkelet-európai irodalmakban.

Mind a három fent vázolt felfogás szerint a negyvenes évek még a romantika valamiféle korszakának tekinthetők, de igen eltérő mértékben. Hogy milyen mértékben, az azon múlik, hogy a népiesség és a romantika viszonyát miképp határozzuk meg, és miben látjuk Petőfinék a viszonyát a romantikához.

A „romantikus folytonosság” elméletének a leginkább lényegbe vágó tétele az — és ez érinti az 1849-es korfordulót is —, hogy a romantika fontos, esetleg vezető irányzat marad 1849 után. Itt is többféle felfogás lehetséges.

1. Ha a népiességet (vagy a népnemzetiséget) nem tekinthetjük a romantika valamilyen válfajának, akkor is kétségtelenül megjelennek az 1849 utáni időszakban olyan nagyértékű irodalmi alkotások, amelyeket mindenképpen a romantika kategóriájába kell besorolni. Ilyen elsősorban Jókai regényírása, Aranynek a *Katalinja* stb. Ezek azonban nem változtatnak azon a tényen, hogy a század második felében a romantika csak a második vonalat képviseli, a vezető irányzatok valamiféle klasszicizmus vagy realizmus felé irányulnak. Ez a felfogás természetesen éppen nem zárja ki 1849-nek korfordulóként való értékelését.

2. Ha a népnemzetiséget, valamint Kemény regényírását a romantika és a realizmus valamiféle vegyületének tekintjük, vagy — mint Mezei is hajlik erre — a romantika valamiféle klasszicizálását látjuk benne, akkor az 1849-es határpontot úgy tekinthetjük, mint — hogy analóg példával világítsam meg a kérdést — ahogy a XVII. századi francia klasszicizmus a XVIII. századi felvilágosodott klasszicizmussá váltódott át, bizonyos szempontból fordított értelemben.

3. Ha a népnemzetiséget a romantika egyik válfajának tekintjük, akkor az 1849-es forduló csak politikai jellegű, nem döntő irodalomtörténeti dátum. Ezt erősítené az is, ha Keményben a romantikus elemeket éreznénk túlsúlyban, és Mezeivel együtt elfogadnánk, hogy a dezillúzió is romantika, csak fordított előjellel.

Úgy gondolom, hogy érdemes itt néhány világirodalmi párhuzamot is felemlíteni. A korforduló szempontjából meg kell különböztetni azoknak a népeknek az irodalmát, amelyeknek történetében az 1848-as forradalmi hullám megrekedése tragikus fordulat, és amelyek történetében nem az. Az előbbieket közé tartozik a francia, a cseh és a magyar. A századközép azonban, bár sokkal kevésbé éles fordulattal, változást hoz az angol irodalomban is, ekkor kezdődik az ún. Viktoria-korszak. Más népek irodalmában inkább 1860-ra tehető a forradalmi hullám, így az orosz irodalomban, de az 1860-as évek eleje változást hoz a cseh, a lengyel irodalomban is, és hatása érezhető nálunk is. Nos, a francia irodalomban 1850 előtt a romantika és a realizmus „békés egymás mellett élésének” lehetünk tanúi, aminek szimbolikus példája, hogy Balzac akadémiai tagsága mellett ketten szavaznak, ezek Lamartine és Victor Hugo. Vanszlov is a romantika és a kritikai realizmus „párhuzamos létezését” állapítja meg az európai irodalomban. A magyar irodalomban is teljes összhangban fejlődik tovább a romantika, és kialakul Eötvös kritikai realizmusa. 1850 után a száműzetésbe vonult Victor Hugo talán ekkor alkotja legnagyobb műveit, de ugyanakkor bontakozik ki Franciaországban a romantika bírálata és megtagadása is, és fogalmazódik meg a realizmus mint harci jelszó, és ugyanakkor klasszicizálódik is ez a realizmus Flaubert regényírásában. Angliában is a Viktoria-korszakban egy alapjában véve romantikus alapú klasszicizálódás megy végbe a nálunk is annyira tisztelt Tennyson, főleg pedig a prerafaeliták esetében, miközben a kritikai realizmus továbbfejlődik Dickens, Thackeray, George Eliot regényeiben. A cseh irodalomban Mácha és Čelakovský egyértelmű romantikája után Neruda és Božena Němcova realizmus és romantika szintézisét megvalósító művészete jelenti az irodalom első vonalát.

Tehát a század első és második fele eltérő képet mutat. Az első felében a romantika tiszta megnyilvánulásaiban uralkodik, de uralmát a harmincas évek közepétől—végétől kezdve egyre

inkább meg kell osztania a korai realizmussal, Balzac, Stendhal, Dickens, Gogol regényírói művészetével. Nálunk a romantika kerül uralomra, majd együtt jelentkezik az eötvösi realizmussal és a romantikából származó, de realista vonásokkal is telítődő és a sajátos magyar viszonyok között önálló irányzattá erősödő népiességgel. A század második felében viszont ez a népiesség klasszicizálódik a romantika klasszicizálódásával párhuzamosan, és a realizmus bizonyos vonásai is megjelennek (pl. Kemény és Arany lélektani realizmusa), valamint a tiszta romantika is jelen van (Jókainál). Világirodalmi viszonylatban a század második fele a realizmus korszaka, de még a romantika sem időszerűtlen (Victor Hugo), bár ez több más írónál klasszicizálódva jelentkezik (Viktoria-kor). Így az 1850-es korforduló mégsem lenne elvetendő, ha értelmezése módosulásra szorulna is.

Ez a néhány itt felvetett szempont egyfelől az AILC belgrádi kongresszusán felmerült elvnek, „az irodalmi irányzatok egymásra helyeződése, épülése” elvének (superposition des courants littéraires),⁶⁹ másfelől az újabbban a legtöbb irodalomtörténész által elfogadott és már idézett tételnek az irodalmi korszakok komplexitásáról megfogalmazott tételnek az alkalmazása lenne a „romantikus folytonosság” kérdésében. Ebben a kérdésben még további vitákra számíthatunk. Sőtér a *Nemzet és haladás* című könyvében annyiban a folytonosság mellett foglal állást, hogy a nemzeti polgárosodás igényének és a népnemzetinek Petőfitől és Erdélyitől kiinduló folytonossága mellett nyilatkozik, de ugyanakkor kiemeli Petőfi minőségi többletét, forradalmi eszmeiségét, különállását. Kérdés, ez a különállás nem jelenti-e azt is, hogy Petőfinek a romantikához, (és a realizmushoz) való esztétikai viszonya is nem különbözik-e a népiességi irány többi képviselőjétől?

Petőfi viszonya a romantikához

Petőfinek a romantikához való viszonya már azért is tisztázandó kérdés, mert számos világirodalmi szintézis Petőfi költészetét a romantika területén helyezi el. Ilyen értelemben említi munkásságát több francia és szovjet irodalomtörténész. Így olvashatjuk Paul Van Tieghemnek mind összefoglaló európai irodalomtörténetében, mind a romantikáról írt monográfiájában,⁷⁰ Nicolas Ségur európai irodalomtörténetében,⁷¹ a nagy szovjet enciklopédia romantika-fejezetében⁷² és Vanszlov említett könyvében.⁷³ Tekintettel arra, hogy Petőfi az a magyar költő, akinek műveit a legtöbben fordították le idegen nyelvre, ez a kérdés nem intézhető el azzal, hogy a külföldi szerzők ismereteik hiányos volta miatt cselekedtek így. Mellesleg megemlíthetjük, hogy ugyanilyen értelemben minősítik a fiatal Heine munkásságát is.

Sőtér István 1954. évi akadémiai előadásában már megvilágította a Fial Magyarországot és Petőfi válságkorszakának, valamint *Az Apostol*nak romantikus vonásait, rámutatva arra, hogy ezek a jellegek semmiképpen sem a nemesi reformliberalizmus tükröződései. Sőtér a *Nemzet és haladás* című művében még további szempontokkal gazdagította ismereteinket Petőfinek a kor irodalmi irányzataihoz való viszonyáról. Utalva Pándi Pálnak arra a tézisére, mely szerint Petőfi költészete *egyetemes* jellegű, Petőfi költészetében Sőtér az irodalmi irányzatok magas fokú *szintézisét* állapítja meg. Könyvének egyik Petőfire vonatkozó fejezete a „népiesség és realizmus egységéről” szól, majd arra a következtetésre jut, hogy „Petőfi forra-

⁶⁹ Vera CĂLIN: Aspects de la superposition des courants littéraires dans la poésie roumaine au cours de la première moitié du XIXe siècle. Actes du Ve Congrès de l'AILC. Belgrade 1967. 225–230.

⁷⁰ Paul VAN TIEGHEM: Histoire Littéraire de L'Europe et de l'Amérique. Paris, 1951. 188.
⁷¹ „En Hongrie le romantisme est représenté par un poète d'une grandeur incontestable, Sándor Petőfi.” Nicolas SÉGUR: Histoire de la littérature européenne. 4. köt. L'époque romantique. Paris 1951. 116.

⁷² Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopedija. 36. köt. 1955. 657.

⁷³ VANSZLOV: i. m. 24.

dalmi eszméjének jegyében szintézisbe rendeződik népiesség és romantika”.⁷⁴ Ezek szerint Petőfinél romantika, népiesség és realizmus egyaránt jelen vannak, ami nem meglepő, ha megfontoljuk, hogy a világirodalom más nagy alkotói is szintézisbe foglalták koruk művészi irányzatait. Elég talán Goethe példáját említenünk, akiben — életművét nem csupán német, hanem az európai irodalmak általános szempontjai szerint tekintve — a legtöbb komparatista irodalomtörténész szerint egyesülnek a klasszicizmus és a romanticizmus vívmányai.

Petőfi költészetének az irodalmi irányok szempontjából való elhelyezése kérdésében még folyik nálunk a vita, mégis a szintetikus szemlélet látszik leginkább megnyugtatónak. Egyrészt azért, mert az irodalmi periódusokat — mint jeleztük — az újabb irodalomtörténetírás mint az irányzatok komplexitását fogja fel, másrészt az egyes irodalmi irányzatok külön tárgyalását is indokoltnak és hasznosnak tekinti, és ilyen módon Petőfi költészete bizonyos vonatkozásokban tárgya lehetne mind a romantika, mind a népiesség, mind a realizmus irányzatát tárgyaló tanulmányoknak. Ez a szemlélet egyúttal mintegy konszenzust teremthet a Petőfi költészetét értékelő magyar és a külföldi irodalomtudósok között is.

További kutatási eredmények és feladatok

Ha a magyar romantika-kutatás újabb eredményeit akarjuk felmérni, akkor ez irányzat két vezető alkotójának, Kölcsey Ferencnek és Vörösmarty Mihálynak a teljesebb megismerése terén elérteket kell elsősorban értékelnünk. Azokra az eredményekre gondolunk, amelyekkel Szauder József már előzőleg megírt Kölcsey-monográfiájának anyagát tovább fejlesztette, továbbá a Parnasszus sorozatban megjelent kritikai igényű Kölcsey-kiadásra, melyet a Fontesben publikált, eddig kiadatlan Kölcsey-írások egészítettek ki. A Vörösmarty-kutatás kiemelkedő eredménye Tóth Dezső terjedelmes és alapos monográfiája, a Vörösmarty kritikai kiadás, Martinkó András és Szauder József kiegészítő értékű Vörösmarty-tanulmányai,⁷⁵ továbbá a még 1955-ben megjelent dokumentum-gyűjtemény Lukács Sándor gondozásában (a képanyagát Balassa László szerkesztette). Itt említhetjük meg, hogy Horváth Jánosnak egy újabb műve Vörösmarty drámáiról mint posztumusz írás szintén a legutóbbi időkben jelent meg az Irodalomtörténeti Füzetek sorozatában. A nagy romantikusok humanista szemléletét kitágító korai szocialista doktrinák hazai reformkori hatásáról is több újabb munka jelent meg, főként Pándi Pál tollából.⁷⁶ Komoly eredményként könyvelhetjük el az Oltványi Ambrus szerkesztette és már régóta esedékes Bajza—Toldy levelezést, de egy Toldy Ferenc-monográfia is esedékes lenne már. Örvendetes a Bártfay-napló — bár nem teljes kiadása — Jenei Ferenc gondozásában. Fenyő Istvánnak a kor ideológiai, elméleti és tudományos írásaival, Erdélyi Ilonának Kazinczy Gábor irodalmi körével és a kor irodalmi életével foglalkozó dolgozatai is jelentős hozzájárulások a romantika korának jobb ismeretéhez.⁷⁷ Említenünk kell még az Egyetemi Könyvtár kiadásában Déri Miklósné igen hasznos munkáját, *A romantika magyar irodalmának bibliográfiáját*, mely az 1966-os év végével zárul.

A további feladatok közül a jelen programtanulmány csak néhányat jelölne meg. A kor kritikájának története már előkészületben van az MTA Irodalomtudományi Intézetében Fenyő István szerkesztésében. Hasonlóképpen esedékes lenne a harmincas éveknek, a magyar romantika második korszakának monografikus bemutatása is, ebben Széchenyi hatásának elem-

⁷⁴ Nemzet és haladás. 57—58. 73.

⁷⁵ MARTINKÓ András: „Magyar” vártól Magyarvárig. ItK 1964. 425—448. SZAUDER József: A romantika útján Bp. 1961. 300—375.

⁷⁶ PÁNDI Pál: „Kísértetjárás” a magyar irodalomban (1830—1848). I. OK 1968. XXV. köt. 211—249. Irodalom és kísértetjárás. Fil. Közl. 1967. 56—83. Pándi a témát azóta monográfiává bővítette.

⁷⁷ FENYŐ István: Haza és Tudomány 1969. T. ERDÉLYI Ilona: Az Ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor. Irod. tört. Fü. 48. sz.

zése is megkaphatná a kívánt helyet. Továbbá időszerű volna a műfaj történeti monográfiák — ezen belül romantikus drámairodalmunk újabb szempontú összefoglaló értékelése — elkészülte is, ezen a téren is vannak már kezdeményezések. Megoldandó feladatnak tekintjük Katona Józsefnek és a romantika viszonyának tisztázását is. Kívánatos lehetne Kisfaludy Károly, Jósika Miklós és Vajda Péter munkásságának legalább egy-egy kisebb monográfia terjedelméig való újabb részletesebb ismertetése és értékelése. Vajda Péternek, romantikánk e sajátos és érdekes képviselőjének művei is újabb kiadásra várnak, legalábbis az utóbbi időkben megjelenteknél sokkal bővebb válogatásban, hiszen ezekben a Vörösmarty és Erdélyi János által dicsérettelített novellája, a *Vajkoontala* is csak szemelvényesen olvasható.

Az általános irodalomtörténeti kutatások mellett fontos lenne a romantikus stílus és verselés további bővebb vizsgálata is. Ezen a téren az utóbbi időszakokban ki kell emelnünk többek közt Tompa József és Lovas Rózsa tanulmányait (a *Nyelvünk a reformkorban* c. kiadványban), másrészt Gáldi László és Péczely László funkcionális verstani kutatásait. Ezeknek és a régebbi elemzéseknek, így Zolnai Béla, Zlinszky Aladár stílustörténeti vizsgálatainak továbbfejlesztése és a romantikus stílusnak és verselésnek az irodalomtudomány újabb módszereit is felhasználó továbbmunkálása, a romantikus költői képnek az európai kutatásokban újabban az előtérbe kerülő problémájának a hazai kutatásokra való további kiterjesztése: ezekben jelölhetnénk talán vázlatosan a soron következő feladatokat.

Károly Horváth

LES PROBLÈMES DES RECHERCHES SUR LE ROMANTISME EN HONGRIE

Le point de départ de cet article, ce sont les résultats obtenus au cours du congrès de l'Académie Hongroise en 1954. L'auteur se propose de faire le bilan des recherches qui ont suivi ce congrès et des réponses que les historiens de la littérature hongroise ont données depuis aux questions soulevées alors. Tout d'abord, il étudie les problèmes du romantisme tels qu'ils se présentent chez les critiques des différentes littératures européennes et constate que les critiques d'un esprit conservateur français et anglais étaient, en général, hostiles vis-à-vis du romantisme, en Allemagne, c'était le contraire, quant au romantisme allemand. L'auteur rend compte de l'histoire des critiques et des recherches qui ont été faites en Hongrie relativement au romantisme en général et au romantisme hongrois particulièrement. Il remarque qu'en ce qui concerne le romantisme en général, les critiques hongrois l'ont apprécié non seulement selon leur idéologie, mais aussi d'après le fait qu'ils avaient reçu une formation française ou anglaise ou bien allemande. D'autre part, plusieurs historiens de la littérature se prononcent pour l'existence d'un romantisme hongrois tout-à-fait autochtone, complètement différent des autres romantismes. En d'autres termes, le problème du romantisme européen ou des romantismes nationaux indépendants se pose en Hongrie aussi, tout comme chez les critiques occidentaux ou soviétiques. Puis l'article traite le problème de la définition ou de la description du romantisme en tant que phénomène esthétique, celui de sa place historique, de sa périodisation sur le plan européen et hongrois spécialement, s'occupe de la question de savoir si le romantisme hongrois s'étend au-delà de l'an 1849 et dans quelle mesure. Ensuite, il étudie les rapports entre le romantisme et le „populisme” (tendance littéraire spéciale qui puise dans la poésie populaire), le problème à savoir en quel sens la poésie synthétique de Petöfi peut être considérée comme romantique. A la fin, l'auteur propose des recherches à faire à ce sujet.

ARANY JÁNOS ÉS A XVIII. SZÁZAD*

— Adalék Arany irodalomszemléletéhez —

Első és a további fejtegetések szempontjából alapvető feladatunk: megállapítani azt, mit ismert Arany a magyar XVIII. század irodalmából és kimutatni azokat az időszakokat és fokozatokat, amelyekeken keresztül ez az ismerkedés lezajlott. Ennek a folyamatnak több fázisa van, ha nem húzódik is hézagtalanul végig költőnk életpályáján. Az első két hullámról a sokat emlegetett önéletrajzi levél ad felvilágosítást: benne szalontai olvasmányaira tér ki legtöbbször. 1823 tavaszán kezdett iskolába járni, de olvasni apja már előbb megtanította, úgy hogy mire az iskolába került, már „némi olvasottsággal is bírtam, természetesen oly könyvekben, melyek kezem ügyébe kerültek, s melyekhez inkább vonzódtam: mint bibliai történetek, énekek, a ponyvairodalom termékei”. Az akkor még virágzó népkönyv-irodalom számos termékét innentől fogva ismerhette. Maga a szalontai „tanpálya” kerekén tíz esztendeig tartott (1833 őszén subscribál először a debreceni kollégiumban) — Arany beszámolója érezhetően két részre tagolja: a költészeti osztály előttire s a vele kezdődő továbbira. Az elsőben inkább még a mohón, válogatás nélkül olvasó kisdíákot látjuk magunk előtt, aki felkutatja és „megeszi” a kisvárosban föllelhető házikönyveket. „Gvadányi, a Hármas História (Halleré), Erbia s

*Tanulmányom alapját az az előadás képezi, amely az MTA XVIII. századi kutatócsoportjának ülészakán hangzott el 1970. október 10-én Debrecenben. Nagyobb nyilvánosság elé csak úgy hozhattam, ha az ott érintett elvi alapoknak tüzetesen utánajárok. Ez nemcsak a dolgozat terjedelmét növelte meg, hanem kissé módosította arányait is: a főkérdés megoldásához több kitérőt kellett tennem. Így aztán a címben jelzett témáról kevesebb szó esik benne, mint Arany irodalomszemléletéről általában, de Arany és a XVIII. század viszonyának ábrázolását csak így érzem megnyugtatónak. A kérdést szándékosan odasúrítem: mit ismert, mit említ Arany a század közelebről szépirodalmi anyagából — a századot 1711-el kezdve és 1811-el fejezve be. (Bizonyos határvonalakat, Toldy nyomán, Arany is ez évekre tesz.) Ha azt is kutatnám: mit ismert a század tudományos jellegű irodalmából, elég tekintélyes névsor kerekedne ki. Nagyobb epikus alkotásaihoz sűrűn kap anyagot és motívumot a XVIII. századi történeti és hasonló munkákból. Az ilyenek azonban, mint például Decsi Osmanographiája vagy Budai Ferenc Polgári Lexikona, nem XVIII. századi anyagot vagy témát közvetítenek hozzá, tárgyalásuk ezért mellőzhető. De le kell szögeznünk, hogy ez a század költői anyagot, témát, motívumokat alig-alig adott Aranynak. E század világába nem éli úgy bele magát, mint a magyar múlt korábbi szakaszaiba; amit találunk, alig több néhány foszlánynál, apró költemény-motívumnál. Idevág a 48-as tavasz rövidéletű Rákóczi-kultusza, előbb a rodostói motívumok (A rodostói temető), majd a Rákócziné-ban a szabadságharc eszméjéhez, folytatásához ragaszkodó feleség alakja (forrás mindkettőhöz Horváth Mihály, 1. Krk. I. 418., 420.) — a Hatvani című vers alapja debreceni kollégiumi hagyomány; a másik jeles professzort, Maróthyt éppencsak említi a Vojtina levelei I-ben. A mohó népkönyv-olvasás nyoma is felbukkan itt-ott; az átvett motívumok egy része nem rögzíthető okvetlen a XVIII. századhoz; ilyen a János pap országa; a Toldi szerelme V. énekének Akastyán-hegy motívuma (a Brunzvik-Stillfried-népkönyvből; eredetét KATONA Lajos fedezte fel, Irod. tan. II. 330–340.). Ugyancsak Katona talált egy 1764-es ponyvanyomtatványt, Az ünneprontók forrása lehetett. A Mi vagyok én? bökversike Senki Pál-ja XVIII. századi ponyvafüzetek humoros alakja. (SCHEIBER Sándor, It 1952., FK 1970.) Nagyjából ennyi a szerény kalászat.

több efféle dolgok, Decsi Osmanográfiája, Fortunatus s mit tudom én miféle grapsák, a ponyvairodalom egész özönével együtt, az egész városban felkutatva, elkölcsönözve és megéve lónek.”¹ A XVIII. század végének és a XIX. elejének, általában a nagy nyelvi, verselési és stílreform előtti ízlésnek akkor már országos viszonylatban időszerűtlen, alsóbb irodalmi kincse ez. Föltehetően a poétai osztállyal kezdődő időszakra vonatkoznak az önéletrajzi levél következő sorai: „A honi költészet új iskolája már akkor (1831) teljes virágában volt, de én azt nem ismertem még. Tanítóim, Debrecenben beszítt hajlamuk szerint, *Csokonait* tűzték elem példányul, kit igen szerettem, s *Kovács József*-et, akinek bámultam rímeit... Megismertem *Tasso*-t, persze rossz magyar fordításban (*Tanárky*-tól) és Milton *Elveszett paradicsomát* (*Bessenyeitől*), a *Henriást* (*Péczei*-től), *Vályi Pártos Jeruzsálemét*, *Gáthi Máramarosi éhségét*, *Dugonics* regényeit s több hasonló teremtményeit az epikai műzsának; szóval oly magyar irodalmat, mely az előtt félszázaddal volt divatjában. Mert a vidéki közönség jobbadára még mind ezeken rágódott; az új iskola koriféusai Szalontára nézve még nem léteztek.” A későbbi adalékokból kiegészítve: Irodalomtörténeti vázlatában az „epikai műzsa” avult termékei közül még Etédi Sós Márton *Magyar gyászát* említi; Voinovich szerint megvolt könyvtárában. Csokonai emlegetése végighúzódik prózaírói pályáján; reminiscenciák is bukkannak föl.²

Még Szalontán: „Első tünemény az új világból a *Lant* s egy *Aurora* volt, de az új modor, melybe nem nőtem volt bele magamat, rám nézve inkább idegenítő, mint vonzó vala.” A debreceni évektől kezdve az emlékezésben ritkulnak a nevek: „Megtörtem a német grammatikát az új iskola költőivel... Kisújszálláson Török Pál... könyvtára a hazai és külföldi irodalmat válogatott munkákkal képviselte, s az szívesen megnyílt számomra.” Itt már a harmincas évek elején járunk, a kollégiumi ifjúság verseit közlő *Lant* 1832—35 között jelent meg — de inkább azt kellene tudnunk: azzal a költéssel, amely nálunk 1811 előtt kialakult, s amelyet később iskolai vázlatában (X. 494.) a „legújabb kor” „első időszak”-ának nevez, megismerkedett-e már itt, Kisújszálláson? Egy mondata vall erre: „Itt a hazai, főleg az új költői iskolához tartozó olvasmányaimat mindinkább kiegészítém.” — (Az 1855-ös emlékezés már Toldy 54-ben megjelent *Költészet-történetének* korszakbeosztását alkalmazza egykori olvasmányaira.) A prózai emlékezést egy még későbbi verses, alighanem kissé karikírozott, nem okvetlen életrajzi hitelű beszámoló követi, nem olvasmányairól, hanem zsenge költői kísérleteiről: a *Bolond Istók* II. énekének 117—119. versszaka; Csokonai, Kisfaludy Sándor és ismét „Kovács műasztalos” szerepel az ihletők között. Ami a prózai önéletrajzot illeti, a már vázlatosabbá váló emlékezésben bennünket érdeklő adat nem fordul elő, noha a föllépése előtti szalontai évek olvasmányait említi.

Még egy vékony erecske van, amelyen át visszafelé nyomozhatunk: Aranynek élete alkotmányán lejegyzett dalgyűjteménye. Kiadói szerint (Gyulai—Kodály: *Arany János népdalgyűjteménye*

¹ Az 1855. június 7-én kelt önéletrajzi levelet megelőzi, mintegy előhang gyanánt, egy rövid utalás Tompához ez év január 16-án. „Öreg szüleimnek, kik patriárchai kegyességgel ékeskedtek, egyetlen fia lévén a háznál, velők együtt olvastam a Szent írást, mi, egyéb olvasmány nem létében, szomjazó lelkem első teje vala. Aztán jött a profánus Brunszvic, a Sármany király, Rontó Pál, Peleskei notárius stb.” Mindkét névsorból Gvadányi a jellegzetesen XVIII. századi; egy-egy Gvadányi-reminiscenciát az érett költőnél is találunk: Az elveszett alkotmány V. énekének 77. sorában ilyen a „géczi boszorkány”; a „Hecz, hecz” versike címszava maga és a fogalom is alapulhat a Gvadányi-említett „állatok viadal”-ján; a „heczbe szorított komondor”-ról tesz említést Tompának 1863. december 13-án írt levelében; a forrás a Falusi notárius, amelyet oly behatóan elemez a Gvadányi-árcképbén.

² Találomra: *Elveszett alkotmány* I. 489.; *Toldi szerelme* VI. 7. versszak 5—8. sora: a Déli aggodalom c. verssel párhuzamos kép; A poloská-hoz csatolt Ghazel első sora Csokonai-idézet stb., stb. — A rimkovácsot említi *Elveszett alkotmány* VI. 55. sk.; Gyöngyösy Jánossal, Édes Gergellyel és Mátyásival együtt. Levélben, prózában többször emlegeti a század vég „népszerű” íróit-költőit: Poóts, Mátyási, Lácza; Irányok, XI. 157—158.; Tompának 1856. március 20-án írt levelében; a rimkovács a Bátor Kemény Zsigmondhoz c. versben.

ménye, Bp. 1952., 9., 10., 28., 250.) Arany a XIX. század 2. negyedében virágzott dalköltészetet ismerte és jegyezte fel, illetve őrizte meg emlékezetében; anyaga számos egyezést mutat más, 1830 körüli gyűjteményekkel; a szálak azonban nyilvánvalóan visszavezethetők, két nyomon is; az anyag egy része még XVIII. századi eredetű. Ami belőle közelebből a kollektív dalkincsbe sorolható, azt „látható szálak fűzik a régebbi debreceni, sárospataki diákhagyományokhoz, azon keresztül Horváth Ádámhoz” — a „Társas dalok” csoportban meg elég sok a műköltői termék, s ezek egy része 1811 előtti vagy éppen az időszak határán mozog: Csokonai öt dallal szerepel, Horváth Ádám hárommal, Kis János, a mesterkedő Kovács, Szentjóni Szabó, Schiller—Szemere Pál eggyel—eggyel. Szerepel még Fazekasnak, Kazinczynak egy-egy dala. Az anyag a húszas—harmincas évek népszerű dalkincsével egybemosódik; a régiség vagy újszerűség dimenziója nem is akar érvényesülni.

1852-től fogva hivatalból is a régiség felé fordul Arany érdeklődése: az Entwurf nyomán újjászervezett gimnáziumok tanterve — hazánkban először — bevezeti a magyar irodalomtörténet oktatását, mégpedig négy osztályon át: V, VI, VII, VIII. Természetesen nem lehet csak a XVIII. századra korlátozódnia, s most már elsősorban a tanár, a pedagógus az, aki olvas. Tudjuk, hogy maga is akar olvasókönyvet kiadni; tanulmányozza a használatos szakkönyveket, végül is elfogadva, némiképp átdolgozva és kiegészítve Toldy szintetikus-történeti koncepcióját, maga diktált irodalomtörténeti vázlatot diákjainak. Arra nézve, hogy mit olvasott, mit ismert közvetlenül a régiségből, ez a vázlat csak relatív forrás; a nevek, adatok, címek mind Toldyból valók — ameddig ennek kézikönyve ér, tehát éppen a minket érdeklő 1811-es korhatárig; egyről-másról forrása nyomán esetleg csak tudott. Többet tudunk meg, ha az összkép kialakításához az Arany-próza adalékait is figyelembe vesszük: a körösi időszak, majd a szerkesztői évek tanulmányait, tanulmánytöredékeit és bírálatait.

Éppen e tanulmányokból kimutatható, hogy a nyilvánvalóan oktatási céllal indult olvasgatás, a vázlat szerkesztő foglalatosság közben egy komolyabb igény kezd ébredni. A művek szélesebb körű megismerése révén Arany irodalmunk egészére vonatkozóan, ha nem is minden ízében eredeti, de egyéni koncepciója kezd kialakulni; fejlődési vonalakat kezd látni, nagy alkotások, érdekes író-egyénségek közelebből megragadják; a szalontai, debreceni, kisújszállási, még csaknem ösztönösen szerzett olvasmánytömeg is tisztul, rendeződik. Külső ösztönzések is merülnek föl: az Akadémián és a Kisfaludy-Társaságban széket kell foglalnia, folyóiratait tanulmányokkal kell ellátnia. Ebből a foglalatosságból még mindig jut, ha nem is sok, a XVIII. századnak; az Orczy—Gvadányi—Ráday—Baróti Szabó-portrén kívül két töredéke (*Népiességünk a költészetben*, *A magyar népdal az irodalomban*) tartalmaz ilyen irányú utalásokat. Nem szükséges, hogy ezeket most külön idézzem: Arany, a kibontakozó irodalomtörténész, nyilvánvalóan rendszeres, széles olvasmány-alapra igyekszik szert tenni. A *Szép-irodalmi Figyelő*, illetve a *Koszorú* megszünte után Arany, az irodalomtörténész elhallgat (jegyezzük még meg, hogy folyóiratainak glosszáiban, híreiben és szerkesztői megjegyzéseiben is meg-megszólal az irodalomtörténeti érdeklődés) — de a régiséggel, pláne a XVIII. századdal ezután már csak alkalmyszerűen találkozik, olykor nyelvészkedés közben.

A háttér fölvezetése után térhetünk rá közelebbi kérdéseinkre: hogyan viszonyul Arany a magyar XVIII. század irodalmához? Számot kell vetnünk e kérdésföltevés előzményeivel és összetett voltával. Ha közelebből azt számítjuk is e századba, ami 1711 és a nyelvújító mozgalom erősebb kibontakozása, tehát 1811 közé esik, csak a részét fogtuk fel két nagy kérdésszövevénynek. Alapvetően azt kellene kérdeznünk: hogyan is viszonylik Arany a régi magyar irodalom egészéhez, tehát a korábbi századokhoz is, s ezt beárnyékolja a még átfogóbb kérdés: Arany János az irodalomtörténész, nemcsak a múlté, hanem a maga jelenkoré is, nemcsak iskolai vázlaiban, hanem elemző tanulmányaiban és didaktikus árnyalatú bírálatában is. Ezt a bővebb horizontot e fejtegetésünkben nem óhajtjuk felvázolni, de nem is lehet tőle teljesen elszigetelődnünk: a kérdéseket a szélesebb alapról vetjük fel, csupán a válasz szemhatára lesz a XVIII. század.

Magát a főkérdést is több változatban lehet megfogalmazni. Általában: hogyan olvasta Arany a régiséget? Más, történetibb szemhatárral: honnan, milyen álláspontonról néz vissza a régi magyar irodalomra? Arany, éppen a régiség tanulmányozása során, de az „új iskola” eleinte elidegenítő élménye révén is, irodalomtörténészé női ki magát, és eljut egy többszázados történeti fejlődés koncepciójáig; részint átvesz, részint kialakít bizonyos szintetikus kereteket; az egyes műveket, egyeniségeket, irányzatokat ebbe az egészbe kell beilleszteni, értelmeznie és értékelnie. A nagykorúsi évek elejével kezdődhet az a periódus, amikor a régiséget Arany elsősorban az irodalomtörténész szemével olvassa. Sem a kis, sem a nagyobb diákban nem élhetett még ez az érdeklődés. Másrészt nem is csak az ismert serdülő kori szellemi éhség mozgatja ezt az alighanem a későbbi életszakaszok egy részére is áthúzódnó könyvfalást: ez a diák már akkor induló költő is, második otthona a betűk világa és a hagyományok dimenziója. Van a magyar régiségben költő, akihez Arany személy szerint vonzódik; diákkorában a periferikus alsóbb irodalmi kultúra természetes szellemi közeg gyanánt veszi körül, ha később tudatosan lejjebb értékeli is, nem vonul ki belőle egészen. Ha speciálisan a XVIII. században maradunk, ennek az alsóbb irodalmi közegnek az indításait megsejthetjük az érett költőben is, az epikus magatartás és perspektíva kialakításában. Van aztán a régiségnek egy valódi vagy esetleg csak föltételezett irányvonala, amelyet Arany előzményül és forrásul tekintett kora nemzeti költészetének megalkotásához, amelyben folytatandó és beteljesítendő hagyományt látott és őrzött. Ebből is rávetődik egy és más a XVIII. századra.

Adva van tehát Arany, az irodalomtörténész és Arany, a költő viszonyulása e századhoz. Vegyük mindkettőt sorra.

I.

Azzal kezdem, hogy ilyen történeti egység, mint XVIII. század, Arany számára nincs is. Ha iskolai irodalomtörténetét és egyéb idevágó nyilatkozatait nézzük: a keret és a korszakolás azonos a Toldyéval.³ A magyar irodalomtörténet „újkora” kezdődik a mohácsi vész után, és tart Bessenyei György fölléptéig, 1526–1772; ezen belül a „harmadik időszak” a szatmári békétől Bessenyeiig terjedő mintegy hatvan évet foglalja magában. (Arany nem ad nevet ez időszaknak.) 1772-vel kezd, 1848-ig viszi a „legújabb kor”-t, s „mert a dolog természete úgy kívánja”, egy „előkészítő” s egy „virágzás” időszakra tagolja; az első terjed a nyelvújítási vitákig, azaz 1811-ig. Bessenyeivel kezd tehát ő is — de a későbbi portréban már úgy nyilatkozik Orczyról: „Ha kiadja verseit iratásuk idejében: ma nemzeti irodalmunk újjászületését nem Bessenyeitől, hanem Orczytól számítónk” (XI. 467). Ha nincs tehát ilyen egységes, az egész századot átölelő korszak, akkor bizonyos szintetizáló erők és folyamatok föltételezése is hiányzik még. Sem Toldy, sem Arany nem akar stílus- vagy eszmetörténetet írni — merő történetiellenesség volna tőlük ilyent kívánnunk. Semmi utalás nem történik a későbbi szintézisek nagy gócpontjára: a felvilágosodásra; a Bessenyei-korszak európai háttere éppen csak fölcspillan, s még (akár Toldynál, akár az ekkori és későbbi Aranyánál) ez az időszak sem az eszmék erjedésének, eszmei irányzatok harcának a hordozója; Toldy bevezeti, Arany átveszi a nagyjövőjű felosztást „iskolák”-ra; e név mögött nem stílusok és eszmeáramlatok rejlenek, csupán idegen műfaji inspirációk. A hiány okát nem kell különösebben keresnünk. Arany is, Toldy is irodalmunk egészét, de főként a kérdéses időszakot olyan alapokon szintetizálja, amelyek a „felvilágosodás”-nak mint magyarázó és szintetizáló tényezőnek alkalmazását méltó lözhetővé teszik. (Arany Orczy-portréjában előfordul ugyan néhány nyugati felvilágosodots neve — Pope, Voltaire —, maga a terminus nem.) Mint majd mindjárt meglátjuk, Arany é-

³ Arany iskolai irodalomtörténetének, valamint irodalomtörténeti érdekű cikkeinek, tanulmányainak adatait és szövegét az akadémiai kiadás X. és XI. kötetéből vettem; lapszám-utalásaim, ahol ilyeneket szükségesnek látok, e kötetekre vonatkoznak.

Toldy történetiszemlélete, szintetikus kategóriái — noha közös nevezőre egyáltalán nem hozhatók — gyökerüket nézve romantikus jellegűek, s koruk önszemléletét vetítik vissza a XVIII. századra, illetve azt emez önszemlélet igazolása gyanánt építik be a maguk koncepciójába — ennek támogatásaképp az akkori felfogás szerint nem volt szükség a „felvilágosodott” jelenségekre.

Fordítsuk most figyelmünket ezekre a szintetikus kategóriákra, amelyek már Toldy költésztörténetében megvannak, de Arany vázlatos előadásából még jobban kitapinthatók. Megértésükhöz első fogódzónk az 1711 és 1772 közötti, legpregnansabban XVIII. századi időszaknak merőben negatív szemlélete. Toldy ezt, *A magyar költészet története* 27. előadásában, „az irodalmi hanyatlás korá”-nak nevezi; ezt a hosszú jövőre számító megjelölést, nem a címben, de a szövegben átveszi Arany is: „a szatmári békekötés után következő mintegy hatvan évet” ő is úgy tekinti, „mint az irodalom hanyatlásának időszakát”. A vázlat a „legújabb kor” első időszakát „az irodalom újrakedése” címmel indítja, s e szavakkal kezdi: „Ama szomorú hanyatlás után, melyet irodalmunk a XVIII. század elejétől mutat . . .” (X. 491., 494.) Az Orczytanulmány ezt nyomatékosan megismétli: „Faludi és Amade óta (kik szintén csak írtak, nem nyomtattak) alig akadtt figyelemreméltó a magyar költészet terén. Az egész XVIII. század Orczyig, úgyszólván meddő volt költői termelésben — nagy hallgatás az, melyet ő megszakít” . . . „Oly korban szólalt meg, midőn a költészet halálos dermedtségben feküdt.” (XI. 467., 475.) Ha ez időszakról szólnak, a hanyatlás, pangás, tespedés kifejezései váltogatják egymást. Arany is, Toldy is ezt csakis a költészetre érti; XX. századi, főként mai szemléletünk, a korszak egészét tekintve, bizonyos fókig túllépett ezen a felfogáson.

Ezt a „hanyatlás”-elvet és Toldynak különösen századunkra vonatkozó rendszerező elveit a keletkezésük körüli magyar évtizedek értetik meg. Maguk az évszámok is beszélnek: azok az előadások, amelyeket Toldy *A magyar költészet történetében* publikált, az 1853—54-es egyetemi tanévben hangzottak el, noha az anyaggyűjtő és rendező munka évtizedekre visszanyúlik, olyan évtizedekre, amelyek szelleméből néhány fő tendencia tovább él a Bach-korszakban. Az új szemléletnek szüksége van arra a történelmi fél-vákuumra, amelyet 1711 és 1772 közé vetítenek, hogy annál dinamikusabban és elementárisabb hangsúllyal bontakoztathassa ki azt, ami rá következők: az 1772-vel induló „újjászületés”-t. Ebben a megjelölésbe kell kapaszkodnunk: Toldy nyomatékosan használja; 28. előadásában nevezi azt, ami kezdődik, az „újjászületés” korának; mint láttuk, Arany „újrakedés”-ről beszél, más helyen (IV. szakasz 5. §.) „az irodalmi újjászületés ezen korszaká”-ról. A szó, egy-egy alakváltozatban, végigjárja Beöthy Zsolton át az egész magyar polgári irodalomtörténetírást; ott van a „nagy Pintér” korábbi változataiban is.

Mondom: ez a szó igazít bennünket útba. A XIX. század kezdő, esetleg a XVIII. záró évtizedeit nemcsak hazánkban tekintette az egykorú eszmélkedés és a későbbi számvetés „újjászületés”-nek; különböző európai, főként közép-európai nyelvek teremtik meg a szó valamilyen alakváltozatát — önmagukra alkalmazva. Az „újjászületés”, Toldy és Arany korszakfogalma, európai érvényű kulcsszó gyanánt lepleződik le, mint egy népről-népre vándorló mozgalom megjelölése. Úgy tudjuk, hogy először Itáliában kapott nevet; ott „risorgimento”-nak hívták; az olasz törekvésekben látja a nemzeti kérdés egyik modern szakértője (Lemberg) azt a modellt, amely Közép- és Kelet-Európában továbbhat — s ezt a modellt nevezi ő „risorgimentonacionalizmus”-nak. A magyar „újjászületés” tehát korhoz, éppen ez évtizedekhez kötött elnevezés, s amit jelöl, azaz a nemzet-eszme aktív erőként való kibontakozását, a társadalom életének a nemzet-eszme alapján való szervezésére irányuló törekvéseket nevezük ma inkább reformnacionalizmusnak; ennek önszemlélete tükröződik a szóban. Nem kell különösebben bizonygatni, hogy ez a (nem pejoratív értelemben vett) nacionalizmus tovább él a Bach-korszak viszonyai között — mindenestre módosul annak klímájában, sőt egyes tendenciái még föl is erősödnek. E tendenciák közepette jön létre, és csakis belőlük érthető meg Toldy irodalomtörténeti szintézise, amelyet Arany is átvesz.

A risorgimento-nacionalizmus szemléletében adva vannak azok a fő tényezők, amelyek egy nemzet létét konstituálják: a nyelv, a közös eredet, a nemzeti irodalom, ebből továbbfejlesztve a nemzeti sokoldalú kultúra, megfelelő kulturális intézményekkel; nemzeti mítosz és ezt hordozó történet szemlélet; ha a mozgalom kellő intenzitást ért el, célul tűzheti ki az önálló, független nemzetállam kiharcolását.⁴ A mi történelmünkben szépen megfigyelhető a motívumok fokozatos kibontakozása Bessenyeitől 48-ig. A Bach-korszakban már azt kell bizonyítani, hogy a magyarság valóban nemzet; ezért, a fenyegetettség árnyékában, egy-két tendencia háttérbe szorul ugyan, de a többi annál is inkább felerősödve él tovább. A védendő és dokumentálandó nemzetiség szférái időben és tartalomban ki is bővülnek (zene, tánc, képzőművészet, szaktudományok, oktatás).⁵ Ilyen, az előző évtizedekben is megvolt, de most fölerősödő tendenciákként véljük fölismerni a következőket:

a) A történelmi és irodalmi hagyomány vonalának megnyújtása, minél hátrább, minél ősbibb időkbe. Toldy költésztörténete első előadásában: „Van irodalmunk, sokkal régibb, mint azt sok tudós, magyar tudós, sőt magyar író és költő csak álmodja is.” Szükség van az ősiség és a folytonosság bizonyítására; az önálló nemzetiség egyik dokumentuma az, hogy volt vagy fent is maradt ősi, kollektív, népi költészete. Ahol ilyesmi nem maradt fent, akár hamisítottak is; a cseh ún. királyudvari kéziratot Toldy 1830-ban e szavakkal mutatja be: „egy hajdani, erővel teljes nemzeti élet tanúi”, tanúi, hogy „a nemzetnek voltak dalosai, hogy a nemzet írt”. A (még akkor le nem leplezett) hamisítvány magyar fordításának olvasásakor sóhajtott fel Arany 1857-ben (Tompához április 19-én írt levelében): „Most olvasom a Riedl prágai tanár által fordított cseh költeményeket. Erőteltjes néppoezisz maradványai a messze hajdanából. Csak nekünk nincs semmink!” A risorgimento-nemzetfogalomhoz különösen hozzá tartozott az ősi, népi eredetű nemzeti eposz föltételezése; ez magyarázza a Homérosz-kultuszt is. Az „ősköltészet” kutatásán belül ezért lesz olyan — tisztán tudományos szempontból nem indokolható módon — égető kérdés Arany és a kor számára: ha nem maradt is ránk, de volt-e nekünk is valaha, talán az Árpádok korában, „naiv eposzunk”? A nemzeti öntudatnak volna szüksége erre a naiv eposzra — hogy ebben se maradjunk le ama nemzetek mögött, amelyekben az ősi költészetnek egy ilyen imponáló darabja fennmaradt. (Nibelungok, Kalevala — hogy Homéroszról ne is szóljunk.) A Toldy-féle *A magyar költészet története* sem kezdődhet mással, mint a „hun költészet”-tel, a magyarok „ókori” költészetével, a régi magyar hősmondával; a „hunmagyar költészet”-nek, a hun és a magyar „mondakör”-nek Arany is egy-egy fejezetet szentel vázlatában.

b) Ezzel az ősköltészet kutatása belekapcsolódik egy másik tendenciába: a nemzeti felújulási mozgalom igényli a nemzeti mítoszt, az eredet és a mondai őstörténet mítoszát; ezt nemcsak az irodalomtörténet, hanem főként a történetírás szolgáltatja, s teremt egy bizonyos történelmi köztudatot. Etelét és Budát már a XVIII. századi latin nyelvű epika is megéneklé; 1731-ben Kazy Ferenc antikizáló Hunniást ír; a hun—magyar azonosság tudata nem a Bach-korszakban születik meg — de ekkor nemcsak újabb virágzását éli, hanem az irodalmi és történelmi szaktudományi kutatásnak is elemévé válik, annyira, hogy a későbbi pozitivisták tudományának elég nagy fáradságába kerül ennek a tudatnak a lerombolása. A polgári korszakban ez nem is sikerül teljes mértékben. Többek között ez az a háttér, amelyből Arany hun eposz-terve megszületik.⁶

⁴ Eötvös mondja ismert Petőfi-tanulmányában, 1847-ben: „Irodalmunk nem egy, már erős nemzetiségből fejlődött ki, hanem egyesek által éppen a nemzetiség kifejtésének eszközéül használtatott.”

⁵ Arany e korbéli költeményeinek ismétlődő motívuma a magyar tánc leírása: Bolond Istók I., A lacikonyha, Daliás idők, az Édua-türedék.

⁶ L. bővebben Krk. IV. 212, Arany hun eposzának jegyzeteiben. A krónikákat, e hiedelem alapjait, 1853-ban hozatja meg magának.

c) Toldy Költészettörténetének előszavában olvassuk a következőket: „A história, mai álláspontján, nem szorítkozik már az államok harci élete s hatalomviszályai megismertetésére; hanem hasonló figyelmet fordít a szellemnek az egyház és törvényhozásban; sőt a társas életben, a vallás, bölcsészet, költészet és tudományban, a művészet- és iparvilágban nyilatkozó fejleményeire, melyek sokkal sajátabb birtokai a népeknek, mint a harci és birodalmi események . . . s ehhez képest a népek nem annyira a külső, mint a belső történelemben keresik büszkeségük és dicsőségük legméltóbb címeit. Nálunk eddig csak egyes részei e belső történetnek, s mondhatni csak a legutóbbi években, kezdtek műveltetni. Jogéletünk, vallás- és egyházi phasisaink, műveltségünk, irodalmunk, művészeti és szorgalmi igyekvéseinkről még nem szólnak átkaroló s mélybe ható történeti művek . . .” (de rámutat arra, hogy már vannak figyelemreméltó kezdemények). Íme: a nemzeti kultúrába be kell vonni a nemzeti tudományokat is; nemcsak az az igény áll e célkitűzés mögött, hogy magunkat és múltunkat tudományosan megismerjük — egyáltalán nem a későbbi értelemben vett historizmus tehát a hajtóerő, mint inkább az a vágy, hogy önálló nemzetiségünket a nemzeti tudományok megeremtelésével is dokumentáljuk. A tudomány a nemzeti lét egyik eleme; ilyen értelemben nálunk is, másutt is, különösen a filológia és a történetírás a risorgimento teremtménye; a korábbi kezdeményeket nálunk a Bach-korszak közvéleménye veszi pártfogásba.

d) Ugyancsak ebből a szellemből érthetjük meg a Bach-korszaknak, különösen nemzeti romantikájának igyekezetét: kutatnunk kell, fel kell tárnunk a szellemi műveltség alsóbb szintjeiben, a népi és táji adottságok területén, ún. nemzeti sajátosságainkat. Ez évtizedet is érdeklík népköltészet és népszokások; nem véletlen, hogy Jókai a kárpátfalvai mulatozások műsorába beleszővi a pünkösdi királyválasztást. Az pedig mindenképpen több tudományos véletlennél, hogy Arany az önkényuralom első éveiben jön rá a „magyar nemzeti versidom” nyitjára. Az érzelmi indítékra a Vojtina-levelek néhány sora mutat rá:

Van a' magyarnak . . . úr Krisztus, mi van!?
Saját mértéke: népdalaiban,
Melyet kitáncol a paraszt legény,
És Farkas Józsi oly szépen kihúz . . .

És érezteti ezt a Versidom-tanulmány befejező része is: „Mert hogy e ritmus az ódon és újabb idegen formákkal szembe létezett s létezik, az tény: minő joggal? nem kevesebbel, úgy hiszem, mint a magyar zene és tánc.” Nem szabad tehát rosszalnunk, „azon legújabb törekvést, mely több-kevesebb öntudattal működén, a magyar ritmusnak a költészetben is vissza akarja adni a nemzet kára nélkül el sem idegeníthető jogait”. Figyelemreméltó még a vágás a ritmusérzék „kozmpolita”-ságára.⁷

No de térjünk fonalunkhoz vissza. Toldy publikálja költészettörténetét, Arany alapul veszi, és vázlatban is rögzíti a maga erre épülő rendszerezését. Mindkettőt csak akkor értjük igazán, ha megfigyeljük: hogyan érvényesülnek bennük a risorgimento-nacionalizmusnak a Bach-korszakban fölerősödött tendenciái — s Aranynál persze még külön rá kell mutatnunk: hogyan érvényesülnek ezek a XVIII. századról alkotott képen. Toldy is, Arany is erről a nézőpontról tekint vissza a régiségre — ez igazítja el az anyag kiválasztásában és történeti rendszerezésében is.

⁷ L. még a Népdal-tanulmányban, XI. 389, a nép és a gyermekek ösztönösen magyar ritmusérzékéről: „A magyar dalformák a népnél nem kölcsön vett, eltanult, idegen alakok, hanem lelkének oly primitív, sajátos, bár megfeyjhetlen nyilatkozásai, mint maga a nyelv . . . Nincs hát semmi szükség bizonygatni, hogy a magyar népdal formái eredetiek, a nemzet géniuszának sajátjai . . .”

Toldy, első előadásában, célkitűzés gyanánt azt mondja, hogy a „nemzeti irodalomtörténet” gazdagságából „ezúttal annak csak egyik ágát, a *nemzeti költészet történetét* veszem fel foglalkodásunk tárgyaul”; előző „középkori” irodalomtörténetének bevezetésében (Pápay nyomán) ő is kétféle magyar irodalomtörténetet ismer: egyetemes, amely a nemzet keretén belül bármely nyelven írt, nemcsak költői, hanem tudományos műveket is rendszerez — és nemzetit, amely a nemzeti szellemnek a nemzet nyelvén költ, elsősorban költői alkotásaira szorítkozik. Ezt veszi át tőle Arany is, vázlatának I. §-ában: „valamely nemzet irodalomtörténete lehet *egyetemes*, midőn mindazt befoglalja, amit azon nemzet tagjai bármely nyelven írtak; lehet *nemzeti*, mikor csak a nemzet nyelvén írottakra szorítkozik. Mi csupán a *magyar nemzeti irodalom története* I. 1851.) még az „egyetemes” alapról indult: noha csak a mohácsi vészig, tárgyalta a hazai latin, szláv és német nyelvű irodalmat is; maga a tárgyalás és az „egyetemes” szándék nem hatálytalanítja azt a gesztust, amellyel Toldy — és nyomán Arany — a hazai idegen nyelvű irodalmat elvileg kizárja a „nemzeti irodalom” köréből. Tudjuk, hogy volt korai elődjük: Pápay Sámuel, aki a „literatúrát” a nyelvhez kötvén, a magyar nyelvűt ismeri el nemzeti irodalomnak — s idegennek nyilvánítja a latin nyelvűt.

A risorgimento szelleme teszi indokolttá az irodalomfogalom ilyen összébbvonását a magyar nyelvű irodalomra és főként költészetre, s a hazai latinság teljes kirekesztését; Toldy költészet-története és nyomán Arany iskolai vázlata ezt az elvet azután radikálisan keresztülviszi. Latin nyelvű krónikáink csak azon a réven szerepelnek, mert bennük fedezik fel a mondákat, a keresett ősköltészet közvetítőként értékelik tehát őket. Galeotto, Bonfini, Janus Pannonius neve előfordul ugyan, de nagy irodalmi közegük: a magyarországi humanizmus mintha nem is lett volna. Aranynál a „híres latin költő, Janus Pannonius” csak azért említettik, mert magyar verseket is írt, amelyek persze nem maradtak ránk. (Toldynál Janusnak még a neve sem fordul elő.) Gondolhatna az ember a gimnáziumi oktatási keretre, amely szűk voltával vagy nevelési célzatával indokolhatta ezt a leszűkítést — de elgondolkoztat az a körülmény, hogy Arany számos későbbi irodalomtörténeti írásában sem vesz semminemű tudomást a hazai latin költészetéről. (Persze: külön kérdés: mit ismert belőle egyáltalán — az 1526 előttről Toldy előző kötete nyomán tudnia kellett.)

Ez a szemlélet hat ki a XVIII. századról, különösen annak első kétharmadáról alkotott képre is; ez a szemlélet indokolja azt, hogy a század összképe hanyatlás és újjászületés két hullámára van fölépítve (voltaképpen már Pápay Sámuel óta). Ez évtizedben már a nagy költői diadalog és eredmények után, a nemzeti mozgalom tetőpontjáról, a már célbavett nacionalista kellékek tudatában és részint birtokában néznek vissza — érzésük szerint mintegy a nullapontra. Az 1772 előtti időszakról a legújabb összefoglalás: az akadémiai kézikönyv is leszögezi, hogy uralkodik benne az „eldeákosodás szelleme”; a magyar nyelvű irodalmi törekvések „elhanyaglanak”, ez a „nyelvi hanyatlás” kora. De a mérleg másik serpenyőjébe lehet vetni — mai szemléletünk alapján — az ugyanazon évtizedekben felvirágzott, persze erősen katolikus szellemű latin nyelvű epikus és drámai irodalmat, sőt a tudományos irodalom kezdő nagy alkotásait is. Alszeghy Zsolt (*Nemzetiellen-e irodalmunknak úgynevezett „nemzetiellen” kora?* It. 1942.) alapos ismertetésben mutatja ki, hogy a maga értelmében vett hazai, sőt hazafias tematika masszívan jelen van ezekben az évtizedekben, amelyeket Arany és Toldy után a tollat erősebben megnyomva Beöthy „nemzetiellen” kornak nevezett; a latin didaktikus, panegirikus és epikus költészet is énekli a magyar múltat, a magyar hősokeket, a tájakat és a földet, a viseletet, a magyar föld asszimiláló erejét, sőt a magyar nyelvet is dicsőítik — latinul; a nemzeti tudat számos későbbi elemének megléte is konstataálható tehát — mindez azonban még a risorgimento előtti korszak merőben más nemzetszemléletébe, egy katolikus és dinasztikus jellegű történelmi mítoszba van beágyazva. Bizony nem Bocskai, Bethlen, Thököly és Rákóczi a példaképek, hanem a hit és haza (nyilvánvalóan a katolikus hit) bajnokai; a szent királyok és a Habsburg-párti nagyok. Hazánkat Isten alapította, szent oltalmazók védték, a vallás tartotta

fenn; a magyarság a katolicizmusnak van elkötelezve; minden baj oka az eretnokség, a protestantizmus.

Érdekes és nyilvánvalóan éles konfrontációra nyílt volna alkalom a Bach-korszak nacionalizmusa és ez akkor már történelmileg messze túlhaladott szemlélet között (hozzászámítva Arany protestáns és tiszántúli gyökereit), ha bizonyítani tudnánk, hogy Arany ismert valamit ebből a csaknem kizárólag katolikus szerzetesek-művelte költészetből. Egyes alkotásokról lehetett éppen tudomása, de az egész irodalmi kultúrát mint olyant semmiképp sem látta át.⁸ Az a valószínűbb, hogy ez a kultúra a maga nemzetszemléletével együtt úgy alámerült a risorgimento áramában, ahogy ez az időszertülden felépítmény-elemekkel történni szokott. Alámerült annyira, hogy még talán katolikus körökben se igen tudtak róla.⁹ A magyar irodalomtörténetet a Bach-korszak katolikus iskolái Lonkay Antal terjedelmes olvasókönyvéből tanították; maga Lonkay is katolikus volt, és szerzetesnek készült. A szöveggyűjteményt megelőző irodalomtörténeti vázlat — a szerző vallomása szerint is — teljesen Toldyhoz igazodik. A magyar irodalomtörténet nála is lehet „egyetemes” és „nemzeti”; a hazai latin nyelvű irodalmat mind vázlatában, mind bő szemelvényeiben teljesen mellőzi, noha még világirodalmi olvasmányokat is közöl magyar fordításban. Kezdetből fogva nemzeti, nyelvközpontú a szemlélete. „A nemzeti irodalom Mátyás alatt sem nyert nagyobb lendületet. Cesinge János, másképp Janus Pannoniust nem lehet mellőzni; Európa újlatin költői közt magának halhatatlan hírt szerzett, s tehát mint ilyen, ti. latin költő . . . hazánk latin íróihoz sorozandó ugyan” [de érdeme, hogy magyarul is írt]. Figyelemre méltó, hogy Lonkay bő olvasmánykészlete erősen katolikus színezetű, magyar és világirodalmi szemelvényeiben egyaránt, az aulikus szellem is érzik rajta, de a protestáns vallási irodalmat is illőleg méltatja. Mintha ő sem tudna a XVIII. századi katolikus latin költészetéről, ez a „hatodik időszak” az ő korszakolásában is: „A magyar irodalom és nyelv hanyatlása, 1711—1772.” Sajnálattal említi, hogy ez időszakban hazánkban idegen nyelvek (latin, francia) jutottak túlsúlyra.

A nemzeti nyelvi és irodalmi újjászületés így válik az 1772-vel kezdődő időszak fővonalává. Ennek ábrázolásában aztán Aranynak — akarva, akaratlanul — ki kell nőnie Toldy gyámsága alól: „A magyar költészet története” Kisfaludy Sándorral és a századelő színi mozgalmainak ismertetésével zárul. Arany, megint a risorgimento szellemében — átrendezi és továbbfejleszti Toldy szintetikus kategóriáit: a „legújabb kor”-t két időszakra osztja: az *előkészítő* időszak, amelyet mi még a XVIII. századhoz sorozhatunk, tart „Bessenyei fölléptétől a nyelvújítási forrongásig”, 1772—1811; a második „a nyelvújítási vitáktól a forradalomig”, 1811—1848. — „Ez a *virágzás* időszak.” A fejlődési vonalat is továbbviszi, egyelőre Toldy nyomán: a cél az „új iskola” kialakulása; ebben találja meg az újjászületés a maga értelmét és beteljesedését; az 1811-ig terjedő évtizedek — a szétágazó „iskolák”-on át vagy rajtuk túlhaladva — ezt készítik elő. Az „új iskola” elnevezést, amelyet egyebütt is használ, Toldytól veszi — magáról az iskoláról ő ad itt először összefoglaló képet. Mindez még Toldy szellemében is elmeget, de amikor a „lantos költészet” ismertetésében Vörösmartyn, Bajzán, Garayn túlhalad, így folytatja: „Midőn így az új iskola virágzása tetőpontján állana, Vörösmarty és Garay ragyogó neve mellett egyszerre egy igénytelen név lőn olvasható, majd Petrovics Sándor, majd Pönögei

⁸ Toldy tud erről a latin költészetéről, MKölt. II. 97.: „a középnemességnél a jezsuiták buzgósága által a deák irodalom jutott kirekesztő uralomra” — noha ez a megállapítás a szöveg összefüggésében inkább érthető az ókori klasszikusokra, mint a XVIII. századi produkcióra. Könyvtárában a magyarországi latin irodalom erősen képviselve volt.

⁹ Az Entwurf nem engedélyezte a magyar történelem tanítását, csak az egyetemes történelem belül. Amikor 1861-ben a hazai történelem újból bevonult az iskolába, mindenütt Horváth Mihály könyvéből tanították. Ennek ellensúlyozására íratott a Helytartótanács új tankönyvet Frankl (később Fraknoi) Vilmosossal; ez megint a XVII—XVIII. századi történelem dinasztikus-lojális-katolikus szemléletét akarta népszerűsíteni, de teljesen sikertelenül. (Az adatra Bíró Sándor kandidátus, a magyar történelemtanítás múltjának kutatója figyelmeztetett.)

Kiss Pál, végre *Petőfi Sándor* alakban, mely hivatva volt amazokat nemsokára háttérbe szorítani . . . így látjuk őt, mint irányadóját a legújabb magyar lírának, melynek feladata volna *nemzetien népszerű* lenni, s ez az, mit fentebb *legújabb iskolának* nevezünk.” S követi ezt a Petőfi- és a Tompa-fejezet. A szintézis, a fejlődési koncepció itt már kilép Toldy és a risorgimento égőve alól — aminek bővebb kifejtésére mindjárt rátérek majd.

Előbb azonban időzzünk el annál a képnél, amelyet Arany az előkészítő időszakról ad. Most nem az egyes írók és művek miniatűr-bemutatása érdekel bennünket, hanem az időszak egészének a risorgimento szellemében való ábrázolása. Ennek jelentőségét növeli az, hogy — nyilvánvalóan nem teljesen előzmények nélkül, de — a képet teljességében magának Aranynek kellett összeállítania. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az a korszakmodell, amely 1772 és 1811 között érvényesül, voltaképpen Arany feldolgozásában végighúzódik irodalmunk egész történetének valamennyi izületén; az 1526 előtti századok ilyenmű taglalására Toldy előző műve is adhatott inspirációt. A modell ismertetésében tehát visszautalhatunk a XVIII. század előttre is.

Nos, említettük már, hogy az „újjászületés” első erővonala a nemzeti nyelv uralkodóvá tétele és kiművelése körüli harcokba fut bele. Az az ellenfél, amely ellen az induláskor védekeznie kell, mint erre költészettörténetében Toldy is rámutat, a latin volt; de a Bach-korszaknak is volt nyelvi téren védekeznivalója; a fenyegetés még talán erősebb is. Bizonyos múltbeli előzményekre és mintegy természeti jogokra időszerű volt tehát hivatkoznia. A középkor első, Szent Istvánnal kezdődő időszakában külön fejezet található: „A magyar nyelv a polgári életben és az egyházban”; noha a latin nyelv is „beharapódzott”, és bizonyos területeken használatba jött, „mindazáltal a magyar nyelv sem szűnt meg az udvar, a nagyok s az országos élet nyelve lenni”. A következő időszak vázlata folytatja ezt a fonalat, „A magyar nyelv a nyilvános életben” — a magyar nyelvet még I. Károly sem szorította ki udvarából, „sőt fiai nevelését egészen magyar szellemben, magyar nevelő által folytatta”. „Ez időszak folytán a királyi udvar nyelve magyar volt.” A téma minden időszak tárgyalásakor előkerül, a hódoltság idején „Erdélyben és Magyarország azon részeiben, melyek az erdélyi fejedelmek alatt voltak, a magyar nyelv minden nyilvános ügyeknél országszerte divatozott”. Az „újjászületés” időszakára térve, külön fejezet ismerteti „A nyelv ügye” címen a megyék harcát II. József nyelvrendelete ellen; a „nemzetben fölébredt a nyelve iránti féltékenység, s át kezdte látni, hogy eddig mily bűnösen elhanyagolta azt”, — s ezután regisztrálja a magyar nyelvűség kiterjesztésének egymást követő mozzanatait. Majd a nyelvújítás ismertetésében foglalja össze: „Az ekképp diadalra jutott új magyar nyelv meggyőzte a kételkedőket, hogy az a közügyek folytatására nem kevésbé alkalmas, mint a latin . . . s így nyelvünk, mint *diplomatikai nyelv* is teljes diadalát ünneplé.”

Ezek után elég lesz röviden utalni arra, milyen nagy figyelmet fordít Arany éppen korszakunkban az „újjászületés” másik nagy dimenziójára, a nemzeti lét kulturális intézményeinek kialakulására. Említi a századforduló írói szervezkedési kísérleteit, a „Tudós Társaság” felállításának előjátékait; ugyanitt behatóan szóba kerülnek első szintársulataink; nem marad említetlen a Nemzeti Múzeum megalapítása; ezt egyenesen „nemzeti kincs”-nek mondja, alkalmazva rá az „újjászületés” szemléletének legmagasabb értékjelzőjét. S éppen ez is utal egy olyan jelenségre, amely általános érvényű a Bach-korszakban, s amelyen az évtized klímájának nyomását közvetve lemérhetjük: az irodalmi értékelésbe, visszamenő hatállyal is, a pusztán esztétikai normák mellett az esztétikán-túliak is erősen belezácsolnak. A „nemzeti”, nemesebb és igen gyakran vulgáris változatban, esztétikai (félig-meddig moralizáló) érték kategória gyanánt lép föl. Érvényesülését a nagyobb keretekben jelzi az „újjászületés” első időszakának egész beállítása (Toldynál is, Aranyánál is). Ma már tudjuk, hogy az „újjászületés” nem utolsó sorban európaiosodást is jelentett, régi hagyomány követése mellett élő eszmei és esztétikai impulzusok beáradását. A mozgalomnak ez az aspektusa alig-alig dereng föl a korszak itteni bemutatásában, egy helyen utal Arany „a megifjodott német költészet *példájára*”; a neveze-

tesebb fordításokat számba veszi ugyan, de mélyebb háttérrel nem vetít mögéjük. Ellenben az irodalomtörténeti vázlatban, majd később az írói arcképekben találkozunk ilyen kifejezésekkel: a „szívvel-lélekkel magyar”, a „tösgyökeres magyar” Orczy, a „romlatlan magyarság fajképe”, aki annyira magyar, hogy egyik idegen irodalom utánzójának sem mondható (XI. 468., 475.) (ez Bach-korszakbeli főurainknak is szól, annak is itt világlik meg értelme, hogy szinte Orczynek tulajdonítja a „megújhódás” korszakkezdetét); „Dugonicsnak kétségtelen érdemei vannak . . . a nemzeti érzés terjesztésében . . .” Amikor Ráday metrikai újítását értékeli, azt mondja: „ne Schiller és Goethe remekeivel hasonlítsuk össze”, ha a korábbi, kisebb elődökhöz mérjük: „a magyar kezdemény nem fog pirulni mestere, a német irodalom előtt” (XI. 509.).

Azt kérdeztük fentebb: honnan, milyen álláspontból, milyen szemlélet magaslatáról tekint vissza Arany a régiségre, többek közt a XVIII. század irodalmára. Ezt az álláspontot a risorgimento-nacionalizmusnak a nemzeti kultúrára vonatkozó követelményeiben véltük megtalálni; Arany korábbi politikai—közéleti érdeklődése révén maga is átélhette ezeket a követelményeket, Toldy frissen megjelent költészettörténete aztán töményen közvetítette hozzá. Nagy vonalakban tehát igaz az a megállapítás, hogy Arany Toldy szemével nézi a XVIII. századot (nem szolgálja persze: a *Törökországi Leveleskönyvet* a *Költészettörténet* 27. előadása meg sem említi, Arany vázlatát szinte „remekírói” rangra emeli) — szóval: úgy látszik: Arany a virágkor, az „új iskola” Vörösmartyban és kortársaiban elért kiteljesedésének magaslatáról (amelyet Toldy még a fejlődés felül nem múlható tetőpontjának hitt) néz vissza az „újjászületés” időszakára és az ezt megelőző hanyatlásra. Ha aztán az Arany-féle vázlat apróbb részleteit is megnézzük, hozzá még későbbi irodalmi tanulmányait is figyelembe vesszük — előbbi megállapításunkat már csak bizonyos határok közt tarthatjuk érvényesnek. Nemcsak a sorok közé rejtve, hanem nyíltan kimondva is megjelenik egy másik, a Toldyétól eltérő koncepció, Arany saját irodalomfejlődési koncepciója, ezt az elméletet pedig már a „legújabb iskola” átélése és tanulságai érelik meg. A „legújabb iskola” Petőfivel kezdődik, és benne éri el első diadalait; a Petőfi-élmény és természetesen a saját maga költői gyakorlata is belejátszik abba, ahogy (nem annyira vázlatában, mint inkább későbbi tanulmányaiban) a régi magyar irodalomról alkotott képét körvonalazza, és belejátszik nyilvánvalóan abba is, ahogy a XVIII. századra visszanéz. E második, sajátabb, az elsőtől alig harmonizáló fejlődési koncepció bemutatása előtt azonban alapos kitérőt kell tennünk.

II.

E másik szemlélet központi gondolata: az irodalomnak a „népköltészet” forrásaiból való megújhódása — tehát egy mástípusú „újjászületés”. Hogy eligazodjunk, a szemlélet kulcsfogalmait kell tisztáznunk — legelőször azt: milyen volt Arany népfogalma, mit tartott „nép”-nek; többé vagy kevésbé tudatosan milyen társadalmi hordozóra gondolt, amikor népiességet és népköltészetet emlegetett? Egy-egy levélbeli, ill. tanulmányba beleszórt nyilatkozatából lehet kiindulni; azokat veszem előre, amelyek a magyarság régi évszázadaira vonatkoznak.

„Ha én valaha népies eposz írására vetném fejemet: a fejedelmek korából venném tárgyamat. Festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak . . . a fejedelmet atyának, patriarkának, elsőnek az egyenlők között. Festenék szabad hazát, közös hazát . . .” (Levele Petőfinek 1847. febr. 28. Megismétli rövidebben Szilágyinak, 1847. nagypéntek: „A *nép-eposz* még tervben sincs meg. Lehetne venni ilyet a vezérek, főleg Árpád korából. Akkor még az egész magyar nép szabad és harcos volt.”)

„Akkor származott az a híres törvény, mit *arany bullának* hínak, akiben a nemesség (akkor a magyar mind nemes volt) jussai mind helyreállítottak . . .” (a *Mik voltunk, mivé leszünk* c. népszerű politikai cikkből, 1848. okt. 19.)

„A nép, az Árpád vezérek, első királyok népe szabad nemzet vala, csak kevesen és apránként süllyedtek szolgaságba . . . Azt sem kell felednünk, hogy midőn ama régiebb korban *népdal* forog szóban, semmi ok egyedül a köznépre szorítkozni. A harcias, vagyonos nemesség, az írástudatlan *paraszt* urak nem valának még kifejlődve annyira az eredeti naiv állapotból, hogy közöttök egyéb dal, mint a népies, kelendő lehetett volna. Egy felől néhány írástudó, elszigetelt, irodalmi kísérletekkel; másfelől a nemzet egésze, erőteljes naiv állapotban, szabad ég alatt, a cselekvés mezején: ez a magyarság képe jóformán a mohácsi vészig, sőt némi módosítással még azután is.” (*A magyar népdal az irodalomban*, XI. 385., 1860 körül.) Nagyjából ezt mondja a *Naiv eposzunkban* is: „midőn a *nép* és *nemzet* egy jelentéssel bírt, midőn a nemzet színe—java, bár külsőleg miveltebb, csinosabb, daliásabb, — szellemileg épp oly naiv állapotban élt, mint a köznép”.

A népies politikai cikk megfogalmazása szándékosan szimplifikál, de a többi nyilatkozattal egybevetve a felfogás nyilvánvaló: a korai időkre visszavetítve Arany a magyarságot egységesnek, társadalmilag osztatlan egésznek képzi el — igaz, hogy elsősorban a kultúra, a költészet felől nézi. Az ő „nép”-e tehát ekkor még semmiképpen sem jelenti az „alattvalók”-at, az alárendeltet, a társadalom alsóbb osztályát vagy pláne az alakatlan tömeget. A rendi vagy osztálykategóriákat ekkor még mellőzhetőnek véli; „nép” és „köznép” határai egybefolynak. Az előbb idézett Petőfiinek szóló levél az ősi vérről beszél, amely „résztint csatateren folyt el, résztint a magvetők igénytelen gubája alatt rejlik” — tehát a biológiai tényező, a származás és a közös eredet is számít. Amennyire e szavakból megfogható, a „nép” itt *etnikai korpusz*, etnikai közösséget jelent — közös eredetű, egynemű (keveretlen) és egy nyelvű, biológiailag erős, harcias és aktív csoportot. A „naivság” kétszeri hangoztatása a szellemi kultúra egy bizonyos jellegzetes fokára utal: világnézete, észjárása, valóságtudata ha nem is primitív, de archaikus; a „naiv szemlélet” a mesei—mondai, mágikus—samanisztikus elképzelésekben fejeződik ki. Ez a korpusz „írástudatlan”, szóbelileg hagyományozó, a saját földjéhez és életköréhez tapadó; a maga észjárásában és kultúrájában érintetlen a fogalmibb, racionalista világnézettől, főképp pedig érintetlen mindenfajta idegen, pláne felsőbb kultúra behatásaitól. (Az irodalomtörténeti vázlatban az őskor az „önálló nemzetiség” kora.)¹⁰

Könnyű észrevenni, hogy amit Arany a múltba visszavetít, az Herder és a romantika népfogalma; talán nem könyvből tanulta, hanem maga is így élte át; egyébként benne volt az évtizedek levegőjében; Erdélyinél, aki hatott is Aranyra, szintűgy megtaláljuk. Egyébként a Bach-korszakban erősödött a hajlam a „nép” mibenlétének regresszívebb, romantikus felfogására. Ez a „nép”, jobban megnézve, nem is annyira társadalmi képződmény; mint ilyen, nehezen határolható el; inkább vehetjük, aminek azok az évtizedek is vették, erkölcsi és esztétikai ideálnak; a morális értékelés kiérzik minden népjellemzésből, kezdve Herderrel, aki minden költészet alapját a nép szívbéli derékségében és becsületérzésében látja. Ennek a népfogalomnak kevés a politikai színezete; kohézióját a nyelvi, származási, jellembeli és kulturális közösség adja. A beleérezett morális elem igazolásaként hadd hivatkozzunk a *Visszatekintés* c. tanulmány IV. részének elejére (XI. 236.):

„Ezeréves ittléte alatt Árpád nemzete sokat veszített eredeti sajátságából, anélkül, hogy jelleme alapvonásait levetkezte volna . . . A nyugati polgárosodás, cserébe jóléteért, akármit beszéljünk, sokat letörölt már vagy módosított őseredeti sajátságainkból, s ezen, míg jellemeink erkölcsi magva ép marad, nincs mit oly igen sopánkodnunk — legfőlebb versben.”

Arany elgondolása szerint tehát az eredeti értelemben vett „népköltészet” a kezdetben osztatlannak gondolt etnikai korpusz kollektív, szóbeli irodalmi kultúrája. Ismert-e maga

¹⁰ Mindez Arany szemében csak történelmünk régebbi századaira érvényes; az újabb magyar társadalomban, pláne saját korában, ő is látja az osztálytagozódást, és felismeri a politikai népfogalmat. L. leveleit Petőfihez, 1847. február 28. és május 27., valamint nyilatkozatát a magyar arisztokráciáról a Ráday-arckép végén, XI. 511.

Arany ilyen és milyen forrásból? A *Naiv eposzunk* elején utal az élő népköltészetre: népünk „daltermő erejére”, románcaira, meséire; apjától gyermekkorában helyi mondák sorát hallotta; fia és leánya (1862-ben) nem egészen az ő közreműködése nélkül népmesegyűteményt publikált — meggondolandó mégis az, amit dallamaival és dalgyűjteményével kapcsolatban Kodály Zoltán mond: „Nincs semmi jele, hogy Arany érintkezett az alacsonyabb műveltségű analfabéta réteggel vagy az ősbibb hagyományú pásztornéppel”, nem ismerhette meg saját környezetében a legrégebb népi dalhagyományt; nem jegyzett föl egyetlen pentaton dallamot sem. A versidom-tanulmány valamennyi példája Erdélyi anyagkészletéből való; ez lehetett az ő legfőbb forrása és fiatalkorának nagy élménye. Döntőbben befolyásolta az a korhiedelem, amely ilyen kollektív népköltési terméknek vagy legalábbis egy költői lángelme már kialakult kollektív előzményekre épülő kompozíciójának tartotta a világirodalom nagy, úgynevezett naiv eposzait; Aranyt különösen a homéroszi eposzok és a Nibelung-ének foglalkoztatják. „Egyébiránt nálam van nép-eposz: az Iliás és Odysseia. Nem egyebek ezek egyszerű, — téjmézzel folyó népi költeményeknél . . .” (Szilágyi Istvánnak, 1847. nagypéntek. A „népi költemény” kifejezés még majd foglalkoztat bennünket.) E levélben a Nibelungokat is említi, de még nem olvasta; 1853-ban, a hun eposz első kidolgozása idején, már ismeri, a második dolgozat (54—55) töredéke meg éppen nibelungi strófákban van írva. Az ötvenes évek elején újabb csillag tűnik fel: Szilágyinak írja 1854. márc. 9-én: „Szeretemet a Firduszi eposzai s némely hindu darabok bírják. Különösen Firdusziban a Nibelungeni kompozíció . . .”¹¹ Ezek a példák bátorították arra, hogy a kor hiedelméből és a romantikus hagyományokból merítve ennek az etnikai korpusz-jellegű népnek kollektív kulturális teremtő funkciót tulajdonítson. „Az igazi, gyökeres, organikus költészet iránti ösztön nincs szorítva sehol, semmi időben egy-két kiváló egyéniségre, hanem az összes nép tömegében van letéve alapul.” (XI. 386: *A magyar népdal az irodalomban.*) A Zrínyi-tanulmány elején, mintegy a romantikus premisszákat józanul továbbgondolva, megpróbálja konkrétan elképzelni, hogyan működik ez a kollektív alkotóerő, milyen a népi alkotás életfolyamata (X. 334.). „Első és legnagyobb inventor a nép, a sokaság. Mint egy parton heverő sima kavicsról senki sem mondhatja meg, hol azon szirt, melynek egy-egy része vala, melyik hullám repeszté le, sodrá tova zömök kockáját, melyik és hány rendbeli mosogatta éleít gömbölyűre: ép oly kevésbé nyomozhatnók ki azon mesék, kalandok, hosszabb rövidebb elbeszélések kútfejét, további alakulások tényezőit, melyek az ember ősz természetéből fakadnak elő . . . Szerencsés esetben előáll egy külön dalmokraj, egy testület, mely az emberi szellemnek e talált gyermekeit mindenholnan összegyűjti, felruhazza, ápoló gondjai alá veszi . . . ; végre jó a lángész, »alkotó aethert lehell« a mondavilágba, s az eposz meg van teremtve. Ha már egy ily ősz eredeti eposz létrehozásán is nem egyedül a névszerinti költő, hanem előtte, úgy szólva, nemzedékek működtenek . . .”

Mai olvasót és szaktudóst meglep, és némiképp a nagy eposzok idevonása érteti meg, milyen magas esztétikai rangra emeli Arany ezt az ősi népköltészetet. Először is, mint láttuk, a népnek tulajdonítja a mesekitalálást, az invenciót. A Zrínyi-tanulmány elején tüzetesen is kifejti ezt, amikor a nagy alkotó elmék: Homér, Shakespeare, Ovidius „névtelen” elődeire utal; de már 1854-ben ezt kérdezi egy Szilágyi Istvánhoz (márc. 9-én) írt levelében: „Vagy mesét (értsd: cselekményt, epikus témát) a nép fantáziája képes alkotni csupán, s az íróköltő csak a készből csinálhat valamit?” (Lászlódiásaink és Árpádiásaink, általában a régi magyar írott epika kompozíciója azért olyan gyöngye, mert nem tudnak népi—mondai alapra támaszkodni.) Még különösebb az, és ezt is részben a nagy eposzok szemmelartása érteheti meg, hogy a népköltészetnek nagyfokú érzéket tulajdonít az „idom”, a „benső teljesség”, az erős, zárt, kerek kom-

¹¹ Firduszt említi már Tisza Domokoshoz 1854. január 21-én írt levelében: „Most Firduszi nekem a Herkules oszlopa Gadesben.” A Nibelungen népiességét említi az Irányok II.-ben, XI. 158., hivatkozik rá a Ráday-portré elején, XI. 505.

pozíció, általában a belső forma iránt. Ez az értékelése rendszerint olyan alkalmakkor derül ki, amikor azt sorolja fel: mi mindent tanulhat a műköltő a népköltészettől, a népies műköltő miben láthatja példaképének a népköltészetet. Most csak az „idom”-ra vonatkozó nyilatkozatokat emeljük ki. A versidom-tanulmány elején (X. 219.) sajnálkozva szögezi le: történelmünkben voltak hősök, de a róluk kelt hősénekek nem maradtak ránk. „Ami fönmaradt, az már, alig némely kivétellel, iskolázott emberek műve, kik a nép kerekded kompozícióját laza terpedtséggel, naivságát tudákos reflexióval válták föl.” A *Naiv eposzunkban* is kiemeli a nép és a népköltészet ösztönös idom-érzékét: „A nép hagyományos elbeszélései, melyek nem támaszkodnak írás segédelmére, mindig és mindenütt bírnak a benső alkotás némi erejével, idomosságával.” (X. 268.) A *magyar népdal az irodalomban*: fölveti a kérdést: alkalmas volt-e a régi magyar népköltészet arra, hogy „belformájával” alapja legyen „az írott költészetben a magyar műdal megteremtésének”? Szerinte a népköltészetben a dal eszméjével mindjárt megterem „a benső forma egész teljességében”. S kiemelendő a folytatás: „E formaérzék nem egy vagy más népfaj, hanem az összes emberiség tulajdona.” Idevág az is, amikor, ugyanezen tanulmányban, a gyermek és a nép veleszületett, megmagyarázhatatlan ritmusérzékéről beszél: „lelkének oly primitív, sajátos, bár megfeszíthetetlen nyilatkozatai, mint maga a nyelv” (XI. 386–389.). Mellőzöm most azt a néhány további célzást a népköltészet formaérzékére; valahányszor azt fejtegeti: mi mindent tanulhat a műköltő a népköltészettől: szinte áradnak tolla alól az esztétikai értékelő megjelölések; a XVIII. század népiesei nem hozták be költészetünkbe „a népi eszmejárást, nem költészetének naiv frissességét . . . nem a benső, lényeges költői formát . . . nem erélyes, ruganyos rövid nyelvét . . .”; nem követik a nép eszményítési módját stb. (XI. 158–159.) Különösen gazdag ilyen megjelölésekben a Millien-bírálat, fordított és eredeti részeiben; „egyszerűség, erő, báj, faji zamat”, majd megint: „a stíl egyszerűsége, érzelmei nyíltsága, képeinek frissége, kellemes körvonalai, ellentétben a mondvacsinált, konvencionális formákkal” — ilyen kifejezések halmozódnak; szinte kiált belőlük a konkrét esztétikai—etikai—társadalmi ideál, amely Arany népfogalmának tartalmát teszi.¹²

III.

Azt a fejlődéstörténeti koncepciót, amely a népnek és a népköltészetnek erre a csaknem mitizáló értékelésére épül, Arany maga annyiszor kifejti s az Arany-irodalom annyiszor ismertette, hogy tüzetesebb bemutatásáról lemondhatunk; mindössze emlékeztetőnek adjuk egy részét az ismert idézeteknek:

Az első Petőfinek írt levélből: „Nemzeti költészetet csak azontúl remélek, ha előbb népi költészet virágzott.” (A „népi” költészet, „népköltészet” értelmét l. alább.) „Amely népnek nem volt, nincsen gazdag népköltésze, annak nem lesz önálló nemzeti költésze, hanem mások hulladékain fog élni, mint Róma a Hellászn.” (Levele Pákhknak 1853. febr. 6.)

„Azt igen jól mondja Bernard, hogy *mai*, vagy bármikori költészetnek, ha elvénülve új erőt, ruganyosságot kíván nyerni, a népi alapra kell helyezkednie . . . de . . . a költészet regenerációja népi alapon csak ott és annyiban sikerül, hol és mennyiben a népies alap egyszerűsége, a hagyományos *nemzeti* is.” (Millien-bírálat.)

S a Szász Károlynak 1847. okt. 11-én írt levélből: „döntessék el a közfal a népi és ma úgynevezett *fennköltészet* közt, és legyen a költészet általános, *nemzeti*”.

Maga az Arany-féle koncepció kétféle ágazik. Egyrészt, merőben romantikus ideálként felállítja az organikus, belső, korai idegen hatásoktól meg nem zavart fejlődés modelljét: amikor

¹² KERESZTURY Dezső utal rá, hogy Arany nem ismeri vagy nem veszi figyelembe a népköltészet oldottabb formáit és „szürrealisztikus” változatait.

egy nép ősi, iratlan, eredeti költészetéből mintegy öntörvényei (hogy úgy mondjuk, saját, „entelecheiá”-ja) alapján, idegen behatástól mentesen alakul ki az illető nép „nemzeti” költészete. E szempontból, mint láttuk, el is határolja egymástól a hellén és a római költészetet: az első az ideálisan sajátmű, a másik az idegen hatás után idomul. „Tekintsünk a hellén és a római költészetre: amaz természetes kifejlődés útján jutott el a tökély pontjára, ez idegen tradícióhoz tapadva, legvirágzóbb szakában sem bírt teljes önállásra jutni.” (A Millien-bírálatból.)

Amikor aztán a magyar irodalmi fejlődést ehhez az ideálhoz mérte, a maga szempontjából nagy horderejű megállapításhoz kellett eljutnia (amire egyébként a Kőlcsey-féle *Nemzeti hagyományok* olvasása is ösztönözhetette); a magyar költészet fejlődése nem felel meg ennek a modellnek; az organikus fejlődés helyett törést találunk: korai, tudákos elszakadást a népi alaptól, majd idegen, nyomasztó, elidegenítő befolyások érvényesülését. „Írott költészetünk legottan elvált a népiestől. A nyelvben maradt még valami, az író nem szabadulhatván tőle, de azért ami írott költészet van, az a legrégebb emlékektől kezdve már nem népies.” (*Népiességünk a költészetben*, XI. 381.) A *Naiv eposzunk*-ban (X. 273.) kifejti, hogy a magyar felsőbb irodalomban, az írottban, ill. nyomtatottban idő előtt valami józanság, naiv tudakosság válik úrrá, amely szégyennyel fordul el az iratlan költészet naivságától. „Az értelemnek ez idő előtti felülkerekedése a képzelmen okozta szerintem, hogy írott költészetünk mindjárt eleve különvált a népiestől, lenézte, megtagadta azt, s míg ezáltal az utóbbinak lassú hervadását, majdnem végenyészetét idézte elő, önmagát is megfosztotta az egyedül biztos alaptól, melyen a nemzeti költészet csarnoka emelkedhetik.” (Megismétli a gondolatot a Népdal-tanulmányban.)

A belső fejlődés megszakadásáért a korai józanságon túl, a herderi elvek értelmében, az idegen, műveltebb nemzetek hatása tehető felelőssé; olyasféle mozzanat ez a történelemben, mint a bűnbeesés a Bibliában; ilyennek látja a romantikus-népi értékelés. „Kétségkívül nagyobb nyereség lett volna költészetünkre, ha nem mintegy felülről lefelé, törül szakadva, vagyis inkább a törzstől soha el nem szakadva . . . tehát mindjárt eleinte a néptől fejlődik. De a fejlődés e neme az újabb korban, midőn nép néppel érintkezik, igen ritka s majdnem példátlan, oly körülmények kellenek hozzá, mint hajdan a görög nemzeté, mely előbb, mint a környező népekkel érintkezett volna, előbb, ami fő, hogysen kész mintákat látott volna maga körül, megveté hitregyéje, költészete alapjait, s már ama szürkülöletben, mely a mondai és történelmi kor között borong, egy Iliásszá képezhetette a vándorlantosok énekeit. Semmi sincs ehhez hasonló az újabb korban, hanem ha Angliát említjük, mely elzárt szigeti helyzeténél fogva némileg szintén önálló, alulról fölfelé irányzott fejlődést mutat, vagy legalább a kívülről vett hatás összeolvad az életteljes belső mozgalommal, oly üdvös hármóniában, hogy megmaradnak a valódi nemzeti költészet föltételei. A többi minden európai nemzetnél megszakad e magából fejlődés fonala . . . Nálunk is így hozta a sors, hogy megszakadjon eme benső fejlődés, hogy innen-onnan ellesett példákon tanuljunk verset írni, . . . az utánzások ez iskoláját kelle megfutnunk . . .” (a Ráday-portré elején, XI. 505.). Másutt: „Nyelvünk, irodalmunk is századok óta ki van téve a nyugati kereszténység s művelődés hódító befolyásának. . . . A művelődés szomja pedig, föld- és népirati helyzetünknel fogva, szintén ama forrásokhoz kelle, hogy vezessen, melyekből az összes nyugati civilizáció merített, a hajdankor klasszikai irodalmához; vagy pedig, hogy a korábban érkezettektől kérjen egy-egy italt enyhületül.” (*Visszatekintés* IV. 237.)

Úgy gondolom, hogy ha ezt a fejlődéstörténeti ideált nem belülről, hanem szélesebb kultúr-történeti perspektívába beállítva néznénk, akadna rá egy-két észrevételünk. Ez azonban most nem feladatunk, s meg is nyugodhatnánk ennyiben — ha Arany elgondolásához nem kapcsolódnának komoly értékelési következmények, s ezekből meg nem fakadnának, hogy úgy mondjuk, irodalompolitikai követelések. Arany egész irodalomtörténeti pályája mögé oda kell gondolnunk azt az első nagy idegenkedést, amellyel a XVIII. század népszerű irodalmán nevel-

kedett szalontai diák az „új iskola” első hozzájutott alkotásait fogadta.¹³ Később ugyan, ahogy az „új iskola” kisebb-nagyobb költőivel megismerkedik, maga is megértőbbé válik, de pozícióját teljesen soha fel nem adja. Idézzük irodalomtörténeti vázlatából: „Mindenesetre el kell ismernünk, hogy bármily szép költeményekkel gazdagítá az új iskola irodalmunkat, volt azokban némi idegenszerű, mely miatt a nemzetnek úgyszólván vérévé nem válhattak.” (X. 522.) (Ellentétként Petőfi valóban *nemzeti* költészetére hivatkozik.) Ez az észrevétel pedig érinti a virágzó reformkori irodalom egészét; ilyesféle fenntartásának jelei más írásaiból is kiszedhetők.

Az említett fejlődésidéál folyománya tehát az, hogy Arany hol kisebb, hol nagyobb fenntartással, olykor határozottan negatív értékeli az idegen behatást, amely a mi költészetünket vagy bármely nép költészetét tartósan érheti s persze az ilyen hatás alatt született műveket s az őket hordozó irányzatokat is. Minden korszaknak nemcsak joga, hanem hivatása is a maga értékrendjének megvalósítását megkövetelni: Arany fő esztétikai érték kategóriája a „nemzeti”, s ennek nevében nagyra értékeli az eredetiséget, a saját gyökérből fakadó különleges jelleget. S az sem csodálatos, hogy az ilyen szemléletnek megvan a fonákja is; minden értékelés ellenpólust tételez föl. A „természetesen nőtt” költészet nevében mintha fenntartással nézne minden magasabbrendű műkölteszetet; a nyugati irodalmakról szólva: „Később, a klasszikai műveltség befolyása alatt támad aztán közöttük Dante, Corneille, de a görög Homerossal párvonalba csupán egy lángész tehető: az angol Shakespeare.” (A Ráday-portré elején, XI. 505.) Továbbmenvé: ebből a fejlődésidéálból fakad Aranynek egész elméleti tevékenységét és költői gyakorlatát meghatározó fő élménye: a költészet elfajulásának és regenerációjának lehetősége. (A „dekadencia” szót nem írja ugyan le, akkor még nálunk nem ismerték, de érezhetően valami ilyesfélére gondol.) Sűrűn találunk nála — nem mindig pontosan lokalizálható — panaszokat az elfajulás bizonyos jelenségeivel kapcsolatban; hangsúlyuk persze aszerint is módosul: melyik életkorban írta le őket. Az első jelek korai leveleiből valók; az ismeretes, Szász Károlynak írt levél (1847. okt. 11.) bővelkedik ilyen kifejezésekben: „a költészet ne legyen olyan, milyenné az a legújabb időben nemesült (?), ti. csak egynéhány tudósnak, vagy ábrándozó holdvilág-egyéniiségnek nagy bajjal megérthető, a nagy többségnek pedig teljesen élvezhetetlen”; „nem az a költészet végcélja s tökélypontja, hogy a lehető legfensőbb fokig csigáztassék nyelve” . . . „hanem ez úton mindazok, kik jelen ideig virágos szóhalmazban hitték rejleni a valódi költészetet, s nagyszerű bombasztokkal írták körül a ragyogó semmit, természetesen visszariadnának . . .” Petőfi „ragyogó szóvirágok, összekuszált s minden magyarságából kivetkezettett szófűzés nélkül, a maga egyszerű nyelvén érdekesen fejezi ki magát.” Amint a Krk. jegyzete leszögezi (XI. 759.), nem minden célzat nélkül veszi be Arany a *Szépirodalmi Figyelő* második évfolyamába Pontmartin gróf franciából fordított tanulmányát (*A francia költészet 1861-ben*); a cikk második része masszív támadás a francia dekadens líra, Baudelaire és Leconte de Lisle ellen, ez utóbbit a „magát önként elszigetelő tudós költészet” mesterei közé sorolja, „szobai, cellai” költőnek mondja; s befejezése (XI. 325.) megdicsér, megemel néhány második vonalbeli költőt, akik népi alapon akarják a francia lírát megújítani. „Íme, így fogta fel Brizeux a népköltészetet, midőn a helyen [= helyett], hogy egy korcs civilizációval való érintkezésben lassan-lassan elveszténé eredetiségét, az ő kedves Bretagne-jához fordult, hogy költő maradjon és breton.” A francia költészetnek erre a másodlagos, ma már alig értékelt vonalára Arany maga is támaszkodott; Achille Millien költészetéből, a Petőfi-fordító Thales Bernard nyomán, ő is a francia költészetnek olyasféle „népies” alapú regenerációját véli kiolvasni, aminő nálunk a 40-es—50-es években elkezdődött. S maga a „jelszó” is itt merül föl pontosan megfogalmazva: „a költészet regenerációja népies alapon”; a magyar „költészetben megindított átalakulásnak” célját ebben jelöli meg: „a néptől tanulni s ily módon a költé-

¹³ Ennek érzékeltetésére hadd utaljunk a *Szépirodalmi Figyelő* egy 1861-ben írt szerkesztői jegyzetére, amely szerint „oly korban és körülmények közt nőtt fel, hogy két magyar nyelvet kellett tanulnia, előbb a régit, aztán az újat”.

szetet fölfrissíteni, nemzeti alapra helyezni" (XI. 174., 175.). Más szavakkal ismétli meg ugyanazt a Nép-dal-tanulmányban: a „nemzeti műköltésnek” csak érintkeznie kell „az igazi, gyökeres, organikus” népköltéssel, „hogymindannyiszor megifjodva, megújulva, gazdag erőben s egyszerű szépségben emelkedjék, lehányva magáról a ficamlott izlés, romlott kor, mesterkéltség világ izletlenségeit” (XI. 386–387.). Regeneráció, megújulás, fölfrissülés — a műköltészet és a felsőbb kultúra újjászületése, ez az eredetét tekintve herderi követelmény, amelyet Arany oly nyomatékosan magáévá tesz — ugyanaz a szó, és mégis mást jelent, mint amikor Toldy (és nyomán Arany) az 1772-vel kezdődő mozgalmat az „újjászületés” korának nevezte el. Az első, Toldy-féle, még a risorgimento szellemében fogant újjászületés-koncepcióra itt egy másik, jellegében új koncepció épül rá. Ez a fölfrissülés, ez az újjászületés olyan, hogy még Bessenyei, Kazinczy, Vörösmarty után is be kell következnie; mondjuk, még az almanach-lirikusok és Bajza után is — Arany ellenvetései az idegenszerű, felcsigázott izlésről, a fennköltészetéről nagyobbrészt rájuk kell, hogy vonatkozzanak. Ezt igazolja a Pákhnak 1853. febr. 6-án, valamint Tompának 1853. jún. 28-án írt, sokat emlegetett két level is; az izlés visszakanyarodásától a már megindult folyamatot: a (szorosabb értelemben vett) népköltészet alapján való újjászületést félti. A magyar közönség „visszasóhajt Egyiptom vereshagymáira; a Kazinczy és Döbrentei sonettóira; Császár Ferenchez folyamodik, hogy »tisztult izlésével mentse meg a magyar költészetet a barbároktól”. „Visszatérnek a külföldet *külsőségekben és idegen szellemben* majmoló iskolák; a nyelv csinosodik, azaz romlik . . . visszatérünk a bombasztokhoz, a cifra ürességhez . . .” Az érzékeny reagálás a talán nem is neki szánt támadásra (Kazinczy Gábor alighanem csak az álnépiesekre gondolt) — az a pillanatnyi indulat, amely Pákhnak közlésre küldött verseit is visszakéri — mutatja a „népies”-hez való elkötelezettség mélységét; ellenfeleinek a „le a népiessel” jelszót tulajdonítja.¹⁴

Ez a második, az igazi regeneráció elindult Petőfi nagy vívmányaival — és Arany ennek a folyamatába kapcsolja bele a maga addigi költészetét is — nyilvánvalóan azért nem egész terjedelmében. Személyekről ő e vonatkozásban ritkán beszél; inkább elvileg óhajtja leszögezni, hogy ennek a második regenerációnak (valahogy más ez, mint a Toldy-tárgyalta risorgimento — újjászületés —; az a semmiből teremtett, ez a már kialakultat regenerálja) eszköze, elkerülhetetlen útja, még ha csak átmeneti szakasza az, amit ma szabatosan népies műköltészetnek nevezünk. Mindenesetre a szóhasználatra ügyelnünk kell: Arany mond ugyan többször „népies”-t is, olykor azonban ezt a határozottan műköltői vonalat is, a kor általános nyelvhasználatában osztozva, egyszerűen, „népköltészet”-nek hívja. Azt írja Pákhnak: „amely népnek nem volt, nincsen gazdag népköltészet: annak nem lesz önálló nemzeti költészet” — a hozzáfűzött magyarázatból inkább arra lehet következtetni, hogy nem (vagy nemcsak) az egykori iratlan költészetre gondol, hanem a maga-művelte népies műköltészetre. De így kell értenünk azt is, amikor, első levelében, Petőfinek ezt írja: „Nemzeti költészetet csak azontúl remélek, ha előbb népi költészet virágozott.” Népköltészet (szűkebb értelemben) — népies műköltészet — nemzeti költészet: ez Arany szerint az irodalomfejlődésnek egészséges, organikus modellje; ahol ez az egészséges fejlődés megszakad, vagy idegen izlés tör elő, a népies műköltészetre a fel-frissítés, a regenerálás, a normális útra való visszatérítés feladata vár.

Fontosnak tartom ez alapfogalmak elhatárolását: világossá teszi előttünk Arany 1850 utáni irodalmi gyakorlatának számos jelenségét — főleg pedig eligazít elvi harcai és nyilatkozatai között —, amelyeket eddig olykor félre is értettünk, esetleg félremagyaráztunk. Arany nem a népiességtől fordul el, nem a népies műköltészetben csalódik; még akkor sem, amikor (inkább a közhangulatra vonatkoztatva) ilyeneket mond: „futunk a népiestől”. Az ő nagy ügye, vívódásainak tárgya: a népies műköltészet igazi, helyes útjának megtalálása; harcainak egy az

¹⁴ L. még panaszát Toldy ellen, amikor annak Új Magyar Múzeum-beli cikkéből támadást olvas ki a népies műköltészet ellen. „S ily ember fogja megírni a magyar irodalom történetét . . .” A célzásokat határozottan magára és Petőfire vonatkoztatja.

értelme: a népies műköltészet helytelen, korcs változatainak megrostálása; irodalom — pedagógusi tevékenységének folyton megújuló leckéje: mit, hogyan tanulhat a népies műköltészet a székebb értelemben vett népköltészetől; mi egyáltalán az ilyen költészetnek a célja. — Lásuk a legfontosabb idevágó nyilatkozatokat:

Pákhnak (a már említett levélben): „Én, paraszt esztétikámmal, a szépet sem a népieshez, sem a nem népieshez nem kötöm kizárólag. Nekem a szép, szép minden alakban. Hogy inkább a népiest mivelem: oka hajlam, ismerése saját erőmmek, s talán némi princípium is. Mert azt hiszem, hogy amely népnek nem volt, nincsen gazdag népköltészete: annak nem lesz önálló nemzeti költészete, hanem mások hulladékain fog élni, mint Róma a Hellászén: Virgilje lehet legfőlebb; de Homérja soha.”

Irányok II.: a „népszerű” iskoláról: „Mert se tudva s készakarva, se ösztönszerűleg nem járt az úton, mely a szó elfogadott jelentése szerint a »népies« alatt értődik: nem hozá be irodalmunkba a népi eszméjást, nem költészetének naiv frissességét . . . nem a benső, lényeges költői formát . . .” (XI. 158.)

Millien-bírálat: „volt idő, mikor nálunk is . . . a ponyvairodalom regenerációja látszott lenni végcélja a költészetben megindított átalakulásnak. A népet tanítani, valami jobbra tanítani annál, amit ő tud: ez lón a jelszó. De nem úgy áll a kérdés. A néptől tanulni s ily módon a költészetet fölfrissíteni, nemzeti alapra helyezni: ebben áll a feladat: Mesterkelt, konvencionális formák és érzelmek helyett elsajátítani a népköltészetből nemcsak a stíl egyszerűségét, hanem *erélyét* is; nemcsak az érzelem nyíltságát, hanem közvetlenségét is; el, hagyományos formáit, el mindent, ami abban költői továbbfejtésre alkalmas.” (XI. 175.)

A *magyar népdal az irodalomban*: A népköltészet tanulmánya „kivált a költészetnek és széptannak annyira szükséges indulópont, hogy már Kőlcsey ítélete szerint, kit pór ízléssel ugyan nem vádolhatunk: »a valódi nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni«” (XI. 383.)

A népies műköltészet eltévelyedései ellen többször is kikel; persze egyúttal a közízlést is célbaveszi.

Tompának 1853. jún. 28. „Az a közönség, mely első Toldimban a *kútágast* bámulta csak, azóta igen sok *kútágast* olvasott; az nem találná már Toldit [ti. a tervezett középső részt] eléggé »sajátságosnak«, »népiesnek«, mint akkor magát kifejezte; a másik, mely hivatva volna a mű költői oldalát felfogni, az a formától nem fogja látni a tartalmat.”

Millien-bírálat: „Nem is oda fog a — hibásan úgynevezett — népköltő törekedni, hogy a vásári közönség számára vastagon szájjbarágott történeteket és dalokat írjon: e tatárpéteres multság nem fér össze a költészet magas céljaival.”

Népiességünk a költészetben: „A népiesség fogalma közönség s írók nagy része előtt nincs tisztában. — Némelyek egyedül a nyelvbe helyezték. Mások némi csárdai betyáros hangban. Mások épületes históriákat kívántak a nép számára, sokszor a legprózaibb iránnyal. Nem volt tiszta dolog, a nép számára irassanak-e ily költemények, vagy a művelt osztály számára, hogy a népet ismerje. Amúgy és így irányköltészetet akartak. Divat volt az egész: kapcsolatban a népboldogítás eszméjével. Amint az korszerűtlenné lett, úgy a népiesség is.” (XI. 380.) (A szavakon el lehet gondolkodni, a *köztudatban* érzi Arany korszerűtlennek a népiességet — inkább csak annak egyes változatait és csak már a tanulmányvázlat írása idején.)

A *Töredékes gondolatok* I. címen közölt fejtegetést alighanem a „Népiességünk” eleje bővebb kidolgozásának szánta; az előbb említett eltévelyedések szatirizáló rajzát a népiesség tájköltészeté vagy etnográfiai adattárrá való fajulásának kárhoztatásával bővíti ki. Irodalomtörténetészeink tűnődéseivel és vélekedéseivel kapcsolatban nyomatékosan meg kell jegyezni: nem tartom hihetőnek, hogy Arany a maga és Petőfi gyakorlata értelmében felfogott népies műköltészet ellen foglalna állást, de alighanem disztíngvál népies költészet és népies műköltészet között. Tudnunk kell azt is, hogy ezt a népies műköltészetet sohasem tekintette végcéljának, a fejlődés csúcspontjának, hanem csak átmenetnek, szükséges lépcsőfoknak a „nemzeti” költé-

szet felé. Azzal is számolhatunk, hogy mindeme kérdésekben, a népiesség megítélésében, költészet és közönség viszonyának felfogásában időszakonként változhattak Arany nézetei. De még a Hebbel-bírálatban is a „népi hang s naiv felfogás”-tól várja „epikai költészetünk újjászületését”.

Említettem már e koncepciónak egy következményét, amely otthagytá nyomát Arany irodalomtörténeti ítékezésén is. Problematikussá válik viszonya az egész „tudós” vagy idegen inspirációk alapján kialakult magyar költészethez; iskolai vázlatában magáévá teszi az „újjászületés” Toldy-féle megfogalmazását, de későbbi tanulmányaiból és tervezgetéseiből kiderül, hogy ő maga a költészetnek másfajta regenerációját, fölfrissülését várja — fenntartással kell tehát néznie minden olyan költészetet, amely nem ezekből a megfrissült gyökerekből sarjadt. Hazai és külföldi viszonylatban egynéhányszor ki is mondja ezt. Nem találjuk meg nála az „új iskola” teljes és hiánytalan elismerését; mint láttuk, egyes változatain enyhén gúnyolódik is. Elrettentő példa gyanánt idézgeti Kisfaludy Károly *Róza dalának* néhány sorát (Hajnali kellemű fény . . .); „ha az Atridák ragyogó dagályát mosolyogva nyögném a tarka pórázon, akkor tudós költőnek kiáltanának . . .”¹⁵

Megint a Millien-bírálatból: „Nem elég más nemzet, más égalj, más vér hagyományait tennünk magunkévá; eljárásunk így nem különbözik ama másiktól, melynek következtében *utánzású korszakok* állnak be valamely irodalomban, mint volt nálunk is a francia, a latin iskoláé. Mellesleg ugyan vehetni át az idegen nép költészetéből is, de rendszeren csak az fakad meg az ily ültetvényből, mely a mi népünk jellemében alkalmas földre talál. Így nálunk az éjszakai ballada; mert népünk is bír rokon költeményekkel, sőt az irodalom előbb behozta a ballada népi alakját, hogyssem ismerős lett volna az éjszakiakkal.”¹⁶

Még jellemzőbb az a vallomás, amelyet a *Töredékes gondolatok* II. részében (XI. 550.) olvashatunk: megint az egészket kellene idéznünk; mondanivalójának lényege, hogy az „örök szép”-nek, ha ki akar fejlődni, nemzeti jelleget kell öltetnie magára. „A rómaiak, igaz, a görögöket utánozva, némileg ön nemzetiségüket megtagadták: de ők sem bírtak ebből kivetkőzni egészen. Épen ott, hol a nemzetiséget meg akarják tagadni a klasszikai örökszépért, éppen ott a virágzás tetőpontja némi visszas mesterkélttségben mutatkozik. A rómaiaknál Virgil, Horác, — a franciáknál Corneille, Boileau stb. De nemzetiségüket ezek sem tagadhatván meg, mégis mintegy idegen (görög) világba tévén magokat: bizonyos fonákság áll elő a két elem közt. Ily fonákság nálunk is bőven mutatkozott. A mitológiával kacérkodó Gyöngyösiék, a rómaiaskodó latin iskola. Bajza, az örök szép hirdetője, német világba, érzésbe, formákba tette magát stb. Szóval az általános emberi, — az általános szép — ha költészetben jelenik meg kivált — nem válhat meg a nemzetitől, vagy oly korcs szüleménynek ad létet, mely visszassága, fonáksága miatt, ha egy ideig ráerőszakoltatik is a nemzetre, később okvetlen elfordul attól mint idegentől.”

Különösen fájó pontja Aranynak az elidegenedés a versritmus terén; többször is visszatér rá, így a Versidom-tanulmány vége felé (X. 257—258.), majd az Irányok-ban (XI. 163.). Idézzünk a kettőből néhány mondatot: „Oly költemény, melynek teljes élvezhetése végett előbb még a hellén—római vagy más idegen világba kell áthelyezkedni — bármennyi szépséggel bírjon különben — sohasem hathat igazán a nemzet egészére, mert a nagy többség éppen azt, ami a verset verssé teszi, a ritmust kénytelen nélkülözni . . .” (Versidom). „A hellén kar végtelen változatú, csodazöngelmű dalformáit, ha eleinte némi fáradsággal is, utánképezhetnök

¹⁵ „Ki nem állhatom a tudós költőket” — írja 1847. szeptember 6-án Szilágyi Istvánnak, ahogy maga megjegyzi, a népies fejlődés alapjáról.

¹⁶ Hasonlóképp nyilatkozik a Naiv eposzunk végén: „Idegen népi beszélek követésében annál nagyobb óvatosságot ajánlok, mivel féltő, hogy azokkal idegen szellem lopódzik költészetünkbe; ami aztán semmivel sem jobb, mint akár az ó-klasszikai, akár más valamely poézis utánzásába rekedni.”

hajlékony nyelvükön, de az ily kísérlet nálunk örökre néhány tudós ember magán időtöltése maradna: mert hol a nép, mely azon hangmenetek csíráit már kezdettől fogva lelkében hordja, mely azon ritmusok alapját maga teremtette egyszerű, primitív dalaiban, hol a kar, mely e formák későbbi fejlettebb, virágzóbb alakjában is fenntartsa, folytassa a közösséget a néppel, az étellel?"

IV.

Ideje visszatérnünk a XVIII. századhoz, illetve Aranyra róla alkotott képéhez. Arany — iskolai vázlatában — az adott viszonyok közt érthetően — átveszi Toldy koncepcióját és korszakolását; a fordulópont mindkettőjükénél az 1772-ben megindult „újjászületés”. Toldy elgondolásában a Bessenyeitől Kislafudy Sándorig terjedő harmincöt év „irodalmunk s főleg költészetünknek valóságos újjászületési kora”. Az irodalom saját erejéből újult meg, „vette oltalmába a nyelvet, a nemzetiséget, s lett regenerátora a nemzeti s végre nagy részben az országos életnek”. (*A magyar költészet története* II. 114, 116, 117.) S a megújulás inspirálói közt ott vannak a fejlett nyugati irodalmak. S ez újjászületésben már létrejött (Toldy számára) a nemzeti költészet; Kazinczytól Vörösmartyig bontakozik ki (1830-ig) „költészetünknek valóságos aranykora”. Arany, amikor saját elgondolása megérik, egy másfajta, második újjászületést lát a magyar költészetben: nemzeti költészet kialakulását a népies műköltészetten keresztül. Kérdés: hogyan befolyásolja ez az elgondolás a XVIII. századi költészetről alkotott képét? Hogy ez az elgondolás már korán benne dolgozik, annak a Toldyt kivonatoló vázlatban is megvannak az áruló jelei — teljesen a későbbi, sajnos jórészt akkor nyilvánosságra nem hozott és töredékes tanulmányokban bontakozik ki.

A kiindulópontok: egyfelől az organikus fejlődés romantikus követelménye, másrészt az intenzív és soha el nem halványuló Petőfi-élmény, amelyhez saját költői intenciói is csatlakoztak. A bennük megvalósuló második, igazi újjászületést, mint tetőpontot, elő kell készíteni, történetileg meg kell alapozni; össze kell szedni a jeleket, amelyek feléje mutatnak a múltban, a korábbi kísérleteket, a tendencia lappangását a „hanyatlás” időszakában és az „új iskola” felszíne alatt. Így irányul Arany figyelme a XVIII. század vallatása során egy fejlődési vonalra: a népies műköltészet próbálkozásaira és kialakulására a lírában, közelebbről a dal műfajában. Érinti ezt már iskolai vázlatában, több tanulmányában; kifejti két töredékében: *A magyar népdal az irodalomban, Népiességünk a költészetben*.

Ahogy ennek a fejlődési vonalnak a nyomait összeszedgeti, ahogy ezt a vonalat egyáltalán konstituálja — az már az iskolai vázlatnak néhány Toldyn túlmenő észrevételével is bizonyítható. Számításba véve természetesen a már említett első nagy szakadást, amikor „írott költészetünk legottan elvált a népiestől” (XI. 381.) — a visszakeresés jelei a XVIII. században találhatók. „Amadé az első nálunk, aki a világi dal formáit szerencsésen eltalálta, s a népdal-schemákat átültette a magas költészetbe.” S aztán a többiek: Ányos „egy pár dalában a népi schemát is sikerrel alkalmazta”. Horváth Ádámról: „költői beccsel csak néhány népdala bír, mint a *Vidulás*”. A következő (már 1811 utáni) időszakból említi, hogy Vitkovics „leginkább a népies felé hajlott”. Ezt a fejlődési problémát meg is fogalmazza aztán a Népdal-tanulmányban: „fejtegetéseim tárgyául ezúttal a *népdalt* veszem, nem mint magánál a népnél, hanem írónknál időről-időre jelentkezik; egyszersmind nyomozni kísértem, mennyire használta fel a köznépi dalokat az irodalom, hogy ezek alapján, Kőlcseyként, valódi nemzeti poézist — különösen *nemzeti műdalt* hozzon létre”. (XI. 384.)

Kövessük nyomon azt az ábrázolást, amelyet Arany ad erről a folyamatról. Azzal a megjegyzéssel kell kezdenünk, hogy Arany a folyamat teljes történetét nem írta meg; említett tanulmányának a bevezetésén túl csak egy kidolgozott fejezete van, az ún. „öntudatlan népiesség” koráról, amely kivehetőleg éppen a XVIII. század elejéig tartott volna; a ránk maradt

tervvázlatok a további részt illetően nem egységesek és elég szűkszavúak is; az egyik szerint századunk, Faluditól kezdve, de Kisfaludy Károlyon innen, az „átmenet” kora lenne; „a dal formáját keresi az író, az idegen példa vagy nagyon idegen neki, vagy nem képes mozogni benne, s a népdalhoz hajlik, fél akaratlanul, fél öntudattal”. A bevezetésben ezt az időszakot így nevezi: „a nemzeti dal megindult fejlődése”. A vázlatok szaggatott jelzései helyett talán érdemes lesz a bevezető tömör, de folyamatos szövegét idéznünk (XI. 387):

„Ez öntudatlan népiesség, egyszersmind naiv tudósság kora kezdődik legrégibb írott emlékeinkben; majd a népi hang mindinkább fogyván, a tudós színezet erősbödvén, Tinódin, Balassán, Zrínyin, Gyöngyösin keresztül nyomozható egész *Amadeig*. Innen kezdve a 18. század folyamában némi öntudatos törekvés nyomait találjuk a magyar *magasb dal* megteremtésére, mely törekvés vagy önkényű választással, vagy talán inkább kényszerűségből a népdalt veszi alapul [a parasztdalt-e, vagy általában a szóbeli, alsóbb irodalmi kultúra műfaját?], és ez a *nemzeti műdal* létrejövésének megindult, de félbeszakadt folyama.¹⁷ Félbeszakítja ezt a múlt század végefelé az idegen dal műformáinak megkedvelése, melyek mellett, vagy inkább *alatt*, a népdal is talál művelőkre, mint *genre*, de eleinte csupán játszi leereszkedéssel az írók részéről a néphez, később oly szándékkal, hogy a népdalt az idegen műdalhoz közelebb emeljék, pallérozzák, nemesítsék. Végre Petőfivel egy új törekvés indul meg: a magyar nemzeti dalt a népdal alapján fejleszteni tovább, felhasználni a csirát, melyből a nemzeti műpoézis a legtermészetesebben hajthatja virágait.”

A dalbeli népiesség változatait a tervvázlat végén a következőképp foglalja össze:

1. A nép-elem, mint önkénytelen vegyülék.
2. A nép-elem, mint a dalformához nélkülözhetetlen segédeszköz. A nemzeti dalforma alakulásának kezdete.
3. A népdal tárgyiasan, mint *kuriózum*, — melyhez a költő leszáll.
4. A népdal tárgyiasan, mint *genre*, melyet emelni kell.
5. A népdal tárgyiasan, — néha alanyiság maszkjául is — tisztán mint műforma.

Íme: a régiségnek, benne a XVIII. századnak tanulmányozása hozzásegítette Aranyt saját népiesség-ideáljának tisztázásához, s talán némi irányítást adott akkor, amikor Arany a népies költészet, közelebről a népies műköltészet lehetőségei és változatai közt keresi (nemcsak elméletben) az eligazodást. Ez a népiesség-ideál megvan csaknem kiforrottan az ifjú Aranyánál (levele Szászhoz, első levele Petőfihez); a radikális forradalmiság idején módosul, észrevehetően problematikussá válik a Bach-korszak elején, de az ötvenes évek végére visszanyeri eredeti, kristályos formáját — éppen a hamisnak érzett változatok kirotálása révén. Ez a népiesség-ideál nem annyira politikus, mint hinni szeretnénk, s a szó teljes értelmében nem is plebejus; jelenti ez bizonyos etikai színeződésben egy többször is kifejtett esztétikai értékrendszer érvényesülését, az alsóbb irodalmi kultúra nyelvének, stílusának, formai sugalmainak a műköltészet szintjére való emelését; tehát a személyes elsajátítás révén a költői önkifejezésbe való beolvasztását is. A változatok és funkciók ilyenmő szétválasztására támaszkodott Horváth János az irodalmi népiesség történeti vonalának megrajzolásában. A mérce mindkettejük számára Petőfi volt.¹⁸

A népiesség-ideál tisztázására irányuló törekvést és a fokozódó megvilágosodást jelzi az a különben is nagyon hasznos korrekció, amelyet Arany Toldy rendszerezésének egy pontján végrehajt. Az iskolai vázlatban még, a költészettörténet nyomán, a „népies irány” címszó alatt tárgyalja Dugonicsot, Horváth Ádámot, Gvadányit, a századvég verses epikáját és az

¹⁷ Vö. még a Népiesség-vázlatból (XI. 381.): „Tudtomra a népiesség a *dalban* (Amadé, Faludi. Arany dalaiban a népies hang csak azon kénytelenségből foly, hogy műlira még nem volt) Horváth Ádám és Csokonai pár darabjával kezdődik.”

¹⁸ A „népies” kifejezés, a „népdal” emlegetése egy-egy költővel kapcsolatban előfordul másoknál, Toldynál, Lonkaynál is. Arany érdeme az, hogy próbálja a népies kísérleteket egy fejlődési vonalba összefoglalni, nem mozaikokat lát, s hogy Toldyhoz képest erősebben rostál.

úgynevezett „debreceni kör”-t is. Toldy nyomán halad, vagyis a „népiesség”-nek ilyen megfogalmazását fogadja el Lonkay is már említett tankönyvében. Mindkettő tesz célzást a költészetnek a népi elem bevitelével való „megiffjítására”, de alkalmasint csak e korszak keretein belül, s mindkettő Dugonicót tartja a népiesség apjának. Arany, néhány év múlva, az Irányokban és a Népiesség-tanulmányban, nyilvánvalóan az újabb törekvések szemmel tartásával, felmondja ezt az elnevezést: nem népiesek, csak *népszerűek*, „Gyöngyösi népszerűségére támaszkodók”. Ezt az elnevezést, amelyet azért nyilvánvalóan nemcsak a popularitás értelmében vesz, hanem az esztétikai igények alacsonyabb szintjét is beleérti, kiterjeszti a századvég egész hagyományos irányú, alsóbb szintű verselő hadára: a Mátyásiakra, Pócsokra, Láczaikra. „Ekként rajzott fel nálunk egy verselő csoport, mely a művészet legkisebb öntudata nélkül mesterkedik vala, melyet irodalomtörténetünk népiesnek mond, de amelyre inkább népszerű nevet illik. Mert se tudva s készakarva, se ösztönszerűleg nem járt az úton, mely a szó elfogadott jelentése szerint a »népies« alatt értődik: nem hozá be irodalmunkba a népi eszmejárást, nem költészetének naiv frissességét, . . . nem a benső, lényeges költői formát . . .” (XI. 158.)

Ahogy aztán Arany a XVIII. században a dalműfaj fejlődésének első kísérleteit nyomozza — még egy pontra kell figyelniünk, ahol saját történeti koncepciója kiütöközik. Láttuk, hogy e koncepció szerint írott irodalmunk fejlődése egy nagy töréssel kezdődik: „Írott költészetünk legottan elvált a népiestől.” Szóltunk már arról, hogy ezt a szakadást a túlkorán föllépő józanságnak tulajdonítja, „az értelem idő előtti felülkerekedésének”. Nos, ugyanilyen, de talán kisebb arányú szakadást vesz észre a nemzeti műdal felé tendáló XVIII. századi fejlődésben. A nemzeti műdal „létrejövésének . . . folyamatát” „félbeszakítja . . . a múlt század végefelé az idegen dal műformáinak megkedvelése . . .” A hazai gyökerekből indult fejlődést tehát itt az idegen példaképek beáramlása zavarja vagy szakítja egy időre meg. Kontraszt gyanánt hadd idézzük Toldy Költésztörténetéből (II. 174.): „Bármilyen közel fekszik minden költő előtt önnön népe, ennek saját múltja történetben és költészetben: mégis, midőn a költészet öntudatos irodalmi foglalatosság tárgya lesz, rendszerint más, virágzó irodalmak szolgálnak példányul és csak akkor bontakozik ki ez új irodalom idegen tekintélyek uralma alól, ha már azok körét megfutotta, anélkül, hogy a célt, mely mindenkor csak egy önálló, a nemzet saját érzéseit saját formákban visszatükröző költészet előteremtése, elérte volna.” Két ellentétes elgondolás váltja itt egymást — az akkor még közelmúltnak tipikusan előtő értékelése. Ezúttal Toldy teszi magáévá a mindenkori klasszicista álláspontot; Arany pedig a „törést” azért veszi észre, illetve a Toldy-jelzette folyamatot azért tekinti törésnek (akár megvolt az, akár nem), mert ezáltal a saját, alapjában romantikus ihletésű irodalomfejlődési normájának újabb megerősítését látja. A természetesen nőttnek és a mesterkéltnek, idegenszerűnek ez a herderi — romantikus szembeállítás uralkodik Arany irodalomszemléletében, a múlt hagyományaihoz viszonyulva áthatja a maga epikus gyakorlatát is. Végül aztán, a nagy kitérő után, a természetes, saját gyökerű fejlődés diadalát látja a „legújabb iskolá”-ban, főként Petőfiben, aki „irányadója a legújabb magyar lírának, melynek feladata volna *nemzetien* népszerű lenni”. „A Petőfi által megérintett húr egyszersmind magyar szívnek legbensőbb húrja . . .” (X. 521., 523.) A Petőfi-élmény is rajta hagyta tehát nyomát a XVIII. század Arany-vázolta képén; ezért látja egyik jelentős vonalnak a dalműfaj fejlődését, s azért szedi tűhegyre a műfaj fejlődésének apró és nagy mozzanatait, a spontán naivság XVIII. századi emlékeit, hogy aztán a lassan meginduló, ki-kitérő áramlatot Petőfi nemzetien népies költészetébe futtassa bele.

V.

Az iskolai irodalomtörténeten túl a tanulmányok arra engednek következtetni, hogy nyilvánvalóan évtizedek alatt, előbb a körösi gimnázium könyvtárára támaszkodva, a szűkebb értelemben vett XVIII. századi költői irodalomból Arany csaknem mindent elolvasott, ami

akkor hozzáférhető volt. A kivonatos vázlatból nem nagyon vehető ki: mi volt ezek között olyan, ami őt mint költőt személyesen is közelebből érdekelte. Bizonyos rokonszenv inkább az írói arcképekből vehető ki: a Falusi nótáriusban megnyilvánuló alakteremtő készség vagy Baróti Szabó merész nyelvkezelése iránt. Mégsem tartom hiábavalónak, ha az irodalomtörténetész nyilatkozatait abból a szempontból is kivallatjuk: hol szólal meg bennük lappangva a költő; nem konfrontál-e egy-egy irodalmi jelenséget a maga költői ideáljaival? Ennek itt egészen kézzelfogható jelei vannak.

Az iskolai vázlatban és a kritikákban is ilyenek tekintem először a műfajokban való gondolkodás következetes keresztülvételét. Az ösztönzés kívülről is jöhetett; Toldy költészettörténetében nagy tér jut a korszakokon belül nemcsak az alkotók, hanem a műfajok szerinti rendezésnek is. Műfajokhoz igazodott az a poétikai oktatás, amelynek Arany ifjúkorában részese volt; a XVIII. század poétikai kézikönyvei ekkor még továbbéltek. Az idegen inspiráció azonban Arany saját belső impulzusával találkozott; tudjuk, hogy az epikus Arany alkotóművészetének központi mozzanata a műfaj és a perspektíva megtalálása. Akár epikust, akár lírikust bírál, mindig figyel a műfaji ideál érvényesülésére. A személyes szemlélet igazolására hozom fel az iskolai irodalomtörténet utolsó szakaszát, azt, amely az 1811 és Petőfi föllépése közötti virágkort tárgyalja, s amely Arany eredeti munkája: költészetünknek ez az egyik legegységesebb, leginkább egy mozgalomra támaszkodó időszaka. Arany ábrázolásában három műfaji hosszsmetszetre bomlik úgy, hogy e révén a költői életmű egysége is áldozatul esik (lásd Vörösmarty tárgyalását).

Nyíltan elárulja magát mind az epikus, mind a lírikus Arany a XVIII. század népszerű irodalmának, gyermek- és ifjúkora kedvelt olvasmányainak későbbi megítélésében. A mércét mindig a maga költői ideálja szolgáltatja. Nem akarom azt a hosszú jellemzést idézni, amelyet az *Irányok* c. tanulmány elején az utánzókról, a lángelme követőiről, majd a XVIII—XIX. század fordulójának népszerű költőhadáról mond; idéztem belőle Arany népiesség-szemléletének ismertetésekor; most az a mondat érdekel, amely e népszerű iskola műveiben az alakíthatatlanságot kárhoztatja: „A népszerű iskola embere . . . vette a tollat, s ami éppen annak hegyére jött, . . . írta, ameddig bírta.” „A népszerű iskola emberének a vers, minden egyéb osztályzat nélkül, csak vers vala, se tárgyi, se alanyi állapotok különbsége nem változtatta, nem határozta formáit . . .” Az elvi nyilatkozathoz egyedi megrovások sorozatát lehet csatolni: a tankönyvelőszó szerint az újabb magyar eposzokban „minden egyéb jelenségek mellett a kompozíció az, amit teljesnek éppen nem mondhatni”. Horváth Ádám Hunniásának „legnagyobb hibája az, hogy hiányzik benne a cselekmények egysége” — a Rontó Pál „vizenyős”; a XIX. század elejéről: „a prózáírók nagy többsége ez időszak elején is még ama széles, lapos irályt használja, mely a múlt században közönséges volt; terjengő, pongyola próza volt ez . . .” Másutt terpedtséget, „terjedelmes, bőbeszédű eposzokat” emleget (X. 265—66, 501).¹⁹ Ha nem idézek is tovább, a többnyire jogos bírálat mögött ott érezzük a bírálót magát. Nem az elvi-poétikai megállapítás az érdekes itt, hanem Aranynak, a strukturáló költőnek a megnyilatkozása. Az a költő lát ennyi terjengősséget és idomtatlanságot a század epikájában, akinek művészi módszeréhez tartozott a kész anyag átstrukturálása, feszes formába öntése, akinek ambíciója volt egészet alkotni, tartalmat és formát összhangba hozni, akinek a folyóírata „a forma bajnoka” óhajtott lenni. Hogy mit akar, talán még tudatosabbá vált benne a XVIII. század tanulmányozása során.

Utoljára hagytam Arany XVIII. századi kapcsolatainak és inspirációinak talán legfontosabb, de nehezen vagy egyáltalán nem dokumentálható elemét; ennek problémakörét felvázolom még — mintegy csak feladatul a jövő számára. Azt egészen természetesnek találjuk, hogy

¹⁹ Az öntudatlan népiesség átlengi régiebb írott költészetünket „anélkül, hogy akár elbeszélésben, mely árad, mint a víz, akár lírában, mely gyérebben tűnik elő, a néppoezis lényegének s belső formáinak valami hatását vennők észre az írástudók szerzeményein.”

a szalontai gyermekkor népkönyv-olvasmányait az irodalmár Arany mindennemű tudós eszmefuttatásában mellőzi, noha a költő felhasznált belőlük egy-egy motívumot. A debreceni év olvasmányainak egyike-másika felbukkan az iskolai irodalomjegyzetben, de a kései értékelés szemszögéből: „A Magyar Gyász Etédi Mártontól, a Máramarosi Éhség, Gátítól, a Pártos Jeruzsálem Vályi Nagytól stb. . . csupán versbe szedett históriák, méltó feledség borítja őket.” (X. 506.) Ez az az irodalom, amelyet az ifjú Arany mohón olvasott és a későbbi elítélt: vajon a költőnek mennyi a része ebben az elítélésben? Meg kell gondolnunk, hogy mielőtt Szalontát elhagyta, sőt mielőtt az új iskolával megismerkedett, ennek az alsó irodalomnak a természetes közegében élt, nem szólva arról, hogy a népkönyvek világa mint valami külön perspektíva vette körül. Része, eleme volt ez annak a kisvárosi, patriarkálisan naiv életkörnek, amely első eszmélésétől fogva magába zárta.

Azt tehát ténynek kell elfogadnunk, hogy a fiatal Arany megismeri a históriás—krónikás, eseményes érdekű, eseményt közvetítő epika, a félnaiv- tudákos epikum tiszta változatát, valami nem magasszintű, de elemi és jellegzetes epikumot. Az, hogy beleéli magát ez epikumba, teljes mértékben nem válik elfeledhetővé később sem; jelen lehet, mint a maga későbbi fejlett epikus művészetének imaginárius alapszintje, viszonyítási vonala. A maga epikus magatartásának tűnékeny sokszínűségében, kielemezhetetlen vegyítettségében ott lehet ez a históriamondó, krónikázó attitűd is, talán csak homeopata adagban; van mű, amelyből teljesen hiányzik — s amelyben még éppen tetten érhető az epikumnak valami ősbibb, tudákosabb változata. Kezdő éveiből ismerjük az utalást: „istóriákat” kellene írni, „ad ponyvam”. (Petőfinek írja 1847. szeptember 7-én).

Hogy ez a szint emberi és közösségi étosz szempontjából mit adott Aranyknak, azt legyen szabad ezúttal csak kérdés gyanánt fölvetnem; de ez az epikum jelentett Arany számára egy versformát is, amelyhez pályája végéig hű maradt: a magyaros alexandrint. Ha a XVIII. század határát visszafelé Gyöngyösiig kitérítjük, fel kell tételeznünk, hogy Arany strófakezelést és versmondattant is tanult ebből az elfelejtett epikumból — s noha a saját alexandrinusai intonáció szempontjából elég változatosak, e változatok egyikében-másikában Gyöngyösi zöngelme vagy a népszerűek sima döcögése is megszólalhat. Egész régi költészetünk, de benne Gyöngyösi és XVIII. századi epikus utódai juttatják el Aranyt egy fontos versmondattani felismeréshez. A szörend olyan megváltoztatásáról van szó, amelyet a magyar ritmus követel, „mely a legszorosabban összetartozó részeket egy hangsúlyos góc köré gyűjti”. (Régi jó barátim nekem *kik* valátok. — Szerető szolgálját *mert* megölte vala.) Ez „az eredeti magyar ritmusnak a mainál erősebb lüktetése”; Gyöngyösi „tovább egy századnál, ellenállhatatlan bájjal csengett a magyar fülben, sőt az újabb iskolák (francia, latin) ellen reakciót vala képes előidézni (Horváth Ádám, Dugonics, Gvadányi stb.)” (A Versidom-tanulmányból, X. 232—234.). További verstani belátása a régiség nyomán: a „népiesek” népiességét nyelvükön túl „egy-két versalak, mint az erősen tagolt magyar alexandrin használata, s ebben a közép- és végspohdeusra eső nehéz ritmus” mutatja csak (Irányok II.). Nem szabad persze elfelejteni, hogy Aranytól a verskezelésben is ugyanazt a nemes amalgámozó technikát találjuk, mint epikus művészetében egyéb elemeiben. Nem volna csoda, ha valaki az irodalom pereméről indul (népkönyvek, históriák, de peremjelenségek az új iskola előkészítői is) — és a magas művészetbe is beolvaszt egyetmást a peremjelenségekből.

Teljessé teszi a helyzetképet az, hogy ez a félnaiv népkönyv- és históriaköltészet egy sajátos nyelvi szintet is jelentett Aranyknak, amelyen sokáig nem látott túl, s amelynek színei megint csak föltetszenek a maga érett nyelvművészetében; s ha modernnek akarunk lenni, azzal folytathatjuk, hogy a nyelvi szint közösségi szintet is jelent, ez pedig önálló dimenzióvá nőhet, étoszt és világgépet hordozhat — még akkor is, ha mai szemmel nézve primitív históriáról vagy regényről van is szó. Ezeket keresztül Arany ifjú éveiben természetesen nőtt bele a XVIII. század világába, és itt nőtt bele a legközvetlenebbül — ha mindjárt egy részleges világba is, ha nem is abba a XVIII. századba, amelyet mi ismerünk. De színeiből és tartalmaiból

— amint a tüzetesebb elemzés bizonyítaná — hordoz valamit egyéniségében és költészetében is pályája végéig.

Az érett, alkotó költő számára azonban a XVIII. századi magyar élet és kultúra mégsem vált olyan meghitt, otthonos közeggé, mint a magyar előidők vagy az Anjouk és Hunyadiak kora, még annyira sem, mint a XVI. század törökverő harcainak világa. Témát, életanyagot alig-alig vett ebből a századból. Ennek ellenére nem lehet mondani, hogy a vele való foglalkozás, a század költészetének behatása teljesen nyomtalanul múlt volna el fölötte. Később is kapcsolatot talált ennek a századnak egy költői ágával, nem is mint múlttal, amelybe vissza kellene álmodnia magát, hanem mint élő hagyománnyal, amelyben egyideig ő maga is élt és mozgott. Értem itt a kollégiumi diákköltészetet és a szakirodalomban „kántorpoézis”-nek nevezett gyakorlatot: a búcsúztató és köszöntő versek műfaját, amelyet a kollégiumból kiszakadt Bolond Istók is kultivál, miután a komoly műzsával szakított.

Búcsúztató verset ha írogat,
Embernek gyászost, disznónak vigat.

Az érett Arany maga is ír több tréfás névnap-i köszöntőt és egy disznótoros verset is. (*Szent Pál levele*, 1846. — *Episztola Petőfihez*, mellékelve 1848. február 6-i leveléhez. — *Névnap-i köszöntő, Mentovich Ferencnek*, 1851. — *Köszöntő vers Szász Károlynak*, 1852. — *Újévi köszöntés, a kőrösi levélhordónak*, 1853. — *Névnapra*, Fodor Gerzson kőrösi földbirtokosnak, 1853. — *Alkalmatosságra írott versek*, Szilágyi Sándor disznótorára, 1856. — De felcsillan ez a modor már abban a vegyes prózai és verses paródiafélében, amelyet Szilágyi István pályadíjat nyert nyelvtani munkájára írt 1842-ben. Valamennyi darabot lásd a Krk. VI. kötetében.)

Igazi jelentőséghez azon a réven jut ez a modor és tónus Arany költészetében, hogy egy-egy komorabb, nyomottabb életszakasz közepette felszabadítja egyéniségének játékos, bohókás ösztöneit, és megnyitja előtte a tiszta, vegyítetlen komikum dimenzióját. Emberi egyéniségének ez az oldala nyilvánvalóan nagyobb arányokban nem a néhány alkalmi versben élte ki magát. Ha művekben gondolkozunk, *A nagyidai cigányok* és az Arisztofanész-fordítás a maradandó jele, no meg a kispika néhány alkotása. Létrejöttükhöz, mint minden komikumhoz, felszabadultság és fölény kellett, és ezt a kollégiumi és kántor-hagyomány adta meg vagy indította el. E hagyomány erejének köszönhető, hogy Arany, a maga gazdag alkatának egyik oldalával olyan merészen, szinte boldogan ereszkedik alá a komikum nyersebb, alantasabb, de esztétikai szempontból egyáltalán nem érdektelen régióiba. Nem szatíra ez, nem keserű humor vagy fanyar ironia, hanem tiszta nevetés, Hegel szavával, az olimpuszi istenek nevető boldogsága. De e birodalom bejáratánál ott állanak a szerény kapuőrök: a névtelen „népszerűek”, az irodalom alantabb szintjeibe szorult kollégiumi és kántorköltők; ők adják formai elemeit is Arany fölünyes művészetének. A köszöntők egy részén a formai idomulás szemmel látható, például a mesterrímek és a négyrímű alexandrinusok alkalmazásában. Kovács „műasztalos”-ra mennek vissza a Báro Kemény Zsigmondhoz írt tréfás levél rímei is. A hagyomány igazi jelentősége a hangnem, a magatartás, az esztétikai zóna inspiráló felébresztésében van. Talán azt is mondhatjuk, hogy a Nagyida és az Arisztofanész-fordítás egy darab XVIII. századot, XVIII. századi költői világot emelt át a XIX. század felsőbb irodalmába.

JÁNOS ARANY ET LE XVIIIe SIÈCLE

C'était déjà dans ses années d'études que János Arany commençait à faire la connaissance de la littérature du XVIIIe siècle hongrois; plus tard, quand il était professeur de lycée et rédacteur de revue, il s'en occupait scientifiquement aussi. À propos du XVIIIe siècle, il employait la même conception littéraire que le nationalisme hongrois de l'époque des réformes avait adoptée: c'est à partir de 1772, c'est-à-dire de l'épanouissement plus intense de la littérature en langue hongroise qu'il a compté l'époque du „renouveau”, et il a vu un abaissement, une stagnation dans la production littéraire en langue latine des soixante années précédentes. Plus tard, il a modifié cette conception prise de Ferenc Toldy et il l'a développé en faveur d'une conception qu'on peut désigner comme plus moderne. Comme la poésie hongroise s'est évoluée vers l'eupéanisation, s'est assimilée des modèles étrangers et s'est éloignée des racines originales, Arany, conformément aux principes de Herder, s'est proposé comme tâche actuelle la régénération de notre poésie artistique en puisant dans la source des traditions populaires et de la poésie populaire vivante, c'est-à-dire la création d'une poésie nationale sur une base populaire. D'après la conception générale de l'époque, ce processus commençait à s'épanouir à l'apparition de Petöfi et ce sont les antécédents de ce courant populaire, incarné par Petöfi, les tentatives d'une régénération populaire qu'Arany essaie de déceler chez les poètes du XVIIIe siècle. Mais Arany a rencontré la poésie de ce siècle non seulement comme historien de la littérature, mais aussi en tant que poète. Les ouvrages épiques en vers de la fin du XVIIIe siècle, très populaires encore dans son enfance, étaient ses lectures préférées et plus tard, il en a assimilé quelques motifs et quelques particularités de versification dans la poésie de son époque mûre. Pourtant, à son époque mûre, il n'a pas apprécié trop cette école poétique; c'est que, d'après lui, il manquait à cette école l'essence du genre épique, ce qui est la composition artistique.

KRÚDY-PROBLÉMÁK

1.

A Krúdyról szóló kismonográfia¹ szerzője, Szabó Ede régen készült már arra, hogy könyvet írjon kedves írójáról. Közös ifjúságunk idején, amikor megírandó műveink tervei olyan könnyedén, vonzóan és csalogatóan bomlottak ki képzeletünkben, mert nem ismertük még a *megvalósítás* gondjait, fáradalmait és kétségeit, gyakran beszélt Szabó Ede arról a könyvről, amelyet majd ő fog megírni Krúdyról. Lelkesen és rajongással színezte a terveit, mert nagyon szerette Krúdyt. Napokra, hetekre el tudott merülni egy-egy Krúdy-kötet, regényrészlet vagy akár-csak néhány sor szépségeinek a rejtelmeiben.

Ezekben az években — a kilencszáznegyvenes évek vége felé — még tartott Krúdy reneszánsza, amely valamikor a második világháború kezdetén alakult ki éppen azokban a körökben, amelyek távol akartak maradni a „korszellem” gyanús áramlataitól és az egyre fenyegetőbb jelen elől a múltba vagy az álomvilág színes varázslatába akartak menekülni. Úgy képzeltek, hogy a „csoda” megismételhető, és a játékosság, a humor, a stilizálás eszközeivel fölébe emelkedhetnek az életnek. Krúdy időtlensége, örök „korszerűtlensége” vonzó példaként hatott ezekre a körökre.

1940-ben jelent meg Márai Sándor regénye, a *Szindbád hazamegy*, amelyben Krúdy emlékét idézi, a következő évben tehetséges fiatal esszéisták *Ködlovagok* címen tanulmánykötetet adnak ki (már a cím is Krúdyra utal), amelyben a maguk választotta irodalmi elődjekről rajzolnak friss szemléletű, eleven portrékat. Ebben a kötetben jelenik meg Sötér István Krúdy-esszéje² is, amely már az író rejtélyes *másodvirágzásának* a titkára is választ keres.

A második világháború utáni években sem csökken az érdeklődés Krúdy művei és művészeite iránt. 1945 és 48 között Petőfi, Ady és Móricz mellett róla jelenik meg a legtöbb cikk, esszé, tanulmány és elemzés. Mátrai László,³ Rónay György,⁴ Cs. Szabó László⁵ esszéi tovább elemzik Krúdy művészetének rejtélyeit. Alkotásmódját, epikai módszerét kapcsolatba hozzák a század európai irodalmának modern törekvéseivel, formabontó-formateremtő irányzataival, Proust, Virginia Woolf, Giraudoux nevével találkozunk ekkortájt a Krúdyról szóló esszékben.

Ha ezeket az írásokat, amelyeket az *újrafelfedezés* izgalma hat át, összevetjük azokkal a tanulmányokkal és kritikákkal, amelyek az író életében vagy a halála alkalmából jelentek meg, még nyilvánvalóbbá válik, hogy az 1940-es évtized a valóban Krúdy-reneszánsz időszaka volt. A korábbi tanulmányoknak, kritikáknak, elemzéseknek más volt még a hangjuk.

¹ SZABÓ Ede: Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében. (Arcok és vallomások.) Bp. 1970. 266 l.

² SÖTÉR István: Krúdy Gyula. *Ködlovagok* (Szerk.: THURZÓ Gábor). Bp. 1941. 180—202.

³ MÁTRAI László: Krúdy realizmusa. *Magyarok* 1948. 1. sz. 22—25.

⁴ RÓNAY György: Krúdy Gyula, A regény és az élet, 1947. 279—295.

⁵ CS. SZABÓ László: Őszi versenyek. Krúdy Gyuláról. *Magyarok* 1947. 343—345.

A *Nyugat* legbiztosabb ítéletű kritikusa, Schöpflin még meglehetősen tartózkodó hangú nekrológban⁶ búcsúztatta 1933-ban Krúdyt („a legnagyobb pazarló volt, nemcsak a pénzét pazarolta, hanem tehetségét, önmagát is”), Hunyady Sándor pedig olyan építőművészhez hasonlította, aki a legremekebb építőköveket hordta össze, de az igazán nagyszerű épületet sohasem sikerült felépítenie. Hevesi András 1936-ban az *Apolló* hasábjain⁷ *meghökkenítő és szépséges szörnyetegnek* nevezte Krúdyt, aki szerinte semmi tekintetben sem lehet kövendő példa.

Szabó Ede könyve (a szerző több, értékes Krúdyval foglalkozó tanulmánya után) abban az időszakban jött létre, amikor már nem kell a hitvallók rajongásával hitet tenni Krúdy nagysága mellett. Nagy anyagismerettel, elítélések, túlzások és elfogultságok nélkül rajzolja meg Krúdy egyéniségét, vázolja fel az író életrajzát és méri fel a hatalmas terjedelmű életművet.

Biztosan tájékozódik a Krúdy-életmű dzsungelében, amelynek áttekintését, rendszerezését, periodizálását nemcsak a rendkívül nagy mennyiség nehezíti, sokkal több problémát okoz, hogy Krúdy esetében a kiadott és még kiadatlan művek tengerében nehéz megtalálni az *életmű organizmusát*. Nem könnyű a mértéktelen burjánzásban valami rendet felismerni, amely az egész mű teljesebb megértését és irodalomtörténeti kategorizálását elősegítené.

Ahol lehet, hasznosítja a huszonöt-harminc év előtti újrafelfedezők észrevételeit, impresszióit, ma is érvényes „részleteit”, de értékelésének végső summája — érzésem szerint — közelebb áll a *Nyugat* viszonylag „hagyományosabb”, higgadtabb értékítéletéhez, amely a maga bonyolultságában fogadta el Krúdy művészetének irodalomtörténeti és stílustörténeti kategóriák szerint nehezen meghatározható jelenségét, de nem törekedett arra, hogy abszolutizálja „szabálytalanságát”, hogy normának kiáltsa ki művészetének rendhagyó sajátosságait.

Szabó Ede sem akarja Krúdy egyéniségének és művészetének nagyon összetett és ellentmondásos, „már-már zavarba ejtően bonyolult jelenségét” egyszerű alapképletekre „lebontani”. Az életmű alapos ismeretében, a Krúdyval való sok éves foglalkozás után is bátran meri vállalni a megoldatlan problémák kérdőjeleit. Mentés marad attól az illúziótól, hogy egy embert, egy írot *végérvényesen* meg lehet magyarázni.

Egyezően a modern irodalom dokumentáló irányzatával, ő is elsősorban *felsorakoztatja* a tényeket: Krúdy nyilatkozatait, vallomásait, kortársak feljegyzéseit, levélrészleteket, szépirodalmi művekből kiemelt „egységeket”, kritikai megnyilatkozásokat rak egymás mellé, és ha kommentálja is a dokumentumokat, ha rendet is teremt az ellentmondó források között, ha értékelést is ad — a végső értelmezést és összegezést inkább ránk bizza, olvasókra.

Szelektáló—dokumentáló módszere ott válik szinte már alakteremtő, művészi tevékenységgé, ahol az író „tilalma” ellenére, regénybeli hasonmásainak vallomásaiból bontja ki Krúdy egyéniségét és tárja fel alkatának, érzelmi világának, nosztalgiainak rejtett zónáit. Szindbád és Rezeda Kázmér vallomásai ugyanis sokkal többet árulnak el a „rejtőzködő” Krúdyról, mint az író közvetlen megnyilatkozásai, újságíróknak, szerkesztőknek adott válaszai. De az is igaz, hogy Krúdy joggal óv mindenkit attól, hogy Rezeda Kázmért vagy Szindbádot az ő személyiségével azonosítsák, mert ezek a regényalakok csak stilizáltan és áttételesen fejezik ki őt magát.

Szabó Ede kitűnő lélektani érzékkel választja le az író regénybeli alteregóinak a vallomásaiból az esetleges, dekoratív, ellentmondó és a figyelmet a valóságról inkább elterelő motívumokat és kellő hangsúlyt ad, ugyanakkor a visszatérő, a lényeges elemeknek, amelyek valóban magyarázhatják Krúdy egyéniségének, művészetének titkait.

⁶ SCHÖPFLIN Aladár: Krúdy Gyula. *Nyug.* 1933. I. 629—631.

⁷ HEVESI András: Krúdy Gyula. *Apolló* 1936. V. 266—273.

2.

De hát maradtak-e még rejtélyek Krúdy körül?

Nem Szabó Ede könyvének a hiányaiból, nem is az irodalomtörténetírás mulasztásaiból, hanem sokkal inkább az író bonyolult egyéniségéből következik, hogy bizony sok minden rejtélyes még Krúdyval kapcsolatban.

Szabó Ede könyve után, amely minden korábbinál sokoldalúbban, árnyaltabban foglalkozik Krúdy sajátos életformájának (és az életforma különböző változatainak) megrajzolásával, továbbra is rejtély például, hogy Krúdy élte vagy inkább szemlélte-e az életet? Az élet volt-e számára igazán fontos vagy az irodalom?

Vannak írók, akikkel kapcsolatban ez a kérdés eleve felesleges, érdektelen álprobléma. De Krúdy esetében a látszat és saját vallomásai között olyan szembevetendő a különbség, hogy már ezért is érdekes egy kissé közelebről is megnézni ezt a problémát. A kortársak általában pénzt, egészséget, szerelmet tékozló éjszakai életét, gavalléros mulatozásait, ivásait, látványos párbajügyeit, hatalmas kártyavesztéseit, nőhódításait, lóversenyezeit emlegetik. Talán Balassi Bálint óta nem volt ilyen színes—kalandos sorsú írónk, mint ő. Csak az arányok mások. Őt már megzabolázták az újkori civilizáció vastörvényei, de képzeletében-lelkében egy reneszánsz Iori kalandor életét éli tovább.

De valóban mi volt ennek a látszólag mozgalmas életnek a mélyén?

Túl sok rezignált, szomorú, bölcs és gyötrődő, sőt menekülő és magányosságot áhítózó nyilatkozatát ismerjük ahhoz, hogysem a kortársak derűsebb színeket rögzítő, gavalléros Krúdy-képét el tudnánk fogadni.

Az élesebb szemű kortársak néma, szemlélődő darvadozásait is észrevették. Csathó Kálmán véleménye szerint „a bor is, a nők is az íráshoz kellettek neki . . . élete össze volt forrva az írással”. Sokat árul el az a néhány soros feljegyzés is, amelyet Krúdy első feleségének küldött: „Nekem naponta szükségem van két—három óras magányra, amikor gondolkozom . . . Ezért élek még, ezért vagyok, ezért nem haltam meg, mert mindennap egyedül voltam egy darab ideig.”

Valójában az is rejtély, hogy miért lett író a tizenhat éves fiatalemberből, aki élvezte a táncot, az italt, a mulatozást, a barangolásokat, a vadászatokot, a társas élet örömeit?

3.

Nincs még egy prózaírónk, akinek a művészetében annyira előtérben volna a szerelem, mint Krúdynál, de szerelmi—érzelmi világa is lényegében kiismerhetetlen, és tele van ellentmondásokkal.

Trubadúrlíra a prózában és nők (feleségek és szeretők) kíméletlen kihasználása az életben. Legalábbis erről szólnak az írott és íratlan memoárok. Volt benne valami az asszonygyötrő despoták régi erkölcséből. Első feleségét, Spiegler Bellát, aki Satanella néven a századforduló népszerű tárcáírója volt, házasságkötésük után eltiltja az írástól. A második asszonyt, rokoni visszaemlékezések szerint, féltékenységből a világtól elzárva rabként őrzi margitszigeti öt-honukban. Családját mindkét házassága idején hónapokra elhagyja, magányos életet él szállodákban vagy egy nyilvánosház különszobájában. Érdekes Schöpflin megjegyzése is, amely Krúdyról szóló nekrológiájában olvasható: „. . . nem hiszem, hogy szerelemben vagy barátságban valaha odaadta volna magát bárkinek is”.⁸

Krúdy regényhős-alteregóinak a vallomásai alapján arra lehet következtetni, hogy szerelemnek—érzékiségnek inkább a szenvedője volt, mint boldog átélője. Írásaiban a mindig

⁸ SCHÖPFLIN Aladár: i. m.

jelenlevő szexuális feszültségnek olyanfajta élményvilága tör fel, amely sokban rokon Ady lírájának gyötrő-gyötrődő érzékiségével, olthatatlan sóvárgásával: „... szinte felig haldokolva néztem a gyönyörű nőket, akik az utcán, kávéházban, vagy a színházban eljártak mellettem”. „Az életörömtől jajgatva, torkában dobogó szívvel járt-kelt a világban, mikor a nők tavasszal és nyáron új ruháikat felvették.” „A nőket kereste mindenütt: erdőbe utazva vagy a téli tájon szánon nyargalva. A színházban csak a balett, a templomban az imádkozó nő érdekelte. Midőn céltalanul, ok nélkül utazott messzi tájak felé, ismeretlen szigetországok világában, titkon és igazán csak az idegen, eljövendő nőket leste a szemével, a szívével.” „Vajon a sírban, hat lábnyira a föld alatt ugyan-csak a nőkre fogok gondolni mindvégig?”

Néhány találmásra kiragadott vallomás a sok százból — önmagáról, Szindbádról, Rezeda Kázmérről.

Ami Szindbádról olvasható, hogy „nem vigasztalta a százhet nő, aki viszontszerette” — romantikus stílusfordulatnak is vehető, de a *Vörös postakocsiban*, Rezeda Kázmér vallomása sokkal konkrétabb, átélt és hiteles reveláció az érzékiségnek arról a fajtájáról, amelyben a képzeletnek van igazán nagy szerepe és hatalma: „Én beteg és életunt férfiú vagyok, a nőkkel csupán gondolatban szoktam mulatgatni, egészségtelen félelem tart vissza, hogy ruhájukat érintsem, holott égi gondolataim szerint minden délután birkozom kegyeddal a kis lakásban, mint parasztlégény a szérűn az aratólánnyal. És álmomban arcomba liheg, az államba harap, dereka megfeszül, 'nem, nem, nem', kiáltja összeszorított fogai sövénye mögül, de ifjú koromban jó birkózó voltam.”

4.

Magának az életműnek a problémái még sokkal bonyolultabbak. Annyi remek tanulmány és esszé után valójában a legalapvetőbb kérdések is tisztázatlanok maradtak Krúdyval kapcsolatban. Megkésett romantikus volt-e, egy régmúlt életforma és életstílus elégikus búcsúztatója vagy a huszadik századi próza megújítóinak egyike — ahogy a negyvenes évek esszéistái érezték? Ma sem látjuk világosan Krúdy helyét a magyar próza történetének folyamatában.

A legnagyobb nehézséget az okozza, hogy Krúdy életművében eklektikus változatossággal együtt vannak a legkülönbözőbb törekvések és nosztalgiaiák. A múlt felidézője és tagadója egy-egy szemléletben, álmodozó és leleplező, menekülő és életélvező, dekoratív és egyszerűsége áhítózó.

Szabó Ede megpróbálja tisztázni az életmű belső tagolását is, a változó stílus, szemlélet és tematikai orientációk alapján elhatárolni egymástól a különböző periódusokat. Az 1910-es évek kezdetétől azonban — érzésem szerint — reménytelen minden korszakolási kísérlet. Annyira együtt, egymás mellett, egymás után, egymást kiegészítően és egymást tagadóan jelentkeznek az újabb és újabb orientációk Krúdy művészetében, annyira összefügg minden újabb kísérlet az előzővel, hogy helyesebb *eklektikus* változatosságról beszélni, mintsem egymást követő korszakváltásokról.

Igen gyakran egyetlen művének szövevényén belül is a legkülönbözőbb tendenciák és nosztalgiaiák találkoznak össze, korigálják vagy gyengítik egymás hatását. A *vörös postakocsi* előszava kemény kritikát és leleplezést ígér a századforduló Pestjéről, amely „ostobák és okosak találkája, tolvajok és hamispénzverők gyülekezete . . . Pesti regény! Mit lehet írni Pestről? Ordínáré passzió, mint az állatkínzás. De megpróbáljuk. A magányban, amelyet a regényíráshoz válsztottam, talán érdekesebbnek látom az embereket, mint akkor, midőn közöttük éltem”.

A „balzaci” leleplező indulat azonban csak az egyik tendenciája ennek a regénynek, ábrázolásban, színezésben, hangulatiságban sokkal erősebben érvényesül az író *nosztalgiaja* saját ifjúkora és annak színtere, a századforduló Budapestje iránt, amelyet az előszóban kemény szavakkal ítél el. A tabló, a pesti kavalkád vázlatos rajza valóban reálisan, sőt naturalista módon kiábrándító. Bemutatkozik a regényben a pesti lóverseny közönségének gyanús

embersereglete, szemünk elé kerül a bordélyházak *nappali* félhomályának visszasztító valósága, megismerkedünk a prostitúció „finomabb” és bonyolultabb változataival, de a regény előterében mozgó figurák a régi világ itt maradt csodálatos lényei. A Szemere Miklósról mintázott Alvinczi Eduárd, a tatáros külsejű, napkeleti „fejedelem” úgy vonul végig frakkban, cilinderekben, fehérnyakkendősen eljegyzése évfordulóján menyasszonyával budakörnyéki kastélya kertjén, mintha Jókai valamelyik regényéből sétált volna át.

Még tanulságosabb egy pillantást vetni a regény egyik női szereplőjére, Madame Louise-re, akit a századforduló híres és előkelő pesti kurtizánjáról, Pilisy (Schumayer) Rózáról mintázott az író. Több regényében is visszatérnek ennek a modellnek a hasonmásai, aki egykor virágárus-lány volt a Szervita-téren, majd az erényes hírű katolikus főúr anyagi támogatásával nagy karriert csinált, Párizsba is eljutott, és későbbi pesti szalonja mágnások, írók, művészek kedvelt találkozóhelyévé vált.

Krúdyt érdekli, sőt izgatja ennek a nőnek a sorsa, megérzi páratlannak látszó karrierjében a nagyon is tipikusát. Nem véletlen, hogy mindig a századforduló pesti életének szövevényében, „*az újkori Ninive*” bűnös forgatagában szerepelteti Pilisy Rózát, aki a korabeli magyar főváros társadalmi életének valóban balzaci—zalai regénybe illő figurája lehetett.

De az ábrázolás során Pilisy Róza is csodálatos romantikus tüneményé finomul Krúdy regényeiben, a Jókai-reminiscenciák emlegetése vele kapcsolatban még indokoltabb, mint Alvinczi esetében. „*Nemes alakja, mint egy fiatal szarvasé, és térdig érő barna haja sátorként fedte; a szeme tündöklő, tiszta és érzelmes, lába kicsiny és derekát egy gyermek átölelhette; homlokán néma bánat, amely megnesemlítette arcát . . .*”

A morális indítékú leleplező szándék és a Jókaira emlékeztető idealizálás mellett megjelenik a regényben a tízes évek Krúdy-prózájának harmadik tendenciája is, a *romantikus archaizálás*, a nosztalgikus biedermeier-ábránd mindent átszövő víziója. Rezeda Kázmér sok csalódás és hányattatás után abban a régi tabáni házban keresi végül nyugalomát, amelyben hajdanán királyok kedvesei lakhattak, amelynek ajtóin még ott a Corvin-címer és a ház előtt álló vén ecetfát talán még Zsigmond király idejében ültették.

Rezeda Kázmér szerepe a regényben azt dokumentálja, hogy Krúdy — Szabó Ede szavait idézve — felfedezte „rejtőzködő, több-énű önmagát: a sokrétű lírai szerepet s ifjúkora álmainak időtlenségét”.

A *vörös postakocsiban* demonstrálódik legtisztábban az 1910-es évek Krúdy-műveinek szemléleti-ízlésbeli eklekticizmusa, de ezen túlmenően, ebben a regényben együtt van már minden, ami Krúdyt (a teljes Krúdyt) jellemzi: illúzióvesztés és archaizálás, leleplező szándék és álombamerülés, friss szemű felfedezés és „irodalmias” romantika, önkifejezés és rejtőzködő szerepjátszás. A sok ellentétes motívumot és tendenciát, ebben a regényben is, akár csak az író teljes életművében a rendkívül egyéni és szuggesztív hatású stílus fogja össze.

A sokarcú eklekticizmus a magyarázata annak, hogy Krúdy életművében a legkülönbözőbb irodalomszemléleti irányok és kritikai aspektusok is megtalálhatják (és meg is találták) a maguk igazolását. Krúdy látszatra éppúgy a romantika folytatója és megújítója, mint a huszadik századi realista irodalom egyik nagy lehetősége vagy éppen a modern próza formabontó törekvéseinek képviselője. „Művészetét egyszerre forradalmian újnak és ősién hagyományosnak érezhetjük — írta róla Sötér 1941-ben —, . . . talán csak Jókaihoz tudnók őt hasonlítani. Egyébként is sok a közös vonás bennük . . . Máskor az éles megfigyelőt csodáljuk, a magyar realizmus ígéretét, az igazi magyar Balzacot, aki azonban nem hajlandó elmozdulni sörözője kényelmes asztala mellől . . .”

Annyi bizonyos, hogy csak helytelen útra vezetne minden olyan próbálkozás, amely Krúdyt kizárólagosan csak az egyik vagy a másik irányzatnak akarná kisajátítani. Ha Krúdyban csak Jókai és Mikszáth közvetlen folytatóját akarnánk látni, sok mindent figyelmen kívül kellene hagynunk, ami művészetének elidegeníthetetlen sajátja, ami valóban az ő felfedezése vagy leleménye. De az is igaz, ha művészetének egyes vonásai emlékeztetnek is a huszadik századi

irodalom különböző törekvéseire, egész szemlélete és mentalitása nagyon erősen kötődik a múlt századi romantika tradíciójához. A kritikának azok a normái, szempontjai, amelyek a legtöbb huszadik századi író esetében alkalmas eszközök az életmű megközelítéséhez, Krúdy műveivel kapcsolatban többnyire használhatatlannak bizonyulnak.

Mindebből olyan konklúziót is le lehetne vonni (volt is erre példa), amely szerint Krúdy teljesen társtalan csillagzat a magyar irodalomban, és az a tény, hogy életműve irodalomtörténeti és stílustörténeti kategóriák alapján nehezen határozható meg, csak páratlan nagyságát igazolja.

Ezzel szemben azokból a kísérletekből, amelyeknek az a céljuk, hogy felvázolják a magyar századforduló irodalmának sajátos „karakterét”, természetrajzát és történetét, olyan fontos tanulságok adódnak, amelyek közvetve Krúdy művészetének, irodalomtörténeti helyének a problémáit is érintik (elsősorban Vajda György Mihály, Németh G. Béla, Czine Mihály, Diószegi András tanulmányaira és vitacikkeire gondolok).⁹

Ezek a tanulmányok, bár nem foglalkoznak Krúdy művészetének sajátos kérdéseivel, közvetve egyre jobban megingatják a Krúdy társtalanságáról szóló legendákat. Minden jel arra mutat, hogy ha minél árnyaltabban bontakozik majd ki előttünk a századforduló irodalmának sokarcú és sokszínű valósága, annál kevésbé fogjuk Krúdyt „megmagyarázhatatlan”, egyedül álló jelenségnek tartani.

A századforduló magyar prózájára is éppúgy jellemző az eklekticizmus, mint Krúdy művészetére. Ahogy Krúdy regényeinek, novelláinak irodalomtörténeti kategorizálását megnehezíti az ellentétes tendenciák érvényesülése, hasonlóképpen reménytelen feladatnak látszik annak megállapítása, hogy milyen összefogó erejű stílus határozza meg a századforduló évtizedeinek magyar irodalmát. „Aligha van még korszak, amely eszméi és stílustörekvései szempontjából áttekinthetlenebb, rendezhetetlenebb volna a századfordulónál... Tényleges művészi és irodalmi törekvései szempontjából ugyanis a századforduló nem egységes időszak — írja Vajda György Mihály —,¹⁰ hanem különböző tendenciák, irányzatok, áramlatok, mozgalmak tarka szövedéke, amelyek egymás mellett éltek vagy egymással ellentétesen hatottak benne.”

Krúdy prózájában is együtt jelentkezik romantika és naturalizmus, szimbolizmus és impresszionizmus, anderseni reminiscenciákat ébresztő meseszzerűség, romantikus színezetű „oroszság”, az idő megállításának, a történelemből való kilépésének a nosztalgiája, mindent átszínező archaizálás, a valóság extatikus átélésének igénye, felfokozott érzékiség, a halálnak az erotikus élményen átszűrődő megérezése, az életnek mint álomnak a felfogása, az egyén létének mint szerepnek az átélése, a stílus dekoratív pompája, önburjánzó gazdagsága, festőisége, a mondatfűzés zeneisége és az erős stilizáló hajlam, akárcsak a századforduló irodalmában, lírában és prózában egyaránt.

Ha a sokszínű és gazdag kavargásban, amely Krúdy prózájára jellemző, mégis sikerül valami konstans elemet, mindig jelenlevő, inspiratív erőt felfedezni, az aligha lehet más, mint a jelenből való *eltávozás* romantikus nosztalgiája, Krúdy alkotó tevékenységének legkövetkezetesebb és legállandóbb ihletője.

„A neoromantika első magyar mestere” — írta róla Kárpáti Aurél,¹¹ Krúdy irodalmi működésének negyedszázados évfordulóján. A *Hét bagolyban*, a Szomjas Gusztival vitázó Józsiás szavaiban Krúdy maga fogalmazta meg a magyar századforduló újromantikus áramlatainak

⁹ VAJDA György Mihály: Vázlat a századforduló irodalmáról. Helikon 1969. 3—13. — A magyar századvég modern prózai törekvéseiről (CZINE Mihály, NÉMETH G. Béla, DIÓSZEGI András) Helikon 1969. 77—94. — DIÓSZEGI András: A szecesszióról. ItK 1967. 2. sz. — Ady Csáth és a szecesszió. Kritika 1964. 1. sz.

¹⁰ VAJDA György Mihály: i. m.

¹¹ KÁRPÁTI Aurél: Krúdy Gyula, Kultúra haláltánccal. 1947. 95—101.

apologetikáját. Ezek a fejtegetések világosabbá teszik az egész század végi—század eleji magyar szecesszió törekvéseinek közös vonásait, érzelmi indítékait, mindazt, ami Krúdy művészetét összekapcsolta Cholnoky Viktor, Szini Gyula, Csáth Géza, Elek Artúr prózájával.

A magyar *fin de siècle* fiatal íróinak újat kereső, ideges nyugtalansága az ellen a „jégszürke”, merev és közönyös realista szemlélet és életfelfogás ellen irányult, amely a kiegyezés utáni évtizedet jellemezte. „*Ó, ti csúf, bölcs öreg emberek, akik fásult szívetekkel már nem értitek meg az érzők fájdalmát és szenvedését . . . Mit tudjátok ti már az ifjúság csapongásait, kedvteléseit, a szerelem derűjét-borúját, változását!* — vitázik Józsiás az idősebb nemzedék érveit soroló Szomjas Gusztival. — *Mit tudjátok ti már a mai emberek fájdalmas szeszélyeit, gyötrelmes ideges-ségét, századvégi boldonságát! Ti születetek és éltetek egy álmos, kimerült, szenvedélyeit kiélt korszakban, amikor minden ember bölcs, megalkuvó, innyes, lelkiismeretlen és kényelmes volt. Nem ismertétek a fájdalmakat és nyugtalanságokat többé, miután Ferenc Józsefet megkoronáztátok . . . Realisták voltatok, urambátyám, amíg éltetek, azért nem tudjátok megérteni a mai, századvégi világot. Bodnár Zsigmond már régen hirdette a Fűvész-kertben, hogy itt van az idealizmus hajnala, mint minden új század kezdetén, amikor az eszmék és az emberek kicserélődnek.*”

Azzal nem kisebbítjük Krúdy irodalomtörténeti jelentőségét, ha életművét nem elsősorban a huszadik századi próza új áramlataihoz mérjük, és ha a romantika—realizmus arányainak mérckelése helyett inkább a századforduló erősen átmeneti jellegű korszakának törekvéseiből és ízléséből próbáljuk művészetét megérteni. Szabó Ede azt fejtegeti, hogy Krúdyt valóságos félelem tartotta vissza „a valódi élmények, érzések, emberi jellemek megírásától”. De volt-e valójában ilyen ambíciója? A valóság hű ábrázolása, az érzések nyílt és teljes kifejezése helyett sokkal inkább törekedett az érzések átszínezésére, az élmények áthangolására, a jelenségek *átstilizálására*, egyezően a korszak szecessziós ízlésével.

Ha Krúdy életművében elsősorban a századforduló irodalmi ízlésének és törekvéseinek leg-egyénibb, legerőteljesebb és leggazdagabb manifesztálódását látjuk, világosabbá válik a *Nyugat* körével való kapcsolata is, amelyet Szabó Ede bizonyos mértékig problematikusnak érez, mégpedig némileg a *Nyugatot* elmarasztaló hangszílyal. „Jóllehet Osvát — Kiss József munkatársaként — már 1899-ben közli Krúdy írásait *A Hét*-ben, aztán a *Magyar Géniusz*-ban is: az 1908-ban meginduló *Nyugat*-ban eleinte nem találjuk Krúdy nevét . . . Krúdy csak 1910—12 között tűnik fel — rövid időre — a lapban, majd a 20-as években, de akkor már inkább néhány írói arcképével. Osvát összegyűjtött kritikái írásaiban a nevét sem említi.”

Ami Szabó Ede észrevételeiből Osvátra vonatkozik, azzal kapcsolatban elég arra a közismert tényre hivatkozni, hogy Osvát nemes aszkézissel szinte visszafojtotta magában az író, a kritikust is, hogy minden erejét a szerkesztésre, az új tehetségek felkutatására kösse le. Összes írásainak 1945-ben megjelent, nem nagy terjedelmű posztumusz kötetében nemcsak Krúdy neve hiányzik, de nem írt Osvát tanulmányokat a *Nyugat* első nemzedékének íróiról sem, akiknek minél teljesebb művészi megvalósulásáért, minél gazdagabb kibontakozásáért nagy áldozatokkal szervezte és szerkesztette a *Nyugatot*. Mint tanulmányíró, sajátos módon sokkal jobban foglalkoztatták egy korábbi nemzedék, Kiss József, Jakab Ödön, Bródy, Gárdonyi, Herczeg, Papp Dániel, Thúry Zoltán művei.

Krúdy és a *Nyugat* kapcsolata azonban, Osvát személyétől és szerepétől függetlenül is figyelmet érdemel. Szabó Ede úgy véli, elsősorban azért nem jelent meg gyakrabban Krúdy-próza a *Nyugat*-ban, mert 1908-ban Móricz a *Hét krajcárral* „berobbant” az irodalomba.

Valóban erről van szó, illetve sokkal többről: egy új nemzedék jelentkezéséről, amely új szemléletet és ízlést hozott magával, amely új törekvéseket érvényesített az irodalomban, és egyre inkább elszakadt a századforduló gyorsan elvirágzó „modernségétől”, szecessziós eklekticizmusától. Az új prózáírók műveit általában intellektuális nyugtalanság hatja át, ők már nemcsak elvagyódtak a jelenből, de megkérdőjelezték a készen kapott normákat, makacs elszántsággal láttak hozzá a kor legsúlyosabb problémáinak elemzéséhez, egész írói tevékenységüket a fokozottabb mértékű tudatosság, a problémák koncentráltabb megközelítése jellemzi.

A magyar irodalomban korábban nem ábrázolt osztályok és társadalmi rétegek világát fedezik fel, de ha a megszokott témákhoz nyúlnak, mint amilyen a dzsentri-kérdés vagy a szerelem és érzékiség problematikája, szemléletük, megközelítési módjuk akkor is merőben új.

Ha a *Nyugat* első évtizedében megjelent elbeszélésekben jelen is van még néhol a holdfényes neoromantika, ha a szecessziós stilizálás egy ideig még a nyugatos írók prózáját is átszővi, Móricz, Kaffka Margit, Tersánszky, Babits és Kassák regényei, Nagy Lajos, Karinthy, Barta Lajos, Révész Béla novellái arról tanúskodnak, hogy Ady költészetének mindent megújító forradalmával egyidőben, a prózában is radikális fordulat következett be.

Krúdy nem azért maradt ki a *Nyugat*-mozgalom gátakat szakító, eleven áramlatának sodrából, mert mellőzték a *Nyugat* körében, és elbeszélései csak nagyritkán jelentek meg a folyóiratban (bár egy időben az ő neve is ott szerepel a „főmunkatársak” népes listájában), hanem azért, mert egész írói habitusa, szemlélete, ízlése, stílusa inkább kötődött a *Nyugatot* megelőző korhoz, a századforduló irodalmához. Ő annak a sokszínű irányzatnak, izlésnek volt kimagasló alakja, amelyet a *Nyugat* már alig, de sokkal inkább *A Hét* reprezentált.

Szabó Ede felfogásától jelek szerint idegen ez a disztinkció, könyve inkább azt a véleményt sugalmazza — ami egyébként a Krúdy-irodalom visszatérő tétele —, hogy saját kora nem ismerte fel Krúdy igazi nagyságát. Ugyanakkor több észrevétele, részletkérdéseket érintő megjegyzése inkább erősíti azokat a hipotéziseket, amelyek elsősorban a századforduló korának irodalmi áramlataihoz kapcsolják Krúdy művészetét, és amelyek a magyar próza megújulásának radikális fordulatát nem Krúdytól, hanem Móricztól, Nagy Lajostól, Tersánszkytól, Kaffka Margittól számítják.

Ennek a hipotézisnek a birtokában talán messzebbre ható következtetéseket tudunk levonni Szabó Ede könyvének egyik fontos felfedezésével kapcsolatban is, amely szerint Krúdy az 1910-es évektől kezdve állandó rossz közérzetben, alkotói válságokkal kínlódva hozza létre műveit. Szabó Ede nagy figyelmet szentel ennek a hosszú válsághangulatnak, amely valójában az író élete végéig eltartott. Fontos dokumentumként idézi Krúdy egyik rezignált önvallomását, az 1910-es évekből, amelyet az író Rezeda Kázmér szavaival mond el: „*Kimentem az életből, annak minden kedvezései és kedvezőtlenégei elől, mintha valaki otthagyna a játéktermet vagy a piacot, ahol az életért játszanak, alkudnak.*”

Szabó Ede többször is hivatkozik erre a fontos vallomásra. „Tulajdonképpen már 1913–14 táján kifelé megy az életből, a sűrűsödő magányba, legfőljebb a lakásait cserélgeti . . .” — írja, és a továbbiakban is nyomon kíséri az író állandósuló válságának tüneteit. „Krúdy emberi és írói válságának egyik művészi dokumentuma ebből az időszakból az 1917-es *Őszi utazások a vörös postakocsin.*” „Tanácstalansága, zavara, válsága ezekben az években sem gátolja Krúdyt szokott termékenységében.” „Amikorra . . . bekövetkezik az összeomlás és a katonák hazafelé kezdenek özönlenni a frontokról — Krúdy már régen az exodust, az életből való kivonulást választotta, legalábbis lélekben . . .” „1919-ben elválik Bellától . . . De már jóval előbb fanyar ízet érzí annak is, amit ír, a szerepjátszásnak, a stilizálásnak, a menekülésnek.”

De helyes-e, ha Krúdy exodusában, az élet „játékterméből” való képletes elvonulásban pusztán lélektani okokat keresünk, ha az 1910-es évektől a halálig eltartó válsághangulata mögött csak éjszakai életmódjára, költségeiből származó anyagi gondjaira, mindkét házasságának az elromlására és a kedvezőtlen politikai szituációkra gyanakszunk?

Nem olyan krízisről van-e inkább szó, amelynek a tünetei összefüggnek az író alkotói tevékenységével, az írói program és a megvalósulás konfliktusaival is?

Szabó Ede is idézi Krúdy 1916-ból való keserű vallomását az *Aranykézuccai szép napok* előszavából: „*Menyit szerettem volna írni, ami igaz! Semmit nem írtam, csak színhazugságokat . . . Az emberek hiányoznak a könyveimből, akiket mindenkinél jobban ismerek, ugyanezekért leírni nem merem őket . . . Ha én leírnám, hogy mit éltem és éreztem és körülöttem éreztek: talán egy toronyba zárnának. Ezért nem ér semmit az egész irodalmam. Szerencsére, úgyis csak a betegek és lábtöröttek olvassák az írók munkáját.*”

Nem volna helyes, ha érzéketlenül a sorok között bujkáló játékosságra, iróniára, öniróniára túlzottan nagy jelentőséget tulajdonítanánk Krúdy rezignált megnyilatkozásának, és a lírizáló-stilizáló önkifejezési módszer megtagadását vagy kudarcát olvasnánk ki belőle.

Arra azonban felhívja a figyelmet Krúdy vallomása, hogy elégedetlenségének, rossz közérzetének, válsághangulatának valóban megvoltak az alkotáslélektani okai, hogy elevenen hatott rá egy merőben *másféle* írói magatartás és módszer vonzása, hogy az, amit alkotott, nem jelentett számára igazi katarzist, és nem hozott teljes felszabadulást.

Az is bizonyos, hogy írói programjainak egymást követő változásai, művészetének eklekticizmusa és az egész alkotói létét átható válság-közérzet között is szoros összefüggés van. Eklekticizmusának a forrása, egyezően a századforduló irodalmával, elsősorban az alkotói elégedetlenség és nyugtalanság, amely onnan eredt, hogy művészete egyik lehetőségét sem tudta teljes mértékben kiélni és megvalósítani.

Szabó Ede pontosan onnan számítja Krúdy írói pályájának válságtüneteit, amikor az író már minden adott és megtalált lehetőséget kipróbált és csakhamar, csalódottan félre is tolt. Az egyik alternatíva azt kínálta, hogy tovább folytassa Mikszáth hagyományait, a dzsentri egzisztenciális és morális pusztulásának ábrázolását. De vonzóbb és nyugtalanítóbb témának ígérkezett a korszak nagyvárosi életformájának, gyanús forgatagának, embertelen versenyének és hajszájának, erkölcsi értékvesztésének a leleplezése. Közben a meghasonlott dzsentri-származék felfedezi és újraálmodja a megtagadott Város múltjának regényesen vonzó biedermeier-ábrándját, hogy aztán csakhamar ezt az illúziót is megkérdőjelezze és iróniával szöje át. Szabó Ede szerint „Krúdy 1911-től olyan hangot és költői leleményt csiszol művészi érvényűvé, amely lehetővé teszi számára, hogy »kimenjen az életből,« otthagya a játéktérmet, ahol az életért játszanak», s ugyanakkor, fiktív folytonosságot teremtve jelen és múlt között, valamiképp mégis belül maradjon a valóság körén, legalábbis a maga mindinkább stilizáló modorának korlátai közt”.

Krúdy írói magatartásának, szemléletének, alkotó módszerének „alapképlete” az első világháború, a forradalmak után sem változik meg, az 1920-as évektől elszigetelődése a számára is egyre ridegebb és kellemetlenebb társadalmi—politikai miliőben már nem oldódik fel többé. „Mindnyájan meghaltunk, kedves Laci: Ferenc Józseffel együtt — írja 1925-ben Hatvany Lajosnak. — Furcsa, de így van, hogy ez a magyarul sem elég jól tudó öregember jelentette a magyar irodalom többé soha vissza nem térő fénykorát is... Ha valaha feltámad még a magyar irodalom: ott kell folytatni, ahol 1918-ban abbahagytuk — nyomuk se marad meg ezeknek az esztendőknek. Betegségeik, szegénységeik, üldözések, kénytelen vértanúságok vették el az alkotásoktól az írók kedvét...”

Méltatói időnként erőteljes fordulatot és új perspektívákat vélnek felfedezni Krúdy utolsó másfél évtizedében. Az ötvenes években például az akkori realizmus-felfogás szellemében Krúdy történelmi regényeinek (*Mohács*, *Festett király*, *Az első Habsburg*) a jelentőségét emelték ki, majd sokáig kiadatlan maradt kisregényeire (*Valakit elvisz az ördög*, 1928, *Etel király kincse*, 1931) hívták fel a figyelmet, amelyekben folytatva a magyar próza radikális hagyományait, kíméletlen bírálatot mond a dzsentri létforma anakronizmusáról és morális dekadenciájáról.

A történelmi regények értékelésében megmutatkozó túlzásokra Szabó Ede is rámutat, de hasonlóképpen helytelen volna Krúdy kései kisregényeiben, amelyekben a dzsentri világot mutatja be satirikus éllel, olyan fordulatot látni, amely alapvetően módosította volna életművének helyét a magyar irodalom történetének folyamatában. Krúdy korai novellái is azt jelzik, hogy már fiatalon sem voltak illúziói a dzsentrirel kapcsolatban, ítélete a világháborút és a forradalmak bukását követő restaurációs korban még egyértelműbb lett, de se a *Valakit elvisz az ördögnek*, se az *Etel király kincse*nek nincs olyan eleven kisugárzása, mint például Móríc regényeinek és elbeszéléseinek, amelyek, ha a századforduló idején játszódtak is, minden anakronizmus nélkül a jelenhez szóltak.

Mindenképpen reális Szabó Ede észrevétele (ha megállapításából nem is von le konkrétabb irodalomtörténeti következtetéseket), hogy Krúdynek „az 1920 utáni korról — regényben, novellában — már nem volt mit mondania”.

Az bizonyos, hogy a húszas évek legjelentősebb Krúdy-regényeinek (*Hét bagoly*, *Boldogult úrfikoromban*) is az *elvágyódás és a stilizálás* a legalapvetőbb kritériuma, akkor is, ha a stilizálás jellege sokban módosult is a fiatalkori művek, illetve a tízes évek dekoratív, szecessziós időszaka óta. Különösen a kisebb terjedelmű, zártabb kompozíciójú művek esetében nyilvánvaló, hogy egyszerűbb, tisztultabb és erőteljesebb lett Krúdy nyelve, de mindaz, ami művészetét a századforduló szemléletéhez, ízlés-ideáljához kötötte és attól az áramlattól elválasztotta, amely a nyugatos prózáírók jelentkezésével kezdődött, mindvégig jelen van s felismerhető, ha változott formában is, valamennyi művében.

Természetesen minden irodalomtörténeti kategorizálás magában rejti az egyoldalú egyszerűsítés veszélyét.

Ez alól bizonyára a fentiekben kifejtett hipotézis sem mentes, amely az eddigieknél nagyobb nyomtatékkal hívja fel a figyelmet arra, hogy Krúdy művészetében egy jellegzetesen átmeneti korszak, a magyar századforduló szemléleti és ízlésbeli ideáljai valósultak meg, és ennek következtében mindaz, amit Krúdy a *Nyugat* indulásától kezdve alkotott, egy kissé az irodalomtörténeti félmúlt jelenségévé vált.

Nem volna helyes az író rendkívül egyéni és gazdag életművét *mereven* beszorítani ebbe vagy abba az irodalomtörténeti kategóriába, de írói karakterének csak teljesebb megértését segítheti elő minden olyan törekvés, amely az eddigieknél jobban számol a már tisztázott történeti, irodalomtörténeti, stílustörténeti konkrétumokkal.

Krúdy életműve eddig azért látszott ellene mondani mindenfajta irodalomtörténeti kategorizálásnak, mert vagy a múlt századi romantika vagy a legmodernebb huszadik századi kísérletezők normáihoz és tendenciáihoz mérték életművét. Több eredményt ígér művészetének részint megfogalmazott, részint kiolvasható ars poeticájának és egész életművének „szembesítése” annak a kornak az eszméivel, ízlésével, stílus-ideáljaival, amelyhez a legtöbb köze volt, amelyet már nem határoz meg egyértelműen sem a tizenkilencedik századi romantika, sem a naturalizmus esztétikája, de amely még „innen” van a *Nyugat* intellektuálisabb, „koncentráltabb”, új normákat hozó, az embert újra felfedező, a társadalmi problémákra fogékonyan reagáló irodalmi forradalmán.

Szabó Ede is tudatában van annak, hogy még mennyi minden tisztázatlan Krúdyval kapcsolatban. Ő is Krúdy örökségének lecsapolatlan lápvilágát és őserdei félhomályát emlegeti.

Könyve jelentős mértékben hozzájárult a Krúdy-életmű problémáinak tisztázásához, de a még megoldatlan kérdések azt is tudatosítják az olvasóban, hogy Krúdy irodalmi örökségének igazi „birtokbavétele”, életművének mélyebb és teljesebb értelmezése nem történhet meg a századforduló egész irodalmi múltjának, eszmevilágának, közízlésének, stílustörekvéseinek és illúzióinak további feltárása, beható elemzése és megnyugtató szintézise nélkül.

QUELQUES PROBLÈMES À PROPOS DE L'OEUVRE DE KRÚDY

C'est en polémisant avec le livre récemment paru d'Ede Szabó (*Gyula Krúdy reflété par ses oeuvres et par ses confessions*) que l'auteur cherche à préciser le portrait de Krúdy. D'après lui, il serait injuste de comparer l'oeuvre de Gyula Krúdy soit au romantisme du siècle passé, soit au réalisme du XXe siècle ou aux tendances antifonnnelles de la prose moderne. Il paraît beaucoup plus fructueux d'attacher l'art de Krúdy à éclectisme de l'époque du tournant du siècle. C'est l'éclectisme qui caractérise l'oeuvre de Krúdy aussi. Dans ses oeuvres, on voit apparaître ensemble le romantisme et le réalisme, de symbolisme et l'impressionisme, l'élément fabuleux éveillant des réminiscences anderseniennes, un „russicisme” ayant un accent romantique, la nostalgie d'arrêter le temps, de sortir de l'histoire, des archaïsmes qui trament tout, l'exigence de l'expérience extatique de la réalité, un érotisme outré, la vision de la mort à travers l'expérience érotique, la conception de la vie comme un songe, l'expérience de l'existence de l'individu comme un rôle, la pompe décorative, la richesse exubérante et le pittoresque du style, la musicalité de l'enchaînement des phrases et un penchant marqué vers le stylisation, tout comme dans la poésie lyrique et dans la prose du tournant du siècle. C'est cette catégorisation d'histoire littéraire que les confessions spontanées de Krúdy semblent aussi renforcer, confessions dans lesquelles l'écrivain se plaint fréquemment de ce qu'il se sent étranger dans l'époque où il doit vivre. En comparaison avec le grand renouveau symbolisé dans la littérature hongroise par la revue *Nyugat* (Occident) à partir de 1908, l'art de Krúdy ne représente plus qu'un mi-passé historique.

Kopcsányi Márton prózája

A Nyitra megyei Kopcsányból származó Pap Márton, aki a ferences szerzetben a Bonaventura nevet kapta, méltatlanul mellőzött alakja XVII. századi irodalmunknak. Az egyház-és rendtörténetek, a katolikus kegyességi irodalommal foglalkozó régebbi dolgozatok a kor jelesebb egyházi férfiai között tartják számon, néhány tematikai, dogmatörténeti újdonsága révén nemegyszer az első helyen. Neve az akadémiai *Kézikönyv* névmutatóiból hiányzik, pedig — ha másért nem is — műveinek száma, korabeli — igényt jelző — népszerűsége miatt említést érdemelt volna. Prózájának vizsgálata nem egy olyan tanulságot eredményezett, amely hozzájárulhat erről a korról vallott felfogásunk finomításához.¹

(*Élete, művei, kora.*) — Élete, amennyire a hiányos adatokból összeállítható, egy, a maga hivatását megelégedő, képességeit a legmagasabb fokon kibontani tudó ember útja. Egyetlen különös esemény van életében. 1607-ben Forgách Ferenc érsek esztergomi kanonokká nevezte ki a 28 éves Kopcsányit. Jelentős jövedelemmel rendelkezik, a káptalannak rangban a harmadik embere. Két év után váratlanul lemond a kanonokságról, és belép az újra megszigorodó ferences rendbe. Mi volt oka tettének? Az aszkézis iránti hajlam, valamilyen nagy lelki megrázkódtatás? Életének fennmaradt dokumentumai, a művei, erről hallgatnak. Egy ideig visszavonultan él a nagyszombati, pozsonyi kolostorban, de az ellenreformációs katolicizmusnak minden erőre szüksége van. Ennek hatására, s talán saját hajlamait is követve lép újra a nyilvánosság elé, és kapcsolódik be a rekatolizáció munkájába szervezőként, íróként, szónokként. Innen már zökkenőmentesen emelkedik pályája. 1617-ben az új győri ferences kolostor priorja, 1622-ben mint a magyar salvatoriánusok első definitora és provinciális helyettese a ferences kolostorok közgyűlésének elnöke. 1630 novemberében szentelik föl a kismartoni kolostort, amelyet Eszterházy Miklós építtetett. Az avató beszédet Kopcsányi tartja, s ettől fogva ő a kolostor rendfőnöke, a nádornak és feleségének, Nyári Krisztinának udvari prédikátora, 1637-ben 58 éves korában bekövetkezett haláláig.

Kopcsányi életműve és működése szemléletesen példázza az ellenreformáció számos sajátosságát, sőt a magyarországi katolicizmus helyzetét, tevékenységét általában is a XVII. század első harmadában. Tipikusan rekatolizációs jelenség műveinek tematikája és szinte valamennyi vallásos műfajt felölelő teljessége. Első műve „*egyházi segédkönyv*”, a vasárnapokra és ünnepekre rendelt bibliai *levelek és evangéliumok* gyűjteménye.² (Ehhez a munkához hasonlóan a katolikus hitelvek terjesztését szolgálja utolsó műve is, egy töredékesen fennmaradt *katekizmus*.)³ A következő azt a műfajt képviseli, amire talán a legnagyobb szükségük volt ez időben a katolikus híveknek: *imádságoskönyv*.⁴ Szükségességét bizonyítja, hogy életében háromszor, a század folyamán összesen ötször jelent meg. A Pázmányéinak szomszédságában! Imádságoskönyve megjelenése után másfél évtizeddel adja ki következő könyvét, a Szűz

¹ Kopcsányi Mártonról az egyetlen átfogóbb tanulmány KOPCSÁNYI Jánosné (Schürz Erzsébet) disszertációja: Kopcsányi Márton ferencendi szerzetes életrajza és irodalmi munkássága. Bp. 1934. Műveit értékeli még: GAJTKÓ István: A XVII. század katolikus imádságirodalma. Bp. 1936. (Palaestra Calasanciana 15.) és GULYÁS István: A XVII. század katolikus aszkétikus irodalma. Bp. 1939. (Palaestra Calasanciana 26.) Említi: TAKÁCS Ince: Magyar ferences aszkétikus élet és aszkétikus kiadványok — különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra. (Szent István Akadémia I. O. Értekezései III. köt. 7. sz.) Bp. 1942., IPOLYI Arnold: Bedegi Nyári Krisztina (1604–1641). Bp. 1887. 96–98., KUDORA J.: A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története. Bp. 1902. 121–2., MIHALOVICS Ede: A katolikus predikáció története Magyarországon. Bp. 1900–1901. II. 34., 235–6.

² *Evangéliumok és epistolák* ... (Bécs 1616.) RMK I. 461.

³ A keresztényi tudomaninak rövid Sommája ... (Bécs 1637.) Az Imádságoskönyv 3. kiadásához kötve. RMK I. 666.

⁴ Keresztyen Imádsagos Könyvecske ... 3. kiadás (Bécs 1637.) RMK I. 665. Első kiadásának éve 1616.

Máriáról szólót.⁵ A XVII. században megformálódó Regnum Marianum- és Patrona Hungariae-eszmény egyik alapvetése a mű, a Mária-kultusz első nyomtatott magyar nyelvű feldolgozása. Stílus szempontjából is legkiemelkedőbb műve Kopcsányi Mártonnak az 1634-ben kiadott *elmélkedés gyűjtemény*.⁶ Itt valósul meg a legtisztábban az a morális nevelési szándék, amely jellemezte már az imádságyűjteményt és a Máriáról szóló könyvet is. Ez is a *telki kalauzok*, az ellenreformáció tipikus műfajába tartozik, és szerzőjének ferences volta ellenére jellegzetes terméke és terjesztője a loyolai elveknek: nem a középkori franciskánusok misztikus szellemi hagyományát élesíti, hanem a jezsuita askétizmusnak az akaratra építő sokkal józanabb s egyáltalán célratörőbb valláserkölcsei elveit.

Kopcsányi ferences volta mégis bizonyos hangsúlyt érdemel. Ha műveiben rendi hagyományok csak korlátozottan érvényesülnek is, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ő volt az ellenreformáció „Pázmány-nemzedékének” ferences exponense. Az ellenreformációt hajlamosak vagyunk kizárólagosan a jezsuita rend munkájának tulajdonítani, pedig a század első évtizedeiben a ferences rend is nagy fejlődést mutat az újrászerveződés és a rekatolizációs munka terén. A török hódoltság és a reformáció előtti években 73 szalvatoriánus és 43 mariánus kolostoruk volt az országban, a XVI–XVII. század fordulóján összesen 6–7. 1640 körül újra több mint 30. (Eszterházy Miklós egymaga 9 kolostort építtetett nekik.)⁷ És ne felejtjük el, hogy a tipikus ferences vidékeken a török ült. A ferencesek ellenreformációs munkáját bizonyára segítette, hogy őket nem fogadta olyan ellenszenv, mint a jezsuitákat az első időben, nekik voltak hagyományaik Magyarországon. A ferencesek a XVII. század elején a térítés és a prédikálás kevésbé látványos munkáját végezték. Íróként Kopcsányi mellett csak *Rudina! Fr. János* és *Malomfalvy Gergely* érdemel említést. Általánosítva azt mondhatnánk, hogy amit a jezsuiták a társadalom felső rétegében végeztek, azt a ferences barátok a nép között folytatták és gyökereztetették meg.

Kopcsányi annak az írói körnek volt a tagja, amely a nádor, de elsősorban a felesége, Nyári Krisztina köré csoportosult. Tőle vévén „serkentést, sőt talán irányt is”.⁸ A nádori udvar pedig a központja volt az ellenreformáció világi bázisának. Kopcsányi szerepét az ellenreformációs munkában legvilágosabban az mutatja meg, hogy kinek szánta könyveit. Az ajánló levelek és az előszó tudósítanak erről. Az Evangéliumok és epistolák (ennek mecénása a pozsonyi kamara)⁹ a falusi „egyegyű kerestyen praedikátoroknak” munkáját hivatottak segíteni. Az *Imádságoskönyv* és a katekizmus természeténél fogva a legszélesebb körökhöz fordul, a már katolizált hívek számára az első, a katolizálás határára levőeknek az utóbbi. A Máriáról értekező munka és az *Elmélkedések* elsősorban — Nyári Krisztina (a főnemesség!) mellett — a latinul nem tudó Klára-szűzeknek íródott. (Ugyanaz a gesztus, amely a magyar nyelvű kódexirodalom javát létrehozta.)

(A középkor újraidézése.) — A korai barokk vallásos irodalom, amelynek javát az ellenreformációs törekvések hívták életre, igen nagy mértékben támaszkodik a reneszánsz előtti századok hagyományaira. Az egyházatyák alapvető forrásai a barokk vallásszágnak, dogmatikai érvrendszerük, példatáruk vagy nem ritkán csupán a tekintélyük révén. (Ez a korszak emeli fel és terjeszti ki immár nyomtatásban, tehát sokszorosára növekvő hatóerővel, azokat a költői-stilisztikai eredményeket is, amelyek a középkori vallásosságban kimunkálódtak. A költőiségnek ez a szférája később a világi műveket is szép színekkel fogja gyarapítani.) A középkori hagyományok felidézésében Kopcsányinak úttörő érdemei vannak.

Könyveinek motívumai és témaköréi szinte teljesen felölelik mindazt, ami a középkori irodalomban is jelen volt. Az elmélkedés mint műfaj már maga is tipikus középkori (meditatio, contemplatio). Nyolcvan elmélkedést tartalmazó könyvében legnagyobb súllyal Jézus szenvedései, az utolsó dolgok és egyes erkölcsi tulajdonságok magyarázatai szerepelnek: mind jellemző témái az egyetemes s ezen belül a magyar középkor irodalmának. *Krisztus szenvedéseinek* tárgyalásával nem fájdalomnak esztatikus átélésére buzdít, mint a misztikusok, hanem bizonyos morális alapelvek (tűrés, alázatosság, szelídség stb.) elfogadására. Az *utolsó dolgok* kultusza is gyakran fölbukkanó motívuma kódexirodalmunknak (Érsekújvári-, Nádor-, Debreczeni-k. stb.). Többnyire *Kempis De imitatione Christi*-je nyomán fejtegetik a halál, az utolsó ítélet kikerülhetetlenségét, a pokol borzalmait, az üdvözültek boldogságát. A téma nagy barokk kori népszerűségében Nyéki Vörös Mátyás mellett Kopcsányinak is szerepe lehetett.

⁵ A bodog Szűz Mária élete... (Bécs 1631.) RMK I. 596.

⁶ A keresztényi tökéletes életre intő... nyolcvan Elmélkedések... (Bécs 1634.) RMK I. 632.

⁷ TAKÁCS: i. m. 11., Kopcsányiné: i. m. 14.

⁸ IPOLYI: i. m. 96.

⁹ KLANICZAY Tibor hívja föl erre a tényre a figyelmet A magyar barokk irodalom kialakulásáról írt tanulmányában. (Reneszánsz és barokk c. köt. Bp. 1961. 381.)

Kódexeinkben lépten-nyomon találkozunk egyes erkölcsi elvek kifejtésével, azok követésére vagy elkerülésére való buzdítással. Ez képezi Kopcsányi elmékedéseinek törzsanyagát is, sőt alapvetően morális beállítottsága következtében más témák tárgyalását (Jézus élete, Mária tisztelete) is ilyen irányban futtatja ki. Ilyen típusú hosszabb összefüggő elmékedéssorozat az Érsekújvári-k. tartalmaz. (169–256.)¹⁰ 39 fejezetéből 34 a Bernátnak tulajdonított, 73 fejezetből álló *Liber de modo bene vivendi* hatására készült. Hasonló vonásokat találunk, sőt több esetben frazeológiai rokonságot is. Pl. a *fösvénységről* írva mindketten idézik Pál apostolt (Kolozs. 3. 5.): „Fösvénység ki bálván szolgálattjának mondatik” (Érsekújvári-k. 207.); „a fösvénység bálvánji szolgálat” (E. 197.).¹¹ Hasonló a *rágalmazás* elítélése is: „Miképpen az ebek megmarják . . . embereknek lábait, azonképpen az rágalmazók megrágnák ő barátjoknak életit” (Érsekújvári-k. 187–8.); „A rágalmazó ember húst rág Gyalázatos a rágalmazó, mert hasonló a farkashoz . . .” (E. 271-2.) Az ilyenféle rokoníthatóságok alapján nem lehet bizonyoságnak venni, hogy Kopcsányi közvetlenül ismerte volna ezt a kódexet, sokkal valószínűbb, hogy azonos forrást használtak.¹²

Kopcsányit az egyháztörténet elsősorban azért méltatja, mert ő volt az első s egyik legnagyobb hatású szószólója a Mária-tiszteletnek, a magyarországi katolicizmus központi gondolatának. Szűz Máriáról írott könyve jellegzetesen enciklopédikus munka, mindaz megtalálható benne, ami témájával akár a leghalványabb kapcsolatban is áll. Jellemző e szempontból, hogy még az Alkoránból is több helyen idéz (pl. Mária erendő büntől való mentességének igazolására 37.), sőt — „bár nem ékes a dicsiret a bűnös ember szájába” — még Kálvintól, Luthertől, Bullingertől is! Az elsőrendű forrás természetesen itt is a középkor. Máriát a biblia kevés helyen említi, s a középkori vallásos köztudat az apokrif iratok meg az egyházatyák művei alapján építette ki kultuszának rendjét. Kódexirodalmunk számára alapvető műnek számított Bonaventura: *Meditatione vitae Christi* c. munkájának III. fejezete (*De vita Mariae Virginis et septem petitionibus eius*) az ugyancsak Bonaventurának tulajdonított *Psalterium Beatae Virginis*, a Bernát nevéhez kötött *Planctus*, a névtelen XIII. századi szerzőtől származó *Corona Beatae Mariae*, de elsősorban Temesvári Pelbárt *Stellárium*a.

Kopcsányi könyve mindazokat a motívumokat tartalmazza, amelyek a középkori irodalomban is fellelhetők. A II. fejezet Mária 7 örömét és 7 „epségét” tárgyalja. Az előbbi pl. a Debreceni-, a Gömöri-, és a Pozsonyi-kódexben olvashatók, „Epeségeiről” a Czech-, a Debreceni-, a Winkler-k. stb. ír. Megközelítőleg ugyanazokat az „örömöket” és „epeségeket” tárgyalják, mint Kopcsányi. Pl. a planctusok a Winkler-kódexben (329–37.) és a Pelbártnál levők (3. könyv) öt esetben azonosak a Kopcsányiéval. Kétségtől eltekintve a Stellárium ihletését, ötletadó szerepét mutatja a III. fejezet. Végső forrásuk egyaránt az Apokalipszis: In capite eius corona 12 stellárum (12.1.). Pelbárt egész könyvét erre a számra építi, nála a 12 csillag a Máriával történt 12 titkot jelenti, életének 12 nagy eseményét. Kopcsányi Mária életrajzát az első fejezetben adja, mégpedig a Mária-ünnepek rendjének megfelelően; itt a csillagokkal erényeket jelöl: erénykoszorút.

A IV. részben beszél — többek között — Mária nevééről és „nevezetiről”. A Mária szó betűivel való játék középkori ötle. Az ismeretlen szerzőtől származó *Miserorum pia adiutrix*¹³ kezdetű himnusz strofájának első betűiből a MÁRIA név olvasható össze. [A Nádor-k. fordítója ezt sajnos nem vette észre (701–3.)]. Pelbártnál a kezdőbetűk azt az öt jótéteményt jelzik, amellyel Mária elárasztotta a földet (VI. könyv): M — mater misericordiae et mediatrix mundi, A — advocata generis humani, R — reparatrix ruinae angelicae et humanae, I — illuminatrix totius ecclesiae et mundi, A — auxiliatrix miserae in omni necessitate. Az Érsekújvári-kódexben olvasható (520–1.) „Az édes Sziz Máriának nevében való diáki bötűkről egy kised predikáció”, itt a betűk egy-egy ékkövet jelölnek (Margaretha, adamas, rubinus, iaspis, allektorius), a kövek pedig — mint minden természeti tárgy a középkorban — misztikus erővel bírnak: a gyémánt pl. békeséget tud szerezni az „öszveháborodott” emberek között, a jaspis bátorrá teszi viselőjét stb. Ez a magyarázat is Pelbárt leleménye (VI. könyv I. rész). Megtalálható még a Kazinczi- (59–62.) és a Teleki-kódexben (328–34., 343–44.). Kopcsányinál Mária neve (amit „tengeri csillagnak” fordít) „megpéldázott öt böcsületes asszonyállatok által”. Mózes hűgának Máriának, Sámuel anyjának Annának, Ruthnak, a Holofernest megölő Juditnak és a Dávid király haragját megengesztelő Abigailnak kezdőbetűiből és erényeiből összegeződik Mária (368–73.).

¹⁰ L. PUSCH Ödön: Vallásos elmékedések kódexeinkben. (Kolozsvár 1910.)

¹¹ A Kopcsányi művekből vett idézetek jelzése: Imádságos Könyvecske: I., Mária élete: M., Nyolcvan elmékedések: E. A lapszámok az idézett kiadásokra vonatkoznak.

¹² Nem elég érv az sem, hogy az Érsekújvári-kódex hosszú ideig ferences környezetben volt. L. Középkori magyar írók. Összeállította: MEZEY László. Bp. 1957, 417–18.

¹³ Eredetijét I. TORDAI Ányos: Kódexeink Mária-himnuszai. Bp. 1903. 41.

A könyv egyik legérdekesebb része az, ahol szinte szótárszerűen felsorolja a Máriát ékesítő epitheton ornansokat — költőjük pontos megjelölésével: *tenger csillaga, élet szüléje, paradicsom gyönyörűsége, az igaz hit istánya, hívek tornya, tejfel és mézszel folyó föld* stb. (362—3.).

A középkorral való rokonságot az elmondottak eléggé érzékeltetik, noha még számos tartalmi, motivációs vagy frazeológiai párhuzamra lehetne rámutatni. Csak kettőt befejezésül. Ő is lefordítja a két igen ismert középkori himnuszt, a *Stabat mater* és a *Patris sapientia, veritas divina* kezdetűket. A frazeológiai kapcsolatokra egy érdekes példa: sajátosan egyéninek látszó jelzős szerkezete, a *mennyei polgár* (407.) megtalálható a Peer-kódex „Bódog asszonynak örömről való imádságá”-ban (213—219.): „mend az mennyei dicsőségeknek polgári neked engednek”. (Az *Ave flore virginali* kezdetű himnuszban a mondat eredetije: „Cuius pendens est ad nutum Tota coeli curia.”)¹⁴

A középkorhoz való ilyen szoros kötődés nem elsősorban Kópcsányi életműve szempontjából figyelemre méltó. A kialakuló magyar barokkot jellemzi, hiszen az efféle azonosítások — ha nem is az itt tapasztalható súlyal — a kor más irónál is elvégezhető.

(A *litániás kép.*) — Kópcsányi stílusának egyik meglehetősen gyakorisággal szereplő eleme tágabb kitekintésre és bizonyos fokú általánosítások levonására ad lehetőséget.

szenvedésinek kévéje (M. 284.), *ártatlanságnak ruhája* (M. 328.),
a bűnnek ganéjában (E. 20.), *tisztaságának liliumát* (E. 119.)

Az idézett képek jellemzői könnyen megállapíthatók: *főnévi metaforák*, mert az azonosító, a metafora szófajta főnév; grammatikailag *egyszerű birtokviszony*, ahol a birtokos jelző egy *elvon*t főnév, a birtokszó pedig az azt megérkeztető metafora, szófaját tekintve: *konkrét főnév*. A stílus-hatást a szerkezet két tagjának belső ellentmondása eredményezi. Struktúráját tekintve *teljes metafora*. Mind a köznyelvben, mind a költői nyelvben gyakori ez a fajta kép. (Az idő kereke, a baj gyökere stb.; Petőfi: „Szégyeneljük szolgaságunk éjét” 1848., „Szerelem tüze ég fiatal szívében” János vitéz. stb.) A vallásos irodalomban összehasonlíthatatlanul nagyobb számban szerepelnek, ez indokolja részletesebb tárgyalásukat. Nagyobb szerepüket ebben a stílusrétegben az magyarázza, hogy a „vallásos köznyelv” általában vonzódik a sztereotípiához, a hasonló fordulatok, toposzok, azonos nyelvi struktúrák használatához.

A kép létrejöttét természetesen nem magyarázhatjuk vallásos okokkal. A köznyelvi példák bizonyítják, hogy — szerkezetüket nézve — egyszerű elemei és eredményei a nyelvi fejlődésnek. A XVII. század vallásos műveiben való nagyobb előfordulásukat, szinte elburjánzásukat azonban bizonyos hagyományok feléléde és funkcionálása is táplálta. Két forrást kell kiemel-nünk: a *bibliát* és a Mária-kultust, ennek is egyik vezető műfaját, a *litániát*. Mindkét forrás a latin nyelven keresztül érvényesítette hatását a magyar nyelvű középkori irodalomban, innen pedig egyenes út vezet az ellenreformáció szellemében kialakuló barokkhoz. Lássunk néhány bibliai példát: *a halál kapuiból*,¹⁵ *a veszedelem vermébe tisztítod*,¹⁶ *Mert az istentelenségnek étkét eszik és az erőszakételnek borát isszák*,¹⁷ *kiñlódásuknak füstje felmegy*,¹⁸ *ő nyomja a mindenható Isten haragja hevének borsajtját*,¹⁹ *az élet vizének tiszta folyóját*.²⁰ Mária személyét a középkor ilyen képek tömegével dicsérte: *élet edénye* (vasculum vitae), *dicsőség hajléka* (tabernaculum gloriae), *szüzesség liliuma* (lilium castitatis), *ájtatosság jeles edénye* (vas insigne devotionis), *bölcsesség székhelye* (sedes sapientiae), *igazság tükre* (speculum iustitiae) stb. Két sor a Venantius Fortunatusnak tulajdonított *Ave maris stella* középkori magyar fordításából: „Mennynek bódog kapuja” (Felix coeli porta), „Ogyad meg bűnösöknek kötelét” (Solve vincla reis).²¹

A Máriára vonatkozó fentebbi képek stilisztikai szempontból némileg eltérnek a korábban idézettektől. A *dicsőség hajléka* egy ilyen mondatban teljes metafora: „Az igaz emberek haláluk után a *dicsőség hajlékába jutnak*.” De a litániában: Mária a *dicsőség hajléka*. — a birtokos szerkezet csak *azonosító!* Teljes képet az azonosítottal együtt alkot. Kópcsányinál is találunk erre példát: (a köstolgtatás) *a torkosságának zászlótartója* (E. 324.), (a jó cselekedetek) *a léleknek csontjai* (E. 231.), (Krisztus) *az igazságnak napja* (M. 250.).

A *litániás kép* legegyszerűbb formájában használva csak akkor bír nagyobb stilisztikai erővel, ha váratlan, meglepő asszociációt sugall. Kópcsányinál nemegyszer találunk ilyenre

¹⁴ Eredetijét I. TORDAI: i. m. 63.

¹⁵ Zsolt. IX. 14. (de portis mortis)

¹⁶ Zsolt. LIV. 24. (deduces eos in puteum interitus)

¹⁷ Péld. IV. 17. (Comedunt panem impletatis et vinum iniquitatis bibunt.)

¹⁸ János Jel. XIV. 11. (fumus tormentorum eorum ascendet)

¹⁹ János Jel. XIX. 15. (ipse calcet torcular vini furoris irae Dei omnipotentis)

²⁰ János Jel. XXII. 1. (fluvium aquae vitae splendidum)

²¹ Apor-k. 133—34. Eredetijét I. TORDAI: i. m. 15.

példát: a halandóság hajaeak elnyirése után (E. 124.), Micsoda igazsággal tagadhatod meg a te ifjúságnak virágát, és naponként csak vénségednek moslékját igéred Istenednek? (E. 299.) A kép megélnékietésének gyakoribb és nem kevésbé hatásos módja jelzők közbeépítése: hallgatásnak eleven szénével (E. 293.), mennyei gyönyörűségnek bévséges patakja (E. 30.).

(A hasonlat és példázat.) — Még a legelvontabb hitelvekről értekező vallásos művek sem nélkülözhetik a szemléletességet. A vallásos irodalom alapvető céljából következő jelenség ez: a megfoghatatlanról, az érzékek számára elérhetetlenről akarnak tudósítani. Az irracionális pedig csak evilági jelenségekkel jelezhető, érzékeltethető. Innen van az, hogy a vallásos írásokban oly nagy számban fordulnak elő a szemléletességet hordozó stilisztikai formák, első-sorban a képek és a hasonlatok.

Kopcsányi stílusának legsajátosabb vonása, hogy minden számbajöhető stilisztikai alakzat rovására a hasonlatot választotta kifejezőmódja vezető elvének. A hasonlatot és a példázatot. Jóllehet a két kategória a formális stilisztika szempontjából elég távol áll egymástól, funkcionális azonosságuk együtt való tárgyalásukat igényli.

A példázat, ez az ősi biblikus módszer két formában szerepelhet. Az első az, amikor egy morális elv vagy hittétel után azt alátámasztó és megjelenítő példákat sorol föl az író. Kopcsányi példázatainak kisebb részét ez a kategória képviseli. „... mennyországba kevesen jutnak: Mert a szérőbe több a polyva a buzánál. Több a fának a levele a gyümölcsnél. Sok a szőlőtőbe a vessző, kevés a szőlő. Sok a tövis a rózsafán, kevés a rózsza. Sok a kő, kevés a gyémánt.” (E. 439.) A példázatos jellemzés másik fajtája fordított, s stílusát is erősebb, hiszen a példák olvasása közben kíváncsiság, feszültség ébred az olvasóban, ami esetleg csak több sor után oldódik föl, a tanulás levonásakor. A legszemléletesebbek egyike: „Láttuk a fákat, miképpen bimbóznak és virágoznak, és semmi jelensége nincs az ő fakadozásoknak. Ekképpen származtattya a szőlőt is az ő kedves gerezdit és vesszeit minden magasérelme nélkül. Láttuk a Napot és a csillagokat, miként szolgáltatták a sugáros fényességet, minden jel nélkül, mellyen a fényesség kiöntődne: Így a szűz Anya, mint egy virágzó vessző és mint a gyümölcsöző szőlőtő, és mint a fényes hajnali csillag szüzességének minden sérelme nélkül Krisztust, mint egy szép virágot, mint egy gyönyörűséges szőlőgerezdet, és mint a világosságnak szép fényét úgy szülte.” (M. 125–6.) Látjuk, hogy az idézett példázaton belül egy szép hasonlatsor is ki tud bomlani, bizonyítván a két stilisztikai jelenség közötti belső azonosságot.

A hasonlat ilyen egyszerű formában ritkán szerepel: „hogya szent malasztod velem nem lézen, elveszem, olyan lézsek, mint a por a szél előtt és mint a viasz a melegítő napfény előtt”. (I. 319.) Sokkal jellemzőbb Kopcsányi stílusára a hasonlatok burjánzása, a hasonlító és a hasonlított közötti minden lehetséges részlet-párhuzam kibontása. „Amint a juhok csak a füvet harapják el, de a gyökerét nem, hadgyák, hogy ismét nőjjenek a fűvek; így a pokolbéli mezőn ahol az elkárhozottak a juhok, a kinszenvedés legeltetés, és a juhok pásztora a halál; az elkárhozottak a haláltul a legeltetésre vitetnek, a kinszenvedést etten észik, de ez az eleség soha el nem fogy, se Isten haragja kelyhe, amelyet isznak, meg nem üresül.” (E. 380.) Az aprólékos magyarázkodás rendkívül jellemzi Kopcsányi alkotómódját. Amikor Mária „nevezetiről” (hajnalcsillag, Gedeon gyapja, hold, titkos értelmű rózsza, Jesse vesszeje stb.) ír (M. 375–90.) végsőkig kihasználja az összehasonlítás lehetőségeit. Másutt (M. 182–3.) Krisztust a gyertyához hasonlítja, s ennek az ötletnek héjait két lapon keresztül bontogatja: mit jelent ebben az értelemben a gyertya viasza, a viasz fehérsége, puhasága, a gyertyabél, a viaszt szerető „szűz méhecskék” stb.

Honnan veszi a szemléltetés anyagát — a funkcionális stílusvizsgálatnak ezt a kérdését különösen egyházi művek esetében fontos feltenni, hiszen az irracionális, valóságidegen tematika egyedül ebben a szférában tűri meg a természet, a mindennapi élet — a földi realitások képeit. Kopcsányi képtárának domináns része a bibliából való, liturgiában használatos: csillagok, a szőlőtő, pásztorkodás, gyertya, por, a rózsza és tövise, a madár és a lép stb. Ezért érdemelnek fokozottabb figyelmet azok, amelyek talán gyermekkorának, utazásainak emlékeit őrzik: a gyerekjátékok, a paraszti udvarok idegnt lehúzó komondora, a kaszálás képe, a kovácsok, az ácsok mesterségének motívumai, az állatok (vipera, nyúl, ölyv, béka, pók) stb. Érdekes jelenség, hogy ennek a kornak vallásos irodalma milyen nagy mértékben fogad be „harcias”, a katonaeletre jellemző képeket. Kopcsányi elmékedéseit olvasva is sokszor bukkanunk rájuk pl. amikor a tapogatás, az „illetés” bűnös voltát fejtegeti: az („érzékenységek ajtai a léleknek, mellyeken bémegyen a halál...”) ... A több érzékenységek olyanok, mint egy szoros törések, mellyeket csak egy vitéz őrizhet: az illetés pedig mint egy egy nagy kapu, avagy a kerítésnek nagy tágas törése, mellyet számos vitézek is nehezen őrizhetnek az ellenség ellen”. (E. 330–31.) Lássuk végül egyik legszebb hasonlatát (E. 3.), amit egy finom hittani distinkció, az imádság és az elmékedés jellemzésére használ. Ami a korabeli olvasó számára csak a dogmatikai megvilágítás eszköze, az nekünk már magasfokú stilisztikai érték. „Hasonló a szólásnak imádsága a nyári záporosdóhoz, amely nagy zúgással alá rohanik és a föld színét megmossa,

de nem hat a föld gyomrába. A szívnek pedig imádsága és a mély elmélkedés . . . a lassú és lengedező esőhez, mely többig tart és léhat a földbe és azt megreszegtívén és nedvesítívén alkalmazhatósá teszi a gyümölcsöknek és virágoknak nemzésére.”

(*A manierista ízlés közelében.*) — Kopcsányi a magyar barokk irodalom kialakulásának korában élt, a XVII. századnak azokban az évtizedeiben, amikor a csirázgató barokk tendenciák mellett még észlelhetők az ízlésben reneszánsz és manierista törekvések, stíluslemek is. A kor nyomorúságaival a manierista életérzést táplálta: „Rajtunk a mindennapi szükség, éhség, szomjúság, meleg, hideg, dőghalál, sokféle betegség, had, égetés, árvíz, eretnkség és egyenetlenség.” (I. 143.) A katolikus irodalomnak azok a műfajai, amelyeket Kopcsányi művelt, hatni akarnak, világosságra kell törekedniük. A nyelvi egyénieskedéstől, különködéstől, a manierista stílus sine qua non-jától Kopcsányi egyik előszavában programszerűen is elhatárolja magát: „És mivel hogy ennek az alázatos stízz Anya könyvének beszélgetése csak az együgyűekkel lézen, békét hagyván a szánt szándékkal kedveskedő udvari pupos szókknak és a beszédbenvaló ujjitásoknak, pennámát a mindennapi közönséges szólásnak kerékbevigásába tartóztattam.” (M. 14—15.) (Ilyen érzékletesen pontos meghatározásával a manierizmusnak még a rá vonatkozó szakirodalomban is ritkán találkozunk!)

Bár célkitűzéséhez következetesen próbálta tartani magát, mégis vannak műveiben olyan elemek, amelyek a manierista ízléshez köthetők. Ilyen pl. a *szavak vonzásának* nevezhető jelenség: (a mennyország) „. . . aholott bizonyos bátorság vagyion, és bátorságos örök üdö, és csendes bódogság, és bódog gyönyörűség, és gyönyörűség öröm” (I. 240.).²² A kor életérzését tükrözik azok a képek, amelyekkel a világi élet mulandóságát, állhatatlanságát jelzi. A manierista költőknek is kedvenc képei a „szemfényvesztő buborék szépség” (E. 344.), „állhatatlan ingó nád” (I. 230.), „a folyó óra avagy az égő gyertya” (I. 243.), „hóharmat” (I. 212.) stb. Ehhez az ízléshez közelíti magyarázó modora is (emléma-magyarázat!). Imádságoskönyve elején félszáz lapon keresztül értelmezi a katolikus „caeremoniák” misztikus jelenségét: a pap pilisétől az ostyá kettétörésén át a szentelt vízbe vetett sóig. A könyveiben található metszetek nem manierista stílusúak, hiszen a legegyszerűbb jelképeket ábrázolják (ostya, kehely, vesszőnyaláb stb.), mégsem lehettek idegenek az emblématikán iskolázott szemeknek. A számok misztikus értelmezése középkori örökség,²³ de nagy kultusza volt a reneszánsz és a manierizmus idején is. A 10-es számról ő is megjegyzi, hogy „sok titkos dolgot láttak a Sz. Atyák benne” (M. 432.). Hozzá is tesz néhány adalékot: Dávid tizhúrú hárfája, Salamon templomának tiz könyök magas olajfa kerubjai stb. Groteszk az a komolyság, amellyel megállapítja, hogy Krisztus testén 5446 seb volt,²⁴ és az özönvíz 2242 évvel a világ keletkezése után öntötte el a földet. Tipikusan manierista — korabarokk jelenség a drasztikum kultusza (Lépes Bálint, Nyéki Vörös Mátyás, Pázmány, hitviták), bár példákat találunk rá a magyar nyelvű kódexekben is.²⁵ Kopcsányi az illatszerek használatát így ítéli el: „. . . a testnek és a ruhának illattya feddi a belől nehéz szagú és tisztátalan elmét. Mint akik szüntelenül nádhások, kezeket, ruhájokat és orcájokat béundokittyák, mert törületlen törülük orrokat; a lélek is efféle hivságos takony folyamatnak gonoszságát a testhez törüli” (E. 319—20.). A drasztikum és a mulandóság gondolata ötvöződik össze Kopcsányi ember-képében. Az ember már megszületése előtt „egy büdös és homályos tömlőbe” van zárva, ahol az eledele „csupa tisztátalanság, büdösség, utálatosság”. Sírva jön világra, anyja kínjával, tehetetlen, „más mosogattya ganéját alóla” (E. 474—5.). További „szinonimái” az embernek: „ganéhordozó edény”, „ganéhely”, „férges, possadó dög”, „gyarló, rothadó féreg”, „árnyékszék”, „rutságnak és féregnek tanyája” stb., stb.

Kopcsányi nem sorolható a manierista írók közé, ellenreformációs szándékai már egyértelműen barokk teszik, de működése egybeesik a manierista ízlés utolsó hullámaival. Tudatosan elhatárolta magát ettől a modortól, mégis a fentebb felsorolt és jórészt bibliai meg középkori eredettel is magyarázható jelenségek ide is rokonítják.

Kopcsányi Márton nem volt korszakot formáló író. Életműve jelzés. Jelzése egy bonyolult kornak, ahol eszmék, indulatok és ízléstípusok bonyolult kuszaságban küzdöttek egymással és az idővel.

Alexa Károly

²² Vö.: „ahol (ti. a mennyországban!) felette nagy boldogság, boldog szabadság és boldog örvendezés vagyion” Hajnal Mátyás: Az Jesus szüet szerető szüeknek áitatosságára . . . (Bécs 1629.) Új kiadása: MIR 17. BRISITS Frigyes előszavával. Bp. 1932. 117.

²³ Vö.: Numeri autem in sacra scriptura sunt mystici, et secundum diversitatem numerorum universa per eos signantur mysteria. Temesvári Pelbárt: Stellarium. VII. könyv. MIR 6. Kiad.: BRISITS Frigyes. Bp. 1931. 70—72.

²⁴ Temesvári Pelbárt: Septimus planctus super innumerabili (!) vulneratione . . . Stellarium. III. könyv. Id. kiadás 48.

²⁵ „Ki (ti. Jób) az fekélynek sennyedékét cserépvél vakarja vala, ganajon ülvén.” Döbrentel-k. Középkori magyar írók. 27. „Mert ezeket (ti. a világ hivságait) megutálá, Gennyedt ganéjhoz hasonlá.” Szent Katalin élete. I. m. 318.

Apai-anyai ősök és leszármazók Petőfi családjában

Irodalomtörténészeket és nagyközönséget egy évszázada foglalkoztatja Petőfi származásának megismerése. A legutóbbi időkig azonban elmélyülő anyakönyvi, levéltári kutatás ennek felderítésére nem történt. A régebbi közlések sok esetben felületesek, félrevezetőek voltak. Dienes András tette meg az első komolyabb lépést Petőfi apai és anyai őseinek felkutatására.¹ Munkája e téren csak részben járt eredménnyel, mint alább látni fogjuk.

Mind ez ideig kérdéses volt: hol született Petőfi nagyatya, egyezszerű jobbágyoktól származott-e, vagy a nemesi osztályhoz tartozott. Szó szerint kell-e értelmezni a költő 1848. III. 24-én naplójába írt sorait: „nem is szemrehányásként mondom ezt el a nemességnek, melyhez magam is tartozom”. — Mezősi Károly elfogadható magyarázatot adott eme kijelentésre: valóban atya egykori kiskun redemptusságára célozhatott, mely a nemességhez hasonló kiváltságokat biztosított.² Dienes A. feltételelesen azonosította Petőfi nagyatját a Nyitra megyében Vagyócon 1768. XII. 21-én anyakönyvezett Petrovicz György és Pazitka Borbála fiával: Petrovicz Tamással.³ Tévedett, mert a vagyóci anyakönyvet tanulmányozva megállapítottuk, hogy *Petőfi nagyatya Petrech (Petrovicz) Tamás 1736. okt. 3-án született Vagyócon.*⁴ Atyja P. György, anyja Anna. Ezzel bebizonyosodott az is, hogy a domonyi halotti anyakönyvben Petrovits Tamás bejegyzett életkora pontos⁵ Vagyócon ugyanazon személyek anyakönyvezése hol Petrech, hol Petrovicz néven történt. Petrech Györgynek négy gyermeke születik Vagyócon: Márton 1730, György 1731, Ádám 1733, Tamás 1736. évben. Petrovicz-Petrech György, a költő dédatya nem Vagyócon kötött házasságot, ennek nyoma ott nem található, ellenben ott temették 1752. II. 25-én, 67 éves korában halt meg. 1715-ben Vagyóc szomszédságában, Lubinán él Petrovicz György szabad (liber).⁶ Ugyanott Petrovicz János, a Ruttkay család botfalvai birtokának ispánja, fia ugyancsak a Ruttkay-birtokon apja foglalkozását követi.⁷ Petrovicz György valószínűsíthető unokatestvére Vagyócon Petrech Ádám szintén szabad (liber).⁸

Petőfi dédatya és családja tehát már a XVIII. század elején „szabad” állapotban élt, nem fizte urasághoz jobbágyi kötelezettség. Szabad foglalkozása iparos vagy alkalmazotti minőségre utal. Fia, Tamás mézárósságot tanul; lehetséges, hogy éppen annál a Dingha Györgyi mézárósnál, aki Vagyóc és Lubina szomszédságában Botfalván, Vágújhelyen lakik, s kinek egyik fia az 1750-es években Tótygyörkre költözik a Galga völgyébe.⁹ Petrovicz Tamással és családjával a Dingha familia később évszázados kapcsolatban állt. Egyébként a Dinghák egyik ága Vagyócon a Petrech családdal komaságot tartott.

Petrovicz Tamás felszabadulása után megkezdte vándorlását, több helyen lehetett székálló legény. Első házasságát 1760 táján köthette.¹⁰ Anyja bizonyos, hogy 1773. I. 21-én Aszódon Kamhal Zsuzsannával kötött házassága már második volt 36 éves korában.¹¹ Elveszi a teherbe ejtett lányt. A megnasszony tulajdonképpen Salkovics Péternek és Kamhal János özvegyének, Pastoralis Zsuzsannának gyermeke.¹² Petőfi nagyatya 1773-tól Rákoscsabán bérlő a község mézárószékét.¹³

Megszületett, György névre keresztelt csecsemő gyermeküket május 11-én temetik. 1774. VI. 8-án születik Anna lányuk. Az anya itt már Salkovics Zsuzsanna néven szerepel, az apa nevét pedig 1775-től Petrovits-nak írják. 1775. XII. 2-án Katalin, 1777. XI. 17-én Zsuzsanna, 1780. VII. 30-án Erzsébet követi testvéreit.¹⁴

Petrovits Tamás Rákoscsabáról 1783-ban eltávozott, s új székberletet keresett. Valószínűleg a Pest megyei Valkóra költözött. Ott élt ugyanis sógora, Janovics János mézárós az 1770-es

¹ DIENES András: Petőfi nemesi származásának kérdése, ItK, 1963. évf. 20. — 181.

² MEZŐSI Károly: Petőfi családja a Kiskunságban, 56. l.

³ DIENES András: A fiatal Petőfi 22. l. Dienes Vagyóc anyakönyvét sohasem látta, csak Adam Spítka lubinai ig. tanító írt ki számára belőle két adatot.

⁴ Hrahovistye rk. plébánián található Vagyóc anyakönyve. Az I. kötet 1712—1728-ig elkallódott, csak indexe maradt meg, viszont a II. kötet 1728-tól megvan, mely tartalmazza Petrovicz Tamás születési bejegyzését.

⁵ Domonyi ev. anyakönyv: 1817. IV. 2. Thomas Petrovits anni: 80, mens 6. uxor: Anna Radus Morbigenus: Apoplexia.

⁶ OL. 1715. évi országos összeírás. Nyitra megye

⁷ Ó-túra és Botfalva r. kat. anyakönyve (Státny Archiv Bratislava) Petrovicz János ispán 1688—1760. Lubina. Felesége Clára 1727—1767. Másik Petrovicz János ispán, felesége Anna 1724—1769. Lubina-Botfalva.

⁸ Vagyóci anyakönyv. 1737. I. 27. Adamus Petrech Liber cum virg. Cath. filia Matth. Drzik ex Vagyocz.

⁹ Pest megye Levéltára. Dingha-család nemességigazolása. Közgy. jkv. 1840.—1141. sz. határozat, hozzá fűzve a vallomások.

¹⁰ Feltevéünk szerint Zámboy Zsuzsannával. L. JAKUS Lajos: Petőfi ősei Aszódon és Pest megyében, 21. l. (Aszódi Múzeumi Füzetek 3. sz.) A Salkovics család Bakabányán élt, onnan származott Aszódra.

¹¹ Az aszódi evang. anyakönyvben 30 évesnek szerepel, ez azonban későbbi, utólagos betoldás.

¹² Aszódi evang. akv. Salkovics Péter és özvegy Kamhal Jánosné házasságkötése 1753.

¹³ Pest megyei Itár. CP. II. 286.—1773/4-ben 2 Ft. 30 dénár és 1774/5-ben 1 Ft. 20 dénár taxát fizet.

¹⁴ Anyakönyvi adatok a rákoscsabai r. kat. plébánián.

évek közepétől 1783-ig. Felesége Salkovics Katalin. Első gyermekük Valkón 1776-ban, utolsó 1783-ban született.¹⁵ Janovics később Mezőberényben tűnik fel, odaveszi magához Aszódról Petrovits Tamás sógorát, ifj. Salkovics Pétert és annak unokatestvérét Pált, akikből szintén mészáros nevel.¹⁶ Petrovits Tamás 1786-ban már Aszódon lakik, itt születik fiuk, Mihály 1786. VII. 11-én. Egy bérleti időszak után Kartalra költözik, Aszód közelébe. 1789. III. 8-án ott született Erzsébet lányukat keresztelik. (Az előbbi azonos nevű — Erzsébet — csecsemő-korban meghalhatott még Rákoscabán vagy költözésük közben.) Nyolcadik gyermekük István, Petőfi édesatyja ugyancsak Kartalon született 1791. VIII. 15-én.¹⁷ Ebben a faluban két bérleti időszakot töltött Petrovics Tamás. Kartalról Valkóra megy, ahol már egyszer — sejtésünk szerint — tartózkodott. Legkisebb fiuk János Valkón született 1794. IX. 25-én. Innen megy férjhez Anna 1796. V. 2-án Hudecz Mihály szabóhoz Aszódra. Valkón temeti legkisebb fiát Jánost 1800. VIII. 15-én, s a rákövetkező év jún. 12-én tartja lakodalmát lánya, Zsuzsanna Miklián György nagykátái székálló mészárossal. Házasságkötésük után a vő Valkóra jön.¹⁸ Átveszi a bérletet, Petrovits Tamás pedig Tótygyörkre távozik Dingha Dániel helyébe, aki Püspökhatvanba költözött.¹⁹

Petrovits Tamás 1804-ig bérlí a mészárszéket ebben a Galga menti faluban. Fia, István itt jár először szlovák nyelvű iskolába, eddig szintizsita magyar falvakban nevelődött. 1803. II. 25-én temetik édesanyját Aszódon. Salkovics Zsuzsanna, úgy látszik, oda kívánczozott családjához.²⁰ Petrovics Tamás a következő évben megnősül, elveszi Radus Anna özvegyet Domonyban.²¹ Véglegesen letelepedve itt él, s férjhez adja 1809-ben megözvegyült lányát, Zsuzsannát.²² Az öreg mészáros felhagy mesterségével. Domonyban a mészárszéket Bubla János tótygyönki kismes mészáros bérlí, s székálló legénynek Petrovics Tamás fiát, Istvánt alkalmazza.

1815. szept. 15-én István még domonyi székálló legény, ahogy vándorládájára rápingáltatja, de néhány hónap múlva elhagyja a falut. Bubláék lányukat nem adták hozzá, hanem 1816. febr. 18-án Révész-Mészáros István rákoskeresztúri mészáros vette el.²³ Domonyban ezt aligha várja meg Petrovits István. Maglódra távozik. Atyja egy év múlva, 1817. IV. 2-án elhalálozott gutaütésben, a bejegyzés szerint 80 évet és 6 hónapot élt.²⁴ Felesége ismét férjhez ment, 1831. XII. 18-án temették Domonyban.²⁵

Kövessük Petrovits István nyomdokait egészen a költő születéséig. Maglódon tartózkodása egybeesik Hruz Máriával való megismerkedésével, melyről külön szólnunk a Hruz családdal kapcsolatban. Petrovics István Maglódról 1817 elején Nagykőrösre távozik, onnan Szabadszállásra. Házassági szándékát a következő év tavaszán közölheti Máriával. Júliusban megtörténik kihirdetésük.²⁶ Szeptember 16-án megtartják esküvőjüket Aszódon, ahol a menyasszony szülei akkor laktak.²⁷ 1823. január 1-én megkeresztelik Kiskőrösön elsőszülött fiukat: Sándort. Keresztzüllők: Martiny lelkész gyermekei, valamint Dingha Sámuel izsáki mészáros feleségestül.²⁸ Kovácsay Ferencné Dingha Anna soltvadkerti mészáros neje a keresztapának testvére²⁹ és Viczián János kiskőrösi gazda. A Dingha és Petrovics család közötti kapcsolat tovább szövődik. Dingha Sámuel és Anna testvére János, vendéglős és mészáros Kiskőrösön, felesége jó barátja Hruz Máriának.³⁰ Vicziánék gyermekének Petőfi születése előtt másfél hónappal lettek keresztzüllői Petrovicsék.³¹ Kovácsay Ferencné pedig ezután szintén visszadadják a komaságot Soltvadkerten még 1823-ban.³²

Petőfi édesanyjának családjáról, a Hruzokról Dienes A. kutatása előtt keveset tudtunk. Neki sikerült megállapítania, hogy Hruz Mária Necpálon született. Az ottani anyakönyvi

¹⁵ Vácsejteláslzóli r. kat. akv.

¹⁶ Mezőberényi evang. akv. 1797-ben Salkovics Péter tanú Janovics Teréz és Petrits András házasságkötésénél.

¹⁷ Aszódi evang. akv.

¹⁸ Pest megyei ltár. Ruttkay—Miklián család nemességigazolási iratai. Nemességi iratok: 2122. szám.

¹⁹ Pest megyei ltár. Dingha-család id. nemességigazolási iratai.

²⁰ Aszódi evang. akv.

²¹ Domonyi evang. akv.

²² Vácsejteláslzóli r. kat. akv. Miklián Györgyöt temetik 1807. XII. 5-én Valkón.

²³ Domonyi és rákoskeresztúri evang. akv.

²⁴ L. 5. sz. jegyzet.

²⁵ Domonyi evang. akv.

²⁶ Szabadszállási ref. akv.

²⁷ Aszódi evang. akv.

²⁸ Dingha Sámuel izsáki tartózkodására I. az izsáki ref. akv.-et.

²⁹ Kovácsay Ferencné Dingha Anna első házassága Csernok Márton izsáki mészárossal (I. izsáki ref. akv.), második házassága Kovácsay Ferencsel (I. soltvadkerti evang. akv. és OL. Helytart. tan. lt. országos összeírás 1828-ban. Soltvadkert).

³⁰ Pest m. lt. Dingha család id. nemességigazolása.

³¹ Kiskőrös evang. akv. 1822. XI. 13.

³² Soltvadkerti evang. akv. 1823. X. 2. Kovácsay János keresztelési akv.-e.

bejegyzésekből feltárta testvéreinek és szüleinek adatait is.³³ Tovább nem kutatta a család eredetét, későbbi életfolyását. Alábbiakban több nyitott kérdésre kívánunk választ adni.

Turóc megye délnyugati szélén kis szlovák falu Liesno, ősi fészke a Hruz családnek. Innen származott el a XVIII. század elején a Hruz Mihály, aki Kecskeméten vert gyökeret, s a város tekintélyes polgárává lett. 1715-ben Liesnón lakik Hruz János, György és Mihály, mindnyájan 1/4 telkes jobbágyok; a szomszéd faluban, Kelemenfalván él Hruz György zsellér.³⁴ Ebből a két helységről rajzoltak ki a környékre, Tótprónára, Buddissra, a távolabbi Blatnicára és Necpálra. Két testvér tünik fel Necpálon 1759 táján: György és Mihály. Gyermekük 1760—70 között születnek. György felesége Gáspár (Gasparka) Anna. Egyik fiuk János 1762-ben született. Cszmadiamesterséget tanult, 1785-ben nősült, felesége Jerabek Zsuzsanna, régi necpáli család sarja. Sok gyermekük közül az első négy meghal, Mária, Petőfi édesanyja 1791. VIII. 26-án, Éva 1795. XII. 6-án, János 1798. VII. 15-én, Mátyás 1801. III. 1-én és Anna 1804. IV. 8-án született. Közülük Necpálon meghal János 1798. VIII. 5-én, ismeretlen helyen Mátyás.

Másik fiuk, Hruz György, 1757-ben született Mosócon.³⁵ A jóképességi fiút szülei tanítatták. Necpálon középiskola működik, retorikai és poetikai legmagasabb osztállyal. Az ifjú tanítói pályát választ, s viharos életutat tesz meg öregkoráig. Részen befolyásolja testvére, Hruz János és Mária életútját, azért nyomon követjük pályafutását. Hruz János elhagyja Necpált, s 1813-ban Pesten tünik fel. Itt veszi feleségül mint özvegyember Brhel Éva özvegyasszonyt.³⁶

A következő évben, 1814. IV. 6-án Zsuzsanna leányuk születik. Legidősebb akkor a családban Mária, 23 éves. Rajta kívül még két húga: Anna és Éva él apja kenyerén. Mária ekkor ment Hruz György tanítóhoz Maglódra. A rokon ugyanis elvégezve iskoláit, előbb Aszódra került, ott 1781-ben megnősült, elvette Koncsek Juditot. Következő évben Anna leányuk születik.³⁷ 1783—86-ig ismeretlen helyen tanít, majd Turóc megyében Mosóc mezővárosban kántortanító. Ott is született három gyermekük.³⁸ 1801-ig működött Mosócon. Kollár János, a szlovákok nagy költője úgy nyilatkozik egykori tanítójáról, hogy tőle szép egyházi énekeket, egyébként mást nem tanult. 1801-ben visszatér Aszódra. Következő évben temeti feleségét. Innen Csík-Tarcsára került preceptornak a tanító-jegyző mellé. 1804. I. 8-án másodszor nősül, Rákoskeresztúron elveszi Daxner Rebekát.³⁹ 1809-ben Maglódra választják kántornak. Első időben népszerű, később feleségével együtt elmerül az ivásban, s botrányos életet folytatnak. Mária ekkor kerül hozzájuk. Sokáig nem bírja ki náluk, végül Martiny Mihály evang. lelkész veszi magához cselédnek. Hruz Györgynek 1816. okt. 20-ig el kell hagynia állását az egyházi törvényszék döntése értelmében.⁴⁰ Visszatér Csík-Tarcsára preceptornak. Ott temeti feleségét 1825. II. 5-én,⁴¹ utána Pesten él 1833-ban bekövetkezett haláláig. Egykori tanítványa Kollár temette, sőt saját költségén temettette el.⁴²

Mária nem marad Maglódon addig, amíg Martiny lelkész Kiskőrösre nem távozik, ami csak 1818 őszén következett be. Már 1816 végén elmehegett Pestre Weisz Tamás szappanosmesterhez cselédnek.⁴³ Egyik maglódi udvarlója, Lányi Samu cszmadia 1817. I. 14-én házasságot kötött Péteriben Petrovics Annával.⁴⁴ Erről Mária Pesten értesült. Másik udvarlója Petrovits István szintén távozott Maglódról. Mária szülei 1816-ban rövid ideig lakhattak Maglódon is, mert ott született fiuk: Ádám.⁴⁵ Innen költöztek Aszódra, hova Mária egyévi pesti tartózkodás után visszatér szüleihez, s ott köt házasságot Petrovits Istvánnal. Hruz János Cinkotára költözik családjával legkésőbb 1819 tavaszán. Kisebbsik lánya, Éva ott megy férjhez Benczúr Mátyáshoz 1819. V. 23-án.⁴⁶ Egy év múlva megözvegyül, s 1823 táján Pencre kerül a Kosztolányi családdhoz házvezetőnőnek. Pecen él 1847-ig, amikor ismét férjhez megy, Faska Samu aszódi cszmadiamester veszi el. 1853. I. 6-án fejezi be életét Aszódon.⁴⁷

³³ DIENES András: Kik voltak Petőfi ősei? — Magyar Nemzet 1958. IX. 3. és Rodisko Petőfiho Matky Mária Hruzovej, — Kultúrny život, 1958. IX. 11.

³⁴ OL. Országos összeírás 1715 és 1720-ban. Turóc megye, Liesno.

³⁵ Státny Archiv Bytča. Mosóc r. kat. akv-e.

³⁶ Budapest Deák-téri evang. akv. Brhel Éva első férje utáni nevét viselhette. Leányuk házasságkötésénél Garai Éva, fiuk házasságkötésénél pedig Berczel Éva néven szerepel a cinkotai akv-ben.

³⁷ Aszódi evang. akv.

³⁸ Státny Archiv Bytča. Mosóci evang. és kat. akv.

³⁹ Cinkotai evang. akv.

⁴⁰ Evangélikus Országos Levéltár. Pesti egyh. megye jegyzőkönyve, 1816. VIII. 27-én hozott határozat.

⁴¹ Cinkotai evang. akv.

⁴² JÁN KOLLÁR: Pamäti z mladších rokov života, 20—21. I.

⁴³ Nem Weisz Károly győri szappanoshoz, ahogy eddig tudták. (L. Budapest Deák-téri evang. akv. és Andrej SEBERÍNÝ: Marína Hruz-Podľa pravdivých udalostí rozpráva. — Národné Noviny 1873. 11. sz.)

⁴⁴ Péteri evang. akv.

⁴⁵ Cinkotai evang. akv. Halotti: 1860. VI. 11. Születési helye: Maglód. Életkora: 44 év. (A maglódi keresztelési akv-ben nem szerepel)

⁴⁶ Uo.

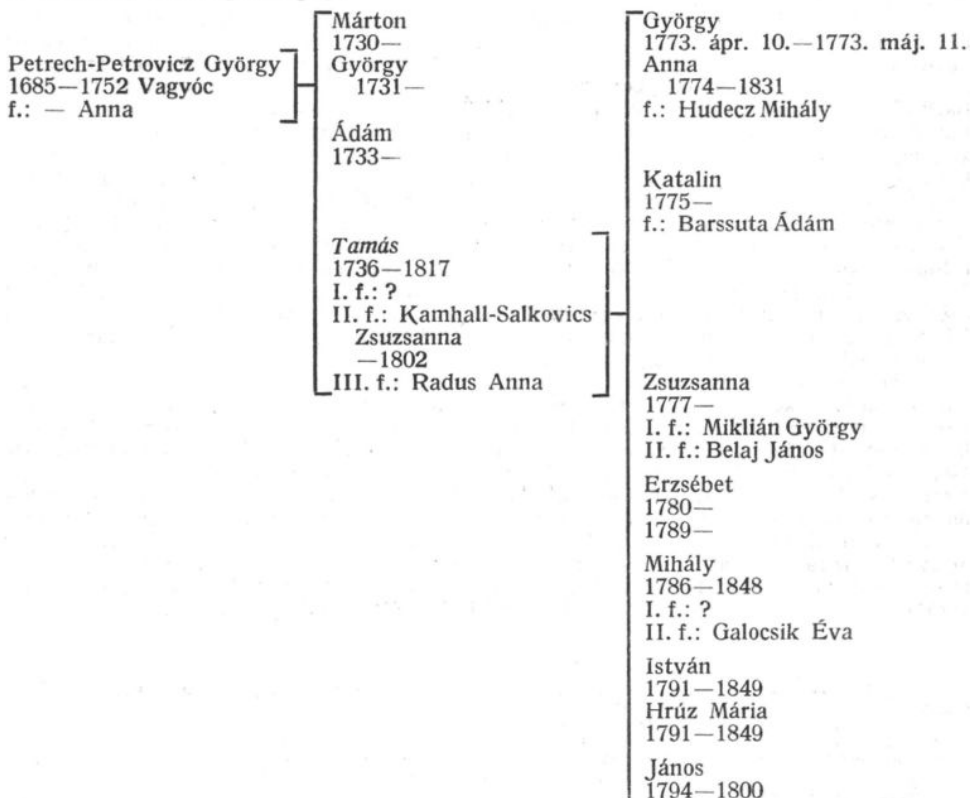
⁴⁷ JAKUS Lajos: Petőfi Pecen. Aszódi Múzeumi Füzetek 4. sz.

Hrúz János fiatalabbik lánya: Anna. Előbb Petrovits István házába kerül, onnan megy férjhez Baranyai Péter szabadszállási székárendáshoz 1823. IV. 8-án. Később botrányos erkölcsi magatartása miatt bekerül neve a város jegyzőkönyvébe.⁴⁸

A Hrúz János második házasságából, 1814-ben született Zsuzsanna 1834-ben férjhez megy Javornyik Sámuelhez.⁴⁹ Cinkotán laknak. Hozzá írja később Petőfi *Felhő és csillag* c. versét. A legkisebb fiú, Ádám bognármesterséget tanul, Cinkotán és Csömörön él. Neki egyedül maradtak leszármazói a Hrúz családból, ma Kerepesen és Nagytarcsán laknak. Öreg Hrúz János 1827. IX. 14-én 66. évében Cinkotán hunyt el. Feleségét 1836-ban temették.

Petőfi apai és anyai rokonai közül néhányat ismert.⁵⁰ Nagybátyja, Petrovits Mihály Kecskeméten él 1830—34 között.⁵¹ 1839—41-ben szegény emberként húzódik meg náluk Szabadszálláson a „malomházban”.⁵² Utána 1848-ban ismét Kecskeméten találjuk, ebben az évben ott temetik.⁵³ Salkovics-rokonság Mezőberényben, Ostffyasszonyfán élt, a költőnek mindkettővel való kapcsolata ismert. Anyai nagynénjeit Szabadszálláson, Pencen és Cinkotán látogatta meg. Később fia, Zoltán is csak az anyai rokonokkal tartotta kapcsolatát. Apai ágon egyedül Petrovits Mihálynak voltak fiú utódai, s állítólag leszármazóik közül ma is élnek.⁵⁴

A Petrovits család genealogiája

⁴⁸ Petőfi és kora, MEZŐSI Károly: Petőfi megbuktatása a szabadszállási követválasztáson. 607. l.

⁴⁹ Cinkotai evang. akv.

⁵⁰ Petőfi nagyatyjáról tudta, hogy Cinkotán temették el, de nem ismerte. „Cinkota . . . hol egyik nagyapám szendereg az úrban . . .” (Üti levelek, 1847.)

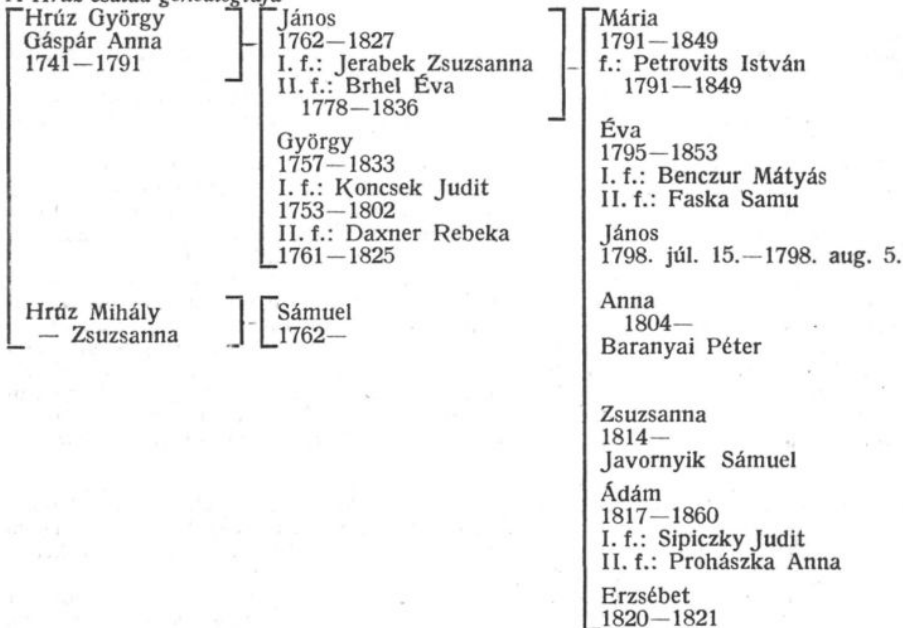
⁵¹ Kecskeméti evang. akv. 1830. feleségül veszi Golocsik Évát. Gyermekaik 1830—1834 között születtek.

⁵² L. MEZŐSI: i. m. 613. l.

⁵³ Kecskeméti evang. akv.

⁵⁴ Petrovits Tamás 1775-ben született Katalin lányát Barssuta Ádám ikldai molnár vette el; az 1789-ben született Erzsébet életfolyása ismeretlen.

A Hruz család genealogiája

Jakus Lajos

Arany egy félreértett sorához

Az *Írjak? Ne írjak?* III. „szatírácskájának” 11. sora a kritikai előtt megjelent valamennyi kiadásban így hangzott: „Fut a kilenc szűz, döng a két halom!” Voinovich azonban kijavította: „bár minden kiadásban így van, sajtóhiba hét halom helyett (Róma hét halma illenék össze a kilenc múzsával.)” (I. AJÖM Krk I. 1951. 498.). A variánsok sorában a „két” olvasatot fel sem tüntette, azonban a kéziratban is csak ez a — Voinovich vélekedésével ellentétben — helyes forma állhatott. Ugyanis a kis darab a fűzfaköltők és a kritikus harcát antik és bibliai utalást összeolvasztó képből ábrázolja: Jézus kiveri a szentélyből a galambkufárokat, illetve Apollón elűzi a barbárokat a Parnasszusról. A múzsák szent hegyét viszont a költői kétsúcsú vagy kétfejű hegynek nevezték. „Mons ibi verticibus petit astra duobus, / Nomine Parnasus, superantque cacumina nubes.” (Ovidius: Met. I. 316., vö. 2. 221.) A „vertex” magyar megfelelője lehetett a „halom”: „Parnassus Hegyének két magas Halmai, / Kiken játszadoznak Poéták álmai, . . .” (Cuma városában építtetett Dedalus temploma, I. 1.). Hérodotosz beszéli el, hogy a delphoi jósa ellen törő perzsa sereget a Parnasszus két csúcsa, a Tithorea és a Lükóreia, vagy Hüampeie alatt hogyan sújtotta le csodás módon maga Apollón és Athéné (VIII. 31—39.). A „történetírás atyját” 1857 és 1859 között Arany figyelmesen elolvasta, egyes helyeinek ismeretét két versében is kimutatták (vö. Debreczeni Ferenc: *Arany János szélegeteiből*. ItK 1923. 92. és AJÖM I. 511.). Az érintett legendát a költő összejátszatja egy másik antik képpel: a szent hegyre törtető fűzapoétát a Múzsák letaszítják (Catullus, 105.). „Iszonyú sok lerúdálni való állat kezdi rágni a bogáncskórót Parnassus körül . . . Botot nekik . . .” (Szilágyi Sándorhoz, 1850. okt. 21. HIL 3.239., vö. Vojtina II. levele, 23. skk.). A versben „ostor” helyett eredetileg „rúd” állott! Ebbe a körbe tartozik végül a közismert sententia: Inter arma silent Musae. A „két halom” a következőkben helyreállítandó, mivel a téves javítást azóta az összes kiadás átvette.

Szörényi László

József Attila megszemélyesítései egy típusáról

A képek: a versek nagyobb hányadának alapvető, meghatározó és nélkülözhetetlen építőkövei, alapelemei; sokszor maga a vers — egészében — magával a képpel azonos, magának a versnek megjelenési formája. Az igazán jó versekben azonban nem csupán formajelenség — hanem feltétlenül maga a lényeg; nem illusztráció, tehát kép, amely ábrázol valamit, valaminek a segítségével kifejez egy másik valamit — hanem önmagában megkettőzött költői realitás.

A költői kép ilyen — természetesen nem új, igen sokszor és különböző módon megfogalmazott — értelemben vett természete egyes határesetekben különös élességgel mutatkozik meg.

Charles Baudouin már a század elején így ír: „A szimbólum (mint sűrítések, eltolások és elfojtások eredménye) minden elképzelhető tevékenységnek maga a formája, akár tudja ezt az alany, akár nem, mert a szimbólum gyakran az alany „öntudatlan”-ját fejezi ki.”¹

Nem ezt a régi állítást igazolandó, hanem József Attila egész költészetének, az azt alakító tényezők összefüggéseinek pontosabb, teljesebb felfejtése érdekében szükséges a költő képeinek vizsgálata, a kontextusból kiszakítottan. József Attila intellektualitása — egész életművében — racionalitást sugárzó vizuális szemlélettel, a költői látás és láttatás szuggesztivitásával párosul. Képeinek anyaga — melyekből költészetének uralkodó motívumai rajzolódnak elő — mindig mondanivalójának, szándékainak leglényegét fejezik ki. Talán még inkább így van ez utolsó éveiben írt versei esetében, amikor a tudatos ént gyakran háttérbe szorítja a tudatnélküliség, jobban érzékelhető és megragadható a kép ösztön-kiélő, tudattalanból táplálkozó jellege.

Az anyag többszemponú vizsgálata és elemzése után két — látszólag ellentmondásos — jelenség mutatkozik. Szabolcsi Miklós szavait idézem: „1936 végén lesz klinikai az állapota. S költészetében megsokasodnak — nem a betegség jelei, hanem a betegséget leíró és megragadó versek . . . Beteg-e ez a költészet? Az a legcsodálatosabb jelenség, hogy nem az. Mindenekelőtt maga tudja legjobban, hogy mi az oka állapotának.”²

E mellett a tény mellett — sokszor ezzel párhuzamosan — melyet az itt vizsgálandó hét megszemélyesítés is igazol — az állítás ellenkezője is igaz. Az, hogy egyrészt képeinek anyaga, — mely sokszor független a vers témájától — valamint, szűkítve a kört, a megszemélyesítések különböző típusainak mennyiségi alakulása egyértelműen József Attila betegségére, mint alakító-meghatározó tényezőre utal. Mielőtt erre vonatkozóan, csupán tájékoztatászerűen, néhány tényszerű adatot ismertetnék, szükségesnek látszik megindokolni a megszemélyesítések elhatárolását a többi szóképtől, szólni annak specifikus jellegéről, melynek következtében a pszichikai állapot — a személyiség — pregnansabban nyilatkozik meg benne, mint a többi szóképben.

A megszemélyesítés legtöbb esetben antropomorfizál, így öntudatlanul is kifejezésre juttatja a költő emberekhez, társadalomhoz való viszonyát, drámaisága (az ember és a cselekvés jelenléte) pedig különösen alkalmassá teszi ennek a viszonynak dinamikus megragadására.

Török Gábor a megszemélyesítésekre vonatkozó adatai (Török Gábor: A líra: logika) József Attila megszemélyesítései egyre csökkenő tendenciájáról beszélnek; összehasonlításképpen: míg 1930-ban 3,86 sorra jut egy megszemélyesítés, addig ez az arányszám 1936-ban 8,92; 1937-ben pedig 9,46. Ez a legmagasabb arányszám a költő egész pályája során; az antropomorfizáló hajlam ilyen mértékű csökkenése nyilvánvaló kapcsolatban van a költő ekkor kulmináló betegségével. Az 1936—1937-ben keletkezett versek megszemélyesítései is sokat árulnak el a költő állapotáról. A perszifikációk tárgyát (tehát azt, ami perszifikálódik) vizsgálva kiténik az elvont fogalmak abszolút többsége a természeti jelenség, a tárgy, a nővény, az állat kategóriákkal szemben; az előfordulás aránya abban az irányban egyenletesen csökken, ahogyan az elvont fogalomtól — az előbbi kategóriákon keresztül — elérkezünk az emberig. (Ugyanez a tendencia olvasható ki Török Gábor adataiból is, az évenkénti elvont fogalmak, ill. konkrét dolgok megszemélyesítései számárányát illetően.)

Ugyanígy tanulságos a megszemélyesítések számszerű megoszlása az egyes verseken belül. Ha az 1936—37-ből való versekből — az előfordulási szám szerint — sort alkotunk, a különböző típusú költemények viszonylag tiszta elkülönülését figyelhetjük meg. A sor elején — (a legkisebb előfordulási számúak között) találjuk a következő verseket: *Karóval jöttél*, *Kész a leltár*, *Szürkület*, *Ha nem szorítsz*, *Légy ostoba*, *Azt mondják*, *Száradok*, *törődöm*, *Négykézláb másztam*. A sor végén viszont olyan versek foglalnak helyet, mint a Flóra-ciklus darabjai, a *Gyermekké tettél*, a *Flórának*, az *Ars poetica*, a *Dunánál*, s végül az *Arany* c. versek.

¹ L. Charles BAUDOUIN: Le symbole chez Verhaeren, Genève 1924. Ld. Helikon, 1966. 246. A kép törvényei és a költői szimbólum.

² SZABOLCSI Miklós: Költészet és korszerűség, Bp. 1959. (Egy válogatás elé) 41.

A perszifikációk alanyát vizsgálva az elvontak közül a szerelem, a vágy és a halál fogalmak számbeli többsége hívja fel magára a figyelmet; hűen mutatván a költő ekkori érzelmi struktúráját.

Ezt a szélsőséges helyzetet vizsgálva tehát — (egyrészt a kép természete, vagyis az antropomorfizáló jelleg; másrészt pedig a költő pszichikai állapota teszi szélsőségesé) a kép szuverenitása, vagyis az alkotó tudatától való viszonylagos függetlenedése élesebben bontakozik ki, mint egyéb szituációkban. Azok a képek, melyeket az alábbiakban vizsgálók, az előbb említett, ezzel párhuzamos tendenciát illusztrálják; a költői tudatosság győzni akarását az ösztönvilággal szemben; a szellem ellenőrző-koordináló szerepét, a költő mindennek ellenére megőrzött racionalitását az irracionális erők fojtogató gyűrűjében.

A következő hét megszemélyesítésről van szó:

1. Könnyű emlékek, hova tűntetek?
Nehéz a szívem, majdnem zokogok,
Már nem élhetek meg nélkülütek,
már nem fog kézen, amit megfogok.
(Könnyű emlékek)
2. Kötetszik, mily üres dolog,
mily világ visszája bolyog
bennem, mint lélek, a lét türelme.
(Kiknek adtam a boldogot)
3. Meghalni lélekzetemet
fojtom vissza, ha nem versz bottal,
és úgy nézek farkasszemel,
emberarcú, a hiányoddal!
(Bukj föl az árból)
4. És hallgatom a híreket,
miket mélyemből enzavam hoz.
(Irgalom)
5. Bánat szedi szét eszemel,
Ha megtudom, mire jutottam.
(Talán eltűnök hirtelen)
6. Nemcsak a lágy,
meleg öl csal, nem csak a vágy,
de odaszít a muszáj is.
Ezért ölel minden, ami asszonyra lel,
míg el nem fehérül a száj is.
(Nagyon fáj)
7. Dolgaim is úgy hallgatják személyem
mint bolond tanárt az üres padok
(... Aki szeretni gyáva vagy)

A fentebb említett spontán, közvetett jelenségektől eltérően ezekben a képekben közvetlenül és akaratlagosan nyilatkozik meg a betegség; a költő tudatosan választotta, tudatosan alkalmazta őket lelkiállapota leírásához; hiteles, helyenként tudományos pontosságú képet adva arról.

Hogyan lehet a „hiánnyal” farkasszemet nézni? Mi az a világ visszája? Mit akar mondani azzal a költő, hogy „már nem fog kézen, amit megfogok”? — Ezekben a képekben két tendencia ad absurdum vitele fonódik össze. Az egyik: az absztrakció; az általánosítás; a másik a konkretizálás, a tudatosítás. Hogyan szolgálja ez a módszer, ha úgy tetszik — költői technika — a költő szándékát; hogyan képes kifejezni — és miért pont így fejezi ki saját idegrendszerének torzulásait?

„Már nem fog kézen, amit megfogok.” A kép — a perszifikáció tárgya — a legtágabb értelmezést is megengedi — „Amit megfogok”: ez mindenre vonatkozhat, vonatkozik, amivel a költő kapcsolatban áll; ami létezési szféráján belül esik. Ez az abszolút általánosítás konkretizálódik a tulajdonképpeni megszemélyesítési folyamatban: „már nem fog kézen”. A kézfogás az egyik legkonkrétebb, leghétköznapibb — szójátékot alkalmazva: legkézenfoghatóbb cselek-

vésforma. A kép: a tudatosítás, a pontos megfogalmazás eszköze és egyben a forma, melyben realizálódik.

Ez a kép az elidegenedés konkrét megfogalmazása. Ennek ellenére Török Gábor megállapítását is helytállóan érzem: „Ha a szókép két oldalának kölcsönhatásáról nem feledkezünk meg, akkor világosan láthatjuk, hogy az ábrázolt valóságem a szókép következtében tartalmának ellentmondva is emberiesedik a művész kezében.”³

Emberiesedik — mert a kép konkretizációs folyamata szinte gyengéd, meghitt hangulatot ébreszt: a kézenfogás a gyerekkort idézi, egyszerűsége azonban a gyámoltalanságot és kiszolgáltatottságot, védtelenséget is — a magáramaradt lélek védtelenségét, melyet az emlékek kicsi ólomkatonái sem védhetnek már meg.

A „világ visszája” kifejezést ennél is nagyobb mértékű absztrahálás hozta létre; első pillanatra groteszk képek tűnik — realitása mélyen gyökerezik. Találó, sűrített kifejezés — kifejezi a költő és a világ viszonyát: azaz, hogy ő a világnak már nem valódi arcát, hanem mintegy fonákját érzékeli; a dolgok nem a maguk valóságában, hanem a beteg lélek fénytörő prizmiáján át, önmaguk torzképeként realizálódnak a személyiség számára.

Az okokról szólva az adott kor társadalmi valóságát az elsők között kell említeni. Maga József Attila írja: „A neurózis a feloldhatatlan társadalmi ellentmondások visszatükröződése az egyén tudatában . . . Az életosztón úgy kerül szembe a társadalom életosztójával, ahogy a szükségletek kielégítésére szolgáló hasznos cikkek termelése ellentmondásba jut az érték-tárgyak termelésével . . .”

Hogy az idegenség — az ember és világ-idegenség pontosan milyen helyet foglal el az okok és okozatok bonyolult láncolatában, melyet betegségével kapcsolatban szoktak boncolgatni — ezt meghatározni meglehetősen meddő vállalkozás lenne. Egyfelől tényként fogadhatjuk el magának a költőnek a meghatározását és az adott — jól ismert — társadalom embertelenségét — melytől egy egészséges lélek elfordulása természetesnek látszik. Másfelől pedig tény, hogy a költő pszichikai állapotának is függvénye-következménye az ilyen fokú elidegenedtség — mely csak részben társadalmi természetű. Lényeg az, hogy azok a versek, melyeket ez a bonyolult ok-okozat láncolat létrehozott, közvetlenül egy beteg, bomlott idegrendszer termékei, s ez elemzésüknek nem elhanyagolható szempontja kell hogy legyen.

E rövid kitérő után térjünk vissza az elemzett képekre. A 3. példa: „és úgy nézek farkasszemem, emberarcú, a hiányoddal”. A hiány magának a negatívumnak, a nemlétezésnek adekvát jele, vagyis abszolút értelemben fejezi ki ezt a fogalmat. A „hiány” még a semminél is kevesebb — hiszen a semmi pusztá nemlétezését jelöl, míg a hiány olyan nemlétezés, amelynek helyén valami létezőnek kellene lennie. Ezzel néz tehát farkasszemem a költő — pontosan: az Isten, az „emberarcú” hiányával. A „farkasszemem néz” megint csak konkrét cselekvést jelöl; az elvonatkoztatás itt is konkretizálással kapcsolódik.

A negyedik példa: „És hallgatom a híreket, miket mélyemből enszavam hoz.” Ez a kép már egészen közvetlenül, a betegség egy megjelenési formáját, tünetét ragadja meg.

„A gondolkodás alaki zavarai között első helyen említendő a gondolatlongás és gondolat-elakadás. A gondolatlongás hol meghatározott irányt vesz, amikor a betegek egy meghatározott irányban támadnak nagy sokaságban „gondolatai”, hol pedig minden összekötő központi témaösszetartó erő nélkül, zagyva, kusza sorban kapcsolódnak egymáshoz az egyes elemek . . . Az utóbbi esetben „idegen erők befolyásaként” értékeli azokat (pl. „. . . a szavak, gondolatok csak úgy jönnek belőlem, nem is én gondolom ki, nem is én mondom . . .”)”⁴

A kétféle — a költői és tudományos — megfogalmazás lényegileg ugyanazt fejezi ki. Amit még hozzá kell fűzni: ebben a képben az énhasadás állapotának szinte tökéletes megragadását adja a költő. Hallgatom a híreket: ez az egyik én; miket mélyemből enszavam hoz; vagyis a másik én. Bizarr, groteszk hatású maga a „mélyemből” kifejezés. Gyakran használjuk: a „szíve mélyén”, a „lelke mélyén” szókapcsolatokban. A „mélyemből” kétségtelenül az intellektus, a személyiség legrejtettebb szféráira utal, sűrítetten és általánosítva fejezi ki mindezt, s ennek következtében rendkívül elvontan is. Erre a megszemélyesítésre is vonatkozik az előzőekkel kapcsolatos megállapítás: a költő a leghétköznapibb konkrétsággal (hallgatom a híreket, melyet . . . hoz) ruházta fel a csupa-absztrakció testet. De Török Gábor fejtegetése is ide illik — minden absztrakciós-koncretizációs folyamat lényegileg az antropomorfizációknak van alárendelve: elsősorban ez határozza meg a kép hatását.⁵ Az ötödik megszemélyesítés: „Bánat szedi szét eszemem”.

Az absztrakció itt kisebb fokú, mint a többi megszemélyesítésben; bár értelme, értelmezhetősége a köznyelvinél természetszerűleg lényegesen tágabb. A bomló értelem itt elsősorban

*TÖRÖK Gábor: A líra: logika 123.

*Pszichiatria. Szerk. NYÍRÓ Gyula 335.

*TÖRÖK Gábor: i. m. 123.

érzelmi megközelítésben jelenik meg; s az egyszerű „szétszed” ige köti össze az értelem (ész) és az érzelem (bánat) két szélső pólusát.

A többi idézett megszemélyesítés is hasonlóan értelmezhető. A hatodik példa „muzáj” és „minden” szavai szintén nagymértékű elvonatkoztatás, ill. általánosítás termékei. A „muzáj” („kell” értelemben) szófajváltása elég gyakori, még a köznyelvben is megtalálható: „nagy úr a muzáj”. Ezért ez az elvonatkoztatás nem tűnik annyira szokatlannak. A másik megszemélyesítés tárgya a „minden” (ezért ölel minden, ami asszonyra lel) már meglepőbb; a mindenké helyett a minden névmás használata az ölel cselekvést kiterjeszti az emberi lényeken túl az egész természetre, az egész élő és élettelen világra. Erről az oldaláról nézve nem is beszélhetünk valódi megszemélyesítésről, tulajdonképpen ennek ellenkezője történik. Logikailag azonban a „minden” általános névmás terjedelmébe tartozó összes tárgy, dolog vagy élőlény az „ölel” ige által perszonalifikálódik. Valamiféle pánszexualizmus is bújkál ebben a képben; ez azonban nem specifikus, egyedi jelenség. Hasonló szerkezetű ez a kép, mint az első példa: a megszemélyesítésnek ott sem volt konkrét tárgya, csupán körülírja a költő egy alanyi mellékmondatával; értelmezhetőségi szférája így rendkívül tág.

„nem fog kézen (az) amit megfogok
ezért ölel minden (ami) asszonyra lel”

Az előbbivel ellentétben itt elsősorban az absztrakció érvényesül — a költő érzelmi kudarcai, tragédiái sűrűsödnek ebben a képben. A „minden”-fogalom végtelen általánosságra megrá-
zóan érzékelteti a költő — konkrét — személyiségének negatív (tragikus) viszonyulását magá-
hoz a konkrétumot, a perszonalifikációt hordozó „ölel” igehez.

Végül hosszabb elemzés szükséges az utolsó megszemélyesítéssel kapcsolatban:

„Dolgaim is úgy hallgatják személyem,
mint bolond tanárt az üres padok.”

Ebben a képben két megszemélyesítés alkot egy hasonlatot. A hasonlat két oldalát a követ-
kezőképpen ábrázolhatnánk:

1. Dolgaim üres padok
2. hallgatják ---->
3. személyem bolond tanárt

A két hasonlat három—három eleme (a hasonlóban a „hallgatják” ige odaérthető) egymás pontos megfelelői. Az első hasonlatnak önmagában is volna értelme, a hasonló azonban konkretizálja a hasonlított által elvontan megfogalmazott gondolatot. Az első az elvont fogalmak, a második a konkrét tárgyak perszonalifikációs körébe tartozik. A második úgynevezett közve-
tett megszemélyesítés, hiszen a „hallgatják”, az első sor igei állítmánya csak közvetetten hat az „üres padok”-ra vonatkozóan.

A személy (egyén) és a (normális körülmények között interiorizált) külvilág kóros, végső eltávolodását érzékelteti az első kép. A költő számára saját cselekedetei, megnyilvánulásai, „dolgai” is idegenné válnak: „A derealizáció a külvilág átalakulásának kóros élménye, amikor a beteg úgy veszi észre, hogy az őt körülvevő világ átalakult, hidegebbnek, idegenszerűbbnek, tőle távollevőnek éli azt meg... Az elidegenedésnek ez az érzete annyira kifejezetté válik hogy, a beteg egyes testrészeit nem érzi, de nem istartja magáénak...”⁶

A betegség pontos rögzítése ez, végső tudatosítása, képben való konkretizáció segítségével. Az első kép az abszolút elvonatkoztatás: a „dolgaim” fogalomnál általánosabbat aligha találhatunk, szinte minden fogalom ennek körébe tartozik. Ez után következik a perszonalifikáló ige: „hallgatják” — amelynek értelmét tulajdonképpen csak a második sor, a második kép rögzíti és világítja meg. A személyem: a dolgaimmal ellentétben e legegységibb fogalom. A megszemélyesítés így önmagában nem teljes. A második sor: bolond tanárt hallgatnak üres padok. A két negatív töltésű jelző nemcsak a „tanár” és a „pad” főnevekre vonatkoztatható, jelentésük átsugárzik a velük párhuzamos elemekre is.

A vázlatot tehát így egészíthetjük ki:

elvont	{ Dolgaim ← hallgatják → személyem ← }	←	üres padok	} konkrét
		→	
		←	bolond tanárt	

• NYÍRÓ Gyula: i. m. 334.

A két megszemélyesítést tehát több szál is egybeszövi. Egymásnak ellentétei (elvont ↔ konkrét), egyúttal strukturálisan megfelelnek egymásnak, szemantikailag és szintaktikailag pedig kölcsönösen kiegészítik egymást. A kép ilyen nagyfokú megalkotottsága, megszerkesztettsége döbbenetes hangulati hatást sugároz. A bolond tanárt hallgató üres padok képe, mely az iskolai környezetből veszi motívumát, szájalmas, ugyanakkor szerencsétlen és elke-seredett embert állít elénk. Éppen ez a félelmetes József Attila utolsó verseiben: személyé-nek, a „bolond tanárnak” pontos és lelkiismeretes magyarázata — saját betegségéről; mértani-lag megszerkesztett képekbe transzponálva, tiszta formába öltöztetve.

Az absztrakcióból és konkretizációból felépített költői kép — talán nem elhamarkodott ez a megállapítás — a kortárs költészet egy részének is egyik fontos jellemzője. József Attila költészetének ez a vonulata — az elidegenedést kifejező, preegzisztencialista versek — inten-zíven folytatódik a mai magyar költészetben is. Nem csupán József Attila „modernségéről” van szó, hanem arról is, hogy az elidegenedés napjainkban divatos életérzésének kifejezését a fentebb említett szókép-típus tovább szolgálja.

Erdődy Edit

Benda Kálmán

ADALÉKOK RIMAY JÁNOS ÉLETÉHEZ ÉS LEVELEZÉSÉHEZ

Az alábbi adalékokra más irányú levéltári kutatásaim közben bukkantam. Ezek a véletlenül előkerült adatok is tanúsítják, milyen fontos eredményeket hozhatna a családi, megyei és városi levéltárak rendszeres átnézése.

1. Rimay levele csömöri Zay Lőrinchez. Beckó, 1590. március 17.

Szlovák Központi Állami Levéltár. Pozsony. (Štátny Slovenský Ústredný Archív. Bratislava) A Zay család zayugróci levéltára. Magyar nyelvű levelek II. doboz 331. sz. A levél és a címzés is Rimay sk. írása. A levél zárlatán Rimay papírfelzetes címeres gyűrűspecstje.

Ez a költőnek eddig előkerült legkorábbi levele. Címzettje, Zay Lőrinc, a báróságot megszerző Ferencnek (1498–1570) Garai Borbálától született fia. Életéről szinte semmit sem tudunk. Pethő Gergely említi Rövid magyar krónikájában (Kassa 1729. 131.), hogy 1590-ben Esztergom közelében egy portyán török fogságba esett, s Nagy Iván adata szerint onnan csak 1598-ban szabadult. (Nagy Iván: *Magyarország családai*. XII. 335. 4. jegyz.) A Pethő által említett Esztergom környéki portyáról más forrásaink nem szólnak (Istvánffy sem), de ha Zay Lőrinc 1590-ben valóban török fogságba került, ez megmagyarázza, hogy Rimaynak miért csak ezt az egy levelét őrizi a Zay levéltár.

[Címzés a levél kültetén:] Magnifico Domino Laurentio Zay de Czemer etc. Domino mihi semper confidentissimo.

Zolghalatomott aianlom Nagysagodnak mint ennekem reghy io akarato byzodalmas vramnak. Az Istentől sok iokott kyvanok Nagysagodnak. Miért hogy eleitol foguan, mihelt Nagysagodnal esmeretem esett volna, hozzam nagy io akarattyat s kegittseget [!] vettem Nagysagodnak, noha immar nagy sok igybe forgott alapattal s-allapatok között remenseghem megis ugy persuadealtak, hogy Nagysagod el sem feletkezeth rolam es io akarattiat sem vonta meg tülem, ki alt keszeritetemis, hogy te Nagysagodnak iriak, s a[janla]nam¹ magamoth, hogy Nagysagod engemetis io akaro zolghaianak tartision, es időuel elebbi helyemet megh keresuen, ha ez földre hozza isten Nagysagodot, nagy ziuből zolgalok vram uthan² Nagysagodnak. Egy kis ok tartoztat, de addigh magamis meg kerestem volna Nagysagodot, es megh latogattam volna allapatiat. Tartsia megh az isten Nagysagodot. Datum Beczkouii,³ 17. Martii 1590.

Magnificae Dominationis Vestrae

servitor
Joannes Rimay etc.

Zay Miklos vramnakis⁴ en zommal aianlia zolghalatomott Nagysagod. Soos Peternet esmeri, iol tudom, ő Nagysaga, annak ő fianak nevezzen Nagysagod.⁵

¹ A papiros kilukadt. A hiányzó részt szögletes zárójelben pótoltam.

² Nem tudtam megállapítani, kit nevez Rimay urának.

³ Beckó, Trencsén megyében. Ekkor a lindvai Bánffyok tulajdonában volt. Annak viszont, hogy Rimay a Bánffyok szolgálatában állt volna, (így „urát” is esetleg e család tagjai közt keressük) nem találtam nyomát.

⁴ Zay Lőrinc féltestvére (anyja Zay Ferenc második felesége, Mindszenty Kata volt). L. NAGY Iván: i. m. XII. 333.

⁵ Madách Krisztina, Rimay édesanyja, Rimay György halála után poltári Soós Péterhez ment feleségül, aki valószínűleg testvére volt Soós Klárának, Zay Lőrinc legidősebb bátyja, Péter feleségének. L. NAGY Iván: i. m. XII. 335. és Turul 1889. 74. — a poltári Soós család nemzedékrendjén Nagy Iván sem Pétert, sem Klárát nem tünteti fel, i. m. X. 312.)

2. Mérey Zsófia levele Thurzó Györgyhez. Dátum nélkül. (Besztercebánya, 1606. március)
Besztercebányai Állami Levéltár, Biccsei Fiók (Státny Archiv v Banskej Bystrici. Pobočka v Bytči). Thurzó levelezés No 376. A levél kültetén a kézbesítés ideje: március 25. Az évet abból állapíthatjuk meg, hogy a levél Bocskait felségeli; ezt a címet az 1605. áprilisi szerencsi országgyűlés adta a fejedelemnek. A levél Rimayval kapcsolatos részét mai helyesírással közöljük.

„Balassa Zsigmond azt írta volt — abban oly bizonyos legyen Kegyelmed, mint az fényes napban — az többi kezett Kassára Rimai Jánosnak és Keleemesi Mihálynak: nemhogy — úgy mond — az nyavalyás öcsémet (Kegyelmed keresztfiát értette), ezt kibocsátanám, de azt akarnám, hogy valaki urunknak ő felségének Bocskai [!] Istvánnak nem híve, mind kezünkben volna”

A levél írója Mérey Zsófia Czobor Pálnak, Thurzó sógorának volt az özvegye. (Nagy Iván: *i. m.* III. 206.) — Balassa Zsigmond (†1623), B. András és Mérey Anna — a levélíró Mérey Zsófia nényének — fia (Nagy Iván: *i. m.* I. 124. és VII. 412.) 1605-ben elfogatta édes öccsét, Imrét és a közölt levél íróját, Mérey Zsófiát, s arra hivatkozva, hogy a szerencsi országgyűlés végzése szerint azok, akik nem csatlakoznak Bocskaihoz, jószágukat vesztik, minden ingó és ingatlan vagyonukra rátette kezét. Bocskai először valószínűleg tanácsosai, Rimay és Kellemessy Mihály közvetítésével próbálta Balassát engedékenységre bírni, majd amikor ez nem vezetett eredményre, maga is írt neki. Csak Balassa választ ismerjük, melyben azon kesereg, hogy a fejedelem hitelt adott ellenségei vádaskodásának. Az igazság az — írja —, hogy öccse és nagynénje súlyosan megsértették őt, ezért vetette őket fogságra, de ha elégtételt adnak, kész őket szabadon engedni. (M. Országos Levéltár. A Balassa család lt. 1606. aug. 18.) Az 1606-os bécsi béke külön cikkelyben (12: 14) foglalkozott az ügygel, utasítva Balassa Zsigmondot, hogy rokonait eressze szabadon és vagyonukat bocsássa vissza. Végül Rudolf király hatalmaskodási perrel fenyegető levelére eresztette őket szabadon 1607 tavaszán (M. Országos Levéltár. M. Kir. Kancellária. Minutae Pragenses A—129. Fasc. 1. 1607, Fol. 5. — Az egész ügyet részletesen leírta Thurzó György titkára Závodszy György diáriumban: OSZK Kézirat-tár Quart. Lat. 357., 11. s köv. fol.)

Balassa Zsigmond különben halálosan gyűlölte Illésházy Istvánt és persze mindazokat, akik az ő köréhez tartoztak, így föltehetően Rimayt is. Illésházy figyelmeztette is 1606 augusztusában Thurzó Györgyöt: vigyázzon, nehogy Balassa elfogja levelezésüket, mert Bocskai-nál azonnal gyanúba keveri mindnyájukat. (Történelmi Tár 1900. 600.)

3. Bocskai István fejedelem 10 000 forint értékben zálogjogon Rimaynak adományozza Vásáropalaját és Pecsényédet. Kassa, 1606. április 3.

Consignatio bonorum per Bochkaium diversis personis tempore disturbiorum in scriptorum et obligatorum. Magyar Országos Levéltár. M. Kir. Kamara levéltára. Lymbus E-211. Series III. Saeculum XVII., Fasc. 24—25., Fol. 231., No. 10; egy másik példánya: Uo. M. Kir. Kancellária levéltára. Belügyi iratok. E—144. 1606 utáni, Fol. 565.

Az 1606-os bécsi béke úgy rendelkezett, hogy Bocskai birtokadományait az országgyűlés vizsgálja felül, addig maradjanak érvényben. A megadományozottak bemutatták irataikat, ennek alapján készült 1609 elején az a 70 adományt magában foglaló kimutatás, melyből a Rimayra vonatkozó bejegyzés így hangzik: „Inscriptiones domini Johannis Rimay super possessionibus Vasaros Palaita et Pechenied emanatae et pro florenorum 10 000 impignoratum, sub dato Cassoviae, 3. Aprilis 1606.”

Vásáropalajta a Hont megyei, később Palojtának nevezett három község közül valószínűleg Középpalajtával (Stredny Plachtina) azonos. Pecsened — Lipszky helységnévtára szerint — három volt Magyarországon: egy Nyitra megyében (egykorú szlovák nevén Pečenady), egy Sopronban (német nevén Pötsching), a harmadik pedig Trencsénben (Pečenany), a XVII. században azonban Pecsényédnek nevezték a Hont megyei szlovák Pečenice-t is (a dualizmus korában: Hontbesenyő), s hogy az adomány erre vonatkozhatott, azt valószínűsíti, hogy Thurzó Miklós 1607. nov. 6-i Rimaynak írt levelét „Pechenyecz” (Pecsenic)-re címezi (Ipolyi Arnold: *Rimay János államiratai és levelezése*. Bp. 1887. 158.).

Egyébként — ahogy Bocskai birtokadományainak nagyobb része — a Rimaynak tanácsosi és kancelláriai fizetésként 10 000 forint értékben zálogba adott két falu is egyházi tulajdon volt: az esztergomi érsekség birtokához tartozott. Érthető tehát, ha Rimay félt, hogy Bocskai halála után Forgách Ferenc érsek a király támogatásával visszaveszi tőle a két falut. (L. Illésházytól pártfogást kérő levelét, 1606. dec. 31. Eckhardt Sándor: *Rimay János összes művei*. Bp. 1955. 250.) Az adomány sorsáról további adataink nincsenek, de minden jel szerint a két falu a költő tulajdonában maradt. (Ezt bizonyítja Rimaynak a két birtok szolgáltatásairól 1609-ben készített kimutatása is: Eckhardt: *i. m.* 461.) Ebben az időben az esztergomi érsek-

ség nem állt úgy anyagilag, hogy a zálogösszeget letéve, a birtokot visszaváltsa. Viszont a XVIII. században már mindkét falut az egyház kezén találjuk, 1733 után Palojta a rozsnói, Pecsenyic pedig a besztercebányai káptalan tulajdonában van, ami valószínűsíti, hogy Rimay halála után, fiú utóda nem lévén, az érsek régi jogaira hivatkozva, beült a birtokba.

4. Keresztury István levele Thurzó Györgyhöz. Ungvár, 1607. május 1.

Besztercebányai Állami Levéltár. Bicsei Fiók (Štátny Archív v Banskej Bystrici. Pobočka v Bytči). Thurzó levelezés No 288.

Az 1607. július 25-ére meghirdetett pozsonyi országgyűlésen „valamely kicsin jószág dolgábul” kérvényt szeretne beadni, s ehhez kéri Thurzó támogatását. „Supplicatiómat Rymaj János uram kezében küldöttem.”

Hogy Rimay az 1607-es, végül is II. Rudolf magatartása miatt meghiúsult országgyűlésen jelen volt Pozsonyban, eddig csak valószínűsítettük Thurzó Miklós leveléből. (Ipolyi: i. m. 158.) Az persze, amit Ferenczi Zoltán gondolt (*Rimay János*. Bp. 1911. 65.), hogy az országgyűlésen „Illésházy meghívására” vett részt, naiv tájékozatlanság: személyes meghívót csak a főrendek és az országos tisztségviselők kaptak, de azok is a királytól. Rimay föltehetően Nógrád megye követeként ment Pozsonyba, de erre egyelőre még nincs bizonyítékunk. — Keresztury Istvánról csak annyit tudunk, hogy Ung megyei nemes volt, s Homonnai Bálintnak volt familiárisa. 1607 márciusában ő képviselte urát a kassai részgyűlésen. Nem valószínű, hogy rokona lett volna annak a Keresztury Andrásnak, akinek Rimayhoz írt levelét Ipolyi adta közre. (i. m. 157–158.)

5. Jelenszky Gáspár levele Forgách Zsigmondhoz. 1607. november 9.

Magyar Országos Levéltár. M. Kir. Kamara. Missiles E—204, Fasc. 24. Forgách Zsigmond.

„Im Tapolcsánrul érköztenek levelek, mellyeket Nagyságodnak odaküldöttem; ennek előtte pedig Rimay uramnak írt volt Nagyságod egy levelet, melyben Nagyságod valami türkizeket [= türkizeket] kért ő kegyelmétől, mely levelet itthon nem létemben Simon János vitt volt Rimay uramnak. Én akkor Gyöngyösön voltam. Rimaj uram megadta azokat a köveket, de most ettől az embertől nem mertem elküldeni, mivelhogy sok hitván hireink vadnak a hajdság felől. [...] Az losonci harmincados is alá készül, ő tőle elküldöm a köveket. Kettő az igen régi [kő, ...] vannak apróbbak is.”

Sem a levél írójáról, sem Simon Jánosról semmi közelebbit nem tudunk. Viszont valószínű, hogy Forgách ugyanezeket a türkizeket reklamálja 1607. nov. 9-i Rimayhoz írt levelében, ígérve, hogy „meg is adom az árát.” (Ipolyi: i. m. 159.)

6. Rimay levele ismeretlenhez. [1608.] január 1.

Körmöcbánya levéltára (Okresny Archív Žiar nad Hronom. Kremnica.) Fons. 26, Tom. II., Fasc. 4, No. 867. Egykorú, föltehetően német anyanyelvű személy által készített másolat.

A levél címzettjét nem ismerjük. Abból, hogy a levél Körmöcbánya város iratai közt maradt ránk, azt következtetjük, hogy valamelyik bányaváros főbírájához, vagy vezető tisztiveselőjéhez íródott, akiket Rimay az 1606-os kassai országgyűlésről személyesen ismerhetett. De íródhatott valamelyik megye alispánjához is. Hogy hivatalos személyhez szólt, azt valószínűsíti a levél végén olvasható utalás: Zólyom megyét is tudósította a dolgokról. Az 1607 novemberében kitört hajdúházadás legfrissebb eseményeiről tudósítja a címzettet. Hivatkozik az 1607. február elejétől kezdve Kassán tartózkodó Forgách Zsigmond császári biztos által küldött üzenetre, s beszámol a hajdúk és a felsőmagyarországi rendek megbízottai közt 1607. december legvégén, az Abauj megyei Ináncson megkezdett tárgyalásról. (Ezekre I. Majláth Béla: *A hajdúk kibékítési kísérlete Ináncson*. Bp. 1882.) Mindebből nyilvánvaló, hogy a levél dátuma: „új esztendőben, 1607” elírás 1608 helyett. A keltezés helyét nem ismerjük.

A levelet, mert valószínűleg diktálás után írt igen rossz, itt-ott értelmetlen másolat, amelynek ortográfiája Rimayra nem jellemző, a kiejtési sajátságok megtartásával, mai helyesírással közlöm.

Szolgálatom ajánlása után, Istentől sok jókat kívánok Kegyelmednek.

Nagy Mihált, szolgálomat elbocsátám vala már innen, hogy Garai István megírkeztet Bosnyák uramtól.⁶ Mit írjon peniglen Bosnyák uramnak Forgács uram Kassáról,⁷ annak mását

⁶ Bosnyák Tamás (1570–75 közt — 1634) 1606 októbere óta Füleik várának kapitánya. Garai Istvánt nem tudtam azonosítani.

⁷ Forgách Zsigmond, a bécsi béke értelmében Bocskai István halála után a királyi Magyarországhoz visszakérülő felsőmagyarországi megyék átvételére Kassára küldött biztosok egyike.

im odaküldetem Kegyelmednek. Azt itéli Bosnyák uram, hogy semmit nem kezdnek az hajdúkkal végezhetni ebbe a tractálásban,⁸ mert igen kopjások az hajdúk, az török es mellíjek állott immár, hozton hozzák az hírit, hogy feltírnek ismét Filekhez. Azt is írja: ma tuta⁹ ismét egy küvetem, kit Szenderőben küdtem vala, az futva szaladott, való dolgot egyebet szenderei kapitántól¹⁰ nem hozott, hanem azt mondotta neki: im látod, hogy ezerrel júnek reánk az hajdúk; megmondhatod: kapdosok, futokosok két felé, immár nem tudom mint leszen dolgok; azt sem szeretem az ielt [!] hogy az vármegyék kivetit kihatták az fridtraktálásból;¹¹ azt szerettem volna, hogy Rédeli uram¹² mellett voltanak volna azok is. Kegyelmed Bakó Tamás uramnak¹³ adja tutására [!] ezt a dolgot. Im Szólyam vármegyének¹⁴ is adom tu[dá]sára ezt a dolgot. Új esztendőben 1607.¹⁵

Rimai János

Az rimaszombatiak vitték vót kopjákat Nagy Andrásnak S. Péterre,¹⁶ visszaküldették ütöt¹⁷ az kopjakkal; én is, úgy mód,¹⁸ az gyűvő héten od [!] leszek az hadakkal, bizonyossal higgyétek.

7. Rimay Sirmiensi Theodornak. (Alsósztrégova) 1610. szeptember 12.

Magyar Országos Levéltár. Budapest. A Sirmiensi család levéltára P—646. Fasc. 11., 25. tétel, 25—26. folió. A levél és a címzés is Rimay sk. írása. Zárlatán Rimay papírfelzetes címeres gyűrűsepcsetje.

A levél szövegét Rimay leveleskönyvből, dátum nélkül kiadta Ipolyi (i. m. 75—76.) majd innen Eckhardt (i. m. 325—326. l.) 1609-re keltezve és a címzett nevét Szerémire magyarosítva.

Az elküldésre került levél szövege lényegében azonos a másolati könyvben fennmaradttal. A levél legelején említett „Mihály tiszteletest” azonban a teljes nevén említi: „Reverendum Michaellem Solnensem”, tehát Eckhardt helyesen sejtette, hogy Zsolnai Mihály prédikátorról van szó. Kiseb, szinte csak ortografikus eltéréseket nem említve, lényeges, hogy a missilis keltezve van. A nyomtatott szöveg első bekezdésének utolsó szavai — „me totum dedico” — után következnek „Datae XII. Septembris MDCX.” Ezután viszont már csak az udvariassági formulák és az aláírás következnek. (Generosae Dominationis Vestrae addictissimus Jo. Rimaj), a leveleskönyvben olvasható utóírat szerű három sor („Eunt . . . Vale”) tehát hiányzik. A levél címzése: „Generoso domino Theodosio Sirmiensi etc., Domino amico et fautori suo obseruan-dissimo.”

Néhány szót a címzetről, Sirmiensi Theodorról. A család a Szerémségből származott, ősi birtoka Karom volt. Theodor apja, Sebestyén (aki még felváltva viselte a Bornemisza és a Sirmiensi nevet) 1554-ben kapta adományba I. Ferdinándtól a Trencsén megyei Szulovót. A család ettől kezdve viselte a karomi és szulovi előnevet, majd egyik ága a Szulyovszky családnévet. Theodor (az egykorú iratokban mindig Theodosius) posztumusz fia volt apjának, az 1550-es években szülehetett (1573-tól már neki címzett levelet ismerünk), anyja Ujfalussy Jusztina volt. (Nagy Iván: i. m. X. 225—226. és a hozzá írt levelek: Sirmiensi család levéltára. P—646. Fasc. 11., 25. tétel.) Nagy Iván szerint 1593-ban Trencsén megye alispánja, a levél-címzések tanúsága szerint 1602-től több mint húsz éven át a Királyi Tábla ülnöke. 1624-ben alnádor, de kinevezése után néhány hónappal meghalt. Meggyőződéses lutheránus volt, az 1570—80-as években a levelek az egri püspök familiárisának címezik (Reverendissimi domini episcopi Agriensis et per Hungariam locumtenentis etc. familiaris). A Bocskai szabadságharc idején több alkalommal Trencsén megye országgyűlési követe, — Rimay itt ismerkedett meg vele. Az 1607—1608-as pozsonyi országgyűléseken ugyancsak Trencsén megye egyik követe, 1608. februárban a Rudolf császár elleni konföderáció megkötésére a morva rendekhez küldött magyar országgyűlési küldöttség egyik tagja (l. a *Magyar Országgyűlési Emlékek 1607—1608.* c. sajtó alatt levő forráskiadványt).

⁸ Nyilván az 1607 legvégén megindult ináncsi tárgyalásra céloz.

⁹ juta? — tudta?

¹⁰ Korláth István (†1624?) 1598-tól Gömör megye alispánja, 1605-ben Bocskai portai követe, 1606—1617-ben szendrői kapitány.

¹¹ Ismét a hajdúkkal való tárgyalásokra céloz.

¹² Rhédey Ferenc (†1621), Bocskai egykori fővezére, ekkor váradi kapitány és Bihar megye főispánja.

¹³ Nem tudtam azonosítani.

¹⁴ Zólyom vármegye

¹⁵ Helyesen: 1608.

¹⁶ Nagy András hajdúgenerális, aki ezek szerint ekkor a Borsod megyei Sajószentpéteren tartózkodott.

¹⁷ Föltehetően elírás lehet, ehelyett: ütöt, ti. a kopjavívököt.

¹⁸ A másolatban: ug mód. Nyilván elírás, ehelyett: úgy mond, ti. Nagy András.

8. Rimay levele Pálffy Istvánnak. 1628. február 17.

Szlovák Központi Állami Levéltár, Pozsony (Státny Slovenský Ústredný Archív. Bratislava.) A Pálffy család központi levéltára. Armarium XVIII., Ladula 11, Fasc. 1., No 60. A levél és a címzés is Rimay sk. írása. A levél zárlatán Rimay vörös viaszba nyomott címeres gyűrűs-pecsétje.

A levél szövegét Rimay sk. fogalmazványából kiadta Ipolyi (i. m. 308—309.), majd Eckhardt (i. m. 426—427.). A fogalmazvány stílisértékektől eltekintve megegyezik az elküldöttel. Megszólitása (ami a fogalmazványból hiányzik) az alábbi: „Spectabilis et Magnifice Domine, Domine et Patrone gratiosissime. Servitorium meorum commendatione addictissima praemissa. Sok jó isteni áldomásokkal bevelkedő egészséges életet kívánok az Úr Istentől adatni Nagyságodnak.” Ezután azonos a szöveg a bekezdés végéig. Lényegesebb, bár végül sem jelentős eltérés kettő van. Eckhardt kiadásában az első bekezdés vége így hangzik: „kiváltképpen, hogy a comaromi végezésből erősíthetik dolgokat”. Az elküldött példányban: „kiváltképpen, hogy az coramomi conclusionak erejével s tenorával is erősíthetik dolgokat”. A másik eltérés a levél végfelé (Eckhardtnál a 4. jegyzetnél) található. Egy szó betoldás csupán, de az eddig zavaros mondatnak értelmet ad. Az alábbiakban a nyomtatott szöveget idézzük, zárójelbe rakva a missilis levél kiegészítését. „Úgy vagyom, hogy az portai kapocsi bassának autoritása alkalmas fortélyokat reprimálhat, s compescálhatja is őket (,hogyha) az ő modjuk szerint . . . leszen ide ki expediálva.” Végül a levél vége: „Tartsa jó egészségben meg jószerencséjének nevedekésével az Ur Isten Nagyságodat, Irtam 17. Februarii 1628. esztendőbe, dél után egy óraker.”

A levél címzése: „Spectabili et magnifico domino, domino Stephano Paalffi de Erdeöd, partium regni Hungariae Cis Danubianarum generalis, comitatus Poseniensis comiti, Sacratissimae Caesareo Regiaeque Maiestatis consiliario et praesidii Viwariensis capitaneo supremo, etc. Domino et patrono mihi gratiosissimo.”

Jean Bérenger

ZRÍNYI MIKLÓS HÁROM OLASZ NYELVŰ LEVELE

A XVII. századi francia—magyar kapcsolatokhoz¹

Párizsban a Külügyminisztérium Levéltárának Magyarország jelzetű iratgyűjteménye Zrínyi Miklósnak három levelét tartalmazza,² melyek szoros kapcsolatban vannak Zrínyinek a törökök ellen folytatott 1664. évi téli és tavaszi hadműveletével. Ismeretes, hogy Zrínyit nem csüggesztette el Érsekújvárnak (ma Nové Zámky) 1663 szeptemberében való eselése, és hogy mialatt a német és olasz vezető körök lélekjelenlétüket veszítve rémülődtek,³ Zrínyi mint a végek főparancsnoka és mint horvátországi bán, jelentős katonai műveleteket folytatott Szlavóniában, az ottomán sereg hátában. Sikerült neki szétrombolnia a Száván át vezető eszékí hídát, elvágva a nagyvezér seregének a hátsózággal való közvetlen összeköttetését, sőt mi több, ostrom alá vette Nagykanizsát, a törököknek ezt a jelentős hadállását a Dunán-túl.⁴ Ezeknek a hadműveleteknek nemcsak fontos stratégiai értéke volt, hanem lelket öntöttek a csüggedt népbe, mely hajlamos volt a törököt legyőzhetetlen ellenségként tekinteni.⁵

¹ A XVII. század második felének francia—magyar kapcsolataira vonatkozólag lásd a szerző tanulmányát: Francia—magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején 1664—1668. *Történelmi Szemle* 1967/3. 275—291.

² Külügyi Levéltár, Párizs. Correspondance Politique Hongrie. (Archives des Affaires étrangères, Paris. A továbbiakban: A. E. Paris C. P. Hongrie.) vol. 2. f° 52—58. A Dunai-Európa történéseinek figyelmét nem kerülte el eddig sem ezeknek a szövegeknek a fontossága és 1888-tól BOGIŠIĆ közzétette őket: Acta coniarationem Petri a Zrinio et Francisci Nadasy spectantia címmel. Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium XIX. köt. 227—229. Bár ezek a közlések még ma is hasznosak, tévedéseket tartalmaznak, melyeket, sajnálatos módon, a későbbi magyar kiadások újra adtak, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a magyar tudósoknak nem állt módjukban a Külügy Levéltárában őrzött másolatok megtekintése. Így MARKÓ Árpád kiadásában: Zrínyi Miklós levelei. Bp. 1950. 139—140., 144—147. és KLANICZAY—CSAPODI: Zrínyi Miklós összes művei. Bp. 1958. 2. köt. 576—581.; magyar fordításban uo. 351., 353—356.

³ A kérdésre vonatkozó bőséges irodalom idézését mellőzve, elegendő utalni a bécsi követ, Giovanni Sagredo Velencéből küldött jelentéseire, valamint Georg WAGNER: Das Türkenjahr 1664. Eine europäische Bewährung. 2. köt. Kismarton (Eisenstadt) 1964. 81—90. lapjain olvasható friss keletű (bár helyenként vitatható) összefoglalására.

⁴ G. WAGNER: i. m. 101—113. Zrínyinek 20 000 embere volt.

⁵ G. WAGNER: i. m. 79—83., továbbá Sagredo jelentései szerint legalább 30 000 személy hagyta el Bécsset 1663 őszén — állítólag.

A három alábbi, olasz nyelven szerkesztett levél 1664 tavaszáról datálódik (pontosabban 1664. március 30, április 21, máj. 19.), és valamennyi ugyanarról a témáról szól: a magyarok döntő segítséget várnak Franciaország királyától. XIV. Lajos valóban elhatározta, hogy Coligny gróf parancsnoksága alatt mintegy nyolcezer emberből álló csapatot küld a török ellen. A csapatok egy része a lotharingiai helyőrségekből való volt, de a lovasság zöme az Észak-Olaszországban állomásozó csapatokból toborzódott.⁶ Egyébként ezeknek a seregrészeknek döntő szerep jutott a szentgotthárdi csatában,⁷ és a dunántúli lakosság nagyon szívesen fogadta őket, sokat remélt tőlük.⁸ Reménységében azonban hamarosan megfogyatkozott a vasvári béke aláírása következtében, valamint a francia kormány tartózkodó magatartása miatt.

De 1664 tavaszán úgy látszott, hogy a francia kormány nagyszabású politikai műveletet kezd. Zrínyi Miklóst pénzadományban részesíti, melynek pontos összegét azonban ma sem ismerjük. Az 1664 tavaszának sajátos körülményei közt ebben nem volt semmi rendkívüli. A császár Franciaország szövetségese volt a török ellen, és XIV. Lajos hozzá akart járulni a fenyegetett kereszténység védelméhez. Megengedhető volt tehát számára, hogy egy katonai vállalkozást egy adott pillanatban anyagi támogatással segítsen, bár az a körülmény, hogy a császár egyik hívének juttatott pénzadomány kifizetése a bécsi kormány közvetítésének mellőzésével ment végbe, nem éppen a diplomáciai szokásoknak megfelelően történt. Nagyon hasonló volt ez ahhoz a számtalan kegydíjhoz, melyet a „legkeresztényebb király” rendszeresen folyósított, hogy megossza ellenségeit.

Még ha Zrínyi saját vagyonát is felhasználta, hogy a hadjáratot finanszírozza, ha az ausztriai hatóságok egy kevésbé támogatták is csapatait,⁹ mégis arról van szó, hogy Zrínyit bele vették a franciáknak lekötöztetett sorába, hogy egy esetleges nemzeti felkelésben felhasználják személyét.¹⁰ Csak egy XX. századi francia csodálkozhatik rajta, hogy az egész ügyet Velencében intézték, — a kor felfogásában ennél mi sem természetesebb:

1. Velence általában érintkezési pont Szlavónia—Horvátország és Itália között, egyike azoknak a kevés számú ablakoknak, melyekkel Magyarország a külső világ felé rendelkezett. Zrínyi Miklós tanulmányútja során hosszabb ideig tartózkodott ott (*Cavaliertour*) és ott tanult meg olaszul. Levelei ezért íródtak olasz nyelven,¹¹ azon a nyelven, mely a Duna menti Európának ugyanúgy egyik kultúrnyelve, mint Nyugat-Európának. Velence közvetítésével olasz nyelvű fordításokból merítette Zrínyi francia irodalmi ismereteit.¹² Állandóan tartott ott egy ágenset, egy velencei üzletembert, Morát, minthogy Zrínyi kereskedést is folytatott Itáliával: szarvasmarhát és gabonát szállított oda, szlavóniai birtokainak termékeit.

2. Velence a francia diplomácia számára elsőrendű fontosságú hely. Azonfelül hogy a Velencei Köztársaság a francia király régi szövetségese, a Földközi-tenger keleti részének a kapuja, egyben a Habsburgok államaié, mivel a császár mellett még nincs állandó képviselője Franciaországnak. Tartós diplomáciai kapcsolatokat csak 1664 nyarán teremtett itt Franciaország, Grémonville állandó diplomáciai követként ebben az időpontban telepedett le Bécsben. Egyébként, akihez a két utolsó levél címezett, Pierre de Bonzi, Béziers püspöke, Franciaország velencei nagykövete, kiváló diplomata volt.¹³ Firenzei családból származott, mely őt nemzedéken keresztül Franciaország szolgálatában állott. Velencei megbízatása után Varsóba küldték, hogy ott a francia párt működését támogassa, és 1672-ben arra is gondoltak, hogy ő legyen esetleg Hugues de Lyonne utódja, a francia diplomácia feje. Mazarin iskolájának neveltjeként nem mulasztotta el, hogy információkat szerezzen Zrínyiről és látta, milyen hasznot lehet húzni ebből az emberből, akinek a dicsősége európai méreteket kezdett ölteni.¹⁴

Az első levelet Zrínyi velencei üzletfeléhez, Morához intézte.¹⁵ 1664. március 19-i keltezésű, Csáktornyan íródott, Zrínyi birtokainak központjában. Egy olyan érdekelt személy csodálkozását tükrözi, aki láthatólag nem kereste a pénzadományt, de szívesen fogadja.

⁶ G. WAGNER: i. m. 138.

⁷ Magára a csatára vonatkozólag vö. Kurt PEBALL: Die Schlacht bei Sankt—Gotthard—Moggersdorf. Bécs 1964. 83.

⁸ Lásd de Brissac lovag titkárjának vallomását, melyet KOSÁRY Domokos idéz tanulmányában: Français en Hongrie en 1664. Revue d'Histoire Comparée Paris 1946.

⁹ Zrínyinek Csáktornyáról 1664. június 30-án kelt levele Grác államtanácsosaihoz („Belső” Ausztria széles adminisztratív önállósággal rendelkezett Bécshez viszonyítva.)

¹⁰ G. PICAUVET: La diplomatie française au temps de Louis XIV. I. köt. Paris 1934.

¹¹ KLANICZAY Tibor: Niccolo Zrínyi, Venezia e la letteratura della ragione di stato. Brahmer-émle. Varsó 1967. 265—266.

¹² KLANICZAY Tibor: Un machiavellista ungherese: Miklós Zrínyi. Italia ed Ungheria. Bp. 1968. 185—198.

¹³ J. LEDUC: Les évêques italiens de Mazarin. Mémoire (inédit) pour le D. E. S. D'Histoire. Paris-Sorbonne 1958.

¹⁴ Relation wasmassen durch Hern Graf Serini die Oerter in Nider-Hungarn ... aberovert denen auch die Vestung Canischa anonyne 1664. Staats Bibliothek. München. Idézve: G. WAGNER: i. m. 557.

¹⁵ A. E. Paris C. P. Hongrie col. 2e 56.

Copia di capitulo della lettera del S(igno)re C(on)te Nicolo di Zrin scritta da Ciacaturno il 30 Marzo 1664 al S(igno)re Mora mercante e suo agente in Venezia.

„Quello che m'accenna V(estra) S(ignoria) di S(ua) E(ccellenza) S(ignore) Amb(asciato)re di Francia che tiene ordine di rimettermi certo denaro in forma di regalo in nome della M(aes)tà del Suo Rè, non posso intendere ne capire come poteva quel Rè Christianissimo mai sapere di me e del mio nome, ma già che è così aspettarlo dal S(igno)re Amb(asciato)re mag(gio)re certezza et informazione ne mancaro risponderli et ingratiarli con li dovuti termini ossequij. In tanto prego V(estra) S(ignoria) di salutar S(ua) E(ccellenza) in mio nome caram(en)te. Io son adesso giusto in procinto di portar assedio a Canisa e spero in otto giorni di cominciarli, Dio benedetto e assista, che sarebbe un gran beneficio alla Cristianità la presa di quel loco.”

Ès egy különálló papírszeleten hozzárta még Zrinyi:

„E quando pure l'Amb(basciadi)re di Francia rimetter quel denaro volesse a me piu comodo sarebbe di riceverlo a Gratz.”

A második levél¹⁶ szoros kapcsolatban van az előzővel; bizonyos mértékben az már előre jelezte emennek létrejöttét. Ez alkalommal Zrinyi egyenesen Franciaország követéhez, Pierre de Ponzihoz fordul. Arra a levélre válaszol, melyet ez utóbbi intézett Zrinyihez, hogy értesítse arról a pénzadományról, melyben a király őt részesítette. Az egészen szokványos köszönő szavak után Zrinyi tudósítja, hogy április havának vége előtt megkezdji Kanizsa ostromát. A levelet Csáktornyan írta 1664. április 21-én.

Copie de la lettre du Comte de Zrin à Monsieur de Béziers, ambassadeur du Roi Très Chrétien à Venise

„Ill(ustrissi)mo et Ecc(ellentissi)mo mio Signore

Vengo honorato colla utilissima di V(ostra) E(ccellenza) nella quale s'è degnata darmi parte del favore e regale destinatomi dalla munificenza della M(aestà) Crist(ianissi)ma alla mi(a) benignità tanto più son'obligato quanto di minor valore sono i miei meriti, improporzionati a che siano nominati avanti me tanto Monarca. L'ordinario è che . . . moti fanno maggiore risuonanza e strepito, e pero fu sufficiente alla somma generosità e prudenza del Rè Christianissimo solo il rumore di virtù senza che in effetto io habbia virtù o talento altro di meritare la sua tanta sublime gratia, la quale sarà per me suegliarino di rendermi più meritevole e di impiegarmi a maggiore segno e con più fervore, in servizio del Christianissimo, col spendere questo gratiosissimo dono et offerto per il bene publico di esso. Si che mentre vivo (?) farò altissima stima di questa segnalatissimo honore, e non mancavo di rendere le gratie a S(ua) M(aestà) Christianissima con humili dovuti ossequij scrivo in tanto al S(igno)re Mora quello si deve far col denaro a che voglia haver la cura di rimmeterlo. Volo poi in estremo di haver questa occasione di consacrare a V(ostra) E(ccellenza) la mia perpetua servitù, pregandola di honorarmi co' suoi commandi da me somman(en)ti ambiti, li quali saranno esequiti colla devozione e prontezza che richiedono i meriti e favori di V(ostra) E(ccellenza) et il mio obligo.

Di resto, per adesso occorre poca novità degna d'essere comunicata alla notizia di (Vostra) E(ccellenza). Solamente che l'assedio di Canisa che fu intimato a 8 del corrente per l'emergenza di certa difficoltà di impedimenti sia differito sin hora. Spero pure che alli 23 à 28 lo cominceremo infallibilmente. La piazza è forte assai circondata in parte di paludi e pontoni, e già resa gloriosa e quasi immortalata per l'assedio sostenuto l'anno 2° (i.e. Secundo) di questo secolo-dove morirono molti da nostri, et alla fine fù necessario abbandonar l'impresa. La presa di questo luogo come sarebbe d'indicibile sollievo a queste provincie essendo la principale officina da dove vien fabricato ogni male così sarebbe di somma danno e pregiudizio a Turchi per li grandi commodi et utili che ne varano. Confido pero che l'armi di S(ua) M(aestà) Cesarea restaranno ventictrici, maggiormente avivandosi quelli di S(ua) M(aestà) Christianissima, li quali aspettiamo durante questo assedio. L'unico ostacolo di non poter'effetuare i nostri disegni sarebbe, se per ventura essendo già trascorso il tempo à noi piu opportuno et essendo l'anno troppo alto, animasse il corpo dell'armata nemica, che si dice essere potentissima non potendo li nostri venire tanto presto insieme ch'in poco numero.¹⁷ La M(aes)tà divina assistera alla propria causa dalla cui somma bontà prege che colmi V(estra) E(ccellenza) di felicità come era colmato di meriti.

Ciacaturno, 21 aprile 1664

Devotissimo et obligatissimo Servitore,

Nicolo di ZRIN”

¹⁶ A. E. Paris C. P. Hongrie vol. 2 n° 52—53.

¹⁷ Zrinyi haderejének több mint a felét elvesztette.

A harmadik levél¹⁸ a Nagykanizsa alatti táborból datálódik, az előbbi levél szövegében tett híradásnak megfelelően. Zrínyi köszönetet mond Béziers püspökének a pénzüsszeg kifizetéséért, melyet ez üzletfelének, Morának kezébe tett le — valószínűleg váltó és nem készpénz formájában. De felhasználja az alkalmat, hogy tudósítsa a nehézségekről, kifejezze reménykedését a francia csapatok gyors megérkezését illetően, mivel a császáriak részéről azok rosszakaratába ütközik.

Copie de la lettre de comte Nicolas du Zrin à l'ambassadeur du Roi Très Chrétien à Venise. 19 Mai 1664.

Eccellentissimo Signore

Ricevo la gentil(issi)ma di V(estra) E(ccellenza) nella quale mi dà parte d'haver sborsato quel denaro che S(ua) M(aestà) Christianissima s'è degnata donarmi, in mano del Signore Mora, e voglio credere che anco esso rimetterà si come l'ho scritto a Vienna, del che quando hanno certezza, ne darò parte a V(estra) E(ccellenza). In tanto lo ringrazio del favore del Suo Rè e della cura che s'hà preso V(estra) E(ccellenza) per rimettermi il denaro. E perchè mi dà la Sua benignità piu confidenza voglio supplicare V(estra) E(ccellenza) mi faccia grazia di consigliarmi in che maniera io devo ingratiar S(ua) M(aestà) di questo favore, quale perchè supera tutti miei meriti, così non trovo per me modo di render gratie a S(ua) M(aestà), non vorrei però con incivile taciturnità, non mostrar le mie humil(issimi) mà grandi obligationi a S(ua) M(aestà).

Io sto impegnato, come scrissi già a V(ostre) E(ccellenza), in questo assedio di Canisa, che si mantiene ancora, non ne per valore de nemici ne per la insuperabilità della fortezza, mà per mancamento di requisiti, quali mi si amministrano così siani, chi è un vergogno; lo saprà meglio dagli off(iziali) francesi quando saranno qui arrivati. Li dico solo in confidenza che se noi faremo qualcosa di buon tanto in questo assedio che in questa venente campagna sarà miracolo di Dio, non mia administratione ne industria. Voglia Dio che quelle brave truppe francesi arrivino presto, che così havendo speranza di buona riuscita di un'assedio, quale continuano adesso con deboli mezzi e requisiti. Dio conserva V(ostre) E(ccellenza) molti anni e io resto Suo

Dal Campo Sotto Canisa li 19 Maggio

Obligatissimo Servitore

Nicolo di Zrin''

Zrínyi egy negyedik levelet is írt, magához a királyhoz, de ennek a létezését csak XIV. Lajos feleletének a másolatából ismerjük.¹⁹ A levelezés Zrínyi Miklós véletlen halála következtében megszakadt ugyanennek az esztendőnek az őszén. Özvegye különben Béziers püspökéhez, aki ekkor még Velencében volt állomáshelyén, gyászjelentő-levelet küldött, kérve alkalomadtán pártfogását a maga személyét és gyermekeit illetően:

„preganda la devotissima E(ccellenza) di continuare il suo affetto verso di me et l'j desolati Orphani de detto S(ignore) Conte et di havercj racomandatj al Rè Christianissimo et alla Reale protectione nella quale il detto S(ignore) Conte haveva in vita tutte le sue speranze.”²⁰

Ez a felélváltás és a három általunk közölt levél azt mutatja, hogy Zrínyi Miklós Franciaország felé tárgyalásokat kezdett, és ez visszhangra talált mind Franciaországnak velencei követénél, mind a Külügyek párizsi hivatalaiban. Zrínyinek egy központosított nemzeti monarchia iránt táplált vonzalma csak közelebb hozhatta őt a francia abszolútizmushoz, olyan időszakban, amikor sok honfitársa vagy a lengyel nemesek nem rejtették véka alá ellenséges érzületüket a monarchia és az állam francia módon való felfogása iránt.²¹ Mivel ismeretes volt Zrínyi erkölcsi súlya és tekintélye, melynek egyaránt örvendett Magyarországon és Franciaországban, a szövegeinkben felidézett közeledési szándék összehangolt akcióhoz vezethetett volna; Szlavónia — Horvátország bánjának szerencsétlen vége azonban egy Franciaország által támogatott függetlenségi háború minden esélyét tönkretette. Kétségkívül ebben van ezeknek a leveleknek a fő érdekessége, mivel stilisztikai sajátosságaik nem adnak alkalmat a lelkendezésre. Az olasz nyelv alapos ismeretéről tanúskodnak e levelek, és ismét bizonyítják ennek a nyelvnek a barokk Magyarországi kulturális életében betöltött jelentőségét.²²

¹⁸ A. E. Paris C. P. Hongrie vol 2 f° 58.

¹⁹ ... Ayant su par la lettre que vous m'avez escrite de Gratz le 12° de May (Megtudván a Grácból május 12-én írt leveléből...) A királynak Zrínyihez 1664. július 24-én írt levele. Uo. f° 71.

²⁰ Lettre de Madame la Comtesse de Servin veufve de Monsieur le Comte Nicolas escrite le 8 Xbre 1664 à Ciacturno à Monsieur l'ambassadeur de France à Venise. A. E. Paris C. P. Hongrie vol. 2. F° 85.

²¹ Lásd a szerző dolgozatát: La Hongrie et la politique polonoise de Mazarin. Nouvelles Etudes Hongroises 1970.

²² Lásd a szerző dolgozatát: Latin et langues vernaculaires dans la Hongrie du XVIIe siècle. Revue Historique Paris 1969. 491. köt. 5—28.

VIRÁG BENEDEK ISMERETLEN LATIN ÓDÁJA

Virág Benedek (1754—1830) a római költők, elsősorban Horatius hatása alatt¹ állt egész életében. A latin költészet már pécsi teológus korában (1776—1781) annyira elbűvölte, hogy maga is elkezdett latinul verselni. E költemények közül fennmaradt egy 1777-ben disztichonokban írt levele,² amelyben a költő Apollóról állítja, hogy őt:

„invitum cogit verba ligare tamen”.

E sorból az következik, hogy Virág pécsi tartózkodása idején számos latin nyelvű költeményt írt, hisz — Ovidiushoz hasonlóan — lelki szükséglet készítette őt erre. Minthogy Ányos Pál magyar nyelvű költeményére latin nyelven írta ezt az említett válaszeveletet, nyilvánvaló, hogy Virág ekkor még anyanyelvén nem írt verseket.

A költő csak a franciás irányhoz tartozó Ányos hatása alatt tért át a magyar nyelvű verselésre. Reseta Jánoshoz, volt tanítványához intézett költeményében írja, hogy az álmában megjelenő Álmos ugyanúgy beszélte le őt a latin, mint Horatius-t Romulus a görög verselésről. Nincs tudomásunk arról, hogy miután Székesfehérvárott a magyar Muzsa szolgálatába szegődött, továbbra is verselt volna latinul. Azt a véleményyt, hogy Virág II. József németesítő politikája elleni reakcióként teljesen felhagyott a latin nyelvű versek írásával, megcáfolja egy nemrég Bécsben megtalált latin nyelvű ódája,³ amely a kor szokásának megfelelően röpirat formájában került kiadásra. E négy oldalas nyomtatvány címlapja:

ODE AD | HUNGAROS | E CASTRIS REDUCES.

*

VIENNAE, | EX OFFICINA ALBERTI.

1798.

Már e címből is nyilvánvaló, hogy e költemény Virág Napóleon felett Campo-Formionál aratott győzelem után 1797-ben írt *A táborból megtért hazafiakhoz* c. versének⁴ egy évvel később Bécsben megjelent latin nyelvű változata. Csakhogy míg a szintén röpirat formájában megjelent eredeti magyar nyelvű vers nehézkes disztichonokban, addig e latin változat a horatiusi ódák egyik gyakori könnyed versformájában, 4 soros alkaioszis stófákban íródott.

A latin röpirat a bevezető 5 verssort külön oldalon magyar nyelven adja, majd utána következik a 45 soros magyar költeménynek 8 stórfából álló 32 soros latin változata. Minthogy ez az eredeti magyar költeménynek nem fordítása, hanem csak a gondolatnemenét követi, azért szükségesnek tartjuk, hogy az alábbiakban közöljük az óda teljes szövegét:⁵

Dulces Scytharum reliquiae! quibus
Est prompta virtus, et Patriae decus
Defendere, et Regis salutem,
Ardua facta Patrum secutis;

Vobis, salubri carmine ludimus;
Qua Buda sacrum regia per iugum
Adsurgit, ac Marti dicatos
Rákosii videt aequa campos. —

¹ KENDE J.: Horatius és Virág. Bp. 1898.

² SZALAY Gy.: Virág Benedek élete és művei. Bp. 1889. 6.

³ Ezúton mondok köszönetet Georgiosz Laiosz görög kutatónak, aki az Österreichische Nationalbibliothek Flugschriften-Sammlungjában megtalált röpirat fotókipláját számomra megküldte.

⁴ A régi magyar költészet II. köt. Bp. é. n. 321—322.

⁵ A szöveget az eredeti helyesírással közöljük.

Est bellicosus gentibus insitum,
Ferrum lacertis stringere masculis,
Fidosque, confectó duelló,
Ante oculos positum fovere.

Dulcedo fallit saepius otii,
Mollire durum pectus idonea.
Sic, pertinax armis domari,
Deliciis superatur Afer.

Grassantur hostes in Priami domum
Laetam choreis: moenia Dardana
Invasa, dum Troes, sepulti
Luxurie dapibusque, stertunt.

Infesta paci tempora vivimus.
Virtute spretá, Ius sibi Fortium
Regnum occupavit: quae reclusa est
Scena, mares animos coronat.

Auditis haec? O! qua fluit Ister et
Tibiscus, et qua Dravus agit ferox,
Savusque fluctus, per cruentum
Laudis iter solita ire pubes!

Desponsa vobis gloria Patriae,
Aeternitatis sarta parat. Viri
Estote! seu pax blandiatur,
Sive fremant truculenta bella.

Virág

Merényi Oszkár

SZÉCHENYI ISTVÁN ISMERETLEN LEVELEI

Döbrentei Gábor, a Magyar Tudományos Akadémia első főtitkára (titoknok) Széchenyi egyik legmeghittebb barátja, irodalmi ügyekben tanácsadója s más tekintetben sok dologban megbízottja volt. Az ő, Pozsonyba került, sokáig egy rokon család (Korbélyi) megőrzésében volt hagyatékából került elő e néhány igen érdekes levél, amelyeknek tartalma, stílusa híven tükrözi vissza a nagy politikus egyéniségét, lelkiállapotát, sokfelé ágazó tevékenységének, agitátori működésének különleges mivoltát.

Az első levél 1830. aug. 22-én a törökországi Bujukderében kelt. Abból az alkalomból írta Széchenyi, hogy a dunai hajózás megoldásának érdekében hosszú és fáradságos utat tett a Balkánon és Törökországban, mindenütt tárgyalva az illetékes hatóságokkal a munkálatok engedélyezése és esetleges együttműködés tárgyában. Ugyanakkor azonban állandó alkotói lázban és gondban él többi alapításai és vállalkozásai: az Akadémia, a Casino, a lóversenyek és nem utolsósorban új könyveinek tervei miatt. Mindezt híven fejezi ki e levél.

Közbelépésének hathatóságát, szavainak súlyát bizonyítja hogy a Tudós Társaság alapszabályaiból kimaradtak az általa e levélben kifogásolt részek. Az ugyancsak ebben a levélben kifejezett kívánságát, hogy ti. az Akadémia alakuló gyűlésével kapcsolatban várják meg visszakerkezését — szintén teljesítették. A levélben a nádorhoz tervezett levelet tényleg megírta,¹

¹ A nádorhoz intézett levél lényege:

„Ich denke, dass ich auch ein kleines Recht habe an der ersten Aufstellung dieser Anstalt persönlich Theil zu nehmen. Ich bin enfernt zu denken, dass sie ohne mein Dazuwirken nicht auf das Zweckmässigste begründet werden könnte; indessen habe ich darüber so viel nachgedacht, so viele Adnotationen gemacht, dass ich E.K.H.Grossmuth mit aller Unterthänigkeit in Anspruch nehme und bitte, E.K.H.wollte befehlen, dass die Zustellung der besagten Gesellschaft bis dahin nicht bewerkstelliget vorgenommen werde, bis mir Gott erlaubt zu Hause zu kehren, damit man auch mich hören möge.” [Azt hiszem, nekem is van egy kis jogom, hogy ez intézmény felállításánál (megalapozásánál) személyesen részt vegyek. Távrolról sem gondolom, hogy az én

ebben is nyomatékosan követelte, hogy várják meg visszaérkezését a megalakulás előtt. Mindvégig féltékenyen őrizte beleszólási jogát² az Akadémia ügyeibe, amit már abban a felszólalásában is kifejtett, amikor nagyszerű alapítványát felajánlotta.

Íme a levél:

Bujukdere Augst. 22-ikén 1830.

Igen tisztelt Barátom!

Instantinápolbul írt levelemet Ön eddig bizonyosan már kezeihez vette és úgy tudja, milly nyomoru állapotban érkeztem ide. Az óta nyaválámnak minden jelei javultak, — csak erőt nem tudok fellelni. Gondolhatja Ön, hiv Barátom, milly keserű-édes érzéssel vettem Ön Julius 22-ikén írt levelét, — mellyben a 'Tudós Társaságrul nyert Resolútiót küldi és egyszersmind azon serkent „Hagynám itt a'sötétség' országát és röpülnék vissza honnunkba”

Ha látná sárga képemet — egy halotthoz hasonló kezeimet és pipaszár lábamat — tudom, nem venné rossz néven, ha még egy kis nyugvást engedek — eb rossz testemnek.³ Egyébiránt, nem mehetek, ha akarnék ismert nehéz utnak lóháton indulni, mostani gyengeségem mellett — a' koporsóhoz vezetne. És így inkább amennyire lehet, nyugott lélekkel bé akarom várni azon idő pontot, mikor veszedelem nélkül utnak eredhetek. — Ugy is lassu jobbulásomnak egy fő oka azon forró kívánat „haza menni akarni és nem mehetni.” Azon nyughatatlanságot pedig, melly az említett ok miatt bennem ugy is igen nagy, elnyomni, kötelességem. És így egészen el vagyok készítve legbelsőmben, hogy Nov. eleje előtt alig leszek Pesten.

A' Tudós Társaságrul való Resolútiót meg vallom, tökéletesen nem értem és tán épen azért meglehetősen meg vagyok elégedve vele. — Az hogy az oklevelek fracte félig deákul legyenek írva, az hát kimarad? Az pedig, hogy a' Társaság a' Vármegyéknek a' pénz állapotjárul a'mint a' Plánumban van, ha jól emlékezek — esztendőnként jelentést tegyen az pedig *ben marad?* S hát az ellen nincs kifogás, hogy most eleintén a' fundátorok nevezék ki a' Directorokat és az Előülöt?

Én ezennel Telekinek fogok írni — és arra kérem — *amennyire lehet*, visszajöveletem várja be — mert ha látom, hogy a' 'Nádor a' Tárgy' felállítását azért sürgeti, mert nyaválám itt tart, és hogy Ő Pénzzemmel olly móddal bánjon, mint az eddigi fundátiokkal, — minden tréfán kívül vissza jöveletemkor olly lármát ütök, és olly scandalumot viszek végbe mellynek példája még nem volt. Azonban meg lehet, hogy a' Nádornak magának irok innend-még mindig forog bennem, hogy tegyem-e vagy nem.

Az Akadémia czimet nem kedvellem, és azért Önt arra kérem, most eleintén mindjárt, minek előtte gyökeret ver, hívjuk az Intézetet Magyar nevinél "Tudós Társaságnak." —

A Casino Jelentés igaz, becstelen papirosra van nyomtatva, „Pertinet ad Karolyiana facinora”. (A Károlyi-féle „furcsaságokhoz” tartozik. — M.) És pedig illyenekre ugyan kell vigyázni, mert minden a'mi retrogradatióra, allyasodásra mutat, halálos seb. — Károlyi nem emberem. Pénzszomj látszik minden tetteibül. Személyesen soha nem lesz dolgom többé vele.⁴

Többek közt; Tessdik át vette vagy inkább „magára vette” Párisbul Didot matriczokat hozatni. Sürgesse és szívesen köszöntse nevemben. A' jövő télen egyett és más tén csak megint sajtó alá bocsátunk. Nékem annyi Ő és új materialém van, hogy egy könyvtárnak elegendő Substratum. Fejem mindig tiszta és így, nyavalgó amilyen vagyok, sok időm van gondolkozni, összehasonlitani, feljegyezni.

Az idei Lóversenykönyvet igen ajánlom Önnek, amennyire lehet, tökéletesen lépjen a' Világba. Hogy most Tudós Társaság születik, sokan azt gondolják, a' kised tárgyaink dugába dülnek. Azt pedig ne engedjük. Plántáinknak egyike se hervadjon, — és azért mert már az ifju Cser is zöldelni kezd, — ne hadjuk, hogy a' mogyoró, a' Rozmarin eltiportassék. Hogy azonban előrelátásomban önnek vállairul lassankint le akartam és le is vettem illy terheket, mint egy Versenyfutás Jelentése, — azt nem rosszul cselekedtem — *És Ön ezt nem jól vette!* Pedig ha jól átgondolja, azt fogja mondani, igazam volt. Illy terhet *egyszerre* magárul le vetni, *nemesebb* foglalatosság végett — annyi mint „itt nektek a' csont, már nekem nem kell, most a' husából rágok. — — —”

közreműködésem nélkül sem alapíttatna meg az a legcélszerűbben, de olyan sokat gondolkoztam róla, oly sok jegyzetet készítettem, hogy Királyi Fenséged, nagylelkűségét igénybe veszem, és kérem, parancsolja meg, hogy a nevezett intézmény felállítását addig ne eszközöljék, míg Isten meg nem engedi, hogy hazatérjek, hogy engem is meghallgassanak.]

² A híres felszólalás erre vonatkozó része: „Damit dieses Geld nicht zwecklos angewendet werde, oder wie die Beiträge auf die Ludovica behandelt werde, (fordere ich) Kenntnis und Einfluss in die Verwendung zu haben.” [Hogy ez a pénz ne céltalanul használtassék fel, vagy úgy bánjanak vele, mint a Ludovicára szánt pénzekkel, követelem, hogy tudomásom és befolyásom legyen (az összeg) felhasználásával kapcsolatban.]

³ E „lesovánvodásnak” irodalomtörténeti vonatkozása, hogy ekkor a hozzá intézett ódából Berzenyitől személynék kihagyását kérte: mert „szegény elsorvasztott, sárga személye gúny tárgyává lenne”, ha megmaradna a „diadal fia” ódái elnevezés. (1830. nov. 7. levél.)

⁴ Gr. Károlyi Györggyel továbbra is együtt kellett működnie.

Többek közt egy nagy kérésem van. Épen most irtam Kappelnek, küldené Pesten levő Britskámat Semlinbe, — ahová most még időben elérhet, úgyhogy nem lennék kéntelen ott 80 100 hiába egy rossz kotsiért kiadni. Kappel mindenrül fog gondoskodni — és vagy hajón küldeni, vagy szárazon. — Ezen utolsó esetben arra kérném, adna neki . . . — assignatiot, *ha kérne*. És NB magát Önnél jelenteni fogja, úgy hogy leg kisebb izetienséget vagy fáradságot ne okozzon.

Barátom, még igen sok leveleim vannak írni valók — és így tartsa az Isten.

Széchenyi

2.

A második levél 1840. nov. 25-én íródott, s nyilván fogalmazvány. Címzettje ismeretlen. Tartalma komoly fejtörést okoz, mert fiumei vasúti vállalkozásról van szó benne. Tudvalevőleg a fiumei (pest—fiumei és vukovár—fiumei) vasút terve jóval 1840 után lépett az érlelődés stádiumába. Széchenyi pedig már *katasztrófáról* beszél, holott 1840-ben még csak a kezdet kezdetéről lehetett volna szó. De az is lehet, hogy egy eddig még kiderítetlen vállalkozás van a levél hátterében. Széchenyi tudvalevően ellenezte a Vukovár—Fiume megoldást. A központból: Pestről indította volna el a fiumei vasutat, s ezért éles ellentétbe került Kossuthal, aki Magyarország mezőgazdasági területeit a Duna közvetítésével óhajtotta összeköttetésbe hozni a magyar tengerrel.

Nem egészen tisztázott tartalma ellenére is — fontos általános jellemzése a levél a magyar közszellemnek, Széchenyi „agitatori” lelkeségének, nemzetföltésének.

A levél címzés és keltezés nélkül így kezdődik: — „Wie wohl meine Minuten gezählt sind — so kann ich mir das Vergnügen dennoch nicht versagen, für Ihr werthes Schreiben vom 21. Nov. zu danken. Ich habe Ihr Schreiben mit sehr vielem Interesse, aber nicht minderm Bedauern gelesen. Leider sah ich die Catastrophe in welcher die Fiumaner Eisenbahn sich gänzlich zu verwirren scheint — kommen. — Zum Unternehmen fehlte ganz unter uns gesagt meiner Meinung nach — die hiesige Weise des Gemeingeistes „Geld und wieder Geld” war das einzige Lösungswort anstatt dass man getrachtet hätte so wie im Menschen Seele und Körper, auch hier das Gemeinwohl mit dem wohlverdienten Nutzen zu verbinden und zu verheiraten. Ich fürchte so rächt sich nun die Nemesis.

Dass Sie meinen Nahmen in dem Unternehmen vermissten, ist nicht meine Schuld. Ich ward gar nicht aufgefordert — im Gegenteil liessen Einige der Gesellschaft mir merken, dass ich meinen Nahmen nicht überall dabei (olvashatatlan) Ich würde indessen herzlich Anteil daran genommen haben, wie ich auch jetzt (mich) von jeder Teilnahme ferne halten muss — und zwar nicht weil ich das Unternehmen für schlecht halte, oder für minder wichtig halte, wie die Entwicklung meiner Pläne — aber weil ich mit meiner Zeit und Thatkraft etwas, . . . haushalte, wie mit meinem Gelde „Quia non omnia possumus omnes”, — und ich mich bereits überladen habe (vielleicht mitunter *mit Kehrlicht*) dass ich nichts, nicht einmal gediegenes Gold auf meinen Rücken nehmen könnte.

Sollte sich indessen niemand anderer finden, dessen Verhältnisse ihn in Pressburg oder in der Gegend halten? Wohingegen ich in der Gegend von Pesth niedergeschmiedet bin?

Aufgeben, das Ganze zusammensinken lassen, euer Jammerhaus, denn im Leben eines Volkes ist ein einziger ausgedorrter Nerv ein Anfang des Endes, Schritt zur allgemeinen Verwirrung.

Es freut mich mit Ihnen in Beziehung gekommen zu sein und empfehle mich mit aufrichtiger Achtung

Ihr bereitwilliger
Széchenyi

Magyar fordítása:

Ámbár perceim meg vannak számlálva, mégsem tagadhatom meg magamtól azt az élvezetet (örömet), hogy megköszönjem nov. 21-i szíves levelét. Írását sok érdeklődéssel, de nem kevesebb sajnálkozással olvastam. Sajnos, láttam a bekövetkezését annak a katasztrófának, amelybe a . . . fiumei vasút (ügye) beonyolódott. A vállalkozáshoz hibázott — magunk között mondva — a közszellem itteni módja (módszere). A jelszó csak ez volt: „Pénzt, és ismét csak Pénzt!” ahelyett hogy arra törekedtek volna, hogy miként a emberben lélek és test (együtt van), úgy kössék és „házassítsák össze” itt is a közjót a jól megérdemelt haszonnal. Attól félek, most bosszulja meg magát a Végtet.

Hogy nevemet a vállalkozásban nem olvasta, nem az én hibám. Nem szólítottak fel rá — sőt ellenkezőleg, egyesek a társaságból figyelmeztettek, hogy nevemet ne mindenütt (láttasam?). Ennek ellenére szívesen részt vettem volna a vállalkozásban, bármennyire távol kell

magam most tartanom minden részvételtől, nem azért, mert a vállalkozást rossznak tartom, vagy kevésbé fontosnak, mint az én terveim megvalósítását, hanem azért, mert gazdálkodom időmmel, tetterőmmel épügy mint pénzemmel. „Nem tudunk mindent mindnyájan . . .” — és ugyanis túlterheltem magam (talán közben-közben szeméttel is), úgyhogy már semmit sem vehetek a hátamra, még tiszta aranyat sem.

Nem lenne más valaki, akit viszonyai Pozsonyhoz vagy környékéhez kötnek? Ezzel szemben én Pest környékéhez vagyok láncolva . . .

Fel kell adni, hagyni kell, hogy összeomoljon a nyomor háza, mert egy nép életében egy kiszáradt ideg a vég kezdete, lépés az általános felbomlás felé . . .

Örülök, hogy érintkezésbe kerültem Önnel és őszinte tisztelettel ajánlom magam,

az Ön készséges
Széchenyije

3.

A harmadik levél egyszerű, „családi” oldaláról mutatja be Széchenyit, de egyúttal azt is tükrözi, hogy milyen közel állt szívéhez Döbrentei még 1844-ben is, amikor az már rég nem volt az Akadémia főtitkára. Crescence-cel való házasságából született kislányának halála alkalmából íródott e Széchenyi-levél. A viharos-romantikus szenvedély már gyöngéd szeretetté csendesedett: féltés, aggodalom és szelíd fájdalom tükröződik e sorokból:

Igen tisztelt Barátom!

Vegye legszívesebb köszönetemet f.hó 12-ikén írt barátságos soraiért. Bizony csak szaporán elvitte Isten kis Juliet, melyet nagy örömünkre ajándékozott. Bizony csak így vagyunk a földön . . . Alig veszthettem volna valamit, mit ennyire sajnálnék. Feleségem tegnapi volt ágyban's már olly gyenge, hogy félni kezdtem. — Tegnap óta azonban sokkal jobban van.

Önök sorait mindjárt külön felolvastam(neki) 's hidje el, mind neki, mind nekem igen-igen jól estek.

Itt megvagyok félig meddig! Nem úgy, mint én óhajtanám — de csak mégsem egészen ebül. Hogy kissé felvidorodik az idő, lemegyünk Pestre. Addig is tartsa meg Isten Önt 's barátságát nekünk 's kivált nekem, ki azt legőszintebben osztom és viszonzom.

God bless You my Dear Sir!

Posony Febr. 16. 1844.

Széchenyi István

Cím: Döbrentei Gábor őnagyságának Budán Széchenyi István

Gál István

ADALÉKOK SZERB ANTAL ÉLETÉHEZ ÉS MUNKÁSSÁGÁHOZ

A *Hétfői Társaságban*. 1930—31 fordulóján ismerkedtem meg vele, Hevesi András és a Hétfői Társaság révén. Akkor már nagy tekintélye volt a *Symposionban*, a *Minervában* és a *Széphalomban* megjelent nagy tanulmányai és *Az angol irodalom kis tükré* révén. A 20-as évek elején a *Nyugatban* közölt versei és novellái után a neokatolikus-misztikus, de alapjában radikális fiatal írócsoporthoz számították. Rajta kívül Juhász Vilmos, Kecskeméti György, Nagyfalusi Jenő, Sárközi György, Szedő Dénes, Szedő László és Várkonyi Nándor voltak ennek a tagjai. A *Magyar Szemlébe* és a *Napkeletbe* világirodalmi arcképeket és nemzeti jellemrajzokat írt. A Hétfői Társaságnak, a fiatal esszéírók 1930 körüli csoportjának ő volt addig legtöbb publikációval rendelkező tagja. Törzstagjai Hevesi András, Halász Gábor, Ignóus Pál, Kerecsényi Dezső és Cs. Szabó László voltak, a legkülönbözőbb szellemi frontokról érkező fiatal tehetségek, akik az angol essay és a francia essai meghonosítói voltak Péterfy és Babits tanulmányai után. A Hétfői Társaság nevét onnan kapta, hogy minden hétfő este a Kárpátiában találkozott, ott cserélték ki irodalmi és tudományos híreiket és beszéltek meg a magyar irodalom eseményeit, nem utolsósorban időközben megjelent saját műveiket. A törzsgárda időről időre az urbánusnak elkeresztelt írókat, Sárközi Györgyöt, Szabó Lőrincet, sőt Márai Sándort és Komlós Aladárt is meg-meghívta, a művészek közül Pátzay Pál és Vilt Tibor tartoztak gyakori látogatói közé. Később a nemzedék két műtörténésze Genthon István és Péter

András is föl-föltünezett. Ez a baráti társaság párizsi ösztöndíjas vagy kutatóévei alatt barátkozott össze a húszas évek közepén, és 1930 körül kezdett a magyar irodalomban nemcsak szóhoz jutni, hanem komoly súlyra is szert tenni.

Németh László az évek során számtalanszor visszatért ennek a csoportnak jellemzésére, ábrázolására, kigúnyolására vagy méltatására. Vezérüknek a magyar irodalomban mindenestre Babitsot tartották, aki részben már megtagadta, hogy később visszafogadja tanítványi körébe némelyiküket, másoknak iránta érzett csodálatáról pedig csak ezekben az években értesült. A polgári radikalizmus képviselőitől az ellenforradalmi irodalmi körökig mindenütt megfordultak, ha nem is együttesen, de legalább egyénekenként. Nem volt a modern magyar irodalomnak még egy ilyen befolyásos kritikus csoportja, amely közös hitvallást, azonos programot, együttes fellépést, vagy őket képviselő folyóiratot sosem adott ki vagy szervezett meg; a 30-as évek elején mégis szemmel láthatóan lépésről lépésre egyre nagyobb teret vívott ki a vezető folyóiratokban az esszének. Közülük is vezető szerep jutott Szerb Antalnak.¹

„Magyarország a régi angol irodalomban” — egy lappangó Szerb Antal-kézirat? Amikor megtudta, hogy angolszakos vagyok, meghívott a lakására. Ez 1931 kora őszi napjaiban történt, egy valódi angliai esős alkonyatra emlékeztető napon. A Múzeum utca egyik Kálvin-tér felőli első házban lakott, talán a III. emeleten. Egy régimódi óriási szobája volt, sötét tónusú bútorokkal. A Nemzeti Múzeumra néztek az ablakok, valószínűleg a British Museum minden-napi képe lebegett előtte, azért költözött ide. Az előszobában az akkori angol úridivat összes kellékei láthatók voltak (esernyő, kalucsni stb.). Valódi angol teát ittunk, Szerb Antal maga készítette, természetesen cukor nélkül és tejjel, és több csészével. Londoni éveiről mesélt, kutatásairól a közép- és reneszánsz-kori angol irodalom magyarságképéről. Mielőtt külföldre ment, már izgatta ez a téma, a *magyarság mítikus arca* címmel cikket is írt erről a *Napkeletben*. Aztán megírta alábbi jelentését az Ösztöndíjtanácsnak:

„Dr. Szerb Antal székesfővárosi kereskedelmi iskolai tanár, a British Museum könyvtárában végezte irodalomtörténeti kutatásait, amelyekkel anyagot gyűjtött „Magyarország a régi angol irodalomban” címen megírható munkájához. Össze is gyűjtött vagy 150 magyar vonatkozású művet a XV. század végétől a XVIII. századig. A kéziratban elkészült munka azokra a mozzanatokra van tekintettel, amelyek az angol népnek Magyarországról alkotott képzeletét (nem tudását) befolyásolták.”²

A témát örökre elejtette, kivéve egyetlen alkalmat, amikor 1939 karácsonyán a Magyar Nemzetben Pivány Jenő angol hungarica-gyűjteményéről írtam, örömmel tért vissza a témára *A világ kakasviadala* c. cikkében, ennek bevezetőjében megemlítve engem, ezzel is jelezve első beszélgetésünk tartalmát:

„Igen nagy érdeklődéssel olvastam a Magyar Nemzet karácsonyi számában Gál István cikkét Pivány Jenő magyar vonatkozású angol könyvgyűjteményéről. A cikk több volt, mint egy gyűjtemény ismertetése: igyekezett alapvonásaiban bemutatni az angol irodalom magyar vonatkozásainak történetét. Csakugyan igaza van Gál Istvánnak, a külföldön a magyarságról kialakított kép is a szellemi honvédelem körébe tartozik. Ezért nem lehet egészen érdektelen ennek a képnek a története sem. Mit tudnak a régi angolok Magyarországról? Mit tudott a magyarokról Shakespeare kora? Erre a kérdésre feleletet ad a régi angol földrajzi könyvek Magyarországról szóló fejezete. A XVII. század első felében egész sereg földleíró könyv jelent meg Angliában — ez az az időpont, amikor az angol nép nemcsak ösztönszerűen, hódítás- és kalandvágytól hajtva fordul a megnyíló messzeségek felé, hanem tudatosan is, a megismerés által is saját szférájába akarja vonni a távolokat. E XVII. századi angol földrajz-könyveknek Magyarországról szóló fejezetei nagyjából egyeznek egymással, akár idegen nyelvből fordították, mint Botero (1602), Boemus (1611), Mercator (1636) művét vagy a *Microcosmos* c. könyvet (1621), akár angolok szerezték, mint Stafforde (1618) és Speed (1631) munkáját. A szerzők, úgy látszik, meglehetősen kritikátlanul átvették egymás adatait. S amit így egymástól eltanulnak, bizony eléggé meglepő — például abban valamennyien egyetértenek, hogy a magyarok a sértéseket nem torolják meg tettel, hanem csak szóval, mint a svábok Szabolcska Mihály „Salzburgi csapszék”-ében — kivéve egy sértést: ha valakire azt mondják, hogy gyáva. Ezt, írják, nem lehet másképp lemosni, mint török vérevel. Törököt ölni a legnagyobb dicsőség, a magyarok annyi tollat hordanak, ahány törököt öltek. Ezeket a tollakat a magyarok kalpagjuk mellé tűzik és minthogy hajviseletük szépségét nagyon féltik, kalpagjukat csak a legritkább alkalmakkor veszik le. Házassági szokásaik is különösek: a nők csak egy ruhát kapnak, amikor férjhezmennek; házasságukig nem alszanak ágyban; a házasságtörőt halállal büntetik, — Erdélyről természetesen külön fejezet szól. Erdély fejedelme, mondja az egyik földrajz-könyv.

¹ A Hétfői Társaság eddigi legjobb megőrkítése: CS. SZABÓ László: *Két part*. Bp. 1946. Író és olvasó, Szerb Antal emléke 258—264; Turauskas, Hevesi András emléke 265—272.

² A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1929—30. tanévben. Közéleti és Országos Ösztöndíjtanács. Bp. 1931.

Bethlen, Batour, Bagour vagy Gabour, ahogy némelyek nevezik... A székelyek, írják, nem tesznek különbséget úr és paraszt között, törvényeik is a szabad Svájcra emlékeztetnek. A románok igen kezdetlegesek, jobbról balra olvasnak, mint a héberek és Jupiterre meg Vénuszra esküsznek. — Az egyik könyv az ősmagyarokról is tud, akik Ázsiában éltek, a tenger partján. Bálnákra és korallokra halásznak és egy Mor nevű halra, amelynek az a szokása, hogy kijön a vízből, felmászik a sziklákra, de mielőtt a csúcsára érne, lezuhan és szörnyet hal. — A »Négy lábú Állatok Története« című könyv tud egy magyarországi állatról, amely a menyéthez hasonlít, de lehelle, ha alvó ember arcát éri, mérges hatású. Az állatot furcsa módon Unckennek hívják — mint németül a varangyot. A könyv nyilván félreértette eredetijét. Merlin 1732-ben megjelent bányászati szakkönyvében sokat ír a magyarországi bányákról és itt említi a bányadémonokat, akik kis szerezsen gyerekek képében szoktak a bányászok előtt megjelenni, de sok zavart nem okoznak. — Sok szó esik a régi könyvekben Magyarország természeti kincseiről, gazdagságáról is. Ők is ismerik a, gondolom, humanista eredetű mondást, hogy a Tisza kétharmadrésze víz, egyharmadrésze hal. Csodálatos folyóckról tudnak, amelyek a vasat rézzé változtatják. S a magyar bortól rögtön részeg lesz, aki iszik belőle, mert kénes források közelében terem. — De a sok együgyű legenda mellett a régi angolok nem maradtak érzéketlenek Magyarország tragédiája iránt sem. A török háborúk eseményei, az erdélyi fejedelmek harca a vallásszabadságért, állandóan foglalkoztatja az angol közvélelényt. Az egyik földrajzkiadványban ezt a számunkra szomorú hasonlatot olvastam: »Magyarország a világ kakasviadalának színtere. Évente legalább egyszer nagy viadal van itt s vagy az egyik vagy a másik fél elnyer valamit a legyőzött területéből...« — A földrajzkiadványok kívül sokat olvashatunk Magyarországról azokban a gyűjteményes művekben, Theátrumokban, Tükörben, amelyeket a XVIII. század annyira szeretett. E könyvek tanulságos történetek véget nem érő felsorolásával mutatják be a Gondviselés kifürkészhetetlenségét, vagy az Isteni Igazság különös útjait, vagy azt, hogy mindig bűnhődik, aki a protestánsokat üldözi, vagy az utóbbi esztendőket nevezetes eseményeit, vagy egyszerűen a híresebb gyilkosságokat. Valamennyi ilyen mű sokat ír Mátyás királyról, »a villámlo atya mennydörgő fiáról«, Hunyadi László tragikus haláláról, Kinizsiről, aki az árulckat arra kényszerítette, hogy megegyék egymást. De leggyakrabban e könyvekben Kerecsényi László szerepel, aki Gyula várát árulással átadta a töröknek s kit a törökök szöges hordóban legurítottak a hegyről — ez a büntetés nagyon megfelelő lehetett a kor ízlésének. Tudnak a várnaai csatáról, Dugovics Titusz hősiességéről és a török—magyar háborúk egyéb eseményeiről is. — A felsorolást még sokáig lehetne folytatni, különösen ha bekapcsolnók azt a fantasztikus Magyarországot is, amely a kor regényeiben és színdarabjaiban szerepel. Aki ismeri az akkori angol irodalom csekély terjedelmét, azt meglepi, mekkora szerepet játszott benne ez a kicsi és távoli és sorssujtotta föld, Magyarország. A XVIII. században azután alig esik szó Magyarországról és csak a XIX. század elején csak nagy-lassan kezdik újra felfedezni. Az önálló, függetlenségéért, létéért mártírosan szenvedő Magyarország közel állt a régi Anglia szívéhez — a más nemzet árnyékában csendesen élő XVIII. századi Hungáriáról megfeledkeztek.»³

Huxley és a Bloomsbury Group tolmácsa. Az Ösztöndíjtanácsnak írt már idézett jelentéséhez még a következőket fűzi: „Olvasta az angol irodalom régi és modern jeleseit”. Ezeknek a londoni esti olvasmányoknak az eredménye a *Hétköznapi és Csodák*, voltaképpen a modern angol irodalom legintellektuálisabb csoportjának, a Bloomsbury Groupnak együttes magyar bemutatása. Hogy történelmi távlatból milyen fontosnak tartják Szerb Antal korai magyar nyelvű kalauzolását a korabeli irodalomról, arról a magyar származású angol Nöbel-díjasnak, Gábor Dénesnek a Huxley Emlékkönyvbe írt vallomása adja a legjobb értelmezést. A következőket írja Huxley közép-európai hatásáról és Szerb Antal apostoli szerepéről vele kapcsolatban:

„Aldous Huxley élethosszig tartó hatása rám a húszas évek közepén kezdődött Budapest és Berlin közötti számos utazásaim egyikén. Rövid esszéi és korai regényei elektromos sokként hatottak rám és közép-európai intellektuel kollégáimra, különösen hazámban, Magyarországon. Ne felejtsük el, az utolsó nagy angol siker Közép-európában Huxley előtt John Galsworthy volt, akinek patriciusi jellemei pénzt csinálnak, házakat építenek, jótékonyági egyesületeket szerveznek és kevés időt fordítanak melankólikus szerelmi afférjaikra. De úgy tűnt, hogy sohasem beszélgetnek szellemi dolgokról, sohasem élveznek muzsikát. Most hát végre itt volt egy intellektuel, akárcsak mi magunk, csak hogy még bonyolultabb, és egy olyan angol társadalom, amelynek létezését sosem tételeztük föl Galsworthy, Wells, Shaw, sőt D. H. Lawrence olvasása nyomán, amelyben ugyanazokat a dolgokat tárgyalták meg, mint mi a kávéházakban; egy vérbeli intellektuális társadalom, amelyben az ördögi könyvkiadó, vagy műkereskedő volt az egyetlen üzletember. Nem csoda, hogy azonnal szívünkbe fogadtuk; fiatal természettudós

³ Magyar Nemzet 1939. dec. 28.

kollégáimnak még más okuk is volt, hogy szeressék. Itt volt végre egy író, aki a természettudományról is tudott írni anélkül, hogy fölingerelt volna bennünket. Hatalmasan megragadott bennünket, minékünk viszont a kortárs világra semmi hatásunk nem volt. Az a fajta közép-európai, aki Aldous Huxleyt tudta olvasni és élvezni 1933 előtt, emigrációra vagy gázkamrára volt itélve. A kimagasló fiatal magyar regényíró és irodalomtörténész, barátom, Szerb Antal, egyike az elsőknek, aki Huxley egyedülálló szerepét a kortárs irodalomban fölfedezte és híret elterjesztette, megsemmisítő táborban halt meg. De voltak mások, akik aztán hatottak a világra, bár nem úgy ahogy Huxley kívánta volna. A briliáns magyar négyes, Szilárd, Wigner, Neumann és Teller, akiknek nagy részük volt az atom- és hidrogénbombában, mind nagy olvasói voltak Huxleynak, ezek követték is eszméit a Brave New Worldig, de nem az Ends and Means-ig.⁷⁴

Az erdélyi irodalomtörténeti pályázat. Első találkozásunk fő témája nyári erdélyi látogatásom volt. Az *Erdélyi Helikon* magyar irodalomtörténeti pályázatára akkor futottak be a pályaművek és a fő lektor, Molter Károly hegyoldali nyaralójába egyik augusztusi este akkor toppantam be, mikor a paksaméták kibontásával foglalkozott. Vacsora utáni szórakozásként kezembe adta a kéziratokat, hátha fölismerem a jeligék mögött a szerzőket.⁵ Egy kézirat stílusával, modernségével és alaposágával messze kivált a többi közül. Nem volt nehéz ráismerem Szerb Antal már publikált műveinek nagyobb gonddal és magasabb igénnyel megírt tökéletes másaira. Szerb Antal nevét akkor Erdélyben még senki sem hallotta, azok a folyóiratok, melyekbe ő írt, csekély számú tudósok íródtak és szellemtörténeti jellegük miatt még a diákoknak sem ajánlták őket az egyetemen. Szerbnek kereken megmondtam, hogy Marosvásárhelyt felismertem a pályázatra beküldött remekművét. Kezdetben szerénykedve, pirulva fogadta gratulációm, de aztán hamarosan a többi pályamű színvonala iránt kezdett érdeklődni. Vitathatatlan fölényben volt a többi fölött, úgy hogy a pályázat és a megbízás elnyerése biztos volt. Molteren kívül még Makkai Sándor és végső fokon Babits Mihály tartozott a bizottságha mint döntőbíró. Mindenesetre a kéziratok beérkezése és a megbízás megadása között eltelt tanévben Szerb Antalnak nem sok módja és ideje volt komolyan felkészülni a mű megírására. Hálából a jó híret engem kért föl munkatársának. Nem kapott tanulmányi szabadságot és napi robotmunkáját kellett végeznie a Vas utcai felsőkereskedelmi iskolában. A déli órákban az Országos Széchényi Könyvtárból vittem neki a legfontosabb anyagot. Ennek rostálásában Halász Gábor volt az ő irányítója és az én segítségem. Halász révén kapta meg így mindazokat a könyveket és különnyomatokat vagy folyóiratszámokat, melyekre szüksége volt műve megírásához. Akkoriban Németh László kis szobáját béreltem, alapvizsgámra készültem, mellékkeresetre időm nem volt, így Szerb Antal havi támogatása bibliográfiai és könyvtári segédmunkám fejében a legjobb időben ért. Az alábbi leveleiben sürgette legalább írásbeli közreműködésemet a függelékben elhelyezett utolsó fejezethez a szomszédországok magyar irodalmáról:

Kedves Pista,

Budapest, 1933. szept. 21.

igazán nem azért adtam neked a telantumokat, hogy ilyen hamar visszaküld. Most, ha legközelebb hozzám fordulsz, azt fogom neked mondani, amit Bródy Sándor mondott a fiatal újságíróknak: Maga csirkefogó, magának nem adok, maga múltkor is visszaadta.

Minden frázis nélkül nagyon búsulok, hogy még nem jöhetsz vissza. Önző okokból is, művem bibliográfiája nagyon meg fogja érezni távollétedet. Az irodalomtudományi társaságban is szükség volna rád. Tegnap tartottuk az első ülésünket, egyelőre csak egy vendéglőben, mert még nem vagyunk jóváhagyva. Halász Gábor adott elő igen gyönyörűen és utána egy eléggé nívós vita volt.

Én nyáron voltam Erdélyben és Debrecenben. Nem tehetek róla, nekem az erdélyiek határtalanul tetszettek és rég nem éreztem olyan jól magam, mint közöttük. Sokat emlegettünk Téged, Kovács Lászlóval, Koóssal (sic!), meg mindenkivel.

⁴ Aldous Huxley 1894–1963. A memorial volume. Edited by Julian HUXLEY. London 1965. 66–67.

⁵ Az egykorú jelentések a pályázatról: *Erdélyi Helikon* 1932. 442–457, 574–575. — Újabb anyagközlés: Szerb Antal Magyar Irodalomtörténete. Egy pályázat dokumentumaiból. Igaz Szó 1970. 109–121. — MOLTER Károly visszaemlékezése látogatásomra: *Egy irodalomtörténeti történet*. Útunk Évkönyv 69. Cluj 1968. 54.

(„1931 nyarán ebben az emberektől elkülönült környezetben a Helikon irodalomtörténeti pályázatára beérkezett pályaműveket bírálhattam. A munka neheze: a jó pályaművek közül a legjobbat, a Helikon elképzelésének legmegfelelőbbét kiválasztani. Egy este, petróleumlámpagyújtás után, egy ismeretlen fiatalember lépett be egyetlen szobánkba. Bemutakozott, magyarországi irodalomszakos egyetemi hallgató volt, és fél-napig kóborolt, amíg a hegyek közt ránk talált. Munkám után érdeklődött, természetesen a pályázat is szóba került, és félelme ez volt a főtémánk.” Molter további közlése téves.)

Nagy művem úgyszólván kész van. Már csak Erdély hiányzik belőle. De így is azt hiszem elkészült, és nagyon ideges vagyok. A következményektől is nagyon félek. Azt hiszem, súlyos testi sértések fognak érni.

Nagyon szeretném, ha egy kicsit részletesebben megírnád, mi van veled és nem segíthetek-e neked valamiben. És mikor szándékozol visszajönni?

Szeretettel ölel

Szerb Antal.

Édes Pistám,

Budapest, 1933. október 1.

egy nagy szívességre szeretnék megkérni. Ha itt volnál, bizonyára bősz bibliográfiát tudnál nekem szolgáltatni a Felvidék irodalmi viszonyaira vonatkozólag és én magam utána járhatnék a dolgoknak. De minthogy sajnos nem vagy itt, és az időből és főképp a türelemből és munkaenergiából rettenetes módon kifogytam, arra szeretnék megkérni, írd meg te könyvem számára a Felvidékről szóló bekezdést, ha betegséged meg nem akadályoz. Mindössze egy bekezdésről lenne szó, de legfeljebb annyiról, mint ez a levélpapír-oldal. Írd meg, kicsoda folyóiratok működnek, melyik napilap foglalozik irodalmi kérdésekkel és kik a felvidéki magyar irodalom legfontosabb nevei. Ill. írd, amit gondolsz, ahogy egy vázlatos és esztétikai ítéleteket mellőző „kitekintésben” szükséges. Ha nem írhatod meg, vagy nincs kedved hozzá, kérek írj azonnal, hogy más irányba tájékozódhassam. A dolog eléggé sürgős.

Ne haragudj, hogy betegségedben is zaklatlak, de olyan nélkülözhetetlen vagy.

Szeretettel ölel,

Szerb Antal

Gazember, nem feleltél a múltkori levelemre.

*Szerb Antal beszéde a zsarnokölés jogáról és a magyar szabadságról 1934. márc. 15-én. A Magyar Irodalomtörténetben való közreműködésem alkalmat adott arra, hogy Szerb iskolájának, az egykori akkori vezető fővárosi kereskedelmi iskolának életébe bepillantást nyerjek. A Lajta Béla által 1909 és 1913 között a skót Mackintosh házaspár stílusában épített impozánsul modern iskolája az akkori magyar iparosítást igénylő feudális körök és a minden irányban való külkereskedelmet sürgető kapitalista vezetők dédelgetett intézménye volt. A tanulmányi felügyeléségen Szendy Károly, Éber Antal, Bánóczy László és Dengli János neve szerepel, a tanulmányi ösztöndíjakat adományozók között József, Frigyes és Albrecht főherceg, Bethlen István, Eszterházy Mór, az Almássy, Jósika, Wenckheim és Zichy grófok, valamint Dréher Jenő és Stühmer Frigyes az irredenta sajtó irányítójával Légrádi Ottóval együtt. Ugyanakkor azonban John Flounoy Montgomery amerikai követ is megjelent az iskolában, hogy kiossa az USA és Magyarország gazdasági, történelmi és művelődési kapcsolatairól szóló pályázat díjait (Szerb Antal le van fényképezve vele), de ami még szokatlanabb: 1935-ben bevezették az orosz nyelv tanítását és pályázatot tűztek ki „Oroszország mai viszonyainak befolyása gazdasági életére” címmel. Szerb Antal itt jelentékeny kollégák társaságában tanított, Kováts Albert, Németh Sándor, Raith Tivadar, Vécsey Jenő és Vincze Géza (Ady rokona) a vezető tanárok. Szerb Antal „bölcsészettudor” 1932–1942-ig szerepel az Intézet értesítőjében gyakrabban, de voltaképpen 16 évig tanított. Ő volt az önképzőkör elnöke, és ilyen pályázatokat tűzött ki: Erdély és a vallásszabadság, Gerhart Hauptmann, A XIX. századi angol irodalom egyik nagyjának jellemzése. Ő maga háromszor szerepelt az iskola ünnepélyein, 1933. november 5-én az Arany János emlékünnepeleyn, ahol valószínűleg *Arany János és Európa* című esszéjét olvasta fel, 1934. március 15-én és 1936. október 6-án az aradi vértanúk emlékünnepeleyn ő az ünnepi szónok. Március Idusán tartott beszéde a korabeli antifasiszta magyar megnyilatkozások között is kivételes helyet foglal el. Ünnepi beszédének a zsarnokölés jogát proklamáló példátlanul bátor és vakmerő első fele az antik és az angol irodalom nagyjainak nézeteit visszahangozza, második fele pedig kortárs gondolkodóknak, elsősorban talán Prohászka Lajosnak történetfilozófiájából meríti nomenklatúráját. A mindaddig az iskolai értesítőben lappangó beszéd java szövege a következő:*

„Március tizenötödike, a magyar szabadság-eszme legfőbb ünnepi dátuma, csodálatosképpen egybeesik a szabadságnak egy ősbib és egyetemesebb dátumával. Március tizenötödike, március idusa volt az a nap, amikor a szabad római köztársaság rajongó hívei, Brutus, Cassius és társai, a Forumon törzsűrészekkel kivégezték Caesart, a zsarnokot. Ezt a napot ünnepli kétezer éve legendaépítő történelem, költészet és tragédia. Nem tudom, véletlen volt-e, hogy a magyar szabadság szimbolikus napja egybeesett a világszabadság ünnepével, de úgy képelem, ez nem lehetett pusztán véletlen. Ezzel is hangsúlyozni akarjuk, hogy a magyar szabadság

ügyében az egész emberiség ügyéről van szó, hogy a magyar nép, amikor a szabadság harcosául szenteli fel magát, a legnagyobb és legszebb európai hagyomány útjára lép, a fehér ember ősi titkos vallásának szertartását celebrálja, bemutatja áldozatát a Szabadság-istennő előtt.

Mint minden, ami nagyszerű építő eszme az emberiség életében, a szabadság kultusza is a klasszikus ókorból ered. A szabadság a görögöknél a zsarnok gyűlöletét jelentette és a felszabadító tett a zsarnokgyilkosságot. A nagy tragédiáról, Euripides, a zsarnokgyilkost a mithikus hősközhöz hasonlítja, akik dúló szörnycetegektől szabadították meg az országot és az isteneknek tetsző áldozatot mutattak be. Harmodios és Aristogeiton, mikor megölték Athén zsarnokát, mirtuszlombok közé fonták be szabályjukat és a nép félistenként imádta őket. A középkor, mikor keresztényi irányban továbbépítette az antik eszmevilágot, nem vetette el a zsarnokgyilkosság erényét. Aquinoi Szent Tamás Summájában a zsarnokgyilkosságot megengedhetőnek mondja. Az olasz renaissance kis városállamaiban, hol hatalmas emberek mindegyre korlátlan hatalom kiépítésére törekedtek, egymást érték a zsarnokgyilkoságok és az összeesküvők még a külső formák betartásában is igyekeztek minél hívebbek maradni a klasszikus ókorból rájuk hagyományozott mintákhoz, ezzel is hangsúlyozva, hogy itt nemcsak egy egyszerű cselekedetről van szó, hanem egy ősi szertartás teljesítéséről, mert a zsarnok megölése szent és Istennek tetsző dolog.

Később, a XVII. és XVIII. század folyamán a szabadság kultusza, ez a legmélyebb európai hagyomány, kiszélesedett az emberi jogok tanává és a zsarnokgyilkosság egyéni aktusát elharmályosította hírnévben a nagy nemzeti zsarnokgyilkosság az angol és azután a francia forradalom. A mi márciusi ifjaink, amikor a mozgalmat megszervezték, már a forradalmi törvényt láncába kapcsolódtak be; előttük álltak az angol és főképp a francia mintaképek és ők híven követték utasításait. Tisztában voltak vele, hogy »Európa színpadán« szerepelnek és hogy méltókká kell válniuk a nagy közös európai hagyományokhoz . . .

A mi számunkra a márciusi napok hősközlendületbe kívánczó lendülete egy embernek a glóriájába sűrűsödött össze, a csodálatos költőbe, aki oly fiatalon halt meg, hogy alakja örök ifjúságban él örökre közöttünk. Március tizenötödike Petőfi Sándor évről évre megismétlődő emlékünnepe. A mi szabadsághősünk nem volt véreskarú zsarnokgyilkos, mint az antik Harmodios és Aristogeiton, nem volt diadalmas seregek zordon parancsnoka, mint az angol Cromwell és nem borul föléje a guillotine kísérteties fenyegető árnya, mint Danton és Robespierre fölé. A dalolólelkű magyar nép szabadsághőse a költő, kinek versében ezerszínben tükrözik a lélek, mint a magyar tóban, a Balatonban, az ég. A szabadság hangja csak egyik hang volt a lantján, de a legmélyebb, a legzengzetesebb.

Petőfi számára a szabadság vallásos élmény volt. A szabadságot lelke istenének és istennőnek nevezi verseiben, nagyszerű és véres istennőnek rajzolja, aki örömmel veszi át a költő levágtott fejét, melyet álmában a költő maga nyújt át neki. Petőfi számára a szabadság-istennő nemcsak költői szóvirág volt, nemcsak „megszemélyesítés”, mint amilyenről a stilsztikában tanulunk, hanem élhető valóság, mint a görögök számára a görög istenek. Isteni valamit jelentett, amelyet nagyobb, elevenebb tüllel lehet és kell imádni, mint a leányt, ki szívén az istenivel osztozik, a szabadságistennő az, akiért élni egyedül érdemes és akiért meghalni, messze hegyek közt, futó országúton a lemenő napban, barbár lándzsák hegyén, rohanó lovak patája alatt, egyetlen férfihoz méltó halál.

És a magyarság szankcióját, isteni elhivatottságát, elsőségét a nemzetek sorában Petőfi szemében az adja meg, hogy a magyar a szabadság nemzete. A magyarság történelmi hivatását abban látja, hogy a szabadság ügyét diadalra vigye. 1849-ben, mikor Európa csendes, köröskörül elültek forradalmi és a magyar egymaga vívja kétségbeesett harcát, Petőfi így énekel:

Ha a mi fényünk nem lobogna
A véghetetlen éjen át,
Azt gondolhatnák fönn az égben,
Hogy elenyészett a világ.
Tekints reánk, tekints szabadság,
Ismerd meg mostan népedet:
Midőn más könnyet sem mer adni,
Mi vérrel áldozunk neked.

És ez, értsük meg, Petőfi testámentuma. Ha megértjük, mit jelent Petőfi eszméje ma és szívünkbe zárjuk, méltón ültük meg emlékének ünnepét.

Az emberiség mozgató nagy eszméinek van egy közös sajátságuk: hogy nem egyértelműek. A szabadságesszme koronként mást és mást jelentett, sőt egyazon korban, egyazon mozgalomban is sokféle értelme van. Petőfi számára a szabadságesszme például jelentette az általa zsarnoknak tekintett királytól való elszakadást, jelentette a polgári szabadságot, mely törvényelőtti egyenlőségben, sajtó- és szólásszabadságban nyilvánul meg, és jelentette az elnyomottak, a

jobbágyok felszabadítását. Nincs még egy eszme, mely annyi véres és hiábavaló áldozatot követelt volna, mint a szabadság. Sokszor véres és durva csőcselék húzta kocsját és szent nevét a rablás és bosszúállás ösztöneinek elorcázására használták. Sokszor annyit jelentett, hogy a nemzet másik részének rovására építi ki és korunk nagy diktatúrái mind a szabadság nevében jöttek létre. A szabadság fogalma soha olyan tisztázatlan és bizonytalan tartalmú nem volt, mint napjainkban. Sokan, a legjobb lelkek közül, csömörrel fordultak el tőle, mikor látták, mennyien élnek vissza egykor ragyogó nevével, úgy, hogy egy baráti nép vezére azt mondhatta, hogy a szabadság oszlásnak induló hullá.

Mi nem mondhatjuk ezt. Nálunk a szabadság megtagadása magyarvoltunknak a megtagadása volna. A mi történelmünk nagy pillanatai sokkal szorosabban egybeforrtak a szabadság glóriájával, semhogy megtagadhatnánk a szabadságot. Vele együtt történelmünket kellene lábbal tiporni.

Mi a szabadság? Nem tudjuk megmondani, mint ahogy nem tudjuk megmondani, mi az életünk értelme. Csak érezzük. Érezzük minden tavasszal, amikor kozmikus erők vivják a természet nagy szabadságharcát, hogy bennünk is van valami, ami áradó folyókkal és meginduló forrásokkal rokon, valami ami nem ismert korlátokat és a napugár útján halad a végtelen felé. Kérdezzék meg az alkotó művészeket, akiknek látnoki intuíciója messze előre száll a gyalogló kor előtt, kérdezzék meg a jövőendő szálláscsinálóit: mind azt mondják, hogy a szabadságnak valami új értelme van születőben, valami, ami szélesebb és emberibb lesz minden eddigienél.⁹⁶

„Egy óra Szerb Antallal” — interjú a prágai Új Szellemnek. Szerb Antal segítőkészsége sosem ismert határt; amikor 1934-ben csaknem egy évig betegeskedtem, azzal unszolt a kórházból való kijövetelre, hogy már tartogat tanítványt.

Kedves Pista,

Budapest, 1934. márc. 10.

Kérlek írd meg, mikor szabadulsz már ki. Egy tanítványról volna szó, németre kellene okítani — ha hamar kijössz, fenn tudom neked tartani.

Szeretettel ölel

Szerb Antal.

Kedves Pistám,

Budapest. V. 11.

operációidról semmit se tudtam; nemsokára ki fogok jönni hozzád. Addig is: regényem még nem jelent meg, ellenben az irodalomtörténet valószínűleg könyvnapra jön és gyönyörű lesz. Majd hozok belőle.

Gyógyulást kíván és sokszor ölel

Szerb Antal.

A Révai-cégnél történt, ahol az élelmes fiatal igazgató Lantos Kálmán a jó öreg radikális Braun Róbert mellett a kortárs nyugati külföldi irodalmak lektoraként Szerb Antalt alkalmazta. A Magyar Irodalomtörténet első erdélyi kiadásának pesti szedését és nyomását a Révai végezte, ennek indexét is én állítottam össze. Szerb lektori jelentéseiből viszont nemcsak egy új könyv ötlete támadt, hanem a jelentések részbeni felhasználásával maga a könyv anyaga is hamar elkészült. Bámulatosan rövid idő alatt, talán három hónap alatt fejezte be a modern regény első magyar összefoglalását, a *Hétköznapiak és Csodákat*. Persze ennek a korrekto-ra is — mondanom sem kell milyen élvezettel — én voltam. Szerb Antal a pályadíj elnyerése után hivatalos vendég volt Kolozsvárott és Marosvécsen. Az erdélyi történelmi levegő és környezet mérhetetlen hatást gyakorolt rá. Részvetele az *Erdélyi Helikonban*, majd barátsága az erdélyi írókkal új korszakát jelentette életének. Nemzedéke vitájában a *Válaszhoz* csatlakozott, nem csekély részben Tamási, Illyés és Németh László iránti nagyrabecsülése következtében. Bár a legnagyobb élő magyar költőnek tartotta Babits után József Attilát, a *Szép Szóba* nem dolgozott. Bóka adys stílusa és önértetes föllépése nem tetszett neki, patetikusknak, bombasztikusnak tartotta: *Budapesti Kalauzában* célzást is tett az *Apollo* I. számában megjelent tanulmányára a budapesti szociográfiáról. A II. kötetben megjelent Bartóknak és Kodályknak ajánlott nagy óda azonban levette lábáról, idézte is mindjárt a *Magyarságtudományban* megjelent Horatius-ismertetésében. A *Századvég* transzponálva azt a találkozást örökíti meg, amelyről Bóka is részletesen írt visszaemlékezésében Hevesi Andrásra. Itt én hoztam össze a Hétfői Társaság esszéíróit az *Apollo* alapítóinak egy részével (Bóka, Keszi, Mészáros). Amikor

⁹⁶ Budapest szfv. VIII. kerületi községi gróf Széchenyi István felső kereskedelmi fiúiskola (VIII. ker. Vas u. 9—11.) értesítője. 1934—35. 65—69.

1937. febr.-ban a Prágában induló kétheti *Új Szellem* c. folyóirat budapesti szerkesztője lettem, a *Nyugat* utáni generáció írói közül először övele csináltam az alábbi interjút.

A főszerkesztő Szvatkó Pál pesti és párizsi diákkorában jól ismerte Szerbet, akinek magyar irodalomtörténete és modern regényelmélete talán még Némethnél és Illyésnél is nagyobb hatást kellett a csehszlovákiai magyarság körében is.

Kedves Pista,

Budapest, 1936. dec. 12.

a legkomolyabb szándékom mielőbb kézirattal kopogtatni be az Apollo szerkesztőjéhez; de pillanatnyilag semmi sincs készen és nem is hiszem, hogy a közeljövőben elkészülne valami. De ígéretemről semmiesetre sem feledkeztem meg. Szvatko Palival okvetlenül szeretnék találkozni. Legjobb volna együtt ebédelni hétfőn vagy szerdán — ha ez nem megy, kedden este fél kilenctől kezdve a Centrálban megtaláltok. Várom erre vonatkozólag szíves értesítéseted; hétfőn tizenegyig az iskolában vagyok, kedden pedig tizenegyőtől kezdve — délután pedig öttől kezdve a lakásomra lehet telefonálni, ugyanoda lehet kedd reggel is.

Szeretettel üdvözöl

Szerb Antal.

A *Prágai Magyar Hírlap* 1936-os karácsonyi számában angol és francia lapok mintájára körinterjút csináltam magyar írókkal. Boldizsár Iván, Halász Gábor, Ignotus Pál, Káldor György, Márai Sándor, Sárközi György, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán és Szerb Antal nyilatkozott az év jelentős könyvújdonságairól, illetve saját kedvenc olvasmányairól. Szerb Antal ezt mondta: „Talán nem is szabadna elmondanom, de egy kézirat gyakorolta rám újabban a legnagyobb hatást: Márai Sándor új regénye, amelyet kéziratban olvastam. A címét nem árulhatom el, csak annyit, hogy ez a regény is a költő családjáról szól. A mű atmoszférája felejthetetlen és lenyűgöző. — Ebben az évben újra elolvastam Spengler és teljesen hatása alá kerültem. Hihetetlenül igazolódik minden, amit mondott s a kultúrákat ma csaknem az ő szemén át nézem”⁷

Kedves Pistám,

937. febr. 19.

nem tudom megírni a cikket — se időm, se ihletem. Majd egyszer máskor.

Szvatkó Palit melegen üdvözlöm,
ölel

Szerb Antal.

Kedves Pistám,

937. II. 28.

szeretnék veled beszélni: 1., mert valószínűleg a Felvidékre megyek, 2., hogy írhatok-e Kerényiről egyúttal az *Új Szellem* számára is? Lehetséges, hogy csütörtökön d.e. mondjuk 11 felé befáradj az Ostende-kávéházba? (Rákóczy-út, az Urániával szemben.)

Szeretettel üdvözöl híved

Szerb Antal.

Kedves Pistám,

Budapest, 1937. ápr. 7.

te vagy a legnagyobb szerkesztő Osváth halála óta és kellőképp csodálom diplomáciai tapintatodat is, hogy Kerényi könyvéről akarsz cikket íratni velem. Vérezik a szívem, hogy ennyi nagyszerűség dacára sem állhatok habozás nélkül rendelkezésedre; de jól tudod, hogy nem értek a klasszikus filológiához és a legkevésbé sem érzem magam hivatva, hogy Kerényi művéről bírálatot mondjak. Mindenesetre meg kell előbb várnom a könyvet, azután majd beszélünk róla.

Természetesen boldogan adok tetszésszerinti számú interjút Szvatko Pali lapja számára, mielőtt meggyógyulsz — amit tegyél meg minél előbb. Cikket is boldogan adok Palinak, csak nem tudom, mit. Te talán tudnál tanácsot adni, hogy megjelent írásaim közül mit használhatna.

Kérlek, hidd el, nem rajtam múlik, hogy oly nehezen tudom szerkesztő barátaim megtisztelő sürgetését kielégíteni, hanem a körülményeken, amelyek arra kényszerítenek, hogy hosszabb és pénzkereső munkákkal foglalkozzam. Igaz, hogy nem is nagyon szeretek cikket írni és a tanulmányok korszaka úgy látszik már elmúlt számomra.

Édes Pistám, gyógyulj meg minél hamarább és jelentkezz.

Szeretettel ölel

Szerb Antal.

⁷ Prágai Magyar Hírlap 1936. dec. 25.

csatolva küldöm a válaszokat. Kicsit humorizálóan sikerültek. Kérlek, ird meg, hogy betegesen irtózom a nagyképűségtől, annyira, hogy az már direkt nagyképűség, azért válaszolok ilyen viccesen, de titokban nagyon komoly ember vagyok, vagy valami hasonlót.

Üdvözöl és gyógyulást kíván,
Szerb Antal.

Irodalomtörténeted — kezdem beszélgetésünket — a csehszlovákiai magyar értelmiség jól ismeri. Azóta keveset hallottak rólad. Mit csináltál az eltelt három év alatt és min dolgozol most?

— Hogy mit csináltam? Megéltem. Mainapság mindenki mellszobrot érdemel, aki meg tud élni. Sokat fordítottam, legutóbb Rose Macaulay egy regényét. Megírtam a Hétköznapiak és Csodákat, és most fejeztem be egy regényt, a címét még nem tudom.

— Új regényed nyilván a Hétköznapiak és Csodákban ábrázolt elveidet fogják illusztrálni. Beszélj valamit azokról az új európai írókról, akiket nálunk nem ismernek.

— Inkább a saját regényemről beszélek. A legrokonszenvesebb vonása az, hogy nagyrészt Olaszországban játszódik. Ezenkívül főképp a nosztalgiairól van szó benne. A nosztalgiairól általában, arról a nosztalgiairól, ami túlmeleg a honvágyon, az ember vágyán az ifjúsága után, hogy romantikus a regény. Esti olvasásra készült.

— Azt fogják Rád, néha barátaid is, hogy frivol vagy, felelőtlen vagy mint író. Szerinted mi az író feladata, hivatása?

— Mondd meg mindenkinek, akit illet, hogy én nem vagyok frivol. Én neo-frivol vagyok. Az nem ugyanaz. Az író feladata szerintem főképp az, hogy írjon. De csinálhat mást is.

— És mi a véleményed a bal- és jobboldal vitájáról? Te éppen legutóbbi könyved alkalmával voltál kénytelen tapasztalni, milyen védtelen, szabad préda az író, ha nem csatlakozik egyik oldalhoz sem.

— Igen, sajnós. Ha az ember szívvel-lélekkel az egyik oldalhoz tud húzni, az jó és olcsó. Azt hiszem, a világnézethez külön tehetség kell. Vannak emberek, akik már kész világnézettel születnek, sőt a legtöbb ember, azt hiszem. De vannak, akik egész életükben nem tudnak ilyesmire szert tenni. Hidd el, ez nemcsak az ember hibája. A világnézeteké is.

— Irodalomtörténetedben írod a Nyugat mozgalmáról, hogy nagy alakjai is tulajdonképpen el voltak maradva egy korszakkal a kortárs európai vezető szellemek modora, izlése és problematikája mögött. Hogyan látod a mai magyar szellemi életet ebből a szempontból?

— Kérlek a Nyugat áttörésekor Ignótus és társai kétségkívül meg voltak győződve arról, hogy a kor és Európa legmodernebb eszméit képviselik. Mi is ezt hisszük magunkról. Azt majd csak a fiatalabbak fogják tudni megállapítani, hogy igazunk volt-e vagy sem. Néha az az érzésem, hogy egy olyan író, mint például Márai, ma sokkal európaibb, mint az európai írók, annyira európai, amennyire egy francia vagy német nem is lehet, csak egy margóra került nemzet írója. Erről különben Dosztojevszkij is ír a Sihederben, az oroszok európaiságával kapcsolatban. Kár, hogy ti már nem olvastok Dosztojevszkijt. Az irodalomtudomány szempontjából mindenesetre előbbre vagyunk ma, mint mestereink, a németek, mert mi ott tartunk, ahol ők tíz évvel ezelőtt, ők viszont azóta retrogradáltak nem tudom hány évtizedet.

— A csehszlovákiai magyar irodalom szerepét miben látod? A cseh irodalmat ismered?

— Csak azt tudom mondani, ami nyilvánvaló: Erdélyben láttam, milyen beláthatatlan fontosságú kisebbségi helyzetben az irodalom — mindjárt az egyházi szervezet után jön építő és fenntartó fontosságban. A szlovenszkoói irodalomnak is azt a szerepét kell majd betöltenie a saját hazájában, amit az erdélyi teljesít. Úgy látom, a szlovenszkoói irodalom szelleme józabb, romantikátlanabb, kiábrándultabb, mint az erdélyi. Ebben az eredendő táj- és népkülönbségen kívül talán a cseh kultúrzsomszédság is szerepet játszik, ugy-e?

— Látod értelmét a mi középeurópai kultúrközeledésünknek?

— Én elhittem nektek, hogy van valami közös szellemiség a keletközépeurópai népekben és hogy ezen az alapon egyszer megtalálhatnák egymást. Azt hiszem, a legjobb munkára vállalkoztatok, amikor ennek az egymásratalálásnak az útját akarjátok előkészíteni.⁸

Kerényi Károly. Szerb régi barátjával Kerényi Károllyal *Utazás és holdvilág* c. regénye miatt feszült viszonyba került. Meg volt lepve mikor a régi barátságot visszaállítandó fölkerítem, hogy ő írjon az *Apollon*nak Kerényi Bécsben megjelent első gyűjteményes tanulmánykötetéről, az *Apollon*ról.

⁸Új Szellem (Prága) 1937. jún. 1. 10—11.

Kedves Pistám,

Budapest, 1937. V. 11.

köszönöm gratulációdat; ebben a korban már jól esik az ilyesmi.

Az erdélyi kérdésről nem írhatok, két egyheti ott-tartózkodás (és azalatt is mással foglalkoztam) nem jogosít fel. Ellenben a hatalmas Kerényi-esszé már készül (a fejemben.) Mikor jelenik meg a legközelebbi Apollo?

Remélem, a kórházat éppen és egészségesen fogod elhagyni és mielőbb látlak.

Szeretettel ölel

Szerb Antal.

Kedves Pistám,

itt küldöm két példányban az ígért Kerényiről szóló cikket, egyet az Apollonak, egyet az Új Szellemnek. Nyugtasd kérlek a vételét.

Mikor jelensz meg? Hogy vagy?

Ölel

Szerb Antal.

Az *Apollo*-ban megjelent cikk befejezéséből idézem:

„Tudományos szempontból ez a központi problémája: kik voltak a görög istenek? Vita nélkül elvet minden pszichológiai magyarázatot, a múlt század és a pozitivizmus minden törekvését, hogy megértsék, hogyan találták ki a görögök az isteneiket vagy hogyan fejlődtek ki azok alapvető adottságokból. Mert Kerényi szemében kétségtelen, hogy a görögök nem találták ki és nem is fejlesztették ki isteneiket, hanem felismerték őket. A görög istenek szerinte valóságosak, a kozmosz plasztikus formákba látott örök létalakjai. (Kerényi realista, a szó scholasztikus értelmében, az ideák valósággal léteznek és az istenek az ideáknál is létezőbbek). Az ó-filológusok ezt eddig azért nem voltak képesek megérteni, mert nem voltak tárgyak megszállottjai, mai ésszel akarták az antikvitást megérteni. De a Megszállott Tudós, éppen megszállottsága révén, úgy látja a kozmoszt, mint a görögök — és felismeri benne a görög istenek konturjait.

To burn always in a hard, gem-like fire, mindig kemény, drágaközszerű lángban égni, — ezt a követelést állította fel a Kerényivel ókorszemléletében is rokon Walter Pater. Kerényi megvalósítja ezt a követelést, mindig és fáradhatatlanul fehér izzásban van, a szellemi megszálltság hideg eksztázisa árad, magával ragadó erővel, írásából. Ez a csodálatos benne és a jövőendő vallástörténete számára vallástörténeti eredményeinél is tanulságosabb lesz ő maga, mint vallástörténeti jelenség.

Először azt mondtuk, megszállottságában az alkotó művésszel rokon. De közelebbről nézve, megszállottsága inkább a vallási génuszra emlékeztet. »A tudós élete, — mondja ő maga, — amelyet az állandó megragadottság jellemez, magában is már vallásos élet — ha vallásos életnek nevezünk az olyan életet, amely választó és választott istenek, eszmék, feladatok, igazságok iránt való odaadásban életik.« Meg is fordíthatjuk a gyanakvó ellenvetést és azt kérdezhetjük: Valóban oly nagy veszedelem volna-e, ha vallás és tudomány ilymód egymásra találnának?»⁹

Utolsó emlékek

Kedves Pistám,

Budapest, 1938. VII. 8.

☞ nagyon örültem híreidnek. A *Nouv. Revue*-ben megjelent cikkemet nem tartom nagyon sikerültnek, magyar fogalmazványa nincs is meg nekem. Akkor már inkább ajánlanám a *Nyugat* 1937 októberi számában megjelent Babits-tanulmányomat, (ugyancsak a versekről) ami azt hiszem jobb írásaim közé tartozik.

A viszontlátásig sokszor ölel

híved,
Szerb Antal

Később még egy nagyobb tanulmányt is írt nekünk, *A világvárosi embert*, az lett volna a XI. kötet vezércikke, de az akkori sajtótörvény következtében megszünt lapban már nem jelenhetett meg; tanulmánykötete harmadik kiadásában látott először napvilágot. Babits halála után a Babits-Emlékkönyvbe természetesen ő írta meg Babits viszonyát az angol irodalomhoz. Bár a rövid munkát hirtelen kellett összecsapnia, minden lényeges benne van ebben az esszéjében. Saját magam *Babits és az angol irodalom* c. disszertációmban aztán rész-

⁹ Apollo VII. (1937.) 192—194.

letesen is kidolgoztam a témát, összegyűjtve Babits családtagjaitól, barátaitól, tanítványaitól, nem utolsósorban Szerb Antaltól magától olyan adatokat is, amelyek teljesebbé tették a képet.
Disszertációd megküldését Bp. 942. XI. 3.

hálásan köszönöm.
Szerb Antal

Végül itt közlöm Szerb Antal egyik legvidámabb szövegét, az angol nonsense-versek min-tájára írt világföldrajzát, egyik nálam megmaradt írásbeli emlékéit, amely eddig csak híreről volt ismeretes irodalmi körökben:

Szerb Antal: Földrajz

Ó hegyek, erdők, szigetek,
A szívem ó a tettek,
Ó tundrák, steppék, gleccserek,
Ó yellowstonei gejzerek,

Ó dunántúli csermelyek,
Ó délfrancia perjelek,
Ó lankák, halmok, angolok,
Ó sok szép távoli dolog.

Az Ile de Francenak ligete
És Madagaszkár szigete,
Ó fjordokról hozott fotok,
Ó Lofotok, ó Lofotok!

Ceylon mellett a gyöngyhalász
Hálójával gyöngyöt halász,
Dakotában nő a kalász,
Singapooreban sárga a láz.

Orkney mellett nagy a vihar,
Ott él a cet fiaival,
Vikingeknek látom hadát,
Ó Hebridák, ó Orkadák!

És Kashmirban sok sál terem,
Deccanban szép a szerelem,
Hol halk a parszik dala már,
Ó Malabár, ó Malabár!

Tasmániában él a kivi,
A vámpír népek szívét szivi,
A kolibri picit pipi,
Ó Missuri-Missisipi,

Földünk leghosszabb folyama!
Nincs messze már Yokohama,
Hol sárgáknak se szeri száma,
Ó a szent hegy, a Fujijama!

És az ausztrál szigetvilág,
Az a nekem való világ,
A szigetek talpa korál,
Zöld tetején aranykor áll

Banánok, tejfák és a szágók,
Tűzszín legyek és kecskerágók,
Vulkánok füstje égre néz, —
Ó Polinéz, ó Polinéz!

De olyan vagyok, mint a mongol,
Aki a pusztákon barangol,
Nincs valutám mely lenne angol,
S nem távozhatom el e honból,
Amíg a sorsom ledorongol. —

GERÉZDI RABÁN: JANUS PANNONIUSTÓL BALASSI BÁLINTIG

Tanulmányok. Bp. 1968. Akadémiai K. 534 I.

Egy egész életmű summázata ez a kötet, hiszen Gerézdi Rabán valamennyi időtálló-nak tekintett írását magában foglalja *A magyar világi líra kezdetei* (Bp. 1962.) c. remek monográfiát leszámítva. De még ez utóbbiból is bekerült ide — okkal — a legpompásabb fejezet, *A virágénekről* szóló. A kihagyottak száma szinte jelentéktelen: alkalmi cikkeken, kisebb recenziókon kívül csupán első komolyabb filológiai tanulmánya, *Bologna és a magyar humanizmus* (It 1940. 146—158.) maradt ki a kötetből (sajnos a Tarnóc Márton által oly példásan és szeretettel összeállított s a kötet végén olvasható bibliográfiából is). Bár ez a dolgozata fontos eredményeket tartalmaz s ezért a magyar humanizmus kutatói fájlahatják, hogy nem vált itt könnyen hozzáférhetővé a többivel együtt, megértjük a szerző ítéletét, mert ez a tanulmány még valóban nem mutatja azt a kidolgozottságot, azt az érettséget, mint az időben soron következő, a két évvel később megjelent Váradi Péterrel szóló. Itt már teljes vértetben mutatkozik be a kitűnő filológus, az elemzésben és összefoglalásban egyaránt fölényes biztonsággal mozgó irodalomtörténész és a filológiai irodalomban szinte páratlanul álló nagyszerű stílusza. A kötet azt tanúsítja, hogy ezek az értékei állandóak maradtak, lényegében alig változtak — legfeljebb finomodtak, csiszolódtak —, s egy gazdag életmű belső egységét biztosították.

A teljesség azonban sajnos csak formális teljesség: csak a közreadott tanulmányokat kapjuk meg a szerzőtől, aki munkásságának jó részét sohasem bocsátotta a nyomtatott nyilvánosság elé. Barátai, munkatársai tudják, hogy évek munkáját fordította a közép-kori világi értelmiségre vonatkozó adatok összegyűjtésére, a XVI. századi bibliafordítások összehasonlító szövegtörténetére, Balassi költői terminológiájának megfejtésére. E téren elért eredményeiből két könyvében csak elenyésző részleteket kapunk. Igaz, ezek mindig mintaszerűek, akár a világi líráról szóló könyve vezető fejezetének a deák-kérdésről szóló megállapításai, akár

Komjáti Benedek bibliafordításának szöveg-vizsgálata, akár a laterének terminológiájának magyarázata. E fragmentumok sejtetik, hogy mi mindent kaphatott volna a tudomány, ha e kutatásait továbbfolytatja, vagy ha legalább a már elvégzett munka eredményeit közreadja. De ne csak a meg nem írt művekre gondoljunk, hanem azokra is mindenekelőtt, melyeket felében, háromnegyedében, már meg is fogalmazott, s melyeket különböző munkaközösségekben, tudományos műhelyekben már fel is olvasott. Így a Karthauzi Névtelenről, Pesti Gáborról, az Erazmussal polemizáló Sajder Pálról, az Erazmus-fordító Salánkiról, — hogy csak azokat említsen, melyeket egykor én magam hallhattam jórészt már érett szövegezésben. Pótolhatatlan kár, hogy ezeket a kutatásokat és tanulmányokat nem fejezte be, nem adta közre, de még inkább, hogy nem folytathatta azt a munkát, melynek gazdagságáról, eredményeiről, s nem utolsósorban szépségéről e posztumusz tanulmánykötet tanúskodik.

Gerézdi Rabán munkássága bátran tekinthető a magyar humanizmuskutatás egyik legértékesebb fejezetének. Módszerén, téma-választásain érezhető mesterének, Horváth Jánosnak az indító-útmutatása. Gerézdi tanulmányai azonban módszerüket tekintve filológusabbak, szellemüket illetően viszont — különösen a felszabadulás utániak — bizonyos szabados, „libertinus” irányba fejlődtek. A Horváth által tanítványába plántált szociológiai érdeklődés pedig a marxizmus ismerete alapján vált az irodalom társadalmi összefüggéseit boncoló kutató-szenvedélyé. A nemzetközi humanizmuskutatás klasszikus alkotásainak alapos ismeretében, korszerű tájékozottsággal kezdte pályáját, mint arról régebben keletkezett tanulmányainak, így a Váradi Péterrel (1942), illetve az Áldus Manutius magyar barátairól (1945) szólóknak a jegyzetei tanúskodnak. A későbbiekben már alig tartott lépést a nemzetközi kutatások fejlődésével, noha sokat ismert belőlük. Ebben is kissé Horváth követője maradt: egy gondosan kialakított módszert és koncepciót dolgozott

ki egyre jobban, tett egyre teljesebbé, homogénebbé, keveset asszimilálva már mások — hazaiak és külföldiek — újabb eredményeiből.

Nehéz volna ennek a koncepciónak a lényegét összefoglalni. Helyesebb talán inkább ösztönös vagy tudatos törekvéstről, kutatásának irányulásáról beszélni. Így tekintve megállapíthatjuk, hogy tanulmányain vörös fonálként húzódik végig egyrészt a magyar humanizmus tudós voltának a bizonyítása, másrészt az étlettel való összeforrtóságának a kimutatása. Ami az elsőt illeti, korántsem valamiféle arisztokratizmusról van szó, hanem tények, összefüggések felismeréséről. Gondoljunk a reneszánsz-kori magyar értelmiség rétegződésének, s e rétegekkel összefüggő műveltségi és irodalmi szinteknek a kimutatására (különösen *A krakkói egyetem és a magyar művelődés* című tanulmányában); a magyar nyelvűségre való átváltás tudós erasmista ihletésének a bizonyítására (*Irodalmi nyelvünk kialakulásáról*); a hagyományos szemlélettel szemben az első reformátornemzedék irodalmi munkásságának magas intellektuális színvonaláról szóló fejtegetéseire (Székely István kapcsán, *Az első magyar világhírnév* című tanulmányában); s különösen a virágének, illetve a magyar szerelmi líra nemesi, udvari jellegének, egy XVI. századi virágzó magyar udvari életnek való ságos felfedezésére (*A virágének*) — és akkor meggyőződhetünk arról, hogy Gerézdi Rabán jóvoltából számos fontos jelenség végre a maga helyére került, s a különböző romantikus elképzeléseket a tények szigorú vizsgálatán alapuló szilárd megállapítások váltották fel. E munka érdeméből, ezeknek az eredményeknek a nagyságából az sem von le, hogy olykor túlzásokba is tévedt egyes részletkérdésekben, s elutasított minden olyan kísérletet, amely a képet árnyaltabbá tenni, alapjában helytálló megállapításainak merevségét lazítani igyekezett. A magyar humanizmus e „tudós” jellegén ő a társadalom felső, vezető köreihez kapcsolódó írók magas intellektuális szintjét értette, s mi sem állt tőle távolabb, mint valamiféle életidegen, elefántcsonttoronyba húzódó, szoba-„tudós”-i humanizmusnak a feltételezése. Ellenkezőleg, a magyar humanizmust és képviselőit mindig az étlettel, a társadalommal, a valósággal egységbeforrva mutatja be. Hősei mindig igazi reneszánsz figurák, nemcsak Janus és Balassi, akikről nem nehéz ezt kimutatni. Az olyan szelidebb lelkű humanistáiról, mint Váradi Péter, vagy az olyan filológusról, mint Matthaëus Fortunatus is teljes emberi portrét tud adni, mindig feltárja a cselekedetek rejtett indítékait, a szép szavak mögött megbújó érdek-szemponctokat, az egyéni, műveltségi, társadalmi kötöttségeket. Ezért van tanulmányainak olyan rendkívüli kor-

megelevenítő ereje, anélkül, hogy olcsó, hangulatkeltő eszközökhöz nyúlna. Milyen szolid „filosz” tanulmány látszólag az *Egy költői hírnév története* című, s mégis a Jagellókorban egymást követő Janus Pannoniuskiadások aprólékos elemzésén keresztül mekkora távlatok tárulnak elénk! A kor köznemesi ideológiája, nacionalizmusa, a különböző érdekszövetségek és pártversengések, a Janus-hagyomány nemzetközi szerepe és még annyi más nagy horderejű kérdés kap új megvilágítást, vagy tisztázódik véglegesen néhány előző gondos interpretációjából kiindulva. Gerézdi Rabán mondanivalója mindig az anyagból, szövegekből, adatokból s az ezekből megelevenedő valóságból nő ki, s az anyaggal együtt tud igazán érvényesülni. A pusztán teoretikus megközelítés vagy összegezés esetén sápadtabb, körülményesebb még akkor is, ha alapvető igazságokat fogalmaz meg.

Felsorolni, hogy mi mindenben vitték előre a kötet tanulmányai a kutatást, s hogy mennyi kisebb és nagyobb horderejű kérdést oldottak meg egyszer s mindenkorra, s hogy mennyi tévedést korrigáltak, igazítottak helyre — reménytelen és felesleges is volna. Eredményei már felszívódtak a magyar irodalomtudományba, vagy részük ma már magától értetődőnek tűnik. Mindebben óriási része van fölüyes írni-tudásának, stílusának. Kevés filológus érte el azt, hogy írásait azok is siettek elolvasni, akiket a téma közelebről nem érdekelt. De tudták, hogy Gerézdit élvezet olvasni, hogy egy bármilyen steril filológiai kérdést (mint pl. hogy az „Az én sólymocskám Palójtán lakik” kezdetű vers melyik Balassi Jánossal kapcsolatos) is művészi olvasmány formájában tár a világ elé. Kedves humanista írónak vált e tekintetben tanítványává: másképp mint maximális stílusú igényességgel, a tudományos mondanivalót művészi formával ötvözve nem tudott és nem volt hajlandó írni. És ezen az úton nem is tudott megállni, a tökéletességet hajszolva ugyan egyre ragyogóbban írt, de egyre kevesebbet is. Olykor már a modorosság jegyei is tettenérhetők legkésőbbi írásaiban, az esetek túlnyomó többségében azonban a jobbnál jobb, s a mondanivaló kifejezését ragyogóan segítő stílusfordulatokkal találkozunk. (Kár, hogy az egyébként mintaszerűen gondozott tanulmánykötetben néha egy-egy aprócska sajtóhiba Gerézdi mondatának savát-borsát kilúgozza. Pl. ezt olvassuk Losonczy Annáról: „míg férje, Ungnád Kristóf bán Horvátországban bánkódott — méltóztatott meghallgatni az ifjú daliát”, holott eredetileg a „bánkódott” szó szerepelt a bán-ra vonatkoztatva szellemes kétértelműséggel.)

Külön említést érdemelnek a vitacikkek, polemikus tanulmányok. Mint írásművek,

stílusos remeklések, egyik jobb mint a másik. Szerzőjük kitűnően értett nemcsak a hatásos érveléshez, de a vitapartner gyengéinek kigúnyolásához is. Ezekben a vitacikkekben valóságos kereszteshadjáratokat folytatott az általa tévesnek tartott álláspontokkal szemben. Különösen a László-ének és a Mátyás-dal voltak meg-megújuló polémiáinak a tárgyai, s e különbözőképpen magyarázható filológiai problémák szinte centrális elvi kérdéssé nőttek tolla nyomán. Bár mindkét esetben a „tudós” irodalom felfogásának védelméről is szó volt, ennyi puskaport mégsem érdemeltek ezek az ügyek. Gerézdinek a magyar humanizmus magas intellektuális voltáiról szóló felfogása helyes-ségét nem befolyásolja e viták kimenetele. Közülük az egyikben, a László-ének latin szövege eredetiségének kérdésében bizonyára igaza van, a Mátyás-dal hitelességének vitáját azonban továbbra is nyitottnak érzem. Ha ez utóbbi esetben nem is sikerült a saját igazát kétséget kizáróan bizonyítani, vitapartneri érvelésének egyes sebezhető pontjaira találoan hívta fel a figyelmet. Ellenfeleitől általában a pontosságot kéri számon, lángpallossal üldözve minden elnagyolt fogalmazást, pontatlan idézést vagy felületességet. Ebből a szempontból vitái mindig tanulságosak és megszívlelendők, ha ítéletei nem is mindig igazságosak. Különösen, amikor minden pontatlanság mögött morális kisiklást — ahogy mondani szerette „csirkefogóságot” — sejtetett.

Janus Pannoniustól Balassi Bálintig ívelik át Gerézdi Rabán tanulmányai a magyar humanizmus és reneszánsz történetét. Valamennyi témája között a kezdeti és a végső pont állt hozzá legközelebb. Ő, aki minden hősét néhány adatból is megeleveníteni s azután belülről is megérteni igyekezett, Janusban és Balassiban talált igazán emberre. Bármennyi érdekes, új „szakmai” eredményt, megfigyelést köszönhetünk is a két nagy költőről írott tanulmányainak, velük szemben a filológus, a tudós attitűdjét már-már kezdi felváltani a művészi. Szinte azonosul hőseivel, mint pl. mikor Balassi Bálint ismert arcképét elemzi. A tökéletes-

ségre való törekvés igénye sehol sem jelentkezett olyan határozottsággal, mint éppen e két költő arcképeinek megrajzolásakor. Janus Pannoniusról szóló portré-tanulmányát szinte húsz éven át írta, csiszolta, javíttatta. Első változata az *Irodalomtörténet* 1950. évfolyamában jelent meg, majd átdolgozva és folytatva Janus válogatott verseinek 1953. évi kiadásának bevezetéseként; ezt követte az irodalomtörténeti kézikönyv számára írott újabb változat, de ennek is megkezdődött a további átformálása, melynek elkészült részei csak e posztumusz kötetben láttak napvilágot. A tanulmány azonban e folytonos foglalkozás ellenére sincs igazán befejezve; a szerző által helyesen legmagasabbra értékelt kései elégiák tárgyalása ugyanis vázlatos és elnagyolt maradt; az átdolgozások, a szöveg továbbfejlesztésének munkája idáig sohasem ért már el. Fogalmazásban, stílusban is a maximumot akarta itt elérni, már-már a tartalom rovására is, sőt ellentmondásba is keveredve. Így a 14. lapon azt olvassuk, hogy a krétai érsek azért ágált Mátyás előtt Janus ellen, mert az megsértette a pápát epés epigrammaival, — a 31. lapon viszont éppen fordítva, a II. Párlól szóló epigramma-ciklus létrejöttét válasznak tekinti a pápa követének intrikáira. De ha sajnáljuk a Janus-tanulmány befejezetlenségét, még inkább tehetjük ezt a Balassipályaképpel. Csak az élet- és jellemrajzra futotta már, pedig a művekről lett volna igazán mondanivalója.

A Janus- és Balassi-tanulmányok talán szándékoltan is, de önkéntelenül a többi úgyszintén, egy tudós egyéniség tükré lett, egy a tudományt és az életet egyformán szerető, mindenki közt örömmel elvegyülő, de alkotó személyiségét minden befolyástól féltve őrző ember, kolléga és barát önarcképévé. A magyar reneszánsz-kutatás számára ritka értékű tudományos összegezés, a további kutatások érdekében fontos kézikönyv és segítség Gerézdi Rabán kötete, és egyéniségének továbbélő emléke mindazok részére, akik becsülték, szerették és tanultak tőle.

Klaniczay Tibor

BORI IMRE: A SZECESSZIÓTÓL A DADÁIG

A magyar futurizmus, expresszionizmus és dadaizmus irodalma. A magyar irodalmi avantgarde I. Újvidék, 1969. Forum K. 322 l.

Az újvidéki egyetem magyar professzora úttörő munkára vállalkozott, amikor neki látott, hogy kiássa a magyar irodalom huszadik századi anyagából mindazt, aminek összegezése alapján kimondhatja a most elkészült könyvében még csak hipotetikus

definícióként előlegezett tételt: volt magyar avantgarde, vagyis egy olyan huszadik századi irodalmi (és művészeti) újító mozgalom, amely a nemzetközi avantgarde-től sajátos magyar jellegével különbözik, s bár kusza és bonyolult, de teljes értékű mozga-

lomnak minősül. A kutatások első szakaszát összefoglaló első könyv, a magyar futurizmus, expresszionizmus és dadaizmus történetét bemutató irodalomtörténeti szintézis elkészült, s az olvasók kezébe került, de ezzel párhuzamosan már napvilágot láttak az újidéki *Új Symposion* hasábjain a készülő második kötet egyes fejezetei (A magyar szürrealizmusról stb.).

Bori az avantgarde meghatározásában a történelmi szempontot hangsúlyozza, a világkép megváltozását és a látszatok ellen indított művészeti pert látja benne fontosnak. Ezért is tudja a magyar irodalmi avantgarde történetét a munkásmozgalommal összefonódottnak ábrázolni, annál is inkább, mert a magyar történelem sajátosságai miatt a polgári avantgarde gyengének bizonyult, s a döntő erőt a bemutatott időszakban mindvégig a proletárforradalomhoz valamilyen módon — vagy lelkes előharcosaként vagy emigránsként — kapcsolódó baloldal jelentette. Bori itt vázolja fel az egész magyar irodalmi avantgarde periodizációját is. Négy nagyobb szakaszt különböztet meg: az elsőt a századfordulótól 1912-ig számítja — ezt a szakaszt, a szecessziót, az avantgarde mozgalmak előkészítésének tekinti, a másodikat a magyar avantgarde „mozgalmi” szakaszának nevezi (1912-től 1928-ig), a harmadikat (1928—37) a szintézis vagy klasszicizálódás szakaszának, a negyediket pedig az újrakezdés szakaszának (1937—1948).

Ebben a kötetben az előkészítés időszakával, vagyis a szecesszióval és a második periódussal foglalkozik Bori. Az avantgarde előkészítőinek — Kassák nyomán — Adyt és Révész Bélát tartja. Részletesen és meggyőzően elemzi Ady expresszionista vonásait (és a szürrealizmus felé is mutató jeleit), azt a versvilágot, amelynek „mind állandóbb alkotóeleme az a zaklatott élet-látvány, amely a költőiség egy egészen forró, vulkanikus kilövelléséből születik”. Ady költőileg és világképileg is előkészítette az avantgarde irodalmi forradalmát. Révész spontán expresszionizmusának hatását főként a „Vonagló falvak”-ra alapozza: erre a szociális problémát naturalista oldaláról is megragadó „szabadversekben írt regényre”.

A magyar avantgarde „mozgalmi” szakaszának öt kisebb időszakát különbözteti meg Bori, nyomatékosan kettéválasztva őket 1919-cel. Az első a futurista—expresszionista időszak, a *Tett* időszaka, a második a forradalmi expresszionizmus szaka 1916 és 1919 között: a *Ma* ideje. 1919 után három szakasz következik, amelyek részben átfedik egymást: a pesszimista expresszionizmus 1922—23-ig tart, ezt egy dadaista—szürrealista időszak követi (kb. 1923—1928), a *Ma* majd a *Dokumentum* kora, s a kettő közé ékelődik

(1922—23 táján) egy dadaista „intermezzo”. Ez a könyv ismerteti a futurizmust és a dadaista—szürrealista időszakot, s a kettő között részletesen az expresszionizmust dolgozza fel.

Bori erről az anyagról irodalomtörténetet ír, abban a formában és azzal a módszerrel, amelyet előző munkáiban formált ki, s amelyet már sajátosnak és egyéninek ítéltünk. Formáját tekintve irodalomtörténeti esszének nevezhetjük munkáját: anyagának heterogén voltához igazodva tagolja mondanóját, inkább a belső logikát, a korszakról és a jelenségek összefüggéseiről kialakított képének rendjét követi, mint a nálunk hagyományos külsőséges és szimmetrikus tagolást. Ahol az anyag úgy kívánja, röviden bemutatja, leírja a jelenséget, ahol viszont kiemelkedő alkotókat talál, elidőzik azoknál, külön fejezetben szól róluk. Ami viszont módszerét illeti, azt a műközpontúság jellemzi: életművek illetve műtipusok (a líra esetén műcsoportok — versciklusok) állanak gondolatmenetének középpontjában, olyan formán, hogy a művekről úgy beszél, mint azoknak eszméiből és stílusából leparólt esszenciákról. Bori a költői látomástípusokat — amelyekben a politikai-ideológiai motívumok éppúgy benne vannak, mint a formai, stílusi jegyek — vizsgálja meg sorban és összefüggéseikben, irodalomtörténeti viszonylatainkban: ezekből épül fel az a fejlődésrajz, ami a magyar irodalmi avantgarde történetét teszi. Sok jellegzetes részletet idéz a szövegekből, prózából is, versből is, az általa bemutatott „műalkotás—egyéniesség” plasztikusabbá tételére; viszont az életrajzi vonatkozásokat csaknem teljesen mellőzi, pusztán a legszükségesebb tények közlésére szorítkozik. A jelenségek kritikai vetületével és visszhangjával azonban mindig foglalkozik, teoretikus írásokat, vitákat és programokat idéz, értelmez és kommentál; az avantgarde elmélete és kritikai eszmevilága szerves alkotórészként épül bele a mű-esszenciákra alapozott fejlődésrajzba.

Az előzményektől a dadaizmusig felvázolt történeti kép a szecesszióval kezdődik. Bori ezt a képzőművészeti szecesszió párhuzamaként, másodlagos, inkább csak elszigetelt tünetekben felöltő jelenségként mutatja be; részletesen csak az avantgarde osztályozhatatlan elődeivel, Adyval és Révésszel foglalkozik. A magyar futurizmus megjelenését a közvetítő, az olasz futurizmust ismertető Szabó Dezső írásai jelentik be, majd a *Tett* és Kassák futurista korszakának részletes jellemzése, Komját, György Mátyás, Lengyel József, a *Tett* lírikusainak csoportja következik, és egy különös, magányos költő: Buday Dezső. Az időszakot a Kassák—Babits vita, a magyar avantgarde első csatája zárja.

Az expresszionizmus története a könyv legalaposabban kidolgozott, központi része. Első felében a voltaképpeni expresszionizmust írja le Bori, a „teljes érvényű” képviselőt, Szabó Dezsőt azután a forradalmi-mozgalmi expresszionistákat, a *Ma* és Kassák csoportjának költőit (akik közül Barta Sándort és Ujvári Erzsit emeli ki), Máczát (színházelméleti teóriáját), a kisebb költőket, végül pedig az aktivizmusig fejlődő mozgalmat. 1919 forradalma, a *Ma* útjának elválása a pártpolitikától, s az emigrációs utóhang (a *Máglyák énekelnek*) a zárókép. Az expresszionizmusról szóló rész második felében viszont az expresszionizmus továbbélését, az irányzat időleges vonzásába került költőket, írókat és teoretikusokat veszi sorra. Meglepően tágas névsor: a nyugatosoktól, Móricztól a moszkvai expresszionistákig (köztük Illés Béláig), sőt a hazai paraszt-expresszionizmusig, Sinkáig és Veres Péterig terjed. Nagyon érdekesen tágitja ki Bori ezt a körképet a szomszédságba tovább sugárzó expresszionista hatásokkal és mozgalmakkal: a vajdasági expresszionizmus (Csuka Zoltán, Szirmai Károly), a cseh-szlovákiai (Forbáth Imre, Mihályi Ödön, Györy Dezső, Morvay Gyula, Fábry Zoltán) és a romániai (Bartalis János, Szentimrei Jenő, Nagy Dániel, Szilágyi András, Méliusz József) magyar expresszionisták elég részletesen jellemzett portréorozatával. A magyar irodalom fő vonalának nagy vagy jól ismert alkotói közül Füst Milán, Szabó Lőrinc, Tamási Áron, József Attila és Radnóti expresszionista korszakáról éppúgy szó esik, mint Németh László, Pap Károly, Gelléri, Lécai János, Remenyik Zsigmond expresszionizmusáról.

Végül az utolsó rész a megkésétt, de aránylag gazdag magyar dadaizmust mutatja be Hevesy Iván és Déry híradásaitól Kassák és a bécsi *Ma* költészetéig: Barta Sándor, Mácza, Kudlák Lajos érdekes kísérletei állnak Bori figyelmének központjában. A dadaizmus kései virágai, Déry abszurd drámái is külföldön keletkeztek, itthon egyetlen röpirat, az „Is” (Pán Imre és Kristóf Károly) hagyott nyomot erről a mozgalomról, amely a magyar avantgarde mozgalom történetének második periódusát s Borinak ezt a könyvét zárja.

Az olvasó először ámuló izgalommal olvassa végig Bori könyvét. Az alaposság és a buzgalom, amellyel a szerző a magyar irodalom huszadik századi történetének elefelelt, vagy éppen soha fel nem fedezett alakjait és műveit összeszedi és elénk tárja, magával ragad. Bori gondolatgazdag, jószemű és művelt irodalmár, akinek megfigyelései találóak, okfejtései meggyőzőek. Ebben a könyvében is elevenek ezek az erényei: a költői látomástípusok árnyalt

megkülönböztetését éppoly gonddal végzi, amilyen világos előadásban tudja tolmácsolni. (Legfeljebb néhány kedvenc idegen szava érződik modorosnak: jobb híján műszó a „chialisztikus”, de a gyakori „inszisztál” már bántja a szemet.) S amikor a könyvet végigolvastuk, erényeivel sikerült meggyőznie bennünket arról, hogy valóban volt magyar avantgarde, s termése mennyiségre nem is olyan jelentéktelen. S mi is szívesen olvassunk a magyar avantgarde-nak egy olyan antológiáját, amelynek az egyelőre fiktív kereteibe Bori beletervezi könyve anyagának egy-egy kedves, általa nagyra értékelt idézetét.

Nos, ekkor kezdenek ébredezni kételyeink. Nem Bori könyvének értékei felől: azt szép és feltétlen hasznos munkának ítéljük. Hanem könyvének tárgya felől: valóban olyan fontos része ez a temérdek szöveg a magyar irodalomnak, amelynek a tárgyába óhatatlanul belésmérető szerző kimondatlanul is véli? Kimondatlanul — mert nyilván szintézise befejezéseként fogja megkísérelni az avantgarde elhelyezését a modern magyar irodalom egészében, és egyúttal nyilván korrigálni a hagyományos irodalomtörténeti képet. De hogy milyennek, milyen értékűnek véli ezt az anyagot, arról árulkodik az a mód, ahogyan bánik vele: mindent a hagyomány szentesítette anyaggal egyenrangúként kezel. Mindent: Révész Béla regényét, Kudlák Lajos dadaista verseit és Buday Dezső expresszionista prózáját éppen olyan elemlyültséggel és tisztelettel elemzi, értelmezi és jellemzi, akár Kassák vagy Füst verseit, Tamási vagy Gelléri prózáját. Kétségtelen, az idézett szövegrészek megállják a helyüket a legjobb, a hagyomány által szentesített szövegek mellett is: antológiadarabok vagy legalább antológiába való szemelvények, részek. De attól, hogy antológia-értékű egy szöveg, még nem feltétlen igazi költői érték.

Ha Bori meg is tud győzni bennünket ezzel a könyvével arról, hogy volt magyar irodalmi avantgarde, arról, hogy e miatt *lényegesen* meg kellene változtatnunk a magyar irodalom huszadik századi képét, ez az anyag nem tud meggyőzni. Kétségtelen, módosítanunk kell a hagyományos képen és anyagon: azt, hogy Kassák jelentősebb, mint eddig hitték, már tudjuk, azt viszont, hogy Déry jelentősége jóval nagyobb, mint eddig véltük, éppen Bori könyve bizonyítja. A könyvében felsorakoztatott, mennyiségre jelentős anyag azonban többnyire nélkülözi az igazi eredetiséget. Az avantgarde költők és prózaírók legtöbbször epigon, ezt be kell látnunk: eredetiségük csak a korstílusé, vagyis az azt megteremtő jelentős alkotók eredetiségének variálása, színezése vagy épp csak felhasználása.

A másik ok, ami miatt nem érzem ezt az anyagot perújításra alkalmasnak, az avantgarde költészet (és képzőművészet) régi szociológiai problémája, az, hogy nincs és nem is igen volt soha közönsége. Az irodalom ontológiai státuszának egyik kritériuma, hogy olvassák. Bori könyvében a szociológiai szempont egyáltalán nem szerepel, az avantgarde elszigeteltségének a problémája fel sem merül. Egyébként azt is megvallhatjuk, hogy az avantgarde szövegek tömegükben még a vájtfüllűek számára is olvashatatlanok; valóban csak egy antológia megtöltését bírná vonzeróval a sok kötetnyi vers és prózatermés, ami a magyar avantgarde-nak és Bori könyvének anyagát szolgáltatja. Kivéve a hagyományos képünkben is jelentősként szereplő írók és költők életművét, de annak viszont csak része vagy színezője az az anyag, amely az avantgarde valamelyik iskolájának reprezentálása is egyben.

Ha Bori irodalomtörténeti esszéjében nem szerepel sem az axiológiai, sem a szociológiai szempont, azt az anyagfeltárás feladata magyarázza; példamutató visztan abban, hogy ezt a feladatot nem pusztá deskriptícióval oldja meg, hanem a fentebb már ismertetett módon: a költői eszme történeti heurisztikájának nevezhetném ezt az eljárást. Könyve jelentőségét nem csupán ez teszi, hanem az, hogy — éppen ezzel a módszerrel, ezzel az eszmetörténeti heurisztikával — a magyar irodalmi avantgarde-nak és a szocialista gondolatnak a kapcsolatait tárja fel. Lehet, hogy azok számára, akik nem olvasták Bori könyvét, ez a konkluzió meglepő, nekem meggyőződésem, hogy a Bori által feltárt magyar avantgarde története főképpen a magyar szocialista irodalom történetét gazdagítja és korrigálja. Ezen a ponton válik érdekessé az anyag, s ezért várjuk érdeklődve a folytatást.

Miklós Pál

JÓZSEF FARKAS: „ROHANUNK A FORRADALOMBA”

A magyar irodalom eszmélése. 1914—1919. 2. átdolgozott és bővített kiadás. Bp. 1969. Gondolat K. 288 l. 10 t.

József Farkas könyve, amely most második kiadásban jelent meg, fontos és változatlanul aktuális feladatot végzett el. Idestova másfél évtizede, előmunkálatok és könnyen megszerzhető forrásanyagok híján kezdett munkához, hogy ezt az irodalomtörténeti szempontból jórészt ismeretlen területet feltérképezze. Ez a kiadás egyebek között azt bizonyítja, hogy a főbb tájékozódási pontokat már az első változatban jól jelölte meg, s munkája e tárgyban alapozó jellegű, összefoglaló szempontjai ma is érvényesek. Persze az azóta eltelt időben tekintélyes anyag halmozódott fel, nem kis részben éppen a szerző kutató munkája eredményeként. Természetes tehát, hogy ma már sokkal többet tudunk a Tanácsköztársaság időszakáról, s ez a tény szükségképpen vonja maga után az e korszakról adott kép árnyaltabbá, pontosabbá tételét.

Két ponton kristályosodnak ki az elmúlt időszak főbb tudományos eredményei. Az egyik mellőzhetetlen új szempont történeti jellegű, s a Tanácsköztársasággal kapcsolatos történelmi tények feltárásával és megítélésével függ össze. S azzal a ténnyel is persze, hogy éppen ebben a periódusban történt meg a Tanácsköztársaság vezető politikusai tevékenységének, történeti szerepének újjáértékelése, s egyúttal az egyes pártok, irányzatok, csoportok (a szociáldemokrácia, s az azon belüli törekvések stb.) alaposabb és

objektívebb elemzése. Irodalmi szempontból sem kevesebb az, ami újragondolást kívánt, így például az avantgarde és a forradalmiság viszonya, a polgári progresszió irodalma és a társadalmi haladás témaköre, s számos egyéb ilyen probléma.

Ezek a tényezők indokolják József Farkas munkájának bizonyos mérvű átdolgozását, illetőleg bővítését. Am e körülmény további taglalása helyett fordítsuk figyelmünket a könyv felfogásának, koncepciójának meghatározó vonásaira. József Farkas kutató munkájának a szakmai köztudatban talán a kelleténél is körülhatároltabb témaköre van, sokan hajlamosak a Tanácsköztársaság történelmileg rövid időszakának irodalmi jelenségeivel összekapcsolni. Pedig ez a könyv éppen azt bizonyítja, hogy a szerző hosszabb távú történelmi folyamatok alapján rajzolja meg azt a fejlődésvonalat, amelynek tetőpontja a Tanácsköztársaság időszaka. Munkájának alcíme: A magyar irodalom eszmélése 1914—1919, világosan mutatja a szerző szándékát, azt tudniillik, hogy voltaképpen e korszak meghatározott nézőpontú irodalomtörténeti feldolgozását nyújtja, amelynek középpontjában a kor nagy történelmi kérdései, a háború illetve a háborúellenesség, másrészt a szociális forradalom kérdései állanak.

Igaz persze, hogy ehhez nagyobb mértékben lett volna szükség a hagyományos—

konzervatív irodalomszemlélettel szemben fellépő új, modern irodalmi törekvések jelle-
gének megragadására. Am fogadjuk el
József Farkas témafelfogását, aki szigorú-
ban vonta meg témája határait, s előzmé-
nyeknek csak szófukar jelzésére vállalkozott,
s abból is annyit emelt csak ki, amennyit
szűkebb témája indokolt (Ady, Babits egy-
két verse, Kaffka Margit, Bródy Sándor,
Bíró Lajos neve), s azonnal a háborúhoz való
viszony, a háborúellenesség fokozódásának
ténye, a békevágy erősödése kerül áttekintő
elemzéseinek hatóságába.

„A legjelentősebb háborúellenes hang a
modern polgári irodalom, elsősorban a
Nyugat köré tömörült írók vállalkozása
volt” — írja József Farkas. Köztudomású,
hogy az első világháború elején háborús
lelkesedés lett úrrá nem is jelentéktelen
tömegeken, s a „hazafiasságnak” ez a hulláma
még a munkásmozgalmat, a szociáldemok-
ráciát sem hagyja érintetlenül. Természetes
ezek után, hogy az írók sem tudtak jól
tájékozódni ebben a helyzetben, s a maguk
módján különböző illúziókat tűztek a háború
kimeneteléhez. Ady ebben is, mint minden
lényeges társadalmi-politikai kérdésben, ki-
vételnek tekinthető, s így nem véletlen, hogy
elsőként ismeri fel s fogalmazza meg a törté-
nelmi igazságot. A történelmi és irodalom-
történelmi kérdés azonban, amely a modern
magyar irodalom háborúellenességével kap-
csolatosan felbukkan az, hogy miért éppen
irodalmunknak ez a vonulata bizonyult a
legprogresszívebbnek e nehéz történelmi
periódusban?

A könyv válasza ebben a kérdésben alap-
jában véve helytálló, bár éppen az ezekben a
fejezetekben szereplő megfogalmazásokon
látszik leginkább, hogy e munka egy régeb-
ben fogalmazott mű második kiadása. Nem
vonható ugyanis kétségbe, hogy pl. a Nyugat-
mozgalmat az érlelődő demokratikus forradalom
valamiféle vetülete, mint ahogy az is
köztudomású, mondhatni tananyag, hogy
a mozgalomnak két jellegzetes tendenciája
van, a társadalmi forradalmat hirdető plebe-
jus demokratizmus, másrészt a csupán iro-
dalmi forradalmat akaró művészi irányzat.
E premisszákból természetesen következ-
zik az is, hogy „... a háború kiváltotta
tiltakozás ... szorosabbra fűzte a Nyugat
egységét”. E megállapítások után a könyv
az egyes jeles költők és írók háborúellenes
műveit veszi sorra.

Az ilyenfajta áttekintések és elemző
ismertetések érdemei persze nagyobbak vol-
tak az anyag első feldolgozása idején, de
fontosságuk, hasznuk ma is kétségtelen.
Egyébként a háborúellenes irodalom másik
ágát, amely „... a munkásmozgalmat eszme-
körében fogant irodalomban alakult ki, első-
sorban a Tett, majd annak betiltása után

a Ma köré csoportosuló fiatal írók körében”,
József Farkas ugyanazzal a módszerrel
elemzi, mint a másik áramlat főbb vonásait.
Azt is jelzi természetesen, hogy a háború-
ellenes irodalomnak ez a szárnya jellegénél
fogva némileg összetettebb, s irodalom-
történelmileg bonyolultabb, legalábbis nem
oly egyértelműen megítélhető áramlat.

Ez az írócsoport ugyanis több irányú
ellenzéki álláspontot képvisel. Szemben áll
a korabeli szocialista irodalom egy részével
(a háborút egy ideig pártoló opportunisták-
kal), s a polgári irodalom pacifizmusával
egyaránt. De még inkább szemben áll az
említett irányzatokkal, esztétikai nézeteivel
és művészi gyakorlatával. Az a tény, hogy
Kassák, Komját Aladár, Lengyel József,
Mácza János és mások a „közérthetőség”
és hagyományos, illetőleg a „modern” polgári
irodalom ellenében művészetben és politiká-
ban más, radikálisabb platformra helyez-
kedtek, érdekes módon irodalmi köztuda-
tunkban nem annyira érdeme, mint inkább
történelmileg érthető negatívumai révén
tűkrözdök. József Farkas ugyan igazságot
osztó módon védelmébe veszi ezt az író-
csoportot, de a róluk szóló fejezetben ismét-
eltelen ellentmondásosságokat hangsúlyozza,
anélkül hogy e helyütt érzékeltetné: nemcsak
e csoport nézeteinek ellentmondásairól, forradalmiságuk kieléretlen vonásairól van szó,
hanem az avantgarde irodalom tudományos
megítélésének jó néhány bizonytalansági té-
nyezőjéről is.

Nem szükséges ezek után a következő
rész főbb megállapításait sorra venni, hiszen
a könyv módszere a már említett felosztást
követi. Fontos fejezet mutatja be az 1917.
évi orosz forradalmak hatását a magyar
irodalomra. Elsősorban e történelmi esemé-
nyek irodalmi és publicisztikai visszhangját
vizsgálja, továbbá azokat a következtetése-
ket, amelyek a reakciók nyomán a magyar
irodalom számára teendőként, követendő
magatartásként adódnak. Meglepően hosszú
fejezet foglalkozik a modern polgári irodalom
eszmei radikalizálódásának folyamatával. A
könyvnek ez a legterjedelmesebb fejezete
egyébként arra a jelenségre világít rá, hogy
a Nyugat köré csoportosuló írók egyúttal
a magyar irodalom legnevesebb, legtehetsé-
gesebb alkotói voltak, akik közül jó néhányan
klasszikus értékű életművet alkottak. Az
értékminőség okozza tehát, hogy az irodalom-
történelmi szerepnek megfelelően a modern
polgári irodalom jelentékenyebb képviselői-
nek a forradalmakhoz való viszonya ennire
előtérbe kerül, noha legtöbbjüknek későbbi
pályafutása elkanyarodott ezektől az indí-
tásoktól. József Farkas az irodalmi köztudat-
nak megfelelően alakította ki könyve, s így
részben koncepciója arányait, s ezt jól tette.
Am mégsem lett volna felesleges az említett

problémát elvileg-módszertanilag megindokolnia.

Annál is inkább, mert a forradalom, ha esztétikailag nem is feltétlenül, de eszmeileg mindenképpen a munkásmozgalomhoz kapcsolódó irodalomra volt mélyebb hatással. József Farkas is így látja: „Természetesen, az Októberi Forradalom eszméinek kisugárzása itt sokkal mélyebb változásokat hoz létre, mint a modern polgári irodalomban.” A sorra vett irodalmi jelenségek elemzése azonban a megállapítást nem támasztja alá oly gazdagon, mint az előző fejezet gondolatmenete.

A harmadik rész (A „büszke tettek” idején) József Farkas fejlődésrajzának utolsó része és egyúttal végpontja is: ebben futnak össze azok a vonalak, amelyek a háborúellenességtől a forradalmi válságon át a polgári demokratikus, majd a szocialista forradalomig vezetnek. Szorosabban szak szempontból is ez a fejezet nyújtja a legtöbb újdonságot, hiszen a történeti kutatások, s a munkásmozgalom e szakaszának újjáértékelése adja meg a lehetőséget bizonyos irodalmi-irodalompolitikai kérdések új megvilágítására. Ezek közül kiemelendő például Kun Béla és a *Ma* írócsoportjának nézeteltérése a szocialista irodalom jellegéről, továbbá a szocialista irodalom ekkor kezdődő megoszlása. Ez utóbbiról írja József Farkas,

„a Kassák-szerkesztette bécsi *Ma* és a Komját-csoport új folyóirata az Egység között a huszas évek elején kibontakozó viták eszmei gyökerét a Tanácsköztársaság idején felszínre került ellentétes nézeteikben lehetjük meg”.

Ezekben a fejezetekben is találhatunk jobbra deskriptív jellegű részeket is, amelyek lényegében ismertetik az egyes írók ez időbeli ténykedését és történelmi eseményekre reagáló irodalmi műveit, ám ezeknek az ismertetéseknek az érdemei vitathatatlanok, hiszen éppen József Farkas volt az, aki ilyen célból felkutatta és rendszerezte a forradalmak idejének irodalmi anyagát. E gyűjtő-rendszerező munkának aktualitása is számottevő, hiszen új irodalmunk gyökerei is „a Tanácsköztársaság új utakon induló irodalmáig” nyúlnak vissza „magasabb szinten kiteljesítve annak nagy kezdeményezéseit”.

A könyv második kiadásakor is elmondható tehát, hogy József Farkasnak ez a munkája lényeges, társadalmilag-politikailag is jelentős irodalmi folyamat rajzát tartalmazza, s ma is jól tájékoztatja az érdeklődő olvasót irodalmunk fejlődésének erről a fontos, de teljességgel még fel nem derített szakaszáról.

Wéber Antal

AZ UNITÁRIUSOK KÖLTÉSZETE

Sajtó alá rendezte Stoll Béla, Tarnóc Márton és Varga Imre. A dallamokat összeállította: Papp Géza. Bp. 1967. Akadémiai K. 719 l. 16 t. (RMKT XVII. sz. 4.)

A XVII. századi sorozat negyedik kötete egy meglehetősen zárt közösség, az erdélyi unitáriusok költészetét rendszerezi, ennek virágkorára, tehát kb. a század első öt évtizedére korlátozva anyagát. Nem érdektelen annak megállapítása, hogy az unitáriusok költői tevékenysége a visszaszorítás után, a befelé fordulás évtizedeiben bontakozott ki. Más vonatkozásban is meglepetés ez a kötet, különösen a benne foglalt anyag művészi színvonalá okán. Egységes is, mert szinte teljes tisztaságában képviseli a késői reneszánsz, a manierizmus stílusváltozatát, főleg ennek formai-technikai eredményeit. Nem nehéz megállapítani, hogy ez a költészet Balassi és Rimay ígészetében jött létre, s erről már az 1627-ben — tehát viszonylag korán — keletkezett Thordai-féle zsoltárok is tanúskodnak. Megvan azonban kötetünkben a hivatalos „nyugtázás” is: Túri Mihály Szentmártoni Bodó János dicséretére írt *epigrammájában* „két fő magyar poéta”-ként emlegeti a „jó híres Psallistát... egy jeles úri fő Balassát” és Rimayt, „énekek laurussát”.

(443.) Bodó — mondja Túri — nyomdokukba lép és tegyük hozzá: jó tanítványnak mutatkozik. Erről azonban a maga helyén.

Kötetünk kiváló filológiai teljesítménye a hivatalos (gyülekezeti) énekköltészet időrendjének, fejlődéstörténetének (527—538) megállapítása, valamint Thordai János zsoltárai kritikai szövegének az igen bonyolult szöveg hagyomány teljes áttekintése és rendszerezése alapján történő helyreállítása (580—599.). Az első vonatkozásban azt kell megtanulnunk, hogy 1605 előtt nem volt nyomtatott unitárius énekeskönyv, keletkezésének terminus post quem-je 1605—1607, a második énekeskönyv pedig csak 1632 táján jelent meg, valószínűleg Thordai János közreműködésével. A Thordai-zsoltárok is csak a jelen kiadvány jóvoltából bontakoznak ki teljes szépségükben, a fentebb említett aprólékos kritikai munka nyomán. A szétszórta, ritka egykorú nyomtatványokban lappangó, vagy az egy-egy kézirat alapján közzétett epikus darabok összegyűjtése szintén kiemelkedő értéke a kötetnek.

A XVI. századi előzmények alapján jól magyarázható, hogy az unitárius költészet gondolatvilágát erős humanista befolyások alakítják. Nem véletlen, hogy Kolosi Török István tollán szólal meg magyarul Marsilius Ficinus (502.); az is az unitárius tanítás humanista szelleméből következik, hogy Rákosi András bibliai historiájának (103.) „szenteskedő zsidója”, a farizeus sem elvetett ember. Megfigyelhető, hogy Thordai János zsoldárainak hangneme mindig szelidebb és csiszoltabb az ótestamentumi átkok kifejezésében, mint Károli Gáspáré vagy Senczi Molnár Alberté. (Ez utóbbi szorosan a vizsolyi biblia stilsztikájához tartja magát.) Nem akarjuk mindezzel azt állítani, hogy az unitárius ideológia valaminő „avant la lettre” felvilágosodást képvisel. Sőt, megtaláljuk benne a középkori legendairóladalom, a misztika, a világvég-legendák, a chiliasmus jegyeit is. A 25. szám alatt közölt vallásos ének az „utolsó üdőknek megvénhült ideje” fordulattal fejezi ki a *senectus mundi* középkori tanítását (59.); Rákosi András középkori legendákból tud Krisztus ruhájának „szederjes kököröcsén” színéről (108.); Kolosi Török a XVI. század egyetemes démonhitét mutatja be *Az Szent János evangélista és apostol historiájában* (484.). Végül itt van Fiátfalvi György *Pokolbeli látomása* (138.), amely a régi magyar irodalom legterjedelmesebb túlvilági utazása. Egyenesen azt állapíthatjuk meg, hogy a magukat ortodoxnak minősítő protestáns konfessziók kevesebb kapcsolatot tartanak a misztikus profétikus középkori szellemiséggel, mint az unitáriusok. (Ne feledjük, hogy a XVI–XVII. században csak nálunk tételezhető fel Gioacchino da Fiore, hiteles és hamisított műveinek valamely ismerete! Ezt dogmatikai okok magyarázzák.) Nem hallgatom el azt a megfigyelésemet sem, hogy Fiátfalvi pokoljárásának egyik részletén, mint sűrű ködön át, dantei *reminiscentia* sejlik fel. A 43–48. szakaszban a vándor feliratos pokolkapuhoz érkezik, utána újabb kapu következik ördögök seregétől körülvéve, bűdös tó, majd égő kemence, benne egy ember. Nem kell magyarázni, hogy az *Inferno* III–X. énekének egyes mozzanatai ötlenek élénk, anélkül természetesen, hogy a *Komédia* legcsekélyebb ismeretét tételezhetnénk fel. Fiátfalvi névtelen, feltehetőleg XVI. századi forrása azonban szedhetett össze dantei emlékképeket, hiszen az erdélyi antitrinitáriusok olasz kapcsolatai eléggé kiterjedtek voltak. Csak futólag említjük, hogy Kolosi Török a kakas és a lekipásztor allegorikus összehasonlításával (505.) tipikusan középkori eszméket népszerűsít.

Még érdekesebb lesz a kép, ha arra is figyelünk, hogy a humanizmus és a misztikum találkozásából fakadó költészet nem jelen-

téktelen mértékben világias színekkel pompázik; a bibliai epika novellisztikus, reneszánsz izlésű továbbalakítása, a lírai költészet korszerű stilsztikája és verstechnikája kiértelt művészi törekvésekre vall. Szentmártoni Bodó János *Teközbi fiúja* (400.) nem hiába volt két évszázadig oly népszerű olvasmány. A 662. lap jegyzete vele kapcsolatban „megleppő anakronizmusokat” emleget, nézetünk szerint éppen ezek az aktuálizálások adják legfőbb művészi értékét. Egyébként egy reneszánsz műalkotás esetében szó sem lehet anakronizmusról, hiszen az író vagy a képzőművész kizárólag a maga kora társadalmi körülményei között tudja elképzelni a biblia történetét, eszébe sem juthat holmi archeológiai-történeti hitelesség keresése. Hivatkozzam Bornemisza *Elektrájára*, Veronese *Kánai menyegzőjére* (Párizs, Louvre) vagy Caravaggio *Szent Máté elhívására* (Róma, San Luigi dei Francesi)? Éppen a tékozló fiú történetét adott leginkább alkalmat a világias reneszánsz pompa mutogatására, s már a XVI. század eleje óta festmények légiója készült róla, a Szépművészeti Múzeumban is van egy, amely ötletesen ábrázolja a Szajna-parton mulató társaságot, háttérben a Notre-Dame látható. Szentmártoni Bodó sem marad kívül ezen a közgondolkodáson, s éppen azzal alkot kitűnőt, hogy a moralizáló eszmemenet keretében minduntalan magyaros és világias, a valósághoz tapadó életképeket rajzol. A stilsztikai megformálás is azt a köznyelvi fordulatokban gazdag, szentenciózus modort követi, amely oly gyakori a magyar reneszánsz prózában, és nyilván nem független Erasmus rendkívül népszerű adagiumainak hatásától („Bársony nyerge sem tésznek tudod az Szamárra”, „Tuddé mikor az ökröt felkergetik Bécsben...”, „vak-paraszt”, „hajnalnóta”, „Adgyák ki a szakácsnak a borsolo erszént” stb.). A *Maria Magdalena históriájában* szintén a világias pompát rajzoló részek a legjobbak. Nem tudjuk — a kiadás jegyzetanyaga sem tisztázza —, honnan veszi Szentmártoni Bodó azt a novellisztikus fordulatot, hogy Magdolna Lázár és Márta testvére volt. Eléggé feltűnő és az egyetemes egyház közgondolkozásával ellentétes a magdalai Máriaának a bethaniai Máriaával történő azonosítása. A középkor, Dante is, éppen a szent és kontemplatív élet példaképeinek (*exemplum*) tekintette az utóbbit, mint aki „a jobb részt választotta” a szorgoskodó Mártával szemben. Bodó eljárása mindenestre ötletes és szépírodalmilag hasznosítható. Kolosi Török — ha lehet — még Bodón is túlszár a világias szemlélet érvényesítésében. Ebben a tekintetben legfeltűnőbb *Az asszonyi nemnek nemességéről* szerzett „rhythusa”. Magán viseli a humanista *protreptikos* (laudatio) minden jegyét, a 22

pontba rendezett bizonyítás a logikai-retorikai közhelyek szerint történik; az érvelés prókatori ügyességét Kolosi galáns rabulizs-tikával párosítja, s nem riad vissza a közkeletű bibliai igazságok eltorzításától sem, hogy a nők értékét kiemelje. A közgondolkodással szemben a paradicsomi bűnbeesés felelősségét Ádámra hárítja (470.), Éva szépségét minduntalan kiemeli; szinte Miltonra emlékeztet az a fordulata, hogy Éva szépségét a Sátán megirigyli. A bibliai nőalakok hosszú katalógusa (462–463) is az asszonyi szépség dicséretét szolgálja, s a hizelkedő humanista érvelés minduntalan erőszakot tesz a biblia szellemén. Ez a retorikus technika természetesen a saját érvelését is visszajárta fordítja, ha a kitűzött tárgy úgy követeli: *Az egyes életnek kedvelten és kóros voltáról* szóló tanító költemény (508.) Éva vétkét már az egyházi moralizálás szellemében magyarázza (510–511.), mert azt kell bizonyítani, hogy Éva *egyedüllete* miatt vétkezett. Jellemző viszont, hogy az őszanya szépségének magasztáló leírását most sem mulasztja el: „Pallas vala az szép Eva Asszony Anyank... / Ki mikor egyedül Paraditsom kertben, / Mint Páva sétálna nagy gyönyörűségben, / Szemei volnának széjjel tekintésben, / Szebb szebb gyümölcsöket kívánván szívében...” stb. A reneszánsz festmények látványát idézi e formás szakasz: „David-is egyedül hogy folyoson járna, / Déli álom után szépen mulatozna, / Ellenbe Betsabé ő szép testét mossa, / Mellyel az Királynak szívé fellobbantya”. (511.). Kolosi „barát legendára” hivatkozik ugyan, mégis képzőművészeti látványt sugall a remeték megkísértésének részletes leírása is (512.). A mindennapi valóság elemei benyomulásának, esetleg talán Prágay András *Serkentő órája* hatásának bizonyossága az a részlet, hogyan próbálják a tiszta matrónát ajándékokkal elcsábítani a „lator ifjak”. (516.) A házasságot minden reformátor ajánlja, de ritkán akad nálunk ily kiegyensúlyozott humanista tanulás, mint Kolosi Töröknel: „Társal való élet hasznos kellemetes, / Mind lélekre, teste nézve hidd szükséges, / Akar mint tsátsojjon a Barát szerzetes”. Az unitáriusok oktató-elbeszélő irodalmi termése a reformátori-humanista közgondolkodás, a mindennapi valóságérzék és a reneszánsz ízlés szerencsés egyesüléséből jött létre. Ebből a szempontból tekintve, még a só, a vas, a malommester és a vadászat dicséretéről írt oktató költemények is többnek számíthatók, mint a magyar ipartörténet korai dokumentumai. Érdemes lenne összeszedni azt a sok színes leírást, festői részletezést is, amelyek ezt az erkölcsitanító-szórakoztató epikát tarkítják. Az *sonak dítsiretiről* pl. aprólkosan, gyönyörködve számol be a szakácsművészetről, a madarak, halak, húsok szinompompás leírását

adva, akárcsak a korabeli holland piaci életképek, csendéletek (20–26. vsz. 447–448.). A toronygombot feltevő ácsmester képe (442. 25–27. vsz.) a százados falusi szenzáció ügyes megjelenítése.

Thordai János költői portróját nem kell megrajzolnunk, mert Varga Imre már kitűnő dolgozatban mutatta be zsoldtárfordításának művészi értékeit (ItK 1958. 541–554.). Érdemes volna még ritmikájának gazdagságát méltatni: különösen a hosszú verssorok (a 12-ösök, 13-asok, 14-esek) hathatós és magyaros versbeszédét. Rimtechnikájának manierista jellegét szintén jól ismerjük; a Rimay teremtette *ép—nép—kép—lép* (*szép*) rimelést a zsoldtárfordításban tizenegyszer találtam meg, egy ízben többesszámban (Ps. CXI. 2. vsz. 366.). A XLV. zsoldtárt a magyar reneszánsz költészet legszebb darabjai között tarthatjuk számon. A CL. zsoldtárban felbukkan *refrén* (390.) szintén megjegyzést érdemel. Papp Géza dallamközlései igen alapos filológiai munka eredményei, s a verstani vizsgálatokhoz megbecsülhetetlen segítséget nyújtanak.

A sajtó alá rendezés munkája a gyakorlott kutatók magas szintjén áll, vele kapcsolatban kevés megjegyzést tehetünk. A nagy részéről nem hagynék magyarázat nélkül olyan szóalakat, mint a 9. számú ének 21. sorában előforduló *szenggyen* (= zengjen), mert az ilyesmi még a szakembert is megállítja egy pillanatra. Nélkülözöm a jegyzetek sorában annak megállapítását, hogy Rákosi András *Phariseus és publicanusának* a Szádeczky—Miscellaniából közölt todaléka (567.) Zrinyi *Feszületre* c. költeményének négy verszaka és az említett gyűjtemény Zrinyi-kapcsolatait szaporítja (Vö. Négyesy L. kiad. Bp. 1914. 354–355.).

A szómagyarázatokkal a szerkesztők talán a kelleténél takarékosabban élnek. A 106. lap 143. sorának „absensre notál” kifejezése semmiképpen sem jelentheti azt, hogy „számkivetésbe küld”. Az előző sorban felbukkanó *mustra* (= seregszemle) igazít útba. A must-rát, mint fővezér, az utolsó ítéletkor Krisztus tartja, a bűn, mint „seregedek” nótál, azaz jegyez, s akit távollévőnek (absens) minősítenek, az súlyos büntetést kap, mert katonaszökevény. Zavaros a kép, hiszen az ítéletkor a bűnösök sem lehetnek *absens*ek. A manierista képalkotás torzításai azonban eléggé közismertek. — A Thordai-féle XLV. zsoldtár első sorában (231.) felbukkan *megadázik* nemcsak azt jelenti, hogy dühössé lesz, így nincs a sornak értelme: a Tájszótár ismeri az alapige „erősen vágyakozik, esenkedik” jelentését, többek között éppen Háromszék-ből. Ismeri e jelentést új etimológiai szótárunk is. — A CVI. zsoldtár 80. sorában (332.) olvasható *ványol* nem pusztán „tapos”, hanem *laneam vestem calcat, panni calcatio*,

más régi magyar szóval *kall*. (A kép így színesebb!) — A CVIII. zsoltár 4. sorában (335.) előkerülő *musika* csaknem mindig zeneszerszámot jelentett a régiségben (a népnyelvben sokszor ma is), s ezt magyarázni kellene. — A *vasról való ének* „felsál” szava (172. sor, 399.) szintén magyarázatot igényelne. — Félreértés *Az tékozló fiú* 371. sorában szereplő *pipe* magyarázata; ez nem csirkét jelent, hanem *lúdfit*. A 746. sorban világosan „pipe-pásztor”-ról olvasunk, a csirkét pedig nem szokták őrizni. — Ugyanezen elbeszélő költemény 388. sora („Nagy fel szóval mondattya az Buknak bosszuziát”) nem kíván igazítást („búknak búcsúját”), mert a régi magyar nyelvben a *bosszú* többnyire „bosszantás” értelemben szerepel. A költő pontosan azt mondja, amit kifejezni óhajt: a dorbézoló ifjú nagy zeneszóval bosszantja a bánatot. Nagyon fordulatos megszemélyesítés, igei metafora! — Magyarázni kellene a *hallgat tőle* (433:410), a *confrey* (448:97), a *mordályság* (494:454) kifejezéseket: ez utóbbi például nem gyilok, fegyver értelmű, hanem „insidiosus mordacitás”. — Nem világos előttem az 503. l. 34. sorában használt *tökélet* szó értelme. — Ugyancsak hiányzik a *szojegyzékből* az 508. lapon cimben szereplő *fukar*. — Nem ártott volna a 445. lapon (25. vsz.) használt *proplastes* (= formaöntő, alkotó) értelmezése. — Az 529. lapra becsúszik a helytelen Batthyányi-alak, noha az 531. lapon jól szerepel: ismeretes, hogy még Zrinyinél is a Bottyán, Bottyáni névformák olvashatók, s a helységnév ma is Szabadbattyán. — Melotai is helytelen névalak (527.), Milotai kell. Itt érdemes említenünk, hogy Túri János Szentmártoni Bodóhoz írt hosszú dicséző versét *epigrammának* nevezi, Bodó műveit pedig *Tragoediának* (443–444.). Mindez távolról sem egyezik meg a reneszánsz irodalomelmélet szóhasználatával, de régi középkori jelentéstartalom sejlik fel bennük (*tragédia* minden, ami emelkedettebb stílusban van írva, *epigramma* pedig minden felirat, lényegét magyarázó írásos összefoglalás). — Az 553. lapon Enyedi György latin művének címében hiba van.

JÓKAI MÓR: CIKKEK ÉS BESZÉDEK

(1847. január 2. — 1848. március 12.) 1–2. köt. Összeállította és sajtó alá rendezte: Szekeres László. Bp. 1965–1967. Akadémiai K. 894; 923. (J. M. Összes Művei)

Jókai műveinek majd egy évtizede megindult kritikai kiadásában — amely igen szép eredményeket, egész kis könyvtárat adott, — sajátos helyet foglalnak el a *Cikkek és beszédek*; Jókainál szokatlan módon kevésbé ismert, utánnyomásban alig-alig megjelent írásokat tartalmaznak. Az eddig elkészült öt

Tárgyi megjegyzésem kevés akad. Az alvilági folyók nem szerepelnek az *Aeneis* V. énekében (142., ill. 571.), itt pusztán arról olvasunk, hogy Anchises Aeneas, álmában, az avernusi birodalom meglátogatására szólítja fel. — Tótfalusi *Mentségének* 1940-es betűhív kiadását Kner Imre rendezte sajtó alá; valóságos nyomdai remekelés, jórészt maga szedte (662.). — Téves *Johanna papissát* Kolosi Török nyomán VII. Jánossal (705–707) azonosítani, hiszen a teljesen alaptalan monda szerint is kb. 150 évvel később élt; Platina VIII. János néven szerepelteti (Vö. Félegyházi József: *Az egyház a középkorban*. Bp. 1967. 360–61.). — Kolosi Török felsorol néhány csakugyan ismeretlen női filozófust (Kalidonia, Mantinea), *Phileta* azonban szerepel a bölcsélet történetében, Xenophon felesége volt, bár a források gondolkodóként nem említik (Diogenes Laërtios: *Vitae et placita clarorum philosophorum*. Lib. II, 6, 8, Parisiis, Firmin—Didot 1878, 45). — Érdemes lett volna a *Physiologus*t idézni arra a különleges hiedelemre, hogy a basiliscus a kakasok tojásából kel ki (506.).

A Régi Magyar Költők Tárának IV. kötete tartalmilag és stilisztikailag egyaránt gazdag költészetet mutat be, reneszánsz stílusú irodalmunk képét igen előnyösen színezi. El lehet gondolkozni azon, mily hasznos lett volna a fejlődés szempontjából is, ha a humanizálódó vallásosság keretein belül létrejövő világlátás elemei tovább élhettek volna. Minderre azonban az ellenreformáció kibontakozása, s a protestáns ortodoxia folyton erősödő nyomása nem adott módot. A magyar reneszánsz irodalom itt bemutatott értékes alkotásai azonban csak az egyházi használat szűk körébe zárva, vagy a ponyva szintjére csúszva maradhattak fenn a XIX. századig, amikor már alig tudtak mit kezdeni velük, költői értékeiket nem ismerték fel. Kötetünk szerkesztői kiváló restaurátori munkájukkal irodalmi értékeink tárházát gyarapították.

Bán Imre

kötetből az első kettő az 1847–48-as, a harmadik — ugyancsak Szekeres László gondozásában még munkában levő — az 1849-es esztendő, míg a negyedik és ötödik, H. Törő Györgyi kiadásában az 1850-es évek, az újrakezdés publicisztikáját gyűjtötte egybe.

Örvedetes, hogy a kiadó és a kritikai kiadás irányítói, felismerve Jókai publicisztikájának jelentőségét, lehetőséget adtak az anyag megkívánta terjedelehez. A közölt szövegek nemcsak az író életműve, hanem a kor irodalmi élete, művelődéstörténete, sőt történelme szempontjából is fontosak. Hiszen olyan évekről van szó, különösen az első három kötetben, amelyekben a nagy történelmi események egymás sarkára léptek, maguk a hétköznapiak is történelemmé lettek, a nagy művek pedig egy-egy folyóirat vagy lap hasábjaira kerültek — aprópénzre váltva. Fontos volt minél teljesebb kiadásuk azért is, mert bár kevésbé reprezentatív Jókai-művek, az adott korban mégis jelentős alkotói periódust képviselnek. Szekeres László — nagyon helyesen — élt a lehetőséggel és a teljes anyagot adta, azaz minden Jókainak tulajdonított cikket, ill. írást közölt, mindazt, amivel a „szerkesztő-mindenes” lapját megtöltötte.

Az I. kötet 556 lapon az írónak 1847 januárja és 1848. március közepe közötti hírlapi írásait tartalmazza. A 30 lapnyi bevezetőt: „Jókai hírlapírói pályája küszöbén” 10 lapos „Irodalom” követi, végül pedig a jegyzetek 270 lapon adják a cikkek helyére, újraközlésre, esetleges variánsaira vonatkozó utalásokat, valamint a tárgyi magyarázatokat. Itt is, miként a gyűjtött szövegben, a szigorú időrend érvényesül. A II. kötet 483 lapon az 1848. március 18-tól az év végéig megjelent Életképek-szövegeket, valamint a 270 lapnyi jegyzetet adja. Közben helyezkedik el: „Az 1848-as Életképek szerkesztője”, „Jókai »Forradalom alatt írt műveinek« a sorsa” (18 lap) c. fejezetek és a 40 lapos „Irodalom”. Ez utóbbi az íróra és az itt közölt művekre vonatkozó „általános megállapításokat” (I. 593) tartalmazza. Mindkét kötet beosztása szerint önálló egész, bár ezt a kettévágást legfeljebb kiadói szempontok indokolhatták, mert egyébként azonos, összefüggő korszaknak a természetéről van szó, ami szerkezetileg egybe, egy helyre kívánkozott volna. Elsősorban a bevezető fejezetek kerülhettek volna összevonva egy helyre, mint pl. a *Cikkek és beszédek* IV. és V. kötetében. Itt feleslegesen török meg a kettéválasztással egy egységes ívben haladó életmű és maga a korszak. Ennek következményei az ismétlések, a szükségtelen részletezések, amelyek elsősorban az „Irodalom”-ban jelentkeznek, annak ellenére, hogy látható Szekeres László igyekezete, hogy elkerülje azokat. Az „Irodalom” mindkét kötetben túlméretezett, erősebb rostálásra lett volna szükség. Miért kerültek be pl. a már idejét múlt korszakról megállapítások vagy általánosságok, lexikonrészletek, sőt a régi tévedések, amelyeket éppen Szekeres cáfol és cáfolt meg már korábbi

cikkeiben is. Nem lett volna elegendő egy igen rövid, de teljes bibliográfia a fontosabb tételek annotációjával?

A rovatvezető, szerkesztő működését bemutató fejezetek felderítik Jókainak a *Jelenkornál* és az *Életképeknél* végzett munkáját. Szekeres László, mint annak korábbi tanulmányaiban tanúságát adta, igen alaposan ismeri Jókai életét, műveit és a vele foglalkozó irodalmat, így minden állítását meggyőzően és alaposan tudja bizonyítani. Fejezetei nagy segítséget jelenthetnek egy majdani Jókai-életrajz írójának. Anyaggyűjtése alapos, megnyugtatónak látszik a cikkek hitelességének vizsgálata, legfeljebb a cikkek két esetben bánt talán bőkezűen az írónak tulajdonított írásokkal. Indoklását mégis elfogadjuk, mert az akkori lapviszonyok ismeretében tudjuk, milyen gyakori volt, hogy a szerkesztőnek szinte egyedül kellett teleírnia lapját. Tanulságosak a cikkeknek és a későbbi műveknek az összekapcsolása: az élmény és az írói megvalósítás párhuzamának feltüntetése. Szekeres László bevezetői elmondják mindazt, amit az íróról tudni lehet és mondani kell, legfeljebb több adatszerűség, nagyobb tömörség lett volna kívánatos. Ami a tömörséget, adatszerűséget illeti, ugyanez vonatkozik az idézetekre az „Irodalomban” éppúgy, mint a tárgyi jegyzetekben — különösen ez utóbbiakban foglalnak el sok helyet. Mi indokolja pl. a Kövessy Kálmán verseiről írt bírálat közlését (I. 643) vagy a túl terjedelmes részletezéseket (I. 635, 712, 674, 832)? Ezek a kortársi lapokból vagy művekből kiragadott részletek amellett, hogy helyet vesznek el, meg is bontják az egész folyamatosságát. Az előzmények vagy a replikák ide tartozó vonatkozásainak rövid összefoglalása jobban biztosította volna az olvasó számára az eligazodást: az „embarras de richesse” néha visszájára fordul. Itt is aránytalanság jelentkezik, ami feltehetően abból adódott, hogy a sajtó alá rendező — vagy maga a kiadó — nem tisztázta, hogy milyen közönségre tekint.

Innen lehet az ellentmondás a bevezető fejezetek filológiai alaposága, igénye és a jegyzetek burjánzása között. A majdani olvasó személyének bizonytalansága mutatkozik meg abban, hogy pl. Bajza József, Pulszky Ferenc, Teleki László, Toldy Ferenc, Vahot Imre (még a II. kötetben is!) neve mellé jó néhány soros magyarázat kerül éppúgy, mint az academia, a Kisfaludy-Társaság mellé. Folytathatnánk a sort Metternichel, XIV. és XVI. Lajossal, Lajos Fülöppel, a Stuart, a Tudor, a Plantagenet családdal, Turingiával, Westpháliával, a Towerrel (aminek meghatározása nem is pontos!), sőt még a Marsaillaise-zel. Nincs szükség effajta jegyzetelésre! Ezeket a

kiadványokat olyan olvasó úgysem veszi kézbe — ne ringassuk magunkat illúziókba! —, aki ezekkel nincs tisztában, vagy ha mégis, azonnal leteszi. Ha valaki viszont olvassa a Jókai-publicisztikát, bármilyen szakmája és képzettsége legyen is, tudja, hogy hol kell egy számára ismeretlen névnek utánanéznie. Azt azonban már nem képes megfejteni, ami a szövegekben rejtett vagy kevésbé rejtett utalásként megbúvik. Ezeknek a megvilágítása vár a sajtó alá rendezőre, csak ő végezheti el, aki miután végiglapozta a kor folyóiratait, szinte benne él ezekben az években. Ide vonatkozó ismereteit még a leggazdagabb lexikon sem pótolhatja! Az olvasó egyébként honnan tudja meg, hogy ki lehetett az a politikus, aki „összeszedé lapokban közölt eszmevázlatait?” (I. 371), vagy hogy milyen „új lap van keletkezésben” (I. 418)? És vajon milyen kirohánást intézett — és intézett-e egyáltalán? — a Kisfaludy Társaság titoknoka az ifjú irodalom ellen? (I. 515., 527) Milyen utánnyomatási peres ügye volt Magyar Mihálynak, akinek egyébként igen nagy érdemei voltak a magyar nyelvű és haladó könyvek kiadásában? (I. 434: a *Népdalok és Mondák* I. kötetének illegális kiadása elleni tiltakozás.) Az is tanulságos lett volna az olvasó számára, hogy milyen módon és milyen alkalomból foglalkozott velünk a *Constitutionnel* (I. 390), és hogy mi volt a bécsi *Theaterzeitung*, ill. a *Morgenröthe* szerepe? (I. 816., 860) A példaként kiemelték mellé még két apróságot: a „vatermörder” igaz hogy „apagyilkos”-t jelent szó szerint, — de azokban az években, a szót hallva elsősorban a kényelmetlen, keményített, magas gallérra gondoltak, ami viselőjének szigorú, konzervatív külsőt kölcsönzött. Jókai „obsuerantizmus”-t ír, amit a jegyzetek „obscurantizmus”-ra javítanak. Anyiban helyes a javítás, hogy ilyen szót nem ismer a latin, tehát tévedés, „sajtóhiba” (I. 799), a kortárs azonban tudta, hogy Jókainál nagyon is tudatos tévedés: gunyoros utalás Eugène Sue *Les mystères de Paris*-jének „sötétségére”, és egyben oldalvágás Kuthy Lajos *Hazai rejtelmek* c., Sue modorát, ill. modorosságát utánzó regényére.

Fenti kiragadott példánkat arra szolgáltattak, hogy felhívják a figyelmet, hogy éppen a publicisztikai írásoknál igen szükséges a kor felelevenítése, mert a szövegek megbújó utalások felderítése, a kor jellemzése nélkül nem érthető, különösen nem élvezhető a verbeli újdonság munkája.

A komáromi nemes ifjú pedig, zsebében a friss ügyvédi diplomával, amelyen épp hogy megszáradt a tinta, igazi újságíró volt már akkor is, amikor 1847 januárjában a *Jelenkor*hoz állt. Született zszurnalista a 22 éves Jókai, róla lehetett volna mintázni a „korszerű” újságíró-eszményt. Igazi ripor-

teri alkat, kitűnő érzékkel az aktualitások iránt, aki friss szemmel számolt be a „főváros”, Pest-Buda híreiről. Ösztönösen megérezte, hogy közönsége mit vár tőle, felismerte a közhangulatot. Jókainak miként írói, újságírói indulása is igen szerencsés volt, félévi műhelymunka után már egyedül végezte az *Eletképek* „szellemi kiállítását”. Tehetsége mellett a kordivat is segítette, amely magával hozta azt a fajta újságírói stílust, amely a legjobban megfelelt egyéniségének, lehetőséget adva képességei kibontakoztatására: Jókai egyénisége és stílusa egybeesett azzal a korigénnyel, amelynek kifejezői Heine, Börne, Jules Janin és a fiatal német írók voltak, hogy csak a legjellemzőbbekről szóljunk.

Az említettek közvetítésével érkezett el hozzánk a „journalismus”, amely egyszerűen forradalmasította nálunk is az újságírást. Új tartalmat és új formát követelt. Mint Börne fogalmazta: a hangsúly a *miről* átterelődött a *hogyanra*. Ő adta meg a receptet ironikus soraiban: „Vegyetek néhány ív papírt és három napon keresztül mindazt írjátok le, ami eszetekbe jut. Írjátok meg mindazt, amit... gondoltok — és három nap múlva oda lesztok a csodálkozástól, hogy milyen új, sohanem hallott gondolataitok voltak. Ez a művészet három nap alatt eredeti íróvá válni.” Ez volt az, amiben mester volt Jókai: így lett az új stílus megtestesítője. Ezáltal válik érthetővé hallatlan sikere és egész prózája is: a publicistáé és az íróé.

A bevezetőben minderről nem esik szó, pedig enélkül sok minden homályban marad, így pl. Jókai gyors sikere vagy Vahottal való polemáinak oka, aki Jókaiiban a diadalmas betetőzőjét látta nagy irigyen annak, amit ő kezdett el: az újságírás korszerűsítését, modernizálását. A francia példáról szó esik, így a *Journal des Débats*-ról, Jules Janinról (I. 569), de nem említi Heinét vagy a „jung-deutsch” írókat, akik nyomában a „journalismus” eszméi terjedtek. A németekről annál kevésbé feledkezhetünk meg, mert őket a németországi lapok mellett a hazai német nyelvű sajtó is népszerűsítette, sőt a *Regélő* is. Börne neve egy ízben szerepel: a bevezetőben idézett Severus-cikkben (I. 594—5.). A korabeli szerző, a *Honderűben* közölt Irodalmi levelében kiemeli Börne szerepét, rövid, aforisztikus stílusát, és egy idézetben foglalja össze az újságírás feladatát: „Könyvek nem nagy rudakban, hanem apró darabokban nyújtják az aranyat”. Az eredeti Karl Gutzkow, a Junges Deutschland tagjának *Savage Richard* c., nálunk is ismert darabjában található, amelynek angol újságíró hőse ékesszólóan fejt ki a sajtó és általában a zszurnalizmus jelentőségét és hatalmát. A hazai közönség, köztük Severus

és Jókai, magyarul is olvashatta, mert Lukács Lajosnak, Kazinczy Gábor barátjának fordításában 1841-ben megjelent, sőt színpadra is került.

Ugyancsak segítette volna a kor fellevenítését az író személyén túlmutató fogalmak, kifejezések, utalások megvilágítása. Így pl. a „szakadozott” (zerrissen) irodalmi életre, az „aranyborjú” imádásra, az „irányköltészet”-re (Tendenzpoesie), az *Életképek* „irányára”, mint Medgyes Lajos írja (I. 769) vagy a *Magyar Szépirodalmi Szemle* kifogásaira („a felületesség bajnokai”) való kitérés: azaz a Junges Deutschland hazai fogadtatásának, hatásának megemlítése. De hiányzik a korképből Kazinczy Gábor korábbi irodalomszervezői tevékenysége, amelyre Vahot és a jegyzet szövetségűen utal is. Egyébként Bisztrayval kell egyetértőnk, aki az *Írói arképek* kiadásában nem Kazinczyt, hanem Kuthyt tartja a Csengery, Frankenburg, ill. K.* által rendezett estélyek házigazdájának. Kazinczy ekkor Zemplénben élt és csak látogatóba járt fel, míg Kuthy ez időben igen nagy házat vitt. (I. 716.)

Hiányérzetet elsősorban az I. kötet okoz. Az írón és a lapokon túlmutató, vagy a magyar irodalom köréből kikerülő magyarázatok elmaradásának, a korpék leszűkítésének bizonyára ugyanaz lehetett az oka, amit a felesleges jegyzetek nagy számának:

a szélesebb közönségre való tekintés igénye. A hiányzó jegyzeteket tehát nem elsősorban Szekeres Lászlótól kell számon kérnünk, hanem a kiadói-szerkesztői koncepciótól. Sokkal megalapozottabb a II. kötet ezen a téren, ott legfeljebb ugyancsak néhány felesleges jegyzet és a tömörség hiánya hat zavaróan, meg azok a sajtóhibák, amelyek elsősorban az idegen nevekben és szavakban bosszantják az olvasót. (Nem kevésbé az I. kötetben! Van egy mindkét kötetben visszatérő rossz megfogalmazás, melynek eredményeként az derül ki, hogy: „A Nemzeti Múzeumot 1837 és 1847 között építették Pollák Mihály tervei alapján, korintoszi oszlopokkal, Lotz Károly és Than történelmi festményeivel.” (I. 604., II. 555), Lotz pedig csak 1833-ban született, Than Mór 1828-ban. Ez utóbbi 1848-ig jogi tanulmányai mellett csak kedvtelésből rajzolgatott.)

A *Cikkek és beszédek* I–II. kötetének ismertetése során természetesen — hiszen kritikáról van szó — elsősorban a hiányosságokra térünk ki. Mindez azonban nem csökkenti a sajtó alá rendező, Szekeres László munkájának értékét és elismerését, aki filológusi erényeivel igen nagy anyag felett lett úrrá, és Jókai életének és munkásságának alapos ismerőjeként sikerrel kalauzolta olvasóit.

T. Erdélyi Ilona

*

Fügedi Erik: **A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása.** Bp. 1970. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára—Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya. 234 l.

Hosszú évek fárasztó kutatómunkájának gyümölcse ez az érdekes tanulmány, mely a francia történettudomány statisztikai-demográfiai, egyes szociológiai módszereket is érvényesítő irányzata eredményeinek ismeretében készült. Figyelemre méltó tanulsága, hogy a genealógia a modern társadalomtörténeti, ill. művelődéstörténeti kutatások számára is igen hasznos tudomány, ha elfogulatlanul, a mai tudományosság szintjén művelik. Fügedi a XV. századi magyar világi archontológiából indul ki, mivel a feudális társadalomban a társadalmi-gazdasági-politikai rétegződés fedte egymást, s a nagybirtokos arisztokráciát a királyi tanács funkcionáló és volt tagjai, valamint a megyei ispánok képezték. Az Anjou-kori viszonyokkal összevetve megrajzolja a XV. századi báró és a familiáris középréteg társadalmi-politikai karrierjének lehetőségeit; a világi vezetőréteg kicserélődésével kapcsolatban demográfiai vizsgálata is sor kerül, s mind-ebből művelődéstörténeti következtetések is

levonhatók. Nemcsak a XV. századi arisztokrácia meglehetősen zártágát bizonyítja a szerző, hanem eddigi eredményekkel is vitába száll: bár elismeri, hogy a nemzetségek felbomlása bekövetkezett, azt állítja, hogy a régi nemzetségek mégsem tűntek el oly hamar, mint idáig gondolták. Ábrázolását azonban statikusság jellemzi — a szociológiai—statisztikai módszer egyoldalú érvényesítése miatt —, nem különbözteti meg, hogy az ugyanazzal a névvel jelölt jelenség mindig ugyanazt jelenti-e. Hiszen már az egyes nagy nemzetségekből a XIII. század végére kivált tartományúri hatalom sem egyöntetűen a régi nemzetségre, hanem *személyhez* kötődött; a továbbiakban pedig *családokról* van szó, a nemzetség egyik-másik ágának nagybirtokos hatalmáról. Valóban érdekes, hogy a nemzetségi tudat még a bárók soraiban is él a XV. században — de itt már nem inkább valamilyen átalakult nemesi tudatról beszélhetünk? A szerző helyesen emeli ki, hogy ez a tudat színezi a bárók kulturális igényeit — például a nemzetségi egyház fenntartását —, de elsősorban a politikai-gazdasági érdek befolyásolja életviszonyaikat. Így egyetemi műveltségre sem elsősorban a világi arisztokrata törekedett, hanem köznemesi familiárisa

— lévén nagyobb szüksége rá. Mélyebb társadalmi vonatkozású megfigyelés az is, hogy a katonai funkciókban inkább figyelhető meg mobilitás, a feltörekvő köznemes mint vajda, bán kerül a királyi tanácsba. E katonai funkciók őrzik meg befolyásukat a század második felében is; csak ekkor, Mátyás uralkodása alatt válik azonban könnyűvé a köznemességnek a világi karrier. A jobbagyszármazásuk előtt ekkor is még csak az egyházi pálya nyílt meg (Handó György, Bakócz Tamás). Meggondolandó azonban, nem tenné-e teljesebbé a képet a világi arisztokrácia relatív zártságáról annak felismerése, hogy a Mátyás-kori kormányzati rendszer már lényegében nem ugyanaz a szervezet, mint volt a század elején, tehát az arisztokrácia hatalma egészében mégis minőségi változást szenvedett. További vizsgálatot igényel az a (mellékesen érintett) megállapítás is, hogy a XIV. században a bárók zárt körébe a köznemes csak az egyházi pályára lépő családtag segítségével juthatott be: az 1372-ben országbíróvá lett Czudar Péter karrierje tudniillik 1343-ban indult meg a királyi udvar apródi, majd lovagi szolgálatában, négy öccse követte ezen az úton már 1350-ben, s a családfán nehezen elhelyezhető László apát még 1357-ben is csak szerényebb viszonyok közt élő nagyváradi kanonok volt, akinek segítségével nemigen bizonyítható.

Kurcz Ágnes

Haja, haja virágom. Virágénekek Szabó T. Attila gondozásában és bevezetőjével. Gy. Szabó Béla eredeti dúcokról nyomtatott falmetszeteivel. Bukarest, 1969. Irodalmi Könyvkiadó. 334 l.

Régen vettünk kezünkbe annyi bibliofil örömet nyújtó könyvet, mint Szabó T. Attila virágénekek-antológiáját. Majd öt évszázad szerelmi énekterméséből válogatta, a Kőrmöcbányai Virágénektől egészen napjainkig, névtelen szerelmes énekeink termésének javát, 177 darabot. Bevezetőjében indokolja válogatásának szempontjait: „Egy olyan jellegű kötet, amilyennek tervezői szánták, nem véletlenül viseli címlapján egyik virágéneünk »haja, haja virágom« rejájtát. Nem esetleges az sem, hogy a gyűjtemény első versszövege éppen úgy a virágom szóval zárult, mint ahogy az utolsót is a virágom, virágom szó ismétlés rekeszti be. A címmel és a külsőlegesen látszó, rendezői fogással a kiadvány gondozója már eleve utalni akart egyrészt a kötet jellegére, másrészt meg a válogatás és az anyagelrendezés szempontjainak arra a belső, elvi indítékaira, mely egy virágénekek-gyűjtemény ilyen formában való

egybeállítására ösztökélte. Ez lebegett ugyan is célként előtte: kéziratok és nyomtatott forrásokból hordjon és tegyen közzé egy olyan gyűjteményt, amely — megítélése szerint — hiteles tájékoztatást nyújt a magyar névtelenek virágénekek-költészetének nemcsak korai, XV—XVII. századi életéről, hanem későbbi korunkig követhető utóéletéről is.”

A „Bevezető” idézett szakasza pontosan meghatározza a válogatás szempontjait. Ezt követően régi irodalmunk bizonyosságtevőit, Sylvesteren kezdve vallatja, a virágénekek tartalmi és műfaji sajátosságairól, megállapítva „hogy kezdetben a virágénekek kizárólag olyan énekefajta jelenthetett, amelyben az énekszerző kedvesét virágnak szóló-gathatta, virággal azonosította vagy leg-alábbis rá virágként hivatkozott”. Majd fejtegetését a következő meghatározással zárja: „a virágénekek névvel a XVI—XVII. században annak nyomán az irodalomtörténetírásban a XIX. század derekától kezdve a szerelmi költészet termékeit jelölték illetve jelölik”. A gyűjtemény összeállításakor Szabó T. Attila nem elégedett meg XVI—XVII. századi virágénekek java termésének válogatásával, hanem a korok változó ízlése szerint módosuló névtelen szerelmi költészet — a diák melodiáriumok és a népiesség szerelmi dalaiban, majd a népköltészet termékeit is a válogatás körébe fogta, bizonyítva a virágénekek korunkig folytatódó életét.

A válogatás nem az egyes virágénekek keletkezése időrendjében közli az énekeket, hanem hangulati, tartalmi jegyek alapján tizenkét ciklusba osztotta, és a ciklusokon belül időrendbe szedte. A kötet sokoldalú és kielégítő képet ad irodalmunk névtelenjeinek szerelmi költészetéről. A függelék tájékoztatást ad forrásairól, időrendi táblázatot az énekek első jelentkezéséről, magyarázó szójegyzéket a ma már kevésbé ismert szavakról és a szövegekben előforduló tulajdonnevekről.

Külön kell szólnunk a kötetek díszítő, művészi metszetekről és a versek záró díszéről. Gy. Szabó Béla szinte áhítattal megkomponált metszetei a virágénekek gyengéd szerelmi érzéseit hasonló finomsággal fejezi ki, emelve ezzel a kötet sok szépséget adó értékeit.

Jenei Ferenc

A Vay Ádám emlékünnepe tudományos ülés-zaka. (1969. május 24—25.) Szerk.: Molnár Mátyás. Vaja, 1969. Vay Ádám Múzeum Baráti Köre. 153 l.

A komoly tudományos értékű helytörténeti kutatásnak, a helyi hagyományok ápolásának szép példáját dokumentálja a

Vay Ádám Múzeum Baráti Körének új kiadványa. A Szabolcs-Szatmár megyei Tanács és a Vajai Múzeum az ünneplés legigényesebb módját választotta, amikor Vay Ádámnak, II. Rákóczi Ferenc fejedelmi udvara kapitányának, a jász-kunok kapitányának, Rákóczi szenátorának, Békés megye főispánjának, az erdélyi fejedelmi tanács tagjának, Munkács főkapitányának, Vaja nagy szülöttének — történelmünk méltatlanul elfelejtett alakjának emléket tudományos ülésszak rendezésével ülte meg. Az MTA Történettudományi, Irodalomtudományi Intézetének, az egyetemek és más tudományos intézmények kiváló kutatói, tanárai szájából elhangzott előadások és korreferátumok tanúsítják, hogy Vaján színvonalasan ápolják a kuruc szabadságharc emlékét.

A magyar történetírás régi adósságát törlesztette le Esze Tamás, a Rákóczi-szabadságharc ismert szakértője, amikor a Vay Ádám halálának 250. évfordulóján rendezett emlékünnepe alkalmából, előtanulmányok hiányában, csaknem kizárólag saját kutatásaira támaszkodva megrajzolta hősi életútját. A kockázatok és áldozatok vállalása, a nemzet javának szolgálata, a politikai bölcsesség, mellyel öntudatos református létére Rákóczi kompromisszumos valláspolitikáját támogatta, a fejedelemez való feltétlen hűség, az iránta tanúsított éber figyelem, finom tapintat és az egyéb emberi tulajdonságok, melyekre Esze Tamás rávilágított, rendkívül rokonszenvesnek teszik Vay Ádám gazdag egyéniségét.

A róla alkotott képünket jól egészíti ki Várkonyi Ágnes korreferátuma, melyben arra mutatott rá, milyen mértékben tekinthető Vay Ádám a polgárosodó nemesség típusa előfutárának, minthogy komolyan foglalkoztatta őt az árutermelés és árúértékesítés problémája, és a távoli Danckában is, alkalmazkodva az új idők követelményeihez, gazdasági terveket készített hazája felvirágoztatására.

Míg Benczédi László és Benda Kálmán korreferátuma szélesebb körben mozgott, mint a Vay-problematika, Hopp Lajos dolgozata a Rákóczi és Vay közti viszonyt, ennek a lengyelországi emigráció első szakaszában érzékelhető alakulását vizsgálta. Elsősorban ezt szemlélteti a kiadvány Függelékében Hopp L. gondozásában közölt, az első emigrációs hónapok hátteréről szolgáló szemelvény is Szathmári Király Ádám naplójából.

Az emlékülés műsorán Vay Ádámon kívül néprajzi tárgyú előadások, hozzászólások szerepeltek. Közülük az alábbiakat kell kiemelnünk: Gunda Béla: *A magyar nép múltja a néprajz tükrében*; Ferenczi Imre: *A kuruckor mondavilága* (milyen nyomot hagyott Rákóczi és szabadságharca a nép történeti tudatában?); Molnár Mátyás: *A*

kuruckori néphagyományok gyűjtése Szabolcs-Szatmárban. Ehhez a témakörhöz kapcsolódik Újváry Zoltán és Makkai László hozzászólása is.

Sajnálunk kell, hogy a kiadvány szerkesztőjének meg kellett elégednie az elhangzott előadások szövegének közlésével. S bár közismert az ilyen kötetek szerény anyagi dotációja, a könyv tudományos értékét nagyban növelte volna, ha a színvonalas dolgozatok, hozzászólások a kutató munkában nélkülözhetetlen jegyzeteket is tartalmazták. Mindössze a helyes megfontolásból közzétett Szathmári Király Ádám lengyelországi naplórésze van jegyzetekkel felszerelve. Az előadók és hozzászólók bizonyára szívesen vállalták volna a jegyzetelés többletmunkáját, s ez a terjedelem némi növekedése árán az izléses kiállítású könyv hasznára lett volna. A vajaiak kezdeményezése így is példamutató.

Varga Imre

Horváth János: Vörösmarty drámái. Bp. 1969. Akadémiai K.—MTA Irodalomtudományi Intézet. 145 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 63.)

Horváth János életműve tudományunk legnagyobb teljesítményei közé tartozik — a magyar irodalomtörténet legjobban feltárt területei azok, amelyek az ő alapvetése nyomán épültek ki. Köztudott azonban, hogy megjelent művei csak életműve egy részét képezik, hatalmas hagyatékának számbavétele — melyből ez a kötet is származik — voltaképpen csak most kezdődött meg. Ebből a szempontból is csak üdvözölhető a kiadói kezdeményezés, amely a hagyaték korábban nem publikált részével ismerteti meg a szakembereket és a nagyközönséget.

A kötet Horváth 1943–44-es egyetemi előadásainak anyagát tartalmazza. Természetesen a műfaj magával hoz bizonyos korlátokat is. Nem monográfia: nem épül egységes gondolati mag, vezérfonalszerű gondolatmenet köré, egy egyetemi előadás-sorozat szerzője által ki nem adott, kiadásra elő nem készített anyaga, esetleg vázlat, amitől nincs jogunk számon kérni a könyvforma más igényeit, lekeresettebb voltát. Ami így is érdekessé teszi, az Horváth kivételes tudói egyénisége, elemzéseinek finomsága.

Az anyag jelentős buktatókat is rejt. Ezekről a drámákról már a múlt század óta tartja a kritikai közvélemény, hogy rosszak, nem drámaiak, nem színpadra valók, legjobb esetben könyvdramák. Furcsa módon némelyikük újabb sikere sem látszott megintatni ezt az egyetértést — modern színpadra állításuk kisebb-nagyobb átdolgozás után

volt csak lehetséges. Nyilvánvalóan nem is színpadra valók, s így értékeiket — ha vannak — máshol kell keresnünk. Horváth János tudatában van ennek. „Ha megszokja az ember ezt a folytonos poétikai lebegést, egy külön törvényű és légköri világként nézi és fogadja el. De csak olvasni való: képzellel mulathatni benne. Ha színész, élő ember valósítja, előbb-utóbb kiderül ebben a műfajban jövevény-jellege” — írja a *Bújdosók* kapcsán, a könyv egyik legszebb helyén, ahol Katona és Vörösmarty drámai nyelvét hasonlítja össze (34). Máshol (a *Kincskeresők*-ről): „S mind ennek a valóságosság szempontjából kifogásolható tulajdonságnak épp az a célja, hogy kivonja a történetet az emberi világ természetes körülményei alól, s fantasztikus érdekűvé tegye meg fikcióját.” (98.) Mégis, a drámák általában egy klasszicisztikus-realisztikus dramaturgia nevében bíráltnak el és találtatnak könnyűnek, ugyanakkor kellően hódolva a költői nyelv szépségeinek. Nem mondhatjuk egyértelműen, hogy igazságtalan ez a bánásmód, mégis megfontolandó, hogy ez nem sajátosan Vörösmarty-probléma, hanem az európai romantika sok nagy költőjére igaz: az általuk létrehozott nagyszámú költői drámát hasonlóan intézi el a kritika a pozitívizmustól az új kritikuskorig. Pedig talán egy más irányú, e műveket, nem mint drámákat, hanem mint sajátos költeményeket kezelő kritikai megközelítés több értéket találhatna bennük és jobban megértethetné sajátos értékeiket, természetesen tekintettel a kérdés összeurópai jellegére és távlataira.

Horváth kronologikusan építi fel anyagát. A könyv öt részből áll: Ifjúkori kísérletek (Tatárjárás után történt eset, Címtelen dráma, Ypsilon-háború, Az elbűsült deák, Hábador, Salamon király, Zsigmond, A bújdosók), Csongor és Tünde, A Csongor és Tünde nyomában (Kincskeresők, Várnász, A fátoly titkai), A Nemzeti Színház megnyitása (Árpád ébredése), 1837 után (Marót bán, Az áldozat, A tervezett Hunyadi-trilógia, Utolsó terve). Az egyes elemzések felépítése nagyjából azonos: a történet alapos, részletes elmondásával indul, majd az alakokat, a „jellemek rendszerét” tekintti át Horváth, ezután következnek a költői nyelvre vonatkozó észrevételek és a filológiai adatok. A hatásokat két szempontból is megvizsgálja: a műben fellelhető és a műből kiinduló hatásokat egyaránt, de meglehetősen mikrofilológiai szinten, kifejezésekre, sorokra koncentráva. Kiemelt kezelésben részesül a *Csongor és Tünde* — a könyv egyik legszebb fejezete a „Csongor és Tünde előzményei Vörösmarty költészetében” című, hasonlóan a *Csongorhoz* viszonyít, amikor a *Kincskeresőkben* a *Csongor* egyes vonásainak folytatását látja (95, 99).

Filológiai megállapításain kívül legértékesebbek talán a költői nyelvről, stílusról tett észrevételei: a már említett összehasonlítás Katona és Vörösmarty drámai nyelve között (33–34), vagy amikor Csongor három vándorának jelképes szerepét azzal támasztja alá, hogy fellépésükkor a ritmus megváltozik, drámai jambus lesz (63). Kár, hogy megállapításai nem összegződnek: sajnós, nem monográfiát olvasunk. Elmaradnak az általánosítások is: ritkán fejt ki egy-egy gondolatot — az előadás során valószínűleg megtette — beszél pl. „igazi vörösmartyas gondolat-kitágulások”-ról (13), de nem részletezi, elemezve nem mutatja be azt. Ilyen szempontból tanulságos összehasonlítani a kötetet Horváthnak a *Zalán* századik évfordulójára írt, a *Napkeletben* 1925–26-ban megjelent tanulmányával (újra Tanulmányok, Bp. 1956. 245–265) — máig az egyik legfontosabb Vörösmarty-tanulmány —, ahol csak a *Zalánból* vett példákkal ugyan, mégis az *egész* Vörösmartyról ad megragadó képet. Ez a teljesség hiányzik e kötetből, mint ahogy hiányozhat Vörösmarty dramaturgiai tanulmányainak, megjegyzéseinek teljesebb elemzése és szembeállítás drámaírói gyakorlatával, vagy a kor kissé bővebb, szélesebb látókörű bemutatása. Mindez joggal lenne számonkérhető egy monográfiától — természetesen e könyv jellegét tekintetbe véve, érthető, hogy miért nem találjuk meg őket itt.

Néhány értékeléssel vitába szállhatunk: a *Bújdosók*-beli Vajdafi talán nem olyan kétes jellem, ahogy Horváth beállítja (a *Salamon király* Ernyeijének egyenes folytatása ő, kötelesség és becsület között hányódva), Korpádi bosszújánál is félreérthetetlen a romantikus tragikus ironia (éppen azzal teszi a király vak eszközévé a fiatal Garát), és ezért nem neveltséges; *Hábador*nál ismét félreérthetetlen a romantikus költői öntudat jelképsége (Hábador nem ura haláláért akar bosszút állni, hanem mert megbántották mint a költőt); végül érthetetlen, miért érti félre Horváth *Az áldozat* Zarándját, ezt az igazán drámai, macchiavellista kalandort: érdeklázasságot akar kötni Előd vezér lányával, ezáltal még magasabba kerülni a ranglétrán, ezért kész meggyilkoltatni megunt kedvesét. Egyáltalán nem hagy kétségben Vörösmarty afelől, miért is vállalja a pap a lány feláldozását. Ezek a kifogások azonban eltörpülnek a könyv elemzéseinek finomsága, észrevételeinek mélysége mellett. Csak hálások lehetünk az Akadémiai Kiadónak a kiadásért és reméljük, hogy Horváth hagyatékának újabb darabjai rövidesen napvilágot láthatnak, talán az a fejlődéstörténet is, amelynek részleteit már közölte az ItK-ban Korompay János (1969, 2–3. sz.).

A kiadást néhány sajtóhiba is elkísér.

— nem sok, de zavaró. John Bowring helyett Browning áll (82), Mirigy neve végig Mirigyként szerepel, Gara nádor 1459-ben halt meg (természetesen semmiképpen sem 1560-ban, 131.1) stb.

Zemplényi Ferenc

Justh Zsigmond: A pénz legendája. (A kiválás genezise) Diószegi András utószavával. Bp. 1969. Szépirodalmi K. 485 l. (Magyar elbeszélők)

Hasztalan lenne abban reménykedni, hogy három legjobb regényének modern kiadása népszerű íróvá teszi Justh Zsigmondot. Olvasottsága aligha fogja valaha is elérni a századvég legkiválóbb elbeszélőit, ami nagyrészt érthető is: nem mérkőzhet Mikszáth sokoldalúságával, Bródy modernebb gondolatvilágával, Tömörkény tisztelőit mindig is vonzani fogja mesterük összehasonlíthatatlanul nagy, enciklopédikus ismeretanyaga a Tisza menti életről. Gárdonyi már meseszövé képességével is háttérbe szorítja Justh sajátos, inkább állóképekben komponáló művészetét. Nem, tizezrek keze sohasem fog művei után nyúlni, de legalább a magyartanárokhoz, a tolforgatókhoz kell közelebb vinnünk nem mindennapi tehetőségét; oly feladat ez, amelynek teljesítésében az első lépések egyike a jelen kötet.

A trilógia új edíciója alkalmat ad arra, hogy egy pár, lassanként már előíteltté rögződő megállapítással is szembenézzünk. Diószegi András egyetért Németh Lászlóval abban, hogy *A pénz legendája* „legjobb lélektani regényeink közé tartozik”. Igen, a részletek többsége friss és lebilincselő, ám a mű egészéről ezt már nem mondhatjuk el. Sándor gróf öngyilkos lesz abban a meggyőződésben, hogy fiatal felesége, Mária csak érdeklázásból kötött vele, pedig hite merőben alaptalan, az asszony egyedül hozzá ragaszkodik, könnyelmű kacérsága főként férje hideg tartózkodásából fakad. Csinált, „csakazértis” félreértés ez, annál is érthetlenebb, mert a szerző bizonykodik, hogy Sándor szilárd, férfias egyéniség, aki osztályának is reformálója lehetne, ha súlyos betegségét le tudná küzdeni. Az akaratgyengeség mint e tragédia végső mozgatórugója, illik a kortársi művészek világához, ahonnan Justh áttelepítette ide, azonban az oroszlanra, jó partikra, érvényesülésre vadászó főúri környezetben nincs létjogosultsága. Nem akarát hiányában, hanem értékvakságban szenvedtek az efféle Belényesy grófok!

Tételek és ábrázolás sokkal jobban egy síkra kerülnek a *Fuimus* túlnyomó többségében. Hatalmas és plasztikus példatára

ez a felvidéki arisztokráciára leleselkedő valamennyi veszélynek. A címszók szinte záporoznak: avult udvartartás, bécsies sznobizmus, a folytonos vérkeveredésből származó biológiai kifáradás, a legszebb erdők elpazarlása stb. Megragad a környezetrajz, kitűnőek a vázlatosabb figurák, ám hidegen hagy a mese tengelye: Gábornak s féltéstvéreinek, Lőrincnek lassú elhidegülése egymástól. Igazi összecsapásra sohasem kerül sor közöttük, várakozásunk így hamar elpárolog, meddő érzelmességet szimatolunk, s csatlakoznunk kell Császár Elemér véleményéhez, aki a *Magyar regény történetében* „fárasztó”-nak nevezi „a motívumoknak csak apró árnyalatokban különböző” ismételtetését.

A *Fuimus* minden elmondott, és e rövid bírálatban ki nem fejthető érdemével együtt is kidolgozatlan. Nincs magyarázat benne pl. arra, 15 év nyugat-európai távollét után mi teszi oly áldozatos, sőt nacionalista magyarrá Márffy Gábort, hogy gyámjapja egész parasztmítosztát nyomban, minden vívódás és ellenkezés nélkül magáévá teszi. Széchenyit, sőt Szentirmay Rudolfort is jobban megdöbben-tette, több idegenkedéssel töltötte el annak idején a hazai elmaradottság! Bizony a szerzőnél 4–5 évbe telt, míg Párizsból lelkileg is Szentornyára költözött, s az analízis elvont artisztikuma helyett a társadalomjavító célú regényt, szépprózát vállalta! Ha átalakulását csak nagy vonásokban is éreztetni, a *Fuimus* az elsikkadt magyar Bildungsroman értékes darabja lehetne, előfutára a *Halálfiainak*, *A befejezelen mondatnak*.

A *Gányó Julcsa* esetében sokkal jobban megvalósultak a téma meg a hősnő adta lehetőségek. Zárt egész ez, amiben a külsőségeknek is sorsot, világnézetet tükrözött funkciója van, nem fárasztó, apró átszíneződésekkel, hanem kemény ritmusváltással, szembeszökő ellentétekkel van dolgunk a történet két felének határán. Az utószó csupán az első részt, a naturalista szenvedélyregényt méltatja, azonban Pór Péter (Konzervatív reformtörekvések a századforduló irodalmában. 1971.) joggal emeli ki Julcsa nazarénussá válásának legendába, népmesebe, költeménybe illő megragadó hangját, amely annyira beleillik a századvég szimbolista-metafizikus álomlátásaiba. Nem kétséges, Justh nagyobb írásai közül ez a legérettebb, leghibátlanabb!

Mindezt nagyrészt Diószegi András tanulmányával vitázva, vagy azt kiegészítve mondtuk el. Az utószó igényes, biztos kézzel végigvezetett pályakép, ám valójában egy 1960-as, teljes Justh arckép alig lerövidített másodközlése. Arányai ott jók lehettek, itt azonban nyugtalanító körülmény, hogy a *Kiválás genezisére* semmivel sem jut több hely, mint a *Naplókra*, amelyekből egyetlen szemelvény sincs a kötetben. Kévszám az eszté-

tikai értékelés, s ami van — kivált *A pénz legendája* esetében — inkább polémiára készült. A rövidítés gondatlanul készült, s így a 460. lapon Darwinnal kapcsolatban (vö. 2. bekezdés) súlyosan félreérthető mondatra bukkanhatunk. A szövegelőkészítő és nyomdai munkát sajnos olyan botlások is jellemzik, mint Lamarck meg Sully — Prudhomme nevének hibás írása (470., ill. 471.), vagy a Poldi szájába adott „outfully shocking”, amelyet nyilván „awfully shocking”-ra kellett volna javítani a korábbi kiadásokkal ellentétben.

Nagy Miklós

Fodor András: Szólj költemény. József Attila élete és költészete. Bp. 1971. Móra K. 218 l. (Nagy emberek élete)

Többszörösen méltánytalan lenne Fodor András könyvét úgy méltatni, mint a Nagy Emberek Élete c. sorozat egyik kiemelkedő darabját. Mert bár valóban az, mégis túlzás lenne a jeles sorozatot ilyen mércével mérni, tőle több más ilyen művet elvárni vagy megkövetelni. De még nagyobb lenne a méltánytalanság a művel szemben, amely célkitűzéseit, színvonalát és műfaját tekintve nem ennek a sorozatnak a tagja. Ha rokon műveket akarunk említeni, részint a József Attiláról szóló esszék sorára, részint az Illyés Gyula-, Németh László-féle költő-életrajzokra kell utalnunk. Fodor András könyve ugyanis műfaját tekintve életrajzi, kronologikus alapozású pályakép, jellege, hangvétele pedig az esszéé, méghozzá a tárgyias, a nem metaforás stílusú, a fogalmi — tehát nálunk vajmi ritka — esszé-változaté.

Bár a mű életrajzot is ad (nem szokványos értelemben persze), sőt ez adja keretét és külső vázát, igazi céljának nem ez látszik, hanem, mint a cím is mutatja, az interpretáció, a vers-, korszak- és életműmagyarázat és értelmezés. Életrajz és műelemzés kapcsolatát megteremteni nem látszik nehéznek, hiszen sokszorosan fel- és kihasznált módszerek állnak rendelkezésre. Mi sem könnyebb és gyakoribb, mint a verseket az életútból, a pszichikumból, a milieu-ből eredeztetni, levezetni és magyarázni. Ezzel a megoldással azonban legjobb esetben is csak a genetikus elemzésig lehet eljutni. Még eddig sem a másik gyakori eljárással, amely az életrajzot dokumentálja mintegy a művekkel, és aztán ha már ügyis idézte, utalt rá, kommentárt is fűz az alkotásokhoz. Fodor András egyik megoldást sem fogadta el, a kapcsolatteremtést egyénien, eredetien, több közvetítő beiktatásával oldotta meg. Ezek a közvetítő elemek részint tartalmiak, részint stílusbeliek. Először az utóbbiakról szólnék.

Fodor András verselemzései, néhány kivételtől eltekintve, általában lineáris elemzések, ennek a típusnak egy modern változatát képviselik. Az egyes elemek, szegmentumok szekvenciájában arra figyel, ill. figyellet, miként módosít, miként változtat meg és miként értelmez át minden egyes újabb elem minden eddigit. A következő sor, a következő kép megjelenésével milyen új értelmet nyer a már ismert. Ennek az elemzésfajtának kapcsolata, helyesebben analógiája az alkotáslélektani elemzéssel nyilvánvaló. De nyilvánvaló az is, hogy egy kronologikus alapozású mű legstílusosabb, legtermészetesebb elemzésfajtája is ez. Tartalmi közvetítőként az eszme- és költészettörténet, az ideológiai és poétikai szféra kínálkozik. Mindkét lehetőséggel bőven él a szerző. Különösen kitűnő a Kassák- és Erdélyi-féle poétikákkal való szembesítés. Az ilyen szembesítések következtében rajzolódnak ki nemcsak az életművön belül periódusok, hanem ezeknek a periódusoknak poétikai pluralitása is, vagyis egy olyan belső árnyalás, amelyet az eddigi József Attila-irodalomban a leginkább hiányoltunk.

Úgy hisszük, minden elemzés nélkülözhetetlen kiindulópontja az esztétikai intuíció. Ennek találó voltától, mélységétől függ az, hogy a szerző mit és mennyit tud akár a legkorszerűbb apparátussal is igazolni, illetve megmutatni. Fodor András eszköztáráról szoltunk, nem mehetünk el szó nélkül a mellett a tény mellett, hogy intuíciói csaknem kivétel nélkül kitűnőek, a versek esztétikai minőségét és értékét remekül érzi. [Legmeggyőzőbb példái ennek az *Óda* legszebb sorainak kijelölése (143.), vagy az *Emlék* elemzése (133.).] Néhány ellenvetésünk lenne csak; így például nem hisszük, hogy a *Tudod, hogy nincs bocsánat* c. vers utolsó versszakát „megváltó lehetőségként” kellene értelmezni (185.), vagy hogy a *Flóra*-ciklus valóban olyan magas értékszintet képviselne.

A könyv sehol sem utal rá (jellege következtében ezt nem is tehetné), de a teljes József Attila-irodalom ismeretében alkotja minden itéletét, az eddigi művek által felvetett problémák közül egyet sem kerül meg, és ahol úgy tetszik, hogy az eddigi kutatás kielégítő eredménnyel hozott, ott nem tolakszik elő különvéleménnyel, eredeti ötlettel. Saját szempontját, a József Attila-i líra jellemzőinek, jellegzetességeinek meghatározását, az életmű poétikai változásainak végigkísérését mindenütt jelezve, csak ott és annyira mélyed bele a kérdésekbe, ahol és amennyire ezt szempontjai kívánják, ill. ahol újat és megvilágítót tud mondani, mint például a költő formaeszményének korszerűségéről (216–217.) vagy az életmű utóéletéről.

Kiss Ferenc írta Balogh László József Attila-könyvéről szólóan (ItK 1969. 5. sz.),

hogy: „Az a könyv például, amely valamely sugárzó centrum köré szervezné a mondandókat, amely a kész ismeretek velejét kiszűrve műalkotásszerű alakban mutatná fel a költőt és művét még megírásra vár.” Nos, Fodor András könyvével talán egy ilyen mű született meg.

Vajda Kornél

Kerékgyártó István: Tersánszky Józsi Jenő alkotásai és vallomásai tükrében. Bp. 1969. Szépirodalmi K. 205 l. (Arcok és vallomások)

Tersánszkyról írni mindenképpen nagy-szerű feladat. Különösen élete és művei tükrében keresni igazi karakterét. De még izgalmasabb lesz azáltal, ha a még élő íróval beszélgetve gombolyíthatja fel a kutató az elmúlt évek hosszú szálait. Kerékgyártó Istvánnak ez a feladat jutott. Sajnos, Tersánszky már nem várta meg a könyv megjelenését. Így még az a szomorú dicsőség is kijutott a műnek, hogy megmentette és elrendezte az író életének utolsó szakaszában az emlékezéseit, még nem sejtve, hogy elkészültére emlékművé is válik.

Tersánszky öregen is fiatal arca, töretlen szeme mosolyog a címlapról. Ígéret arra, hogy a könyv egy életet igenlő és minden ízében átélő író útját követi végig. Ugyanakkor megpróbálja a valóság lehető legteljesebb megközelítését: legendák és hamisítások helyett az igazi Tersánszkyt mutatni meg. Annál is inkább, mert bár számos kritikát, cikket és kisebb-nagyobb tanulmányt írtak róla ez ideig: mégis ez az első önálló könyv, amely megjelent róla. (Valószínű, hogy halála után most már majd követi a többi.)

Éppen ezért elkerülhetetlen feladat volt a hamis Tersánszky-legenda hagyományaival vitázni. A könyv indítása már ehhez a feladathoz illeszkedik, vitakozva a legendával, lehámozva róla a hamisat és megtartva az igazat. A tudatosan tárgyához igazodó hang olvasmánynak is élvezetes tanulmányt ígér.

Az „Arcok és vallomások” sorozat kötetének hagyományaihoz híven születésétől követi az író életútját, kibontva azokat a hatásokat, amelyek kezdettől érték, még a látszólag jelentékteleneket is megidézve.

A bevezető renthagyó írói indulását hozza előre, ezzel mintegy utalva rá, hogy az elkövetkező írói pálya is mindig és újra meg újra eltér a megszokottól. Ez a rövid „előértékelés” jó előkészítése a következőknek, hozzáigazítva az olvasót ahhoz a legendaoszlató elváráshoz, ami nem az író varázsát, hanem hamis tudatbeli képét akarja megszüntetni.

Szerencsés sorsú író. Már születésével kezdődött: Nagybánya patinás, ősi, szépfekvésű város. Ha a gyermekkor meghatározza az ember alpmagatartását, akkor a kutatást nemcsak életrajzi adalékképpen kell itt kezdeni, hanem a lényeges vonások forrását is itt kell keresni. A város földrajzi szépsége mellett társadalmi keresztmetszete is gazdag, színes, érdekes. És mellette a harmadik meghatározó élmény: a család jellege, a közvetlen gyermekkori környezet. Ezeket tárja fel részletesen kutató körültekintéssel és írói megnyilvánulásokat idézőn a könyv. Szerencsére sok az írói megnyilatkozás. Sok esetben jó elhelyezésük és kiválasztásuk küzdelem az anyaggal, ami tolakodik kiszorítani a tanulmányíró önálló véleményét. Az anyaggal való küzdelem már itt, az író és a könyv induló szakaszánál megmutatkozik. Kissé szűk a kötet megszabta terjedelem ehhez az élményekben és megnyilvánulásokban oly gazdag, és évei számában is nyolc évtizedet felölelő írói pályához. A szerző nagy fegyellemmel válogatott, hogy a koncentrált pályaképhez a legfontosabb kerüljön bele, tisztázottan, áttekinthetően. Ezért gyakran a fegyelem kényszere vázlatossá teszi a könyvet: érezni, hogy volna ott még anyag, kifejtteni, megmutatni való, de a terjedelem megszabja a kereteket. Így lehetséges, hogy a *Nyugatot* Tersánszky szemén át kissé elmarasztalja, vagy életének egy-egy, talán több vizsgálódást kívánó eseményét csak megemlíti, vagy a pénzkeresés céljára írott ún. „nemes ponyvákat” sem nézi, illetve nézheti meg közelebbről. Ezért különös elismerést érdemel az értékelő, kritikai elemző munka, ami Tersánszky írói művét elmélyüléssel helyezi el az életműben és egészével együtt a magyar irodalomban. Feltárja különös, romantikus társadalomellenességének külső-belső indítékait, ennek tükrében emberi-írói magatartását és azokat az írói sajátosságokat, amelyek életművét magasan az átlag fölé emelik. Gazdag, verbő egyénisége, életszerete műveiben is tükröződve bizonyítja, hogy gyűlöl minden kép-mutatást, természetellenest, korlátot. Gyanúsízü legendáját oszlatja szét, amikor bebizonnyítja, hogy Tersánszky írói oeuvrejének központjában a morális kérdések állanak. Lényegében minden műve valamilyen morális magatartás mellett vagy ellen foglal állást. Ma már megszokott, de annak idején új volt az is, amit témaként választott. Első volt ugyanis a magyar irodalomban, aki a társadalmon kívül élő szabad tekergők boldognyomorult életét ábrázolta, bensőséges humanitással és cinkos összekacsintással. Szerezzel és őszinte örömmel formálta alakjait, miközben átélte az alkotás boldog ujjongását. Sikerei sosem tették elbizakodottá, mellőzöttesei sosem tették megkeseredetté. Sokszor

szinte a világ ellenében őrizte meg emberiségét és pusztíthatatlan létszeretétét, vérbő humorát. Talán ez az oka annak, hogy különös írói világa mellett életének varázsos hatása alól sem tudták kivonni magukat kortársai.

Ezt a teljességet mérte fel, foglalta egybe és nyújtotta át az olvasóknak ez a kötet. Mivel a sorozat kötetei főleg az írói önvallomásokra épülnek, nem volt könnyű a gyakran, nemcsak írásaiban közvetlenül vagy közvetetten, hanem interjú-alanyként is szívesen nyilatkozó Tersánszky anyagából válogatni. Annál is inkább, mert heccből, ugratásból, csakazértis mondott sokszor olyasmit, ami a „fenegyerek” magatartását igazolhatta. Így hát megfontolt mérlegelést kívánt annak eldöntése, hogy milyen megnyilvánulásai mutatják meg igazi egyéniségét. Kerékgyártó hagyta beszélni az író, hogy emberként is megismerve magabiztosabban dönthessen, leválasztva a lényegesről a lényegtelenet. Ugyanakkor közelférközve a mű lényegéhez is, abban is felmutatva egyediségét, jelentőségét, jellegét.

Különösen kiváló fotó-anyag illusztrálja a könyvet. Nemcsak gazdag, hanem kitűnő, jellemző fényképanyag ez. A „korabeli” gimnáziumi tornacsapat vagy a falusi jegyző komikumig tipikus figurája a fiatal írnökök közt, az ifjúkori szerelmek portréinak atmoszférája van, mint a fotóalanyok rendkívül hálás Tersánszky-portréknak is: minden korú arca külön tanulmányoknak ígérkezett a fotósok számára. Ezért is fényképezték szívesen, és ennek eredménye ez a rendkívüli, árnyalataiban is igen gazdag képanyag.

Úgy gondolom, az Arcok és vallomások sorozatban is jó helyet érdemel ez a könyv, ez a Tersánszky-portré.

Sinka Erzsébet

Szabó Ede: Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében. Bp. 1970. Szépirodalmi K. 272 l. (Arcok és vallomások)

Szabó Ede Krúdy-könyve nem az első és valószínűleg nem is az utolsó előtanulmány, amely sürgetőleg figyelmeztet irodalomtörténetírásunk Krúdyval kapcsolatos feladatainak légiójára. „Krúdy-képünk még ma sem kerekedett teljessé, nem végleges. Adósságunk szinte leróhatatlan” — mondja összegezősképpen, közelebbről is meghatározva a feltárást váró legfontosabb kérdéscsoportokat (259.). A Szabó Ede megrajzolta portré és pályakép integrálja a kutatás, emlékezőskés és esszéik eddigi eredményeit, több ponton okos magyarázattal, racionális elemzéssel tesz rendet a Krúdy-irodalom látszólagos vagy valóságos ellentmondásai

közt, s Krúdy írásművészetének legdöntőbb kérdéseit illető „mélyebbre törő kíváncsiságunkhoz is kulcsokat: indító ötleteket és adalékokat” ad (Koczás Sándor).

A sorozat céljához és jellegéhez képest a kötetben fokozott jelentőségűek van az illusztrációknak és az idézeteknek. A képanyag változatos, Szabó Ede idézési technikája példaszzerű. Nemcsak Krúdy közvetlen önvallomásait citálja, hanem a regény- vagy novellahősök szájába adott kitarulkozásokat is: „idézem (...) a művekben elbújtatott önvallomásokból azt, ami ellenőrizhetően Krúdy életére vonatkozik” (104.). Így páratlanul gazdag példatárat állít össze az életmű líraiságát, önéletrajz-központúságát megfogalmazó — egyébként közismert — tézis igazolására, s kimondatlanul is ösztönzést és fogódzót kínál Krúdy alakformáló eljárásának, fantáziája működésének, stilizálása természetének vizsgálatához. — Az idézett forrásokat szuverén módon, gyakran kritikusán értékeli, helyesbíti vagy kiegészíti, mint a szociológus, akinek az objektíve téves vélekedés is tanulságos lehet, ha jellemző. Magát az író is rajtakapja, hogy vallomásaiban olykor „legendásít” vagy téved (pl. 45.), de különös elégtétellel csap le a kortársak legendaszöveg, regényesítő emlékezéseire, szóljanak bár Krúdy első pesti éveinek vagy 1920 körüli korszakának pénztelenségéről (56., 186.), első házasságáról (64–65.), az alkotásmódjával kapcsolatos abszurd elképzelésekről (163.). Ugyancsak a modern szociológiára utaló szerepelmélet segítségével fejti meg az egymással feleselő, összeegyeztethetetlennek látszó emlékezőskés titkát: „Krúdy szinte mindenütt megfordult életében... Nem viselkedett mindenütt egyformán. Kevésbé mozgalmas életű emberek is más és más arcot mutatnak, más és más jellemvonásuk kerül előtérbe jóformán minden új kapcsolatukban. A fénykorát élő Krúdy (...) mindenütt és mindenkiel a helyzethez és környezethez illő módon bánik, vagyis: a vele érintkező sok és sokféle emberben sok és sokféle kép alakul ki róla; s ezek a kép-mozaikok mind igazak lehetnek, ha belőlük nem is rakható össze teljes érvénnyel Krúdy jelleme” (101–102.). Szabó Ede következetesen alkalmazza ezt az elvet, elkerüli a Krúdy-jellemzésekben oly gyakori sarkításokat, teljes bonyolultságában, változatoságában igyekszik bemutatni hőse jellemét és életmódját; lépten-nyomon eszünkbe juttatja és nagyszerűen szemlélteti Ady találó (a kötetben is kiemelt) szavait: „Azokról és úgy, akikről és ahogy Krúdy ír, csak az írhat, akinek társadalmi rangja tisztázhatatlan s állandóan a napidíjas és az Űristen között libegő.”

Ez a mindent a maga bonyolultságában láttató, egyszerűsítésektől lehetőleg óvakodó

szemlélet Krúdy művészi fejlődésének ábrázolásában is érvényesül. Irodalomtörténe-szeink újban a pálya szakaszosságát hangsúlyozták az egység rovására, a kelleténél élesebben elkülönítették az első művek polgáris-naturalista törekvéseit az 1900–1911 közötti korszak Mikszáth-követésétől, a tízes években uralomra jutó biedermeyeres, stilizáló manírt a valóságosabb regényesség érett korszakától, amelyet a polgári forradalom évétől Krúdy haláláig szokás számitani. Szabó Ede — nem tagadva e periodizáció viszonylagos helyességét — mindvégig érzékelteti az életmű belső egységét, folyamatos-ságát: „Krúdyban szinte kezdettől fogva többféle »kísérlet« párhuzamos, egyidejű bontakozása vehető észre, s érlelődése sem egyoldalú: minden — egymással gyakran ellentétes — kísérlete megismétlődik, egyre magasabb művészi színvonalon” (220.). E gondolat jegyében emeli ki a szerző az 1900 előtti évek novellatermésének mikszáthos vonásait (70.), a Mikszáth nyomain járó író műveinek az érett Krúdyt előlegező specifikumait (85.), vagy azt a meggondolkozató kettősséget, amely a világháborús és forradalmi évek publicisztikája meg az egyidejűleg született szépirodalmi művek alaphelyzete, az életből való kivonulás között figyelhető meg (171.). Természetesen Krúdy művészi törekvéseinek és állásfoglalásainak ezt a minden korszakára jellemző többszólamúsá-gát Szabó itt jobbra csak jelezni tudja, csak a fő irányt jelölheti ki az alapos későbbi feldolgozás számára.

Terjedelmi, szerkezeti okokból a könyv írója többnyire nem analitikus módszerrel közelíti meg a bemutatott Krúdy-műveket, hanem a benne már korábban kialakult, szintetikus jellegű koncepciót közli róluk. Értelmezéseinek zöme átgondolt, meggyőző; a ritka kivételek közül, ahol véleményem szerint Krúdytól és a szövegektől idegen eszméket érez bele művekbe, megemlítem a *Nyíri pajkosok* c. novella társadalomkritikájának túlmagyarázását (86.) és azt az indokolást, amelyet a *vörös postakocsi* Alvinczijának romantizálásával kapcsolatban ad (131.), mivel e példakban szokásától eltérően túlságosan közvetlen módon értelmezi és kívánja bizonygatni a Krúdy-művek társadalombírói aspektusát. E vitatható megfogalmazások egyik oka a kényszerű tömörség lehetett, ugyanúgy, ahogy Szabó Ede egy-egy sietősen odavetett félmondata néha fölösleges félreértésekre adhat alkalmat, főleg az irodalomtörténetben kevésbé járatos olvasóknak (pl. a Gáspár Imréről vagy a Kiss Józsefről írott, tendenciózusan egyoldali sorok, 49. és 80.). Krúdy pályájával párhuzamosan a könyv a róla szóló kritikai irodalom történetét is bemutatja, többnyire jól megválasztott idézetek formájában. E

szemelvényeket kommentálva a szerző olykor túlságosan szigorú a korábbi bírálókhöz: a stílusváltás regisztrálását kéri számon a századforduló kritikájától (69.), megrója a *Nyugat*ot és Schöpflin irodalomtörténetét a Szindbád előtti korszak Krúdyjának nem teljes megértéséért (91–92.), Ady ragyogó méltatását fél mondatban megdicséri, fél oldalon vitatkozik vele (127.) stb. Az effajta túlzott várakozások, visszavetített és erőszakolt polémiák szükségtelennek hatnak a különben kitűnően szerkesztett és tetszetős stílusban megírt könyvben, amelynek a magas színvonalú népszerűsítésen kívül a Krúdy-kutatás további kibontakozásában is inspiráló szerepe lehet.

Csűrös Miklós

Tabéry Géza: Két kor küszöbén. Önéletírások. Összeállította és a jegyzeteket írta: Robotos Imre. Bukarest, 1970. Kriterion K. 413 l.

A Romániai Magyar Írók szépen gyarapodó sorozatában adta ki a Kriterion kiadó Tabéry Géza születésének nyolcvanadik évfordulójára önéletrajzi gyűjteményét. Olyan nevekkkel került így egy sorba megérdemelten az erdélyi magyar irodalmi élet e nemes munkása és alakja, mint Szabédi László, Asztalos István, Kuncz Aladár, Berde Mária, Franyó Zoltán, Kós Károly és mások.

Tabéry Gézát az irodalomtörténet íróként és irodalomszervezőként egyformán számon tartja. Az író emlékéit idézte az ugyane sorozatban kiadott *Szarvasbika* c. regénye is. Az irodalomszervezőről pedig a most publikált kötetben közreadott írásai beszélnek: *Emlékkönyv. Egy romantikus irodalmi csoportosulás.* Az először 1930-ban publikált *Emlékkönyv* — amelyből most szemelvényeket ad a sajtó alá rendező — a romániai, az erdélyi magyar irodalom 1919 utáni indulásának hőskoráról forrásértékű vallomás. „Az április enyhébb volt, mint a történelem.” — emlékezik a szerző. „Kenyérkereset után kellett nézmem, s akkor támadt az az ötletem, hogy ... irodalmi hetilapot teremtek... abból igyekszem létfenntartásomat biztosítani.” Majd elmondja, hogy győzte meg Fehér Dezsőt, Ady egykori váradi szerkesztőjét, hogy hetilapját engedje át az irodalomnak. Így indult meg a *Magyar Szó*, irodalmi hetilapként. „Nem sokkal később a Magyar Szó startolása után egy másik heti folyóiratot is életrehívott Váradon a megváltozott élet. Zsolt Béla szerkesztette e másik lapot, a *Tavaszt*... Benn Váradon a *Tavaszt* dominált, az országban a *Magyar Szó*...” Így idézi Tabéry Géza az indulás nehéz éveit, az első kísérleteket a Holnap városában.

S ha a továbbiakban csak a fejezetcímeket írjuk ide, az olvasó ebből is érzékelheti: a két háború közötti romániai, erdélyi magyar szellemi élet öneszmélése milyen fontos — és hadd tegyük hozzá: milyen kitűnően megírt — dokumentumát forgatja: A vidéki irodalomtól az erdélyi irodalomig. Az erdélyi gondolat kibontakozik. A mi négybástyás irodalmi csoportosulás a Szépművészeti Céh vezetésével elégedetlen helikoni írók Erdélyi Magyar Írói Rend nevű társulásáról számol be.

Az írók és az irodalomszervezők méltattuk Tabéryban. A kötet főhőse azonban az író mellett — aki *Két kor küszöbén* címmel írta meg életútját 1918-ig, — Boncza Berta, Ady Endre felesége, akit még egész fiatal korában, Csucsán ismert meg, majd Svájcban is találkozott vele. A *csucsai kastély kisasszonya* 1934-es datálása, s ezt egészíti ki 1957-ből a *Levelek a költő feleségéről* című Tabéry-írás. Megkapó és sok újat mondó portrét rajzol ezekben Csinszkaról.

Levelesláda zárja a *Két kor küszöbén* című válogatott önéletírás gyűjteményt: Boncza Berta, Ady Lajos, Dénes Zsófia, Földessy Gyula, Papp Aurél levelei. Összesen 64 levél.

Mindenképpen méltó ez a kötet az egyidőben igazságtalanul félreállított Tabéry Géza írói emlékéhez.

Varga József

Népi kultúra — népi társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának Évkönyve. 2—3. Bp. 1969. Akadémiai K. 326 l.

1951-től kezdődött a Tudományos Akadémia néprajzi kutatóintézetének megszervezése, és voltaképpen 1968-ra indult meg a munka a Néprajzi Kutatócsoport várbeli munkahelyén (Budapest, I. Országház u. 30.). A kutatócsoport feladata elsősorban a magyar folklorisztika és tárgyi néprajz művelése, több országos kutatás koordinálása, bizonyos területeken centrális archívumok kiépítése. A társadalmi néprajzi kutatás inkább a jövőben kap majd hangsúlyt. Az egyetemes néprajzi vizsgálatok is jelenleg a háttérben húzódnak meg — pontosabban a kutatócsoport munkatársainak egyéni belátására vannak bízva. Már így is nemzetközi hírnevet vívott ki magának a csoport, elsősorban jelenlegi vezetőinek és munkatársainak korábbi tudományos eredményei miatt. Első nemzetközi tudományos rendezvényként 1969 kora nyarán egy kétnapos, a szájhagyományozás törvényszerűségeinek szentelt megbeszélést tartottak. 1968 óta jelenik meg évkönyvük, a

Népi Kultúra — Népi Társadalom. Főszerkesztő a kutatócsoport igazgatója, Ortutay Gyula akadémikus, szerkesztő Diószegi Vilmos, aki 1970 elejéig egyben a kutatócsoport Folklór Osztályának a vezetője is volt.

Az első évkönyv-kötet (287 lapon) 7 tanulmányt tartalmazott, köztük négy nevezhető folklór tárgyúnak: a magyar dudásokról és dudákról Manga János, a magyar ráolvasások rendszerezéséről Cs. Pócs Éva, a *markoláb* alakjáról a magyar néphitben Diószegi Vilmos írt. Istvánovits Márton a grúz betyár-folklór néhány érdekes jelenségét mutatta be.

1969-ben összevont kötet (II—III.) jelent meg, 326 lap terjedelemben. Nem tudni, miért összevont kötet ez, ha a múlt évben amúgy is napvilágot látott egy évkönyv, és 1970-ben újabb készül. A kutatócsoport több mint húsz tudományos munkatársa közül ez alkalommal tizenötön ragadtak tollat. A tanulmányok több mint a fele folklór jellegű, többségükben a magyar folklór tárgyúak, olykor kitérnek nemzetközi kapcsolatokra is.

Manga János egy magyarországi szlovák falu (Vanyarc) leírását adja, elsősorban folklór szempontból, de bevezetőjében kitér a magyarországi szlovák települések történetének általánosabb szempontjaira is — nálunk elég fontos, bár elhanyagolt témakörre. Kovács Ágnes: *A XX. században rögzített magyar népmeszeszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai — Arany László magyar népmesegyűjteménye* c. tanulmánya úttörő jelentőségű a magyar mesekutatásban. Egy, a későbbi magyar népmesekincs szempontjából olyan fontos forrás, mint Arany Juliska és László nagykőrösi mesegyűjtése, minden egyes darabjának (52 történet) megadja kéziratát (ez gyakran eltér a későbbi kiadások egynémelyikétől), közli azt, milyen későbbi magyar „nép”-mesegyűjteményekben bukkannak fel ugyanezen mesék. Mivel a mesegyűjtésben annak idején az egész Arany család részt vett, a tanulmány hozzájárulás az Arany-filológiaihoz is, — amelynek egyébként folklór- és nyelvészeti részről legújabbban nem sok közreműködője volt.

A készülő magyar eredetmonda-katalógus munkálatai termékeként adta közre Nagy Ilona: *A magyar Noé-történetek nemzetközi kapcsolatai és műfaji kérdései* c. tanulmányát. Ebben a nemzetközi folklór kutatás által régóta különleges figyelemmel tárgyalt kérdéskörhöz adja hozzá a magyar anyagot, összesen 23 szöveget. Ez elég kevés.

Szemerkenyi Ágnes a szólások (közmondások) osztályozásának legújabb módszereit mutatja be. Örvendetes tény, hogy úgy látszik, megindult a magyar paromiológiai kutatás — eddig ugyanis e műfaj irodalomtörténészek és nyelvészek időnként vizsgálták

ugyan, de éppen a legilletékesebbek, a folkloristák ignorálták. Az e cikkben bemutatott problémák a proverbium-kutatás legfrissebb (1968-as!) eredményei köré csoportosulnak.

Küllös Imola a magyar népköltészet lírai dalműfajai és a kéziratos énekköltészet kapcsolataival foglalkozik; egy, az irodalomtörténetesek (legújabbban és legkitartóbban Stoll Béla) által gyakran említett témával, ahonnan azonban eddig szintúgy hiányzott a folklorisztikai kutató, jöllehet csak a szempontok sokoldalú felvetése hozhat megoldást e már sokat tárgyalt témát illetően.

Hoppál Mihály *Gyerekijesztők* című tanulmánya két szempontból is érdekes. Egyrészt egy olyan, eddig önállóan sosem kutatott kérdést vizsgál, amely kiváltképp alkalmas etnikai és folklorisztikai regionális kutatásokra, másrészt a kutatási módszer a szemantikai analízis újabb ágazataiból táplálkozik.

Egy leíró tanulmány (Jávor Katalin: *Asszonyfarsang Mátraalmáson*) után Diószegi Vilmos a honfoglaló magyarság hitvilágának egyik fontos elemét, a világfát vizsgálja önálló tanulmányban. Tanulmányának végkövetkeztetése korábbi munkáiból [*A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben* (1958) — *A pogány magyarok hitvilága* (1967) — és néhány kisebb cikk] indul ki, azoktól nem tér el. A történeti-etnogenetikai célú folklorisztikai kutatás módszereinek fel-

sorolása után megállapítja, hogy a tetején napos-holdas világfá uráli eredetű, a tetején madaras világfá is uráli eredetű a magyar hagyományban. Mindkét világfá-típus Szibéria népeinél szélesebb körben ismert, általában a sámánizmushoz kapcsolódik. Diószegi józan következtetismódja megszívlelendő. Korábbi kutatóink nemegyszer fantasztikus messzeségekben keresték világfáink és világgépünk gyökereit. Ugyanakkor azonban e szürkébb megoldás nem igazít el abban a kérdésben, honnan a szibériai és mezopotámiai élették, világfák oly nagy arányú hasonlósága? Ha ezt genetikusnak vesszük, kissé szkeptikusak lehetünk a szibériai—magyar azonosítás egyes részeit illetően.

Általában véve az egyes tanulmányok anyaggazdagságával elégedettek lehetünk. Nem véletlen ez, mindegyik mögött speciális szakarchívum áll (olykor éppen most a kiépítés stádiumában). Örvendetes tény, hogy megszűnőben van a magyar folklorisztika monokulturás jellege. E kötetben is négy olyan téma kért szót, amelynek eddig egyáltalán nem volt kutatója. Szintúgy öröm kézbe venni a cikkek annotációit: kutatóink zöme a nemzetközi kutatás legfrissebb újdonságait is ismeri. Idővel a nagyobb összefoglalásokat is bizvást várhatjuk a Néprajzi Kutatócsoport kebeléből.

Voigt Vilmos

Vita a magyar romantika-kutatások kérdéseiről

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Bizottsága 1969 decemberében vitát tartott a magyar romantika kutatások problémáiról Barta János elnöklete alatt. A vita-
indító referátumot Horváth Károly tartotta, ez jelen számunkban a tanulmányok rovatában
olvasható. Az alábbiakban az elhangzott hozzászólásokat közöljük rövidített formában és a
felszólalások sorrendjében.

Sziklay László hozzászólásában utalt Sötér Istvánnak a Wellek-féle hármas definícióhoz
tett kiegészítésére, hogy ti. a romantika ismérvei közt kell említenünk a nemzetiséget, a múlt-
idézést és a népiességet is. Ezeknek a nyugat-európai irodalmakban nincsen olyan domináns
szerepük, mint nálunk és általában Közép-Kelet-Európában. Az említett három jellegzetesség
már a felvilágosodás korában is jelen van a magyar, a lengyel, a cseh, a szlovák, a szerb-
horvát, a román stb. irodalmakban, szoros összefüggésben a történelmi-társadalmi fejlődéssel,
a modern nemzetért és a gyarmati (félgymarmati) sors ellen vívott harccal, és ez a tény az említett
irodalmakban számos analóg vonást hozott létre. Ezért a felsorolt nemzetek irodalomtörténet-
írása nem egy esetben (így a csehekénél és a szlovákoknál) nem is von éles cezurát a két kor
közé, és az 1770-től 1848-ig tartó időszakot a „nemzeti felújulás” periódusának nevezi,
és az említett három jellemvonást előtérbe állítva csak mint alkorszakot tárgyalja a felvilá-
gosodást s a benne uralkodó irányzatokat, a klasszicizmust és a szentimentalizmust egyfelől,
— és a romantikát másfelől. Ezzel kapcsolatban Sziklay párhuzamot von Jan Kollár és Vörös-
marty működése között. Mindkét író kortárs és ugyanabban a városban, Pesten él, mindketten
a „régí dicsőséget” élesztgető nemzeti epika művelői, de míg Vörösmarty joggal a magyar
romantika csúcscsának tekinthető — bár az ő pályája is a klasszicizmus jegyében indult —,
Kollárról most is folyik a vita a szlovák irodalomtörténészek között, hogy a klasszicizmus
vagy a romantikához kapcsolható-e munkássága. Kollárban Sziklay inkább a romantikus
vonásokat érzi uralkodóknak, hiszen a cseh és a lengyel romantikusokban is él még a racionaliz-
mus, a klasszicizmus és a szentimentalizmus számos öröksége. A szlovák irodalomtörténészek
a Štur-iskolától, 1843-tól számítják irodalmuk romantikus korszakát, a szerbek 1847-től.
A kérdés az, vajon csak egy fejlődésbeli ütemeltőlódásról van-e itt szó, vagy pedig arról,
hogy nem egészen azonos dolgot értenek romantikán a közép-kelet-európai irodalmakban.
E kérdés megoldása nagyon szükséges mind a periodizációs, mind a terminológiai egyöntetűség
érdekében. Meg kellene vizsgálni, hogy a szomszéd népek irodalmában a nemzetiség, a múlt-
idézés és a népiesség előtérbe kerülése mennyiben a felvilágosodás hatása, és mennyiben már
a romantika megnyilatkozása. Az ősi múlt idézése sokszor idegen minták, világirodalmi
impulzusok (Osszián, Herder) nyomán, de főleg mégis hazai hagyományt követve jön létre,
és válik eggyé a népiességgel. Így azután fennmarad egészen a XIX. század végéig. Ez az
eset Kollárnál, Sládkovičnál, de részben Arany Jánosnál is. Mi több, a romantikus ember-
és nemzetszemlélet a századforduló lengyel, cseh és magyar regényirodalmában is továbbél
(Sienkiewicz, Jirásek, Gárdonyi). Ezért a magyar romantikát akkor látjuk majd világosan,
ha a szomszéd népek irodalmát is figyelembe véve vizsgáljuk meg, és egyúttal a romantikák
utóéletét is tanulmányozzuk.

Sötér István először a nemzetközi szakirodalom alaposabb ismerete szempontjából javasolja
néhány újabb angol, francia és német szakmunka bevonását a romantika-kutatásokba. Ilyenek
Jean Fabre Lumière et Romantisme c. műve, Remak erre vonatkozó tipológiai írásai, Jacques
Barzun Classic, Romantic and Modern c. írása, német vonatkozásban a lipcei vita anyaga,
Hans Meyer, Werner Klaus, Werner Weiland romantikára ill. a felvilágosodás és a romantika
átmenetire vonatkozó művei, Northrope Frye munkája stb. Utána Sötér a romantika előz-
ményeinek problémáira tér át és hangsúlyozza, hogy a romantika tanulmányozásának a fel-
világosodásából kell kiindulnia. Azok a tendenciák (így pl. a népiesség, a nemzeti múlt kultusza),
amelyek a romantikában bontakoznak ki, voltaképpen a felvilágosodás következményei, de

ezeket a romantika minőségileg is megváltoztatja. Az európai irodalomra vonatkozó újabb kutatások (így pl. Roland Nortier-ei) feleslegessé teszik a Van Tieghem-féle preromantikakorszak elméletét. A romantika elveit csak a klasszicizmus doktrínáival konfrontálva lehet megérteni, de mind a két irányzat az európai polgárosodás folyamatának irodalmi tükröződése. Persze ez a folyamat ellentmondásokat is hordoz magában. Magyar és általában kelet-európai vonatkozásban a német irodalomból inkább a Sturm und Drang hatása érvényesül, mint a szorosan vett német romantikáé, ez utóbbival szemben a magyar írók bizonyos tartózkodással viselkednek. (Széchenyi is csak E.T.A. Hoffmann szereti.) Ebből az aspektusból tekintve is igen fontos, hogy tüzetesen vizsgáljuk meg a felvilágosodásból a romantikába való átmenet, az előzmények kérdését. Ami a magyar romantika és a népiesség összekapcsolását illeti, azt hangsúlyozni nem kecséget túlságosan sok eredménnyel. Petőfi és Arany költészete nem irányzat, hanem a polgári átalakulás nemzeti megoldásával kapcsolódik egybe. Hogy a romantika Petőfi költészetében — elsősorban az 1845–46-os válság idején, de később is — jelen van, nem kétséges, azonban a népi-nemzeti és a romantika kapcsolatának problémája nem tekinthető elsődleges kérdésnek.

Lukácsy Sándor szerint Petőfi költészetében bőven találunk romantikus jegyeket. Hogy ezt többen kétségbe vonták, annak Horváth János könyve is oka, aki noha részletezi a Petőfit ért kritikusokat, de ezeknek köréből nem ad elég helyet a Bajzáéknak, a Vörösmartýéknak. A romantika kutatásokban nagyobb helyet kell biztosítani annak, amit a franciák „romantisme social”-nak neveznek. Ide tartozik az a forradalmi szellemű irányzat, amelyet „romantisme frénétique” jelzővel láttak el (pl. Petrus Borel). Ez utóbbi bizonyos analógiákat mutat Petőfi Felhők-korszakával és Az Apostollal is. A romantika kutatásában több teret kellene adni a Vajda Péterrel foglalkozó kutatásoknak. Több dolgozat foglalkozhatna jelentős külföldi írók hazai „fortune intellectuelle”-jével is, így Lamartine Histoire des Girondins-jének recepciójával, Georges Sand és a Junges Deutschland magyarországi fogadtatásával.

Egri Péter szerint az angol antiromantikusok, így T. S. Eliot magatartása a romantikával szemben ambivalens, ha ez utóbbi költészetét is figyelembe vesszük, nemcsak kritikáit. A romantikus regény és dráma értéke másodlagos, ez az irányzat a költészetben alkotta a legnagyobb értékeket. A romantikus költészet kitágította a hasonlat, metafora, általában a költői kép építésének körét. E téren párhuzamosságot figyelhetünk meg a zenetörténettel, a romantika ugyanis a zenében a dallamépítés és a harmónia körét tágitotta ki. A romantikából a romantikus költészet és a romantikus zene az, ami nem avult el, ma is élő.

Szenczi Miklós hozzászólása elején szintén kiegészítéseket ajánlott a romantikát tárgyaló külföldi szakirodalom területén, javasolja a következő művek bevonását a kérdés tanulmányozásába: Lilian F. Fürst: Romanticism in Perspective és R. L. Brett: Fancy and Imagination. Elméletileg a romantikában a mimetikus elvtől az alkotási folyamatban a képzeletre tolódik át a hangsúly. A probléma az, hogyan hangolható össze a természethűség és a képzelet. Az egyik megoldás a romantikusoknál az elme és a világ egységének elve, amely neoplatonikus előzményekre megy vissza. A másik megoldás az ember aktív tevékenységének a világgal való harmóniája. Nagyon fontos a periodizáció kérdése is. Az angoloknál a romantikusok visszanyúlnak a reneszánszhoz, így főként Spenser-hez és Sidney-hez. Az angol romantika igazi korszaka a francia forradalomtól Byron haláláig tart (1789–1824). Ami a későbbi kort illeti, egyetért azzal, hogy Tennyson klasszicizáló romantikus, de a Victoria-kor differenciáltabb: a preraffaelliták már posztromantikusok. Emily Brontë Wuthering Heights c. regénye romantikus, de igen sikerült mű. Általában, angol vonatkozásban legalább, a romantikus regényt nem lehet elavulttá válnak tekinteni.

Köpeczi Béla szerint a romantikáról szóló értékelésekben egyfelől általános esztétikai szempontok érvényesülnek, másfelől a konkrét történetiség szempontja. Lukács György romantikaellenessége nem csupán világnézeti gyökerű, esztétikai értékítélet is van benne: ti. Lukács felfogása a realista és a nem realista irányokról. Az irodalomtörténetész álláspontja az, hogy a romantika haladást jelent a késői klasszicizmussal szemben, valóságlátása szélesebb, mint amazé, az embernek mind külső, mind belső aspektusa szempontjából. Ami a műfajokat illeti, ezeknek értékrendje az egyes irodalmak szerint változó. A romantikának a dráma területén is volt felszabadító szerepe. Ami a közép-kelet-európai helyzetet illeti, érdekes és jellemző és szempontból a román romantika esete is. Ennek egyik ága Erdélyben, tehát a régi Ausztriában alakult ki, ez közvetlenül kapcsolódik a felvilágosodáshoz, a másik ága Moldvában és a Havasalföldön, a francia romantikát asszimilálta. Ami a periodizációt és az 1849–1850-es korszakhatárt illeti, a romantika továbbélése nem csupán közép-kelet-európai jelenség, de az is. Például 1850 után is hat a német romantikus filozófia és költészet — így Schopenhauer és Novalis — Eminescura.

Nagy Miklós Kemény Zsigmond Classicismus és romanticismus c. tanulmányát taglalva, felveti, hogy mi az oka annak, hogy Kemény csak az 1820 és 1850 közti francia irodalmat tekinti e dolgozatában romantikusnak, és nem szól az angol és a német romantikáról, holott

E. T. A. Hoffmann kedvelt olvasmányai közé tartozott. Walter Scottot valószínűleg azért nem említi, mert nálunk Scottnak a történelmi hűségét és a múltban való kutató elmélyülését hangsúlyozták. Kemény tanulmányában mindenesetre van mindig valami töredékesség, befejezetlenség. Utána Nagy Miklós kiegészíti a vitaindító referátumot Sik Sándor A magyar romantika kérdései c. esszéjének elemzésével (1943). Sik időtlen kategóriának tekinti a romantikát, melynek fő vonása szerinte az, hogy a művészet érzelmei és képzelete mintegy „zsarnoki módon” vezetik. Ennek az alkotói alkatnak jellegzetes korszaka a XIX. század, amikor ez három nemzeti hullámban (angol, német, francia) nyilvánul meg. A magyar romantika fő képviselői: Széchenyi, Kölcsey és Vörösmarty. Eötvös, Petőfi és Arany iránya a magyar lélek másik nagy formája, amely a romantika eredményeit is asszimilálta, ez iránynak központi eszméje a patriotizmus, mely náluk „a vallásos szféráig emelkedő etikum”. A magyar romantika három fő képviselőjét a következő vonások jellemzik elsősorban. 1. A fejlődés vonala a klasszicizmustól a népies felé halad. 2. Bizonyos realiztikus hajlam java műveikben jól kimutatható. 3. Mindháromuknál szembevetünk ódaiság és elégia vegyülete, a nemes lírai retorika, és végül a satirikus ihletés, noha az első kiváltképpen Vörösmarty, az utóbbi pedig Széchenyi sajátja.

Juhász Péter délszláv vonatkozásban egészíti ki a referátumot, rámutatva, hogy a bolgár romantika a hatvanas, hetvenes években indul el, és a nyolcvanas években lesz vezető irányzat.

Bodnár György szigorúbb pontosságot sürgetett a 20. századi magyar irodalom ún. romantikus törekvéseinek leírásában, jellemzésében. Szerinte ugyanis, ha eltávolodunk a romantika történeti fogalmától, olyan „örök” kategóriákhoz érkezünk, amelyek éppen az említett kezdeményezések megkülönböztető jegyeit homályosítják el. Kétségtelen, hogy több XX. századi író alapállásában, indulatában, stílusában felfedezhetők a romantikával való rokonság vonásai, de ezek elemzésében meg kell különböztetnünk a történetileg körülhatárolt romantika hatását és azokat a problémákat, amelyet az alkotók és művek alaptípusai vetnek fel újra és újra. (Erre utal a realizmus és romantika, a klasszikus és romantikus, a szubjektív és objektív ellentétpárja.) Ez utóbbi területen megnyugtatóbb a kialakult új fogalmak használata (például impresszionizmus, szimbolizmus) és ezekkel együtt a XX. századhoz kötött tartalmak, szemléletek és eszközök hangsúlyozása. S a gondosabb vizsgálat azt is kideríti, hogy ezek az ún. romantikus törekvések is kitermelték magukból a klasszicizáló igényt. Néhány példa: A halottak élén Adyja, Babits Mihály „újklasszicizmus”-gondolata és az Ezüstkor nemzedékének vitája a klasszicizálódás feltételeiről.

H. Lukács Borbála az orosz irodalom szempontjából egészítette ki a referátumot, és javasolta a romantika kutatás körébe bevonni a következő műveket: 1. Voproszi romantizma c. tanulmánykötet (Moszkva, 1965); 2. az Isztorija russzkoj poezii I. kötetét, 3. A tipológiai vita (Rejzov, Hrapcsenko) tanulmányozását.

Barta János szerint a romantikát egy társadalmi osztályhoz kötni nem lehet. XIX. századunk egész első fele antagonisztikus osztályképletet mutat. Ez a bonyolult társadalmi konstelláció a mi romantikánk alapja. A romantikáról szólva szokás az individualizmust hangsúlyozni. Figyelembe kell venni azonban azt is, hogy a közösségi formák — család, nép, nemzet — iránti nosztalgia is erősen érvényesül benne. Ami a „romantikus folytonosság” kérdését illeti, van ilyen folytonosság 1849 előtt és után. Azonban ezzel párhuzamosan egy „realisztikus folytonosságról” is beszélhetünk. Petőfit nem lehet egyetlen irodalmi irányzatban sem teljesen behelyezni, benne több tendencia, szintézist alkotva egyesül. A magyar romantikáról szólva azt is ki kell emelni, hogy ennek korában erősödik meg a nemzeti tudományosság Toldy Ferenc és történetíróink működésében. A magyar romantika kezdetei visszanyúlnak a tízes évekre: ekkor nálunk is — a németekéhez hasonlóan van egy filozofikus irány Katona lírájában és a fiatal Kölcsey költészetében és prózai műveiben. Ez megelőzi a második hullámot, az aurórasokét, mely a húszas években alakul ki.

H. K.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Helle Mária

A kézirat nyomdába érkezett: 1971. VII. 17. — Terjedelem: 10,85 (A/5) ív
71.72140 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György